

શ્રી સરતરામચોપ શાન મન્દિર, જયપુર
શ્રીમોહનહર્ષદેવપદ્મકનકનિપુણમક્તિગ્રન્થમાલા (પુષ્પ ૫)

કર્મસિદ્ધાંત સંબંધી સાહિત્ય

(Literature about the Doctrine of Karma)

: પ્રેરક :

પ. પૂ. પત્યાસજી શ્રીનિપુણમુનિજી ગણિવર

પ્રણેતા

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.

વીરસંવત્ ૨૪૯૧]

ઈ. સ. ૧૯૧૫

[વિ. સં. ૨૦૨૧

મૂલ્ય ત્રણ રૂપિયા

: પ્રકાશક :

શા. મધરાજી ખુમાજી વાઘણવાડીવાળા
હાલ-મુ. વાઈ (મહારાષ્ટ્ર).

વિ જ્ઞ મિ

વિશેષ વિજ્ઞમિ કે આ પુસ્તક જેમને અભિપ્રાયાર્થે અપાય
તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય પ્રો. કાપડિયા ઉપર ચારોળાર
લખી મોકલવા અને જેમને સમાલોચનાર્થે આ મોકલાય
તેમણે સમાલોચનાની નકલ એમને જ મોકલવા કૃપા કરવી.

— પ્રકાશક

* પ્રાપ્તિસ્થાન *

કાર્યવાહક: શ્રીમોહનલાલજી જૈન જ્ઞાનભંડાર,
ગોપીપુરા, સુરત.

: મુદ્રક :

વર્સતલાલ રામલાલ શાહ
પ્રેસ ગતિ મુદ્રણાલય,
અખાટિયા ચકલા, સુરત.

પ્રકાશકીય નિવેદન

‘ભારત’ વર્ષ એ અનેક ધર્મોનું જન્મસ્થાન છે. એ ધર્મો અહીં વિસ્તર્યા છે. દરેક ધર્મે પોતપોતાની નીતિરીતિ પ્રમાણે પ્રચાર કર્યો છે. દરેક ધર્મને સ્વકીય મૌલિક ગ્રન્થો પણ છે. ‘કર્મસિદ્ધાન્ત’ એ જૈન ધર્મનો—દર્શનનો એક પ્રાણ છે. એનું જોટલું અને જોતું તત્ત્વપર્થી વિવેચન જૈન સાહિત્યમાં છે તેવું અન્યત્ર ખાસ જણાવું નથી. જૈન દર્શન પ્રમાણે સંસારી હવ કર્મને લદને લભ્યા કરે છે. એ હવ અનાદિ કાળથી કર્મથી લિપ્ત છે. એ હવે કર્મને મિત્ર તરીકે આવકાર્યો છે. તેથી એ સંસારમાં જન્મમરણ ક્યાં જ કરે છે અને અનેકવિધ દુઃખદ પરિસ્થિતિઓનો પણ અનુભવ કરી રહ્યો છે. આ દુઃખોની પરંપરાથી મુક્ત થવા એ હવે કર્મને સાચી અને સંપૂર્ણ રીતે ઓળખવું જોઈએ.

કર્મ એ કાંઈ હવનો મિત્ર નથી પરંતુ દુરમન છે. આવી સમજણ કે લક્ષ થશે ત્યારે જ સંસારી હવની સાથેનું કર્મનું એકમ તુટશે અને તેમ થતાં હવે એ શાશ્વત મુખનો ભોક્તા બનશે. આ કારણે જ દરેકને કર્મના તત્ત્વપર્થી જ્ઞાનની હવનમાં અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આ વિચારથી પરમ પૂજ્ય પન્થાસહ શ્રીનિપુણમુનિહ ગણિવર્ધને અને પૂજ્યશ્રી ભક્તિમુનિહ મહારાજને ભાવના ધર્મ કે દોષ પણ મુમુક્ષુ આ ગદન કર્મ—સિદ્ધાન્ત જરાજર સમજી શકે એવો આધુનિક ગુજરાતી ભાષામાં સમુચિત શૈલીમાં એક અન્ય તૈયાર થાય તો સારું. એ વિચાર એમની પાસે અચારનવાર આવતા ઐદેસર હીરાલાલ રસિકદાસ દાપડિયાને એમણે જણાવ્યો. એમને એ વિચારને પ્રુષ્ટિ આપી અને જૈન શાસન અને સાહિત્યના અનુરાગથી કર્મસાહિત્યને લગતા અન્યને તૈયાર કરવાના ધીગણેય પણ માંગ્યા, જે કે એમની શારીરિક વગેરેની પરિસ્થિતિ પૂરેપૂરી સાનુકૂળ ન હતી. આ અન્યનું નામ એમણે

કર્મમીમાંસા રાખ્યું. એ ગ્રન્થ કાલિન આદ્યૈશ લગભગ ૮૦થી ૧૦૦ ફોર્મ જેટલો થશે એમ જણાતાં એ એ વિભાગમાં રજૂ કરવાનો એમણે વિચાર રાખ્યો છે. સાહિત્યકારેને તેમજ કર્મસિદ્ધાન્તના અભ્યાસીઓને અને વળી કર્મતત્ત્વના ગવેષકોને માર્ગદર્શક અને તેવા આ કર્મમીમાંસા નામના ગ્રન્થના પ્રસ્તાવરૂપે શ્વેતાંબરીય અને દ્વિગમ્બરીય કૃતિઓ અને તેના કર્તાઓનો પણ પરિચય આપતું કર્મસિદ્ધાન્ત સંબંધી સાહિત્ય (Literature about the Doctrine of Karman) નામનું આ પુસ્તક એમણે તૈયાર કર્યું છે.

પ્રો. કાપડિયાના નામથી અને એમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિથી જૈનો જ નહિ પરંતુ કેટલાયે અજૈન વિદ્વાનો સુપરિચિત છે એટલે એમને અંગે વિશેષ ન કહેતાં એમની કૃતિઓની સૂચી પૃ. ૬-૧૦માં અમે આપી છે.

અત્યાર સુધીમાં પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાલામાં અમે નીચે મુજબનાં ચાર પુષ્પો પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે અને આજે આ ગ્રન્થમાલામાં પાંચમા પુષ્પ તરીકે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરતાં અમને ઘણો આનંદ થાય છે.

૧. શ્રીનેમવિજયજીએ રચેલો 'ધર્મપરીક્ષાનો રાસ' સાર્થ.

૨-૪. શ્રીસિદ્ધાન્તસારકૃત દર્શનરત્નરત્નાકર (ભા. ૧-૩).

આ ત્રણે ભાગ શ્રીમોહનલાલજી જૈન જ્ઞાનભંડારના કાર્યવાહક (ગોપીપુરા, સુરત) પાસેથી આઠ આઠ રૂપિયે વેચાતા મળી શકશે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના પ્રકાશન અંગે પ. યુ. પં. શ્રીનિપુણમુનિજી ગણિવર્ચ્યે અમને પ્રેરણા કરી હતી તે બદલ અમે તેમનો સહાય ઉપકાર માનીએ છીએ. અમારું આ પુસ્તક અને એટલું શુદ્ધ છપાય તે માટે પં. શ્રીનિપુણમુનિજી ગણિવર્ચ્યના શિષ્યરત્ન શ્રીચિદાનન્દમુનિજીએ ખીલું વારના મુદ્રણપત્રોની ખીલ નકલ જોઈ આપી છે તે માટે અમે એમના કાણી છીએ.

પ્રો. કાપડિયાએ આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં જે પુષ્કળ પરિશ્રમ
સેવ્યો છે તે બદલ અમે એમને ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને એ પુસ્તકનો
લાભ લઈ જેઓ એનો ઉપયોગ કરશે તેમની અમે અનુમોદના
કરીએ છીએ. ઈતિ શં.

વાંઘ,
મીન એકાદશી }
વિ. સં. ૨૦૨૧ }

વિ. સંઘસેવક,
શા. મયરાજ ગુપ્તચંદ્ર

પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયાની અન્ય કૃતિઓ

(BY THE SAME AUTHOR)

(૧) સ્વરચિત અને સંપાદિત (૧-૨૮)

- ૧-૬. આર્હત જીવન જ્યોતિ (કિરણાવલી ૧૧-૬) (૧૯૩૪, '૩૫, '૩૫, '૩૬, '૩૭ અને '૪૨)
૭. પતંગપુરાણ યાને કનકવાની કથની (૧૯૩૮)
૮. રપતંગપોથી (૧૯૩૯)
૯. આર્હત આગમોનું અવલોકન યાને તત્ત્વરસિકઅન્દ્રિયા (ભાગ ૧) (૧૯૩૯)
૧૦. આગમોનું દ્વિગ્દર્શન (૧૯૪૮)
૧૧. પાઠ્ય (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને સાહિત્ય (૧૯૫૦)
૧૨. પિસ્તાલીસ આગમો (૧૯૫૪)
૧૩. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (ખંડ ૧ : સાર્વજનીન સાહિત્ય) (૧૯૫૭)
૧૪. ઇંદીરક-સાહિત્ય-વિહાર (૧૯૬૦)
૧૫. વિનયસૌરભ (૧૯૬૨)

૧ પહેલી કિરણાવલીનું દ્વિતીય સંસ્કરણ ઈ. સ. ૧૯૪૦માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૨ આ લખાણ "પતંગ આક" (સચિત્ર) તરીકે "ગાંડીવ" (વ. ૧૩, અં. ૧૨)માં છપાયા છે

૩ આમાં પ્રો. કાપડિયાના પ્રકાશિત અને અપ્રકાશિત પુસ્તકો તેમજ ઈ. સ. ૧૯૬૦ના જુલાઈ સુધીમાં છપાયેલા ૫૪૬ લેખોની નોંધ છે. આ પૈકી ૪૯૭ લેખો ગુજરાતીમાં, ૩૮ અંગ્રેજીમાં, ૯ હિન્દીમાં અને ૨ સંસ્કૃતમાં છે. લગભગ ૫૦૦ લેખો અપ્રકાશિત છે.

૧૬. શ્રી દર્શિબદ્ધ્યારિ (મદનરાય પાટિનીનાં પર્મપુત્ર સમભાવભાવી) (૧૯૬૩)
- ૧૭-૨૪. Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts (Vol. XVII, pts. 1-5, Vol. XVIII, pt. 1 & Vol. XIX, section I, pts. 1-2) (1935, '36, '40, '48, '54, '52, '57 & '62).
૨૫. 'A History of the Canonical Literature of the Jainas (1941)
૨૬. The Student's English Pāiya Dictionary (1941)
૨૭. The Jaina Religion and Literature (Vol. I) (1944).
૨૮. Historical & Cultural Chronology of Gujarat (Jaina Contributions) (1960)^૨

(૨) અનુવાદિત અને સંપાદિત (૨૬-૪૩)

૨૯. કેન્દ્રાષ્ટકમુખાંતરિતિ અંગેષ્ઠ ઉપદેશપાત્ર સંદિત (૧૯૨૨)
૩૦. સુંદરદેવમંથનરંભિણી (૧૯૨૩)
૩૧. સુનિમિત્તવિંશતિકા (સચિત્ર) (૧૯૨૬)
૩૨. સુવિંશતિકા (સચિત્ર) (૧૯૨૬)
- ૩૩-૩૪. અજ્ઞાતમંથનચત્રી પાદપુર્ણિમ પાંચઅંગક (ભાગ ૧-૨) (સર્ગિક) (૧૯૨૬ અને ૧૯૨૭)

૧. અને અને "દુલ્લભ વિગતી" દ્વારથી શ્રી. કાપડિયાને પ્રકાશન (Publication) ગ્રામી મળ્યું હતું.

૨. આ ઉપરાંત શ્રી. કાપડિયાની "સુવિંશતિકા સંપાદિત" લિપિમંદિત અને ભાગ ૧નો ઉપનામ "વિદે" નામની પુસ્તિકા ઇ. સ. ૧૯૧૬માં છપાઈ હતી.

૩. અને: દુલ્લભ વિગતી ઉપનામ લિપિમંદિત પદ્ય સંગ્રહ માટે છે.

૩૫. ચતુર્વિંશતિજિનનન્દસ્તુતિ (સરીક) (૧૯૨૭)
 ૩૬. તત્ત્વાર્થસૂત્ર (૧૯૨૮)
 ૩૭. વૈરાગ્યરસમંજરી (૧૯૩૦)
 ૩૮. જૈનતત્ત્વપ્રદીપ (૧૯૩૨)
 ૩૯. ^૧ભક્તામર-કલ્યાણમન્દિર-નમિગિણ-સ્તોત્રત્રય (સરીક) સંસ્કૃત
 ભૂમિકા સહિત (૧૯૩૨)
 ૪૦. ઋષભપંચાશિકા (ઉસભપંચાસિયા) અને વીરસ્તુતિયુગલરૂપ કૃતિકલાપ
 (૧૯૩૩)
 ૪૧. ચતુર્વિંશતિપ્રગ્નન્ધ (૧૯૩૪)
 ૪૨. ઇંગણહરવાય (ગણધરવાદ) (ગા. ૧૫૪૯-૧૬૧૯) (૧૯૪૨)
 ૪૩. કંસવહ (કંસવધ) (પદ્યાત્મક) (૧૯૪૪)

(૩) સંશોધિત અને સંપાદિત (૪૪-૫૬)

- ૪૪-૪૫. તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય અને સિદ્ધસેનીય ટીકા
 તેમજ સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી ઉપોદ્યાત સહિત (૧૯૨૬
 અને ૧૯૩૦)
 ૪૬. શોભનસ્તુતિ વિવિધ ટીકાઓ અને સં. ભૂમિકા સહિત (સચિત્ર) (૧૯૩૦)
 ૪૭. પદ્માનન્દ-મહાકાવ્ય સં. ભૂમિકા અને અં. ઉપોદ્યાત સહિત (૧૯૩૨)
 ૪૮. ચતુર્વિંશતિપ્રગ્નન્ધ સં. પ્રસ્તાવના સહિત (૧૯૩૨)
 ૪૯. પ્રિયકરનૃપકથા અને ઉવસંગહરથોત્ત સં. પ્રસ્તાવના સહિત (૧૯૩૨)
 ૫૦. જૈનધર્મવરસ્તોત્ર (સરીક), ગોધૂલિકાર્થ અને સભાચમત્કાર સં.
 પ્રસ્તાવના સહિત (૧૯૩૩)

૧ આના વિસ્તૃત વિવેચનનું નામ આર્હત-દર્શન-દીપિકા છે.

૨ આ ત્રણે સ્તોત્રોનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરાયો છે.

૩ આનો અંગ્રેજી સ્પષ્ટીકરણપૂર્વક કેવળ અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરાયો છે.

૫૧. અનેકાર્થસ્તમભૂષા સં. પ્રસ્તાવના સહિત (૧૯૩૩)
૫૨. ગણિતતિલક અં. ઉપોદ્યાત અને સં. પ્રસ્તાવના સહિત (૧૯૩૭)
- ૫૩-૫૪. અનેકાન્તજયપતાકા (સીક) (ખંડ ૧-૨) અં. ઉપોદ્યાત સહિત (૧૯૪૦ અને ૧૯૪૭)
૫૫. નવતત્ત્વસંગ્રહ (હિન્દી) (૧૯૩૧)
૫૬. The Doctrine of Karmān in Jain Philosophy (૧૯૪૨)

(૪) છપાતી (૧-૩) (in press)

૧. યશોદોદન (ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિનાં જીવન અને કવન)
૨. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (ખંડ ૨, ભાગ ૧)
૩. Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts (Vol. XIX, sec. 2, pt.1).

(૫) અપ્રકાશિત (૧-૩૧)

૧. અવશિષ્ટ અને અનુપગ્રન્થ આગમો (સંક્ષિપ્ત ૩પરંખા)
૨. ૧આગમિક પ્રકરણો
- ૩-૭. આદર્શ જીવન જ્યોતિ (કિરણાવલી ૭-૧૧)
૮. ગણધરવાદ યાને સત્યાર્થની શંકાઓ અને તેનું સમાધાન
૯. ચિત્ર-કાવ્ય-ગીમાંસા
૧૦. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (ખંડ ૨, ભા. ૨).

૧ આનો મોટો ભાગ જૈન ગણિતને અંગે "મુગ્ધ વિદ્યા" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૩માં સંશોધનદાન (research grant) મળતાં પ્રો. કાપડિયાએ લેવાર કર્યો હતો.

૨ આનો હિન્દી અનુવાદ જૈન સાહિત્યકા ઇતિહાસ નામના પુસ્તકમાં મળવાનો છે.

૧૧. ધર્મોપકરણો
૧૨. વૈદિક વાક્યમયનું વિહંગાવલોકન
૧૩. શ્રમણસંહિતા
૧૪. હરિયાળીસંગ્રહ
૧૫. A History of the Non-canonical Literature of the Jainas (Vols. I-II)
૧૬. A Sketch of the Life and Teachings of Lord Mahāvīra
- ૧૭-૨૫. Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts (Vol. XVIII, pts. 2-5, Vol. XIX, sec. 2, pts. 2-5 & sec. 3,)
૨૬. English Translation of Gaṇaharavāya (v. 1620-1689)
૨૭. English Translation of Jaina Dars'ana
૨૮. English Translation of Jaina Tattvādars'a (Hindī) (Part I)
૨૯. English Translation of Viravibhūti
૩૦. Tattvārthasūtra along with its Prākṛit, Gujarātī & English Renderings
૩૧. The Jain Religion and Literature (Vol. II)
(૬) રચાતી (૧-૨) (in preparation)
૧. કર્મભીમાંસા. ૨. કપાયમીમાંસા.

ઉત્થાનિકા

પ્રેરણા—આજથી પાંચીસેક વર્ષ ઉપર જૈન કર્મ-સિદ્ધાન્તના વિશિષ્ટ અભ્યાસી શ્રીવિજયપ્રેમશ્રુદ્ધિએ આ સિદ્ધાન્તને અંગે સર્વાંગીણ (comprehensive) ગ્રંથ રચવાની મને પ્રસંગોપાત્ત શ્રુતના કરી હતી, એ ઉપરથી એને મૂળે સ્વરૂપ આપવા માટે મેં સમય અને સાધન અનુસાર પ્રયાસ કરવા માંડ્યો. એના ફળરૂપે મેં 'કટકુંડ લખાણુ તૈયાર કર્યું' અને એમાંનું થોડુંક લેખો વગેરે રૂપે પ્રકાશિત પણ થયું. એ જોઈને શ્રીમોહનલાલજી મદારાજના સંતાનીય અને એમના સ્મારક માટે પ્રયત્નશીલ શ્રીલક્ષ્મીમુનિજીએ ત્રણેક વર્ષ ઉપર કર્મસિદ્ધાન્ત સંગ્રહી વિસ્તૃત પુસ્તક તૈયાર કરવા મને સગળ પ્રેરણા કરી અને વિકટ પરિસ્થિતિ હોવા છતાં મેં કર્મભીમાંસા નામનું પુસ્તક રચવાનું કામ હાથ ધર્યું. સાથે સાથે એના ઉપોદ્ધાન માટેના વિવિધ અંશો 'મેં' તૈયાર કરવા માંડ્યા. તેમાંના 'કર્મસિદ્ધાન્ત સંગ્રહી સાહિત્ય' નામનો એક અંશ લગભગ પૂર્ણ કરાતાં એ પુસ્તકરૂપે રજૂ કરવાનું નક્કી થતાં એમાં યોગ્ય પરિવર્તન કરી એ આ પુસ્તકરૂપે ઉપસ્થિત કરાયો છે.

યોજના—જૈન સાહિત્યના એ વિભાગ પડાય છે : (૧) આગમિક અને (૨) અનાગમિક. આગમિક સાહિત્ય એટલે આગમો અને એનાં વિવરણો. કેટલાક દિગંજસ ઉપસંગ્રહ આગમો વાસ્તવિક અને પ્રાચીન હોવા વિષે શ્વેતાંજરીથી વિરુદ્ધ મત ધરાવે છે પરંતુ આચાર (સુયદ્વંધ ૧) સૂયગઢ અને ઉત્તરગૂઝલણ એ આગમો સમગ્ર ઉપસંગ્રહ જૈન સાહિત્યમાં પ્રાચીનતમ આગમો છે એમ તટસ્થ દિગંજસનું અને અજૈન વિદ્વાનોનું પણ માનવું છે. આથી મેં આ પુસ્તકનો પ્રારંભ આગમિક સાહિત્યગત કર્મસિદ્ધાન્તના નિરૂપણથી કર્યો છે. આ સાહિત્ય શ્વેતાંજરીય હોઈ પ્રસ્તુત પુસ્તકના પ્રથમ ખંડમાં શ્વેતાંજરીય કૃતિઓને અને દ્વિતીય ખંડમાં

દિગંબરીય કૃતિઓને મેં સ્થાન આપ્યું છે. આગમિક સાહિત્યને યાદ કરતાં આકીર્ણ સાહિત્ય અનાગમિક છે. એનો પ્રારંભ પણ એના અંગમૂલ શ્વેતાંબરીય કૃતિઓથી મેં કર્યો છે કે જેથી સંકલનાની અગંગતા સચવાઈ રહે. સદ્ભાગ્યે કેટલીક શ્વેતાંબરીય ગણાતી અનાગમિક કૃતિઓને દિગંબરીય પણ અતિપ્રાચીન ગણી એ પ્રત્યે આદર સેવે છે એટલે મારું આ પગલું સમુચિત ગણાશે. આ કૃતિઓના આધારે શ્વે. પંચસંગહની રચના થયેલી મનાય છે. એથી મેં ધ્વન્યસયગાદિ પદ્ધતિ એનું નિરૂપણ યોગ્ય છે. ધ્વન્યસયગાદિ કરતાં તો જરૂર અર્થાચીન અને સંભવતઃ પંચસંગહથી પણ તેવા મનાતા ચાર પ્રાચીન કર્મગ્રંથો છે. આથી એનો કર્મ મેં પંચસંગહ પદ્ધતિ રાખ્યો છે. આ ચાર કર્મગ્રંથો અને ધ્વન્યસયગને લક્ષમાં રાખી દેવેન્દ્ર-સૂરિએ પાંચ નવ્ય કર્મગ્રંથો રચ્યા હોવાથી એને આ પદ્ધતિ મેં સ્થાન આપ્યું છે. આ સૂરિના પ્રાયઃ સ્વર્ગવાસ યાદ કર્મવિષયક જે કૃતિઓ શ્વેતાંબરીના હાથે રચાઈ છે તેનો મેં એકસાથે નિર્દેશ કર્યો છે. ત્યાર બાદ કર્મસિદ્ધાન્તના એકાદ અંશના નિરૂપણરૂપ કૃતિઓનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે કેમકે એ કૃતિઓ કર્મ કર્મસિદ્ધાન્તનો પૂરતો ખ્યાલ આપે તેવી નથી. આમ કર્મસિદ્ધાન્તને અંગેની સ્વતંત્ર કૃતિઓનું નિરૂપણ પૂર્ણ થતાં મેં એકવીસ આનુપંગિક કૃતિઓના પરિચય કાર્યનું હાથ ધર્યું છે.

દ્વિતીય ખંડમાં દિગંબરીના કાલક્રમે યોગ્યેલા કર્મવિષયક અને મનનીય ગ્રંથો વિષે મેં યથાસાધન માહિતી આપી છે. એનો પ્રારંભ મેં કસાયપાહુડથી કર્યો છે અને પૂર્ણાહુતિ તિલંગીસારથી કરી છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં કર્મવિષયક ગ્રંથોની વિવરણાત્મક અને ૨૧ શ્વે. આનુપંગિક કૃતિઓને બાબુએ રાખતાં મૌલિક કૃતિઓ ૧૦૯ છે. એમાં ૧૯૨ શ્વેતાંબરીય છે બ્યારે ૧૭ દિગંબરીય છે.

પરિશિષ્ટો — પ્રસ્તુત પુસ્તકને અંગે મેં નિમ્નલિખિત ચાર પરિશિષ્ટો તૈયાર કરવા માંડ્યા હતાં પરંતુ આ કડાકૂટિયા કામમાં યથા-યોગ્ય સહકાર ચાલુ નહિ રહેવાથી કામ પૂરું કરતા ઘણો સમય વ્યતીત થવાનું જણાતાં ચારેના પ્રકાશનની વાત હાલતુરત તો મોકૂફ રાખી છે, જે કે આ કાર્ય ચાલુ તો છે.

(૧) અન્યકારોની સૂચી.

(૨) અન્યોની સૂચી.

(૩) પ્રકાશક નામોની સૂચી.

(૪) કર્મસિદ્ધાન્તને અંગેના પારિભાષિક શબ્દોની સાર્થ સૂચી.

આ સૂચીઓ હવે પછી પૂરી કરાય તો તે પ્રસિદ્ધ કરવા મારી આ ગ્રંથમાલાના સંચાલક મહાશયને સાદર વિનંતિ છે.

આભાર—પ્રસ્તુત પુસ્તક તૈયાર કરાવવાની શ્રીભક્તિમુનિશ્રીની પ્રજ્ઞા અભિલાષા પ્રેરણારૂપ બની હોવાથી એમનો, આ પુસ્તક સાઘન્ત જેઈ જવામાં પં. શ્રી.નિપુણમુનિશ્રીએ જે પરિશ્રમ એન્ધો છે તે જદલ એમનો તેમ જ એમના શિષ્ય શ્રીચિદાનંદમુનિશ્રીએ પુસ્તકના બીજાં વારતાં મુદ્રણપત્રોની એક નકલ તપાસી જવા માટે જે પ્રયાસ કર્યો છે તે જદલ એમનો હું આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકમાં જે સમસ્યની કૃતિ નોંધવી રહી જતી હોય કે મારા આ લખાણમાં જે ક્ષતિઓ જણાતી હોય તે સુચવવા મારી વિશેષજોને સાદર વિનંતિ છે કેમકે આ તો એક પ્રકારની કામચલાઉ ગ્રંથાદિની સૂચી (bibliography) અને તેનો ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં પરિચય છે

૧. દિગંબરીય સાહિત્યમાંથી કર્મવિષયક આનુષંગિક કૃતિઓનો પરિચય આપવાનું આત્મકે શક્ય નહિ હોવાથી એ બાબત જતી કરવી પડી છે.

અને એમ હોઈ એમાં મેં અંથાદિનું અપપૂરતું જ દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. એમાં સુધારાવધારા કરી એ કર્મભીમાંસામાં આપવા મારે વિચાર છે.

અંતમાં એટલું જ કહીશ કે કર્મ-સિદ્ધાન્તનું વટવૃક્ષ આને જે દ્રાસ્યુંદ્રસ્યું છે તેનું બીજ તીર્થકરેના ઉપદેશમાં રહેલું છે. આ વૃક્ષને આપણી આ પુણ્ય ભૂમિમાં સમુચિત રીતે રોપવા માટે ગણુવરેએ અને આગળ જતાં દશપૂર્વધર સુધીના મુનિવરેએ અગળ પરિશ્રમ સેવ્યો છે અને એના યથાયોગ્ય સિંચનાદિનું કાર્ય આને પણ ચાલુ છે. આને અંગે જે મહાનુભાવોનું ઓછું કે વતું પ્રદાન છે એ સર્વને હું સમાદર-પૂર્વક હાર્દિક અભિનંદન આપું છું.

કાયસ્થ મહોદ્દા, ગોપીપુરા,

સુરત.

તા. ૮-૧૨-૧૯૪૪

હીરાલાલ ર. કાપડિયા

સંક્રોતોની સમજણ

આ. જૈ. પુ. પ્ર. મં.	= આત્માનંદ જૈન પુસ્તક પ્રચારક મંડળ
આ. તિ. ગ્રં. મો.	= આત્મતિલક ગ્રંથ મોસાયડી
આ. પ્ર.	= આત્માનંદ પ્રકાશ
આ. સ.	= આત્માનંદ સભા
ઋ. કે. શ્વે. સંસ્થા	= ઋષભદેવજી કેસરીભલજી શ્વેતાંજર સંસ્થા
ક. પા. સુ.	= કસાયપાહુસુત
જ. મ.	= જલજી મરહુદી
જ. મો.	= જલજી મોરમેણી
જિ. ર. કો.	= જિનરત્નકોશ
જૈ. આ. સ.	= જૈન આત્માનંદ સભા
જૈ. ગ્રં.	= જૈન ગ્રન્થાવલી
જૈ. ધ. પ્ર.	= જૈન ધર્મ પ્રકાશ
જૈ. ધ. પ્ર. સ.	= જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
જૈ. શ્રે. મં	= જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
જૈ. સા. સં. ધં.	= જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ
દે. લાં. જૈ. પુ. સં.	= દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ સંસ્થા
પૂં. જૈ. ગ્રં.	= પૂંજભાઈ જૈન ગ્રન્થમાલા
મુ. ક. જૈ. મો.	= મુક્તિ કમલ જૈન મોહનમાલા
સ્વા. ગ્રં. સં.	= સ્વાધ્યાય ગ્રન્થસન્દોહ
હ. દે. ગ્રં.	= હરિભાઈ દેવકરજી ગ્રન્થમાલા
D C G C M	= Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts

વિષય-પ્રદર્શન

ખંડ ૧ : શ્વેતાંબરીય કૃતિઓ

પૃષ્ઠાંક
૧-૧૧૯

પ્રકરણ ૧ : આગમો અને એના અંશો

૧-૧૩

વિશિષ્ટ મંત્રો

૧

ચાર અનુયોગોમાં નિરૂપણ

૧

કર્મસિદ્ધાન્તની વ્યાપકતા

૧-૨

અનુપલબ્ધ પાંચ કૃતિઓ

૨-૩

(૧) બન્ધદસા (બન્ધદશા)

૨

(૨) કુમ્ભપ્રવાય (કર્મપ્રવાદ)

૨-૩

(૩) નાણુપ્રવાય (જ્ઞાનપ્રવાદ)

૩

(૪) અગ્નાયણીય (અગ્નાયણીય)

૩

(૫) સન્તકુમ્ભ (સત્કર્મન)

૩

ઉપલબ્ધ ૧૩ આગમો

૩-૧૩

(૧) ઠાણુ (સ્થાન)

૩-૫

(૨) સમવાય

૫-૬

સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગ

૬

(૩) વિચાહપણુત્તિ (વ્યાખ્યાપ્રગતિ)

૬-૮

શ્રીભંગવતીસાર

૮

(૪) નાયાધર્મકહો (જ્ઞાતાધર્મકથા)

૯

(૫) ઉત્તરજ્ઞાણુ (ઉત્તરાધ્યયન)

૯-૧૦

(૬) દસવૈયાલિય (દશવૈકલિક)

૧૦-૧૧

વિષય

પૃષ્ઠાંક

(૭) દસાસુયક્રમંધ (દશાશ્વતરકંધ)	૧૧
(૮) ઓવવાઈય (ઓપપાતિક)	૧૧
(૯) છવાછવાલિગમ	૧૧
(૧૦) પળણુવણા (પ્રજાપના)	૧૧-૧૩
(૧૧) આણુઓગદાર (અનુયોગદાર)	૧૩
(૧૨) તન્દુલવેયાલિય (તન્દુલવૈચારિક)	૧૩
(૧૩) દેવિન્દ્રતથ (દેવેન્દ્રતથ)	૧૩

પ્રકરણ ૨ : ત્રણ આગમોનાં વિવરણો ૧૪-૧૮

(૧) આવરસય (આવરયક)ની નિજ્જુતિ (નિર્ધુક્તિ)	૧૪
વિસેસાવરસયભાસ (વિશેષાવરયકભાષ્ય)	૧૪-૧૬
ગણધરવાદની પ્રસ્તાવના	૧૭
(૨) આધાર (આચાર)ની નિજ્જુતિ અને એની કીકા	૧૭-૧૮
(૩) કપ્પ (કપ્પ)નું ભાસ	૧૮

પ્રકરણ ૩ : અનાગમિક પાંચ રત્નો ૧૯-૩૬

પ્રાચીન અને પ્રૌઢ શ્વેતાંગરીય કૃતિઓ ૧૯

(૧) બન્ધસયગ (બન્ધશતક) યાને સયગ (શતક) ૨૦-૨૯

નામાંતર, ગાથાઓની સંખ્યા, વિષય, સન્તુલન, બન્ધ-સયગ અને 'નન્ધ' સયગમાં તફાવત, પ્રણેતા; વિવરણાત્મક સાહિત્ય : ચાર ભાસ, ત્રણ ચૂર્ણિ, હેમચન્દ્રસ્રિકૃત વૃત્તિ (વિનેયહિતા), ઉદયપ્રસનું ટિપ્પણ, ગુણુરત્નસ્રિકૃત અવચૂરિ અને મુનિચન્દ્રસ્રિકૃત ટિપ્પણક; ઉદ્ધરણ અને સમય; ૨૪ અનુયોગદારો, ચતિત્વપ્ત તે કાણુ?, વિવક્ષણતા, યાયા અને ભાષાંતર.

વિષય

પૃષ્ઠાંક

(૨) કર્મપયડિસંગહણી (કર્મપ્રકૃતિસંગહણી)

૨૯-૩૬

સંગ્રહાત્મક કૃતિ, પ્રણેતા, સામ્ય, ઉપયોગ, સમય, સમાન ગાથા, વિવરણો, ચુલ્લિણુનો રચનાસમય, વિવ્રજાણતા, જાયા, ગુજરાતી ભાષાંતર, અકારાદિ ક્રમ, સંસ્કરણ, પરિશીલનની આવશ્યકતા અને સમાનનામક કૃતિઓ.

પ્રકરણ ૪ : અનાગમિક પાંચ રત્નો (ચાલુ)

૩૭-૫૫

(૩) સત્તરિયા (સપ્તતિકા)

૩૭-૫૪

નામકરણ, ગાથાની સંખ્યા, વિષય, કર્તૃત્વ, રચનાસમય; વિવરણો: અંતરભાસ, ચુલ્લિણુઓ, ભાસ, ચુલ્લિણુ, વિવ્રતિ, ટિપ્પણ, ટીકા, અવચૂર્ણિ, ભાષ્યટીકા ઇત્યાદિ; ગુજરાતી શબ્દાર્થ અને ગાથાર્થ, એ ટિપ્પણ, હિન્દી ગાથાર્થ, વિશેષાર્થ અને પ્રસ્તાવના; જૈનોના અને ફિરકાને માન્ય ગ્રંથો, મતાંતરો, કર્મવિષયક મૂળ સાહિત્ય, ગાથાઓની ૮૯ની સંખ્યા, ચૂર્ણિકાર તરીકે ચન્દ્રપિં, સકલનકાર, અંતગ્રભાસના કર્તા, પુણ્ય અને પાપનાં ફળ, સામ્ય; સમાનનામક કૃતિઓ, વિશિષ્ટ પ્રકાશનની આવશ્યકતા અને ચાર આપતો.

(૪) સંતકર્મ (સત્કર્મન)

૫૪

(૫) કસાયપાહુડ (કથાયપ્રાભુત)

૫૫

પ્રકરણ ૫ : પંચસંગહપગરણ (પંચસંગહપ્રકરણ) ૫૬-૬૫

નામકરણ અને એની સાન્વર્થતા, પાંચ દાર (દાર), ભાષા, પરિભાણ, વિષય ઇત્યાદિ, સંક્ષેપ, 'મહત્તર' તરીકેનો નિર્દેશ, ચન્દ્રપિંની કૃતિઓ, ચન્દ્રપિંનો સમય, દીપક, અન્ય વિવરણો, જાયા અને ગુજરાતી અનુવાદ.

પ્રકરણ ૬ : ચાર પ્રાચીન કર્મગ્રંથો

૬૬-૭૪

સંજ્ઞા, સંખ્યા, જંદ અને ભાષા.

૬૬-૬૮

વિષય

પૃષ્ઠાંક

(૧) ક્રમ્ભવિવાગ (કર્મવિપાક) અને એનાં વિવરણો ૬૮ ૭૦
ભાસ, વૃત્તિ, ટીકા, વૃત્તિકા, વ્યાખ્યા, ટીકા, ટીકા અને ટિપ્પણક.

(૨) ક્રમ્ભત્યય (કર્મસ્તય) અને એનાં વિવરણો ૭૦-૭૧
ટીકા, ત્રણ ભાસ, ટીકા, ટિપ્પણ. વિવરણ, ચૂર્ણિ
(અવચૂર્ણિ ?).

(૩) બન્ધસામિત્ત (બન્ધસ્વામિત્વ અને એનાં
વિવરણો: ૭૨
ટિપ્પનક, વૃત્તિકા અને ટીકા.

(૪) છાસીર્ઠ (પદ્ધતીતિ) અને એનાં વિવરણો ૭૨-૭૪
એ ટીકા, એ ભાસ, ત્રણ વૃત્તિ, વિવરણ, ટીકા, અવચૂરિ
અને ઉદ્ધાર.

પ્રકરણ ૭ : પાંચ નવ્ય કર્મત્રયો ૭૫-૮૬

પ્રણેતા, ગાથાઓની સંખ્યા, સમાનતા, વિશેષતાઓ,
સન્તુલન, પાંચ નવ્ય કર્મત્રયો અને મૂલાધાર; વિવરણાત્મક
સાહિત્ય સ્વોપન ટીકાઓ, અવચૂરિઓ, કર્મત્રકાશ; આસાવ-
ઓષો, ગુજરાતી શબ્દાર્થ, ગાથાર્થ ઇત્યાદિ, હિન્દી અનુવાદો;
હિન્દી પ્રસ્તાવનાઓના વિષયો, જર્મન મહાનિબન્ધ અને એનો
અંગ્રેજી અનુવાદ, યંત્રપૂર્વક કર્માદિવિચાર અને કર્મપ્રકૃતિ-
ગણિતમાત્રા.

પ્રકરણ ૮ : આઠ પ્રકીર્ણક કૃતિઓ ૮૭-૯૦

(૧) ક્રમ્ભાઘવિચારસારલવ (કર્માદિવિચારસારલવ)
કિંવા મુહુમત્યવિચારલવ (સૂક્ષ્મમાર્થવિચારલવ) યાને
સફૂલસયગ (સાર્ધશતક) ૮૭-૮૮

વિવરણાત્મક સાહિત્ય : ભાસ, ચુર્ણિ, વૃત્તિઓ, ટીકા,
વૃત્તિ, પાઠ્યવિત્તિ, વૃત્તિ, ટીકા અને વૃત્તિટિપ્પણ. ૮૭-૮૯

વિષય	પૃષ્ઠાંક
(૨-૫) ચાર સંસ્કૃત કર્મચત્ર	૮૮-૮૯
(૬) શ્રીમદ્વિલક્રુત કર્મચત્ર	૮૯
(૭) કર્મવિચાર	૮૯-૯૦
(૮) જૈન દર્શનનો કર્મવાદ	૯૦

પ્રકરણ ૯ : કર્મસિદ્ધાન્તના અંશ અંગેની

૪૮ કૃતિઓ ૯૧-૧૦૪

(અ) ગુણુસ્થાન સંબંધી ૧૯ કૃતિઓ ૯૧-૯૬

(૧) ગુણુસ્થાનકનિરૂપણ; (૨) રત્નશેખરસૂરિકૃત ગુણુસ્થાનકમારોહ તથા એનાં સ્વોપજ વૃત્તિ, અવચૂરિ, આલાવ-
ગોધ અને ગુજરાતી અને હિન્દી અનુવાદો; (૩) વિમલસૂરિકૃત ગુણુસ્થાનકમારોહ; (૪) જયશેખરસૂરિકૃત ગુણુસ્થાનકમારોહ; (૫) ગુણુદ્વાણકમારોહ; (૬) ગુણુસ્થાનદ્વાર; (૭) ગુણુદ્વાણસય; (૮) ગુણુદ્વાણમગ્ગણુદ્વાણ; (૯) ગુણુસ્થાનવિચારોપાધ; (૧૦) ગુણુસ્થાનકગર્ભિત આદિજિનની થાય : (૧૧) ગુણુસ્થાન-
ગર્ભિત જિનસ્તવન; (૧૨) ગુણુસ્થાનકગર્ભિત વીરસ્તવન; (૧૩) ગુણુસ્થાનદ્વારાણિ; (૧૪) ગુણુદ્વાણવિચાર; (૧૫) જઘન્યોત્કૃષ્ટપદે એકકાલં ગુણુસ્થાનકેષુ વન્ધહેતુપ્રકરણમ્
અને એની અવચૂરિ; (૧૬) ઉપશમશ્રેણિસ્વરૂપ; (૧૭) 'ઉપશમ' શ્રેણિની સમૂચય; (૧૮) 'ક્ષપક' શ્રેણિસ્વરૂપ; અને (૧૯) ખવગસિક્ષા (ક્ષપકશિક્ષા).

(આ) ૨૯ અવશિષ્ટ કૃતિઓ ૯૬-૧૦૪

(૧) કર્મવિપાક; (૨) કર્મવિવાગકુલય; (૩) કર્મપ્રકૃતિ-
દ્વાત્રિંશિકા; (૪) કર્મપ્રકૃતિવિચાર; (૫) કર્મઅન્ધભેદ; (૬) કર્મ-
વિચારગર્ભિત-પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર; (૭) કર્માધિવિચારસાર; (૮)
કર્મપંચવિંશતિકા; (૯) કર્મપ્રકાશ, (૧૦) પ્રકૃતિપ્રગ્નન્ધ,

વિષય

પૃષ્ઠાંક

(૧૧) પ્રકૃતિવિચાર; (૧૨) *કર્મસંબંધ(વે)ધર્મંગપ્રકરણ;
(૧૩) બુદ્ધદેહિયતિભંગી અને એની વૃત્તિ, દીકા તથા
અવચૂરિ; (૧૪) સાવચૂરિક બુદ્ધદયસત્તાપયરણ; (૧૫)
ભાવપયરણ અને એની સ્વોપન અવચૂરિ; (૧૬) ચતુદશ-
જીવસ્થાનેષુ જઘન્યોત્કૃષ્ટવદે યુગપદ વન્ધપ્રકરણમ્ અને એની
દીકા; (૧૭) ભૂગારાધવિચાર, (૧૮) અષ્ટકર્મવિપાક
કિંવા કર્મવિપાક; (૧૯); મણુધિરીકરણ અને એની સ્વોપન વૃત્તિ.
(૨૦) સંયમશ્રેણિવિચાર અને એનો સ્વોપન દાખ્ખો;
(૨૧) સંયમશ્રેણિવિચારસ્તવન; (૨૨) સંયમશ્રેણિપ્રકરણ;
(૨૩) The Karma Philosophy; (૨૪)
સંક્રમકરણ; (૨૫) માર્ગણાદારવિવરણ; (૨૬) શ્રીકર્મ-
બોધપ્રભાકર; (૨૭) શ્રીદ્વાપદિમાર્ગણાસંગ્રહ; (૨૮) કર્મ-
સિદ્ધિ અને (૨૯) કર્મદ્વલવિચાર.

(ઈ) પરિશિષ્ટ : ગુજરાતી લેખો

૧૦૩-૧૦૪

પ્રકરણ ૧૦ : એકવીસ આનુષંગિકદૃષ્ટિઓ ૧૦૫-૧૧૯

(૧) તત્ત્વાર્થાધિગમચત્ર, (૨) પ્રાચીન સંસ્કૃત કર્મશાસ્ત્ર,
(૩) જીવસમાસ, (૪) કુવલયમાલા, (૫) ઉપમિતિભવપ્રપંચા-
કથા, (૬) પવયણસારુદ્ધાર અને એની સિદ્ધસેનચરિત્ર વૃત્તિ,
(૭) યોગશાસ્ત્ર અને એનું સ્વોપન વિવરણ, (૮) અર્થદીપિકા,
(૯) લોકપ્રકાશ, (૧૦) આધ્યાત્મિકમતખંડનની સ્વોપન દીકા,
(૧૧) અભિધાનરાજેન્દ્ર, (૧૨) તત્ત્વપ્રભા, (૧૩) જન-
તત્ત્વપ્રદીપ, (૧૪) આર્દત દર્શન દીપિકા, (૧૫) ઉસલપંચા-
સિયાનું સ્પષ્ટીકરણ, (૧૬) વીરભક્તામરુનું સ્પષ્ટીકરણ,
(૧૭) આર્દત જીવન જ્યોતિ, (૧૮) The Jaina Reli-
gion and Literature; (૧૯) આધ્યાત્મિક પ્રબંધાવલી,

વિષય

પૃષ્ઠાંક

(૨૦) જૈન ધર્મનો પ્રાણ અને (૨૧) જૈન ધર્મનો સરળ પરિચય (ભા. ૧-૨).

ખંડ ૨ : દ્વિગંજરીય કૃતિઓ ૧૨૦-૧૭૦

પ્રકરણ ૧૧ : કસાયપાહુડ તથા સન્તકમ્મપાહુડ ૧૨૦-૧૨૮

(૧) કસાયપાહુડ (કપાયપ્રાભૂત) કિંવા પેજ્જદાસપાહુડ

(પ્રેયોદ્દેપપ્રાભૂત)

૧૨૦-૧૨૮

નામો, ગાથાની સંખ્યા, વર્ગીકરણ, વિષય, પ્રણેતા, ઉત્પત્તિ, સમય અને સામ્ય; વિવરણાત્મક સાહિત્ય: યતિવ્રતસંક્રત ચૂલ્લિસૂત્ર, મતભેદો, આધાર, યતિવ્રતભનો સમય અને પ્રશ્ન: ઉચ્ચારણા વૃત્તિ, શામકુંડીની પદ્ધતિ, તુંબુલૂરકૃત ચૂડામણિ, બાળ્યદેવગુરુ-કૃત પાઠ્યટીકા, વીરસેને શર કરેલી અને જિનસેને પૂર્ણ કરેલી જથ્થવલા અને હિન્દી અનુવાદો.

(૨) સન્તકમ્મપાહુડ (સત્કર્મપ્રાભૂત)

૧૨૮

વિષય, ઉદ્દેશ, પ્રણેતા અને સન્તકમ્મપયડિપાહુડ અને પ્રશ્ન.

પ્રકરણ ૧૨ : છખંડાગમ

૧૨૯-૧૫૨

છખંડાગમનાં વિવિધ નામો, છ વિભાગો અને એનાં નામ, ભાષા અને ગાથા, પરિમાણ, ખંડીક વિષય: ૧૧ પ્રપણાઓ, વૃત્તિના સાત પ્રકારો, વેદનાને અંગેના સોળ અધિકાર, વર્ગણાઓ, દસ પ્રકારનાં કર્મ, ઓવીસ અનુયોગ-દ્વારનાં નામો; વિભાજન, તાડપત્રીય પ્રતિ અને તેની થયેલી દુર્દશા, પ્રણેતા, આધાર, સમય અને 'સંજદ' પદ; છખંડાગમ અને કસાયપાહુડ, છખંડાગમ અને સર્વાર્થસિદ્ધિ; વિવરણાત્મક સાહિત્ય: પરિકમ્મ, શામકુંડીય ટીકા, ચૂડામણિ, પંચિકા,

વિષય

પૃષ્ઠાંક

સામન્તભટ્ટીય ટીકા, વિચારપણ્ડિતિ, ધ્રુવજ્ઞા: નામકરણ, દાથપોથી, શ્રોણ લાગોના વિષય; ઉત્તર પડિવત્તિ અને દક્ષિણ પડિવત્તિ, ધ્રુવજ્ઞાનું ગણિત, અંગ્રેજી લેખ અને એનું હિન્દી ભાષાંતર, ચૂલિયાના નવ અવાંતર વિભાગો અને એ પ્રત્યેકની સૂત્રસંખ્યા, વેદનાનિલેખના ભેદો, ઉપભેદો ઇત્યાદિ, વિભાગીકરણ, નિર્ધાર, હિન્દી અનુવાદો અને વિજયધવલ અંગે પ્રશ્ન.

પ્રકરણ ૨૩ : છ અવશિષ્ટ કૃતિઓ ૧૫૩-૧૬૬

(૧) અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગ્રહ ૧૫૩-૧૫૮

પાંચ પ્રકરણોનાં નામ, ગાથાઓની સંખ્યા, પ્રણેતા, સન્તુષ્ટન, ઉપયોગ, સમય, પ્રાચીનતા, આધાર: વિવરણાત્મક સાદિત્વ : ભાસ, પદ્મનન્દિકૃત પાંચ્ય વિત્તિ અને સુમતિ-કૃતિકૃત શ્રુતિ.

(૨) પંચસંગ્રહ (નેમિચન્દ્રીય) યાને ગોમ્મટસાર ૧૫૯-૧૬૨

ત્રણ નામો, ભાષા, એ વિભાગ અને એ પ્રત્યેકની ગાથાઓની સંખ્યા, વિષય, ન્યૂનતા, પ્રણેતા, વિવરણો ચામુંડ-રાયકૃત દેશી શ્રુતિ, અભયચન્દ્રે રચેલી ટીકા, આશાધરકૃત ટીકા, કેશવ વર્ણીની કન્નડ ટીકા નામે જીવતત્ત્વપ્રદીપિકા, નેમિચન્દ્રકૃત જીવતત્ત્વપ્રદીપિકા, સુમતિકૃતિકૃત, અજ્ઞાતકર્તૃક અને રાયકૃત ઝોંકક ટીકા, છાયા, પંચસંગ્રહદીપક, સંસ્કૃત રૂપાન્તર, અંગ્રેજી અનુવાદ અને કમ્મકંડનો હિન્દી અનુવાદ.

(૩) અજ્ઞાતકર્તૃક કર્મત્રય ૧૬૨

(૪) અમિતગતિકૃત પંચસંગ્રહ ૧૬૨-૧૬૪

પરિભાણ, વિષય, પ્રણેતા, આધાર અને હિન્દી અનુવાદ.

(૫) હરહરકૃત પંચસંગ્રહ ૧૬૪-૧૬૬

વિભાગો, વિષય, કર્તા, રચના, સમય અને દાથપોથી.

ખંડ ૨ : દિગંબરીય કૃતિઓ ૧૨૦-૧૭૦

પ્રકરણ ૧૧ : કસાયપાહુડ તથા સન્તકમ્મપાહુડ	૧૨૦-૧૨૮
„ ૧૨ : જખંડાગમ (પરખંડાગમ)	૧૨૯-૧૫૨
„ ૧૩ : જ અવશિષ્ટ કૃતિઓ	૧૫૩-૧૬૬
„ ૧૪ : કર્મસિદ્ધાન્તના અંશ સંગ્રહી ચાર કૃતિઓ	૧૬૭-૧૭૦
„ ૧૫ : ઉપસંહાર	૧૭૧-૧૭૫
પુરવણી	૧૭૬-૧૭૮
પરિશિષ્ટ ૧ : અંથકારેનાં નામોની સૂચી	૧૮૦-૧૮૫
„ ૨ : અન્યો, અન્યાંશો અને લેખોની સૂચી	૧૮૬-૨૧૦
„ ૩ : પ્રકીર્ણક નામોની સૂચી	૨૧૧-૨૧૫
અનુલેખ	૨૧૬-૨૧૭
અશુદ્ધિઓનું શોધન	૨૧૮-૨૨૦

કર્મસિદ્ધાન્ત સંબંધી સાહિત્ય

ખંડ ૧ : શ્વેતાંબરીય કૃતિઓ

પ્રકરણ ૧ : આગમો અને એના અંશે

વિશિષ્ટ મંતવ્યો—પ્રત્યેક દર્શનનાં આશ્રેયત્વે અંશે વિશિષ્ટ મંતવ્યો હોય છે અને એ સ્વાભાવિક છે. આવાં મંતવ્યોમાંથી જોકાદ તો એ દર્શનમાં ઘણું મહત્ત્વનું સ્થાન પણ ભોગવે છે અને એને લઈને એના નિરૂપણથી જાતજાતની રુચિને અને કક્ષાને પોષતાં પુસ્તકો—લેખોની રચના કરાયેલી જોવાય છે. કર્મનાં સિદ્ધાંત એ જૈન ધર્મના એક અગ્રગણ્ય સિદ્ધાંત છે અને આમ તો એને ‘આત્મીક’ જેવા દર્શનને જાદું કરતાં વિવિધ ભારતીય દર્શનોમાં પણ સ્થાન અપાયેલું છે, ને કે કેટલીક વાર એનો, કર્મના નામને બદલે અન્ય નામે વિચાર કરાયો છે.

ચાર અનુયોગો માં નિરૂપણ—જૈન સાહિત્યમાંના મોટા ભાગ કર્મસિદ્ધાંત રજૂ કરે છે. એનો મુખ્ય સંબંધ દ્રવ્યાનુયોગ અને ચરણકરણાનુયોગ સાથે છે. તેમ છતાં ધર્મકથાનુયોગમાંનાં ગ્રંથોમાં જ્યાં જ્યાં પૂર્વ જાવનો ચિતાર અપાયો છે ત્યાં ત્યાં આ કર્મસિદ્ધાંતની આછી રૂપરેખા તો જરૂર આલેખાયેલી જોવાય છે. ગણિતાનુયોગ પણ કર્મસિદ્ધાંતના નિરૂપણથી સર્વોંશે અલિપ્ત નથી. આમ હોઈ કર્મસિદ્ધાંત જૈન સાહિત્યના ચાર અનુયોગોનો વિષય છે.

કર્મસાહિત્યની વ્યાપકતા—જૈન દર્શનમાં કર્મના સંબંધીંણું સ્વરૂપનું નિરૂપણ મહત્ત્વના ભાગ ભજવે છે. એટલે દોર્શનિક સાહિત્યમાં તો એને લગતા ગ્રંથો હોય એ સ્વાભાવિક છે. કર્મના શુભ

અને અશુભ વિપાક દર્શાવવા માટે કથાસાહિત્ય અને ખાસ કરીને ઔપદેશિક તેમ જ રૂપકાત્મક સાહિત્ય યોજાયેલ છે. એ વાત લક્ષમાં લેતાં કર્મનાં સિદ્ધાંતના વિષયની વ્યાપકતા જૈન સાહિત્યમાં કેટલી ગંધી છે એ જણાય આવે છે. વળી કર્મને આવવાના અને રોકવાના માર્ગો તેમજ એનાં ફલશઃ અને આલેખિક તાલ એ બાબતો કેવળ જીવાદિ તરે તરેવાને અંગેની કૃતિઓમાં જ વિચારાઈ છે એમ નહિ, પરંતુ એક રીતે તો આગમોમાં પણ આ બાબતોની પ્રકૃષ્ટતા છે, જે કે એમાં કર્મને લગતી હકીકતો ધૂરીજવાઈ છે.^૧

અબંધદસા (અબંધદશા)—જૈન સાહિત્યમાં આગમો એની વિશાલતા, વિવિધતા અને વરેણ્યતાને તેમ જ પ્રાચીનતાને લઈને સૌથી મહત્વના ગણાય છે. આજે જે ગ્રંથો શ્વેતામ્બરીય આગમો તરીકે જાણખાવાય છે તેમાં અબંધદસા સિવાયનો એક પણ આગમ કર્મસિદ્ધાંતના તમામ કે એક અંશ પૂરતી પણ સ્વતંત્ર કૃતિ નથી. આ અબંધદસામાં દસ અબંધદશા હતાં. તેમાં ત્રણ અબંધદશાનાં નામ અબંધ, મોક્ષ અને કર્મ હતાં. આ આગમ આજે અંશતઃ પણ ઉપલબ્ધ નથી. જૈન આગમોમાં દ્વિદ્વિવાય (દ્વિદ્વિવાદ) અને તેમાં પણ પુંવગય (પૂર્વગત) એ વિશાલતા, ગહનતા ઇત્યાદિને લીધે કેન્દ્રસ્થાન ભોગવે છે. 'પુંવગય' એટલે ચૌદ પુંવ (પૂર્વ)નો સમુદાય. આજે એક પણ પુંવ ઉપલબ્ધ નથી, જે કે એમાંનાં કેટલાંક ઉદ્ધરણો મળે છે.

કર્મરૂપવાય (કર્મપ્રવાદ)—ચૌદ પુંવ પૈકી આ કર્મરૂપવાય આઠમું છે. એ તો કર્મસિદ્ધાંતનો સ્વતંત્ર અને ખૂબ જ

૧. અને એકત્રિત કરી મેં "The Doctrine of Karman in the Jaina Canon" નામનો લેખ લખ્યો છે.

૨. આનું નામ તેમ જ એનાં ત્રણ અબંધદશા (અભ્યયન)નાં નામ વિચારતાં આ કૃતિમાં કેવળ કર્મસિદ્ધાંતનું કે મુખ્યતથા એ જ સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ હશે એમ માની મેં આનો અહીં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વિસ્તારવાળો ગ્રંથ હશે. એના આધારે આ સિદ્ધાંતનું સમગ્ર નિરૂપણ કોઈ ગ્રંથમાં કરાયું હોય તો તેનું નામ જાણવામાં નથી. બાકી એના એક અશરૂપ કર્મના સંસારી જીવ સાથેના બંધને અંગેનો ઊંડાપોંડ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાત્રમણકૃત વિશેસાવસ્સયભાસ (ગા ૨૫૧૩-૨૫૩૩)માં નિર્દેશાયેલી ગોષ્ઠાગાહિલની નિહ્નવતાને પ્રસંગે કરાયો છે.

નાણુપ્પવાય (જ્ઞાતપ્રવાદ)—આ પાંચમા પુવ્વનો મુખ્ય વિષય જ્ઞાન છે. જ્ઞાનને અને કર્મને ગાઢ સંબંધ છે એટલે ‘મોહનીય’ કર્મના કષાયરૂપ અંશ વિષે એમાં ગાહિતી અપાયેલી હોય તો ના નહિ. દિગંજરોના મતે આચાર્ય શુલ્બધરે કસાયપાહુડનું ઉદ્ધરણ આ પુવ્વના દસમા વાથુ (વસ્તુ)ના ‘પેજ્જપાહુડ’ નામના ત્રીજા પાહુડ (પ્રાભવ)ના આધારે કર્યું છે.

અગ્ગાયણીય (અગ્રાયણીય)—આ બીજા પુવ્વના પાંચમા વાથુના ‘કમ્મપમડિ’ નામના પાહુડરૂપ એક અંશના આધારે શિવ-શર્મસૂરિએ બંધસયગ અને કમ્મપમડિસંગહણી અને દોઢક શ્વેતાંજરે સત્તરિયા ગ્રંથમાં છે, જ્યારે પુષ્પદંત અને ભૂતબલિ નામના બે દિગંજર આચાર્યોએ છખંડાગમની યોજના કરી છે.

સંતકમ્મ (સંતકર્મ)—અન્દરિં મહત્તરે સંતકમ્મનો ઉપ-યોગ કર્યો છે અને એની ટીકામાં મુલ્લયગિરિસૂરિએ આ પાહુડમાંથી કે સમાનનામક કૃતિમાંથી અવતરણો આપ્યાં છે વળી ધવલા (ભા. ૧, પૃ ૨૧) માં પણ તેમ છે.

હવે આપણે ઉપલબ્ધ આગમોમાં ન્યૂનાધિકં પ્રમાણમાં કર્મ-સિદ્ધાંતનું જે પ્રાસંગિક વિવેચન જોવાય છે તે વિચારીશું :

(૧) ઠાણુ (સ્થાન)—આ ત્રીજા અંગમાંનાં નીચે મુજબનાં કર્માંકવાળાં મુગ (મુત્ર) અત્ર પ્રસ્તુત છે :-

૪૨, ૭૭, ૮૫, ૯૬, ૯૮, ૧૦૫, ૧૧૫, ૧૧૭, ૧૨૫, ૧૩૨, ૧૩૮, ૧૬૭, ૨૨૧, ૨૪૯, ૨૫૦, ૨૬૬, ૨૬૮, ૨૬૯, ૨૮૨, ૨૯૬, ૩૧૯, ૩૬૨, ૩૬૫, ૪૦૭, ૪૧૯, ૪૨૨, ૪૬૪, ૪૮૮, ૪૯૮, ૫૦૧, ૫૦૪, ૫૩૬, ૫૬૬, ૫૯૬, ૬૦૬, ૬૫૮, ૬૬૮, ૬૮૬, ૭૦૦, ૭૧૦, ૭૫૫ ને ૭૫૮.

આ ઠાણુમાં કર્મના વિવિધ રીતે પ્રકારો પાડાયા છે :

પ્રદેશ-કર્મ અને અનુભાવ-કર્મ એમ બે પ્રકાર તેમજ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાવ અને પ્રદેશ એમ ચાર પ્રકાર^૧. કર્મબંધના પણ આજ ચાર પ્રકારો ગણાવાય છે

શુભ અને શુભાનુબંધી, શુભ અને અશુભાનુબંધી, અશુભ અને અશુભાનુબંધી તથા અશુભ અને શુભાનુબંધી એમ કર્મના ચાર પ્રકારો. કર્મના ઉપક્રમેના ચાર પ્રકારો : બંધનોપક્રમ, ઉદીરણોપક્રમ, ઉપશમનોપક્રમ અને વિપરિણામનોપક્રમ અને એ પ્રત્યેકના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ ઇત્યાદિ ચચ્ચાર ઉપપ્રકારો. સંક્રમ, નિધત્ત અને નિકાયિતના પ્રકૃતિ વગેરે લક્ષીને ચચ્ચાર પ્રકારો. શુભ અને શુભાનુબંધી, શુભ અને અશુભાનુબંધી, અશુભ અને અશુભાનુબંધી તથા અશુભ અને શુભાનુબંધી એમ કર્મના ચાર પ્રકાર.

ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનાં તેમજ ત્રણે લિંગવાળાનાં કર્મસંખ્યા યચન, ઉપચચન, બંધ, ઉદીરણ, વેદના અને નિર્જરા પ્રકૃતિ વગેરે ચારને લક્ષીને કર્મનું અંદાજણ હતું. પાપ-કર્મબંધનાં બે કારણ : રાગ અને દ્વેષ.

અલ્પ અને દીર્ઘ આયુષ્યબંધનાં તેમજ શુભ અને અશુભ એવાં દીર્ઘ આયુષ્યનાં પણ ત્રણ ત્રણ કારણો. પાપકર્મની ઉદીરણના બે કારણો : આયુષ્યપગમિટ્ટી વેદના અને ઔપક્રમિક વેદના આઠ કર્મનાં ચચનથી માંડીને નિર્જરાનાં ક્રોધાદિક ચાર કારણો. સંસારી જીવોના ચચનાદિનો ચારે ગતિ, પાંચે જાતિ અને છયે નિકાયને લક્ષીને વિચાર.

આઠ પ્રકૃતિજ્ઞાનાં નામ. જેમકે જ્ઞાનાવરણ ઇલાદિ (જુઓ ૫ ૯). જ્ઞાનાવરણના અને દર્શનાવરણના દેશથી અને સર્વથી, વેદનીયતા સાત અને અસાત, મોહનીયતા દર્શન અને ચારિત્ર. આયુષ્યના અઢા અને ભવ તેમ જ નાગના પ્રત્યુત્પન્નવિનાશી અને આગામિનિરોધક એમ બીજાં ભેદ.

જ્ઞાનાવરણના પાંચ, દર્શનાવરણના ૧૧૧ તેમ જ સાત વેદનીયતા અને અસાત વેદનીયતા પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનની અપેક્ષાએ છ છ ભેદો તેમ જ એ જાને વેદનીયતા અનુભાવના સાત સાત પ્રકારો.

મોહનીયતાં બાવન નામો ૨ મદના આઠ પ્રકાર ૭ અને જ્ઞાનાં દસ કારણ. મૂર્છાના બે કારણ : પ્રેમ અને દ્વેષ અને એ જાનેના બીજાં પ્રકારો.

દર્શનના તથા રુચિના સમ્યક્તાદિ ત્રણ ત્રણ, નાકપાય વેદનીયતા સ્ત્રીવેદાદિ નવ, નિધતાયુષ્ય-બંધના જાતિ વગેરે છ તેમ જ આયુષ્ય-પરિણામતા સ્વભાવ, શક્તિ અને ધર્મને લક્ષને નવ પ્રકારો.

પુરુષ-વેદ-કર્મ, યશઃકીર્તિ-કર્મ અને હૃદય જોત્ર એ ત્રણના બંધની જ્વલ્ન સ્થિતિ, હારમની હિતપતિનાં ચાર કારણો અને કર્મના વેદનને લગતી ગતિઓ ઇલાદિ. છદ્મગરથ વીતરાગ મોહનીય સિવાયની સાત પ્રકૃતિજ્ઞાને વેદ અને ક્ષીણમોહ અર્હત ત્રણ કર્મોના સમકાળે નાશ કરે.

(૨) સમવાય—આ ચોથા અંગમાંનાં નીચે મુજબનાં કર્મકલાણાં સુત અત્ર અભિપ્રેત છે :—

૧, ૪, ૭-૯, ૧૪, ૧૬, ૧૭, ૨૦, ૨૧, ૨૬-૨૯, ૩૯, ૪૨, ૪૩, ૫૧, ૫૨, ૫૫, ૫૮, ૬૬, ૬૯, ૭૦, ૮૭, ૯૧, ૯૭, ૧૦૬, ૧૪૬, ૧૫૩ અને ૧૫૪.

આ સમવાયમાં નીચેની વિગતો અપાઈ છે :—

કયાયતા ૧૬ અને નામતા ૪૨ લેદો; ન સન્કર્મની ૨૫, ૨૮ અને ૨૯ પ્રકૃતિઓ કોણુ કોણુ બાંધે તેમજ મોહનીયની ૨૧, ૨૬, ૨૭ ને ૨૮ પ્રકૃતિઓની સત્તા કોને કોને હાય તે; અતિજ્ઞાત, મોહનીય અને તપુંસકવેદ એ ત્રણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ; ચોદ ગુણુસ્થાનોનાં નામ તેમજ મોહનીયનાં ત્રીસ નિમિત્ત.

જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રકૃતિઓ પૈકી અમુક અમુકનો એકસાથે વિચાર કરતાં બિન્ન બિન્ન સંખ્યા ઉદ્ભવે છે. જેમકે, ૩૬, ૫૧, ૫૨, ૫૫, ૫૮, ૬૯, ૮૭ અને ૯૧. આઠ પ્રકૃતિઓના લેદોની સંખ્યા ૯૭ની દર્શાવાઈ છે.

૧સ્થાનાંગ-સમવાયાંગ—આ ઠાણુ અને સમવાયનું ‘ગુજરાતી રૂપાંતર’ છે. આ બંને અંગો સંખ્યાપ્રધાન છે એટલે સૂત્રોના ક્રમાંક પ્રમાણે વિષયો રજૂ કરાયા છે. આગ હોઈ કર્મવિષયક વિગતો ધ્વનીજવાઈ આ અંગોમાં અપાઈ છે. તેનું એક સળંગ અને વ્યવસ્થિત ચિત્ર આ રૂપાંતર (પૃ. ૫૬-૯૨) પૂરું પાડે છે. વિશેષમાં ‘કર્મ’ અંગેના ટિપ્પણુ (પૃ. ૯૨-૧૦૬) માં નિમ્નલિખિત બાળતો રજૂ કરાઈ છે :—

કર્મ વિષે બૌદ્ધ માન્યતા, પ્રકૃતિબંધ પરત્વેનું અદ્યપબાહુત્વ, અનુબંધ અને વિપાક, અબાધા અને નિષેક, સુખદુઃખના સંવેદન સંબંધી બૌદ્ધ મંતવ્ય અને ૧૪ ગુણુસ્થાનો.

(૩) **વિચાહપણુત્તિ (વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ)**—આ પાંચમા અંગ-માંનાં નિમ્નલિખિત ક્રમાંકવાળાં સયંગ (શતક) અને ઉદ્દેસગ (ઉદ્દેશક) કર્મવિષયક સાહિતી પૂરી પાડે છે :—

૧. આ રૂપાંતરના સંપાદક શ્રી દલસુખ માલવણિયા છે અને આ પુસ્તક “શ્રી પૂનભાઈ જૈન ગ્રંથમાલા”માં “ગુજરાત વિદ્યાપીઠ” તરફથી અમદાવાદથી ઈ. સ. ૧૯૫૫માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

સ. ૧, ઉ. ૩; સ. ૧, ઉ. ૬; સ. ૫, ઉ. ૩; સ. ૫, ઉ. ૭;
સ. ૬, ઉ. ૩; સ. ૬, ઉ. ૮; સ. ૬, ઉ. ૯; સ. ૭, ઉ. ૬; સ. ૭,
ઉ. ૮; સ. ૮, ઉ. ૧૦; સ. ૧૨, ઉ. ૫; અને સ. ૧૮, ઉ. ૩.

આ વિચારમાં કર્મને લગતી નીચે મુજબની બાબતો રજૂ
કરાઈ છે:—

આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓનાં નામ, આ ચૈકી બળનેની પરસ્પર
સંબંધસભા, સમકાળે આઠ, સાત કે છ પ્રકૃતિઓના બંધ, મૂળ
પ્રકૃતિઓની જથ્થા તથા ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તેમ જ આ પ્રત્યેકના
અંગોધા-કાળ અને કર્મનિષેઢ-કાળ, કર્મો બાંધનારની વેદ,
૪ સંયમ, ૫ દૃષ્ટિ, ૬ સંજ્ઞા, ૭ ભાવ્યત્વ, ૮ દર્શન, ૯ પર્યાપ્તિ, ૧૦ ભાષકત્વ,

૧. જા. વ. જ્ઞાનાવસ્થા કર્મ હોય ત્યારે, દર્શનાવસ્થાદિ બાકીની કઈ કઈ
પ્રકૃતિ હોય જ એ બીના વિચારાઈ છે. તેમ દશન વસ્થાદિ માટે પણ વિચારાઈ છે.

૨. વેદનીય કર્મની બે સમયની જથ્થા. સ્થિતિ કથાયરદિત આત્માને
હોય છે. સકથાય આત્માને બાર મુદ્ધતની હોય.

૩. આનો સ્ત્રી-વેદ, પુરુષવેદ, નપુંસક-વેદ અને નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નો-
નપુંસક-વેદ અર્થાત્ અવેદી અથવા સિદ્ધ એમ ચાર રીતે વિચાર કરાયો છે.

૪. આનો સંયત, અસંયત, સંયતાસંયત અને નોસંયત-નોઅસંયત-
નોસંયતાસંયત અર્થાત્ સિદ્ધ એમ ચાર રીતે વિચાર કરાયો છે.

૫. આથી સમ્યદૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યન્-મિથ્યાદૃષ્ટિ એમ ત્રણ પ્રકાર
સમજવા.

૬. આથી સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી તથા નોસંજ્ઞી નોઅસંજ્ઞી-અર્થાત્ સર્વજ્ઞ કે
સિદ્ધ સમજવા.

૭. આથી ભવસિદ્ધિ અર્થાત્ ભવ્ય, અભવસિદ્ધિ યાને અભવ્ય અને
નોભવસિદ્ધિ-નોઅભવસિદ્ધિ અર્થાત્ સિદ્ધ સમજવા.

૮. આથી અમુદર્શનાદિ ચાર દર્શનો અભિપ્રેત છે.

૯. આથી પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત અને નોપર્યાપ્ત-નોઅપર્યાપ્ત યાને સિદ્ધ સમજવા.
૧૦. આથી ભાષક અને અભાષક એમ બે સમજવા. ભાષક એટલે ભાષા
-પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત.

પરિત્ત, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, આહાર, સુશુક્રતા અને અચરગતાની અપેક્ષાથી વિચારણા, શૂન, વનંગાન અને ભવિષ્ય કાળનાં કર્મોના ભેદ, નિર્જરાતાં પુણ્યક્ષેત્રોની અશક્તિ, હિંસાદિથી ઉદ્ભવતા કર્મના વર્ણાદિ, ચારે કષાયોના પર્માયો, આયુષ્યનો અનાભિગતી અર્થાત્ અજાણપણે બંધ, આયુષ્ય સંબંધી અન્યેન મંતવ્યો, આયુષ્યના છઠ્ઠા બંધ, દ્રવ્યસ્થાનાયુષ્યાદિનું અલ્પગણહુત્વ, જ્ઞાનાવરણાદિના અનંત અવિભાગ પારિચ્છેદો, પંકાંક્ષામોહનીય માને દર્શનમોહનીય અગે કંટલીક વિગતો, પ્રમાદની ઉત્પત્તિનું કારણ, એ કારણનું કારણ ઇત્યાદિ, કાર્ય કરવામાં જીવની સ્વતંત્રતા તેમજ કકર્શ વેદનીય અને અકર્શ વેદનીય કર્મના બંધનાં કારણો.

શ્રીભગવતીસાર—આ વિચારાહંતો છાયાનુવાદ છે. એના પૃ. ૪૫૨-૪૮૨માં આ અંગગત કર્મવિષયક બાબતોનો નિર્દેશ છે.

૧. આથી પરિત્ત, અપરિત્ત અને નોપરિત્ત-નોઅપરિત્ત યાને સિદ્ધ એમ ત્રણ સમજવા. પરિત્તના બે અર્થ છે : (અ) સ્વતંત્ર શરીરવાળો એક જીવ અને (આ) અલ્પ સંસારવાળો જીવ. અપરિત્તના પણ બે અર્થ છે : (અ) અનંત જીવો સાથે એક જ શરીરમાં રહેનારો જીવ યાને અનંતકાય અને (આ) અનંત સંસારવાળો જીવ.

૨. આથી સુદૃઢ, બાદર અને નો-સુદૃઢ-નોબાદર યાને સિદ્ધ સમજવા.

૩. આથી ચરમ અને અચરમ જીવો સમજવા 'ચરમ જીવ' એટલે જેનો આ છેદલો ભવ છે તે યાને ચરમશરીરી.

૪. આ જ હકીકત કાણુ (સુત ૫૩૬) અને સમવાય (સુત ૧૩૪) માં જોવાય છે.

૫. આ કર્મ પ્રમાદ અને યોગ એમ બે નિમિત્તથી બંધાય છે. આની વૃત્તિમાં અમયદેવસૂરિએ કહ્યું છે કે. પ્રમાદ એટલે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાય.

૬. આ પુસ્તકનું સંપાદન શ્રી ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલે કર્યું છે અને એ 'પૂ. જ. ગ.' માં 'શ્રી જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ' તરફથી અમદાવાદથી ઇ. સ. ૧૯૩૮માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

(૪) 'નાયાધેરમેકહો' (જ્ઞાતિધર્મકથા)—આ/છંદા અંગતા પ્રથમ સુયક્રમધ (શ્રુતસ્કંધ)નાં છંદાં અજ્ઞાત્યલુભાંતા ફિગ્મા સુતમાં આઠ લેપવાળા તુંગડાના ઉદાહરણથી કર્મના આઠ પ્રકારો અને ઁના નાશ દ્વારા મુક્તિ મળે ઁ બાજત રજૂ કરાઈ છે. સુય. ૧ના અં. ૮માં 'તીર્થકરનામ' કર્મ ઉપાર્જન કરવાનાં વીસ સ્થાનકોનાં નામ છે.

(૫) ઉત્તરેજ્ઞાત્યલુ (ઉત્તરાધ્યયન)—આ મૂલમુત (મૂલ-સૂત્ર)નાં 'કુંડ'માં, ૩૪માં અને ૩૬માં ઁત્રણ અજ્ઞાત્યલુ અનુક્રમે કર્મપ્રકૃતિ, દેશ્યા અને ઁવાઁવનિલાકિં વિષે માહિતી પૂરી પાડે છે. તેત્રીસમા અજ્ઞાત્યલુનું નામ 'કમ્મપપડિ' છે. ઁમાં પ્રારંભમાં જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુસ્ (આયુષ્ય), નામ, જોત્ર અને અતરાય ઁગ આઠ મૂળ પ્રકૃતિઁનાં નામ અહમ્માગ્ધી, (અર્ધમાગધી)માં અપાયાં છે. ત્યાર બાદ ઁના અનુક્રમે ૫, ૬, ૨, ૨૮, ૪, ૨, ૨ અને ૫ ભેદો ગણવાયા છે. ઁમાં નીચે મુજબની વિશેષતાઓ છે:—

(૧) નિદ્રાદિ પાંચના ઉદ્ભવ બાદ અમુદર્શનાદિ ચારનો નિર્દેશ કરાયો છે.

(૨) 'વેદનીયતા' બંને પ્રકારનાં ઘણાં ભેદો હોવાનું કહ્યું છે.

(૩) 'મોહનીય' કર્મનાં દર્શન અને ચારિત્ર ઁગ જે ભેદ ગંધોવી ઁ બનેતાં અનુક્રમે '૩' અને '૨' પ્રકારો સંધવી ઁ ચારિત્રના બંને પ્રકારોનાં અનુક્રમે ૧૬ અને ૭ અને અન્ય અપેક્ષાઓ ૧૬ અને ૯ ઉપભેદો દર્શાવાયા છે.

(૪) 'નામ' કર્મનાં શુંમ અને અશુંમ ઁગ જે ભેદ ગંધોવી બંનેનાં ઘણાં ઉપભેદો છે ઁગ કહ્યું છે.

(૫) 'ગોત્ર' કર્મના જે લેદ ગણાવી જાનેના આઠ ઉપભેદો હોવાનો આધેભારે ઉલ્લેખ કરાયો છે.

સાર બાદ પ્રદેશોનું પરિમાણ તેમ જ ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવનું નિરૂપણ છે. 'ક્ષેત્ર' થી જે સૂચવાયું છે કે છ જે દિશામાંથી સર્વ આત્મપ્રદેશો દ્વારા કાર્મણુ વર્ગણાનું ગ્રહણ કરાય છે. અનુભાગોની સંખ્યા સિદ્ધતા અનંતમા ભાગે હોવાનું અને સર્વ કર્મપ્રદેશોનું પરિમાણ સર્વ જીવો કરતાં વધારે હોવાનું કહ્યું છે.

અ. ૩૪માં છ જે લેશ્યાઓનો અનુભાવ કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાય છે. સાર બાદ જે લેશ્યાનાં નામ આપી જે દરેકના દૃષ્ટાંતપૂર્વક વર્ણુ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શનો ઉલ્લેખ કરી લેશ્યાના પરિણામતા પ્રકારો ૩, ૯, ૨૭, ૮૧ અને ૨૪૩ હોવાનું કહ્યું છે. પછી કયો ગુણ્ય કઈ લેશ્યાનો હોય એ વિસ્તારથી દર્શાવાયું છે. જે દ્વારા લેશ્યાનાં લક્ષણો સૂચવાયાં છે. લેશ્યાઓનાં સ્થાનોની સંખ્યા, લેશ્યાઓની જોડથી તથા ચારે ગતિ આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ દર્શાવાઈ છે. સાર બાદ લેશ્યાઓના અપ્રશસ્ત અને પ્રશસ્ત એવા જે વર્ગનું અને સંસારી જીવ કઈ લેશ્યા પરિણુત થતાં પરલોક જાય તેનું નિરૂપણ છે.

અ. ૩૬માં સિદ્ધતા વિવિધ ભેદો, સંસારી જીવો પૈકી એકેન્દ્રિમાદિની કામસ્થિતિ અને જે જીવોનાં આયુષ્ય તેમ જ લેશ્યાનાં નામ એમ કેટલીક બાબતોનું નિરૂપણ છે.

(૬) દસવેયાલિપ્ય (દશવૈકાલિક)—આના અ. ૪ના અંતિમ ભાગમાં ગા. ૧૪-૨૫માં આધ્યાત્મિક વિકાસનાં નીચે મુજબ સોપાન દર્શાવાયાં છે—

જ્યારે સંસારી આત્મા જીવ અને અજીવ એ બંનેને જાણે છે સારે સર્વ જીવોની ઘણા પ્રકારની ગતિને જાણે છે. તેમ થતાં પુણ્ય,

પાપ, બંધ અને મોક્ષને જાણે છે. એ જ્ઞાન યતાં એ જીવ દિવ્ય અને માનવી ભોગોને અસાર માને છે. તેમ યતાં એ જીવ આકર્ષ્યંતર અને બાહ્ય સંયોગને ભજે છે. એ ત્યાગ કરતાં એ જીવ-મુંડ થઈ અનગારિતા-સાધુતા પામે છે. સાધુ યતાં એ ઉત્કૃષ્ટ સંવરને અને શ્રેષ્ઠ ધર્મને સ્પર્શે છે. તેમ યતાં એ અર્થોર્ધિ વડે કલુષિત જાનેલી કર્મરજને ખંખેરે છે. તેમ યતાં એ સર્વવ્યાપી જ્ઞાનને અને દર્શનને પામે છે. એ પ્રાપ્ત યતાં એ કૃત્તી જિન લોકને અને અલોકને જાણે છે. તેમ યતાં એ યોગોના નિરોધ કરી-શૈલેશી અવસ્થા સ્વીકારે છે. તેમ યતાં એ કર્મના દ્વય કરી કર્મરજથી રહિત બની સિદ્ધિને પામે છે. અને તેમ યતાં લોકના મસ્તકે શાશ્વત સિદ્ધિ જાને છે.

(૭) દસામુયકૃષ્ણંધ (દશાશ્રુતસ્કન્ધ)—આ હેયસુત (હેદ-ચત્ર)ના અ. ૯મા ‘મોહનીય’ કર્મનાં ૩૦ નિમિત્તો દર્શાવાયાં છે.

(૮) ઔપવાઠય (ઔપપાતિક)—આ ઉવંગ (ઉપાંગ)માં કર્મના વ્યુત્સર્ગના આઠ પ્રકારો, નારક તરીકે ઉત્પન્ન થનારનો ચાર પ્રકારે કર્મબંધ તેમ જ ‘મોહનીય’ કર્મ ભોગવતાં મોહનીયનો બંધ એ બાબતો રજૂ કરાઈ છે.

(૯) જીવાજીવામિગમ —આ ઉવંગમાં ત્રી-વેદ, પુરુષ-વેદ અને નપુંસક વેદ એ ત્રણ કર્મોની બન્ધસ્થિતિ ૨, ૧/-૧૯; ૨, ૨૬-૩૦; અને ૨, ૩૮-૩૯માં વિચારાઈ છે.

(૧૦) પદ્મજલ્પા (પ્રજ્ઞાપના)—આ ઉવંગના ખાસ કરીને પમ (પદ) ૧૪, ૧૭, ૨૩-૨૭ અને ૩૬ અત્ર પ્રસ્તુત છે. ૧૪ મું પમ કપાયનું અને ૧૭મું કોરમાનું નિરૂપણ પૂરું પાડે છે. પમ ૨૩-૨૭ કર્મને અંગેનાં છે. ૩૬મું પમ સમુદ્ધાત વિષે છે.

નિસ્તારથી કહું તો ૧૪ માં પમમાં કપાયના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર પ્રકારો, ક્રોધાદિનું આત્મા ઈત્યાદિ ચાર

સ્થાનોમાં પ્રતિષ્ઠાન, ક્રોધાદિની ક્ષેત્રાદિ ચાર કારણોથી ઉત્પત્તિ, ક્રોધાદિના અનંતાનુબધી ઇત્યાદિ ચાર પ્રકારો તથા એ ક્રોધાદિના આભોગનિર્વર્તિત ઇત્યાદિ ચાર પ્રકારો, આઠ કર્મપ્રકૃતિનાં ચય, ઉપચય, બંધ, ઉદીરણા, વેદન અને નિર્જરા મારે ક્રોધાદિ ચાર સ્થાનો અને જોના નૈરયિકાદિ દંડકને ઉદ્દેશાને વિચાર.

૧૭ મા પયના છ ઉદ્દેસગ છે. પ્રથમમાં લેશ્યાના કૃણુ ઇત્યાદિ નામનો ઉદ્દેશ છે. ત્યાર બાદ નૈરયિકોમાં નિમ્નલિખિત બાબતોની સમાનતા છે કે નહિ એ પ્રશ્ન રજૂ કરાયો છે :-

આહાર, શરીર, ઉચ્છ્વાસ, કર્મ, વળુ, લેશ્યા, વેદના, ક્રિયા અને આયુષ્ય.

અસુરકુમારથી માંડીને પૃથ્વીકામિક વગેરેને અંગે પણ આ બાબતો વિચારાઈ છે. દ્વિતીય ઉદ્દેસગમાં કયા કયા જીવોને કઈ કઈ લેશ્યા હોય એ સૂચવી લિખ લિખ લેશ્યાવાળા જીવોનું અલ્પબહુત્વ દર્શાવાયું છે. તૃતીયમાં નૈરયિકોની ઉત્પત્તિ, નૈરયિકાદિની ઉદ્વર્તના, નૈરયિકોનાં અવધિજ્ઞાનના ક્ષેત્રનું પરિમાણ તેમજ કઈ લેશ્યાવાળાને કેટલાં જ્ઞાન હોય એ બાબતો રજૂ કરાઈ છે. ચતુર્થમાં લેશ્યાઓનો વળુ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શનું, આ લેશ્યાઓનાં પરિણામ, પ્રદેશ, વર્ગણા અને સ્થાનોનું તથા એ સ્થાનોનું દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અલ્પ-બહુત્વનું નિરૂપણ છે. પાંચમા ઉદ્દેસગમાં દેવો અને નારકોને આશ્રીને લેશ્યાઓનાં પરિણામ વિચારાયાં છે. છઠ્ઠામાં ભરતાદિ ક્ષેત્રોનાં માનવી પુરુષો અને સ્ત્રીઓની તેમજ એ સ્ત્રીઓના ગર્ભની લેશ્યા દર્શાવાઈ છે.

૨૩મા પયમાં એ ઉદ્દેસગ છે. પ્રથમમાં આઠ કર્મ-પ્રકૃતિઓનાં નામ આપી નૈરયિકોથી માંડીને વૈમાનિકોને કેટલી પ્રકૃતિ હોય, પ્રકૃતિઓ જીવ કેવી રીતે અને કેટલાં સ્થાને બાંધે છે.

૧ આ દષ્ટિએ પદ્યલેશ્યાનો વિચાર કરતી વેળા મહિરાના વિવિધ પ્રકારો દર્શાવાયા છે.

દૃષ્ટી વેદ છે અને કયા કર્મનો મતિ, રિધતિ, જવ અને પુદ્ગલ-
પરિણામ આપીને કઈ જાતનો અનુભવ માને વિષાક કરે છે એ જાણ-
તોનું નિરૂપણ છે. દ્વિતીયું વૈદેસ્યમાં કર્મપ્રતિજ્ઞાના પ્રકારો
અને ઉપપ્રકારો, ઝાળી જલન્ય અને કૃતૃષ્ટ, રિધતિ અને કીના
અજાણ-કાળ તથા નિયેક. અકેન્દ્રિયાદિને વૈદેશીને રિધતિકાળ
તેમ જ જ્ઞાતાવસ્થાદિના જલન્ય, અજલન્ય અને કૃતૃષ્ટ રિધતિજાંધના
સ્વામીશી એ જ્ઞાતજનું પ્રતિપાદન છે.

૨૪મા પદમાં અમુક પ્રતિ જાંધતી વેળા ખીટ કઈ કઈ જાંધે
તેનો વિચાર કરાયો છે. ૨૫મા પદમાં અમુક પ્રતિ જાંધતી વેળા
ખીટ કઈ કઈ વેદે એ જાણત દર્શાવાઈ છે. ૨૬મા પદમાં અમુક
પ્રતિ વેદતી વેળા કઈ જાંધે એ વિષયનું અને ૨૭મા પદમાં
અમુક વેદતી વેળા કઈ વેદે એ વિષયનું નિરૂપણ છે.

(૧૧) અણ્યોગદાર (અનુયોગદાર)—આ ચૂલિકામુત (ચૂલિકા-
મુત)ના ૧૨૭મા મુતમાં ઔપચારિકાદ જાવોનું નિરૂપણ છે.

(૧૨) તન્દુલવેયાલિય (તન્દુલવેયાદિક)—આ પદ્મજુગ
(પદ્મજુગ)ના મુત ૧૫માં સદ્ગતના તેમ જ સંરધાનના ૭ ૭
પ્રકારોનો ઉલ્લેખ છે.

(૧૩) દેવિન્દ્રિય (દેવેન્દ્રિય)—આ પદ્મજુગની માથા ૨૮૩-
૨૮૬માં સિદ્ધીની આવશ્યકતા અને ગા. ૨૬૩-૨૬૬માં યોગના સુખ
વિદે નિરૂપણ છે.

૧ માના વિવિધ પ્રકારો અહીં જણાયા છે : ખડ, રૂપ, જડ, રૂપ, સિ
પુર, મંદિર, ચિત્ર, ઉપચિત્ર આપત્રપ્રાપ્ત, વિષકપ્રાપ્ત, કૃતપ્રાપ્ત, ઉપચાપ્ત અને
કરેલ, નવિર્મલ અને પદ્મિનિવેશ તેમ જ ૨૬ અને ૨૭માં નિર્મલ—ઉપચારીને
કરેલને પ્રાપ્ત મંદિર કૃતપ્રાપ્ત

પ્રકરણ ૨ : આગમોનાં વિવરણો

જે જે આગમમાં કર્મસિદ્ધાંતને અંગે થોડીક પણ યાગ્યત અપાઠ હોય તે તે આગમનાં વિવરણોમાં તે તે યાગ્યતનું સ્પષ્ટીકરણ અને કેટલીક વાર એને લગતી વિશેષ વિગતો પણ હોય એ સ્વાભાવિક છે આ મહત્ત્વપૂર્ણ વિવરણોનો મોટો ભાગ સુપ્રસિદ્ધ અને પ્રકાશિત છે એટલે એ તમામનાં નામ અહીં હું રજૂ કરતો નથી.

[૧] આવસ્સય (આવસ્સય)ની નિજ્જુત્તિ (નિર્ધુક્તિ)—નિજ્જુત્તિ એ આગમનું પ્રાચીનતમ વિવરણ છે. નિજ્જુત્તિઓમાં આવસ્સયની નિજ્જુત્તિ અત્ર સ્થાન ભોગવે છે. આ નિજ્જુત્તિની કેટલીક ગાથાઓ (દા. ત. ૧૪, ૧૫, ૩૬ અને ૪૦) અત્ર પ્રસ્તુત છે.

વિસેસાવસ્સયભાસ (વિશેષાવશ્યકભાષ્ય)—આ જિનભદ્ર-ગણિ ક્ષમાશ્રમણે આવસ્સયને અંગે રચેલું મતનીય ભાસ (ભાષ્ય) છે. એમાં કર્મસિદ્ધાન્ત સંબંધી નીચે મુજબના વિષયોનું નિરૂપણ છે :-

પાંચે જ્ઞાન (મા. ૭૯-૮૩૬), ગતિ વગેરે વીસ માર્ગણા (ગા. ૧૪૦૬-૪૧૦), આઠ વર્ગણા (ગા. ૨૬૩૧-૬૪૬), સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ (ગા. ૧૧૬૩-૧૨૨૧), ચારે કષાયોનું સ્વરૂપ (ગા. ૧૨૨૪-૧૨૫૬), ઉપશમશ્રેણિ (ગા. ૧૨૮૪-૧૩૦૧), કષાયોની દુરંતતા (ગા. ૧૩૦૬), કષાયોના સામર્થ્યનાં ઉદાહરણો (૧૩૦૭-૧૩૦૮) અને ક્ષપકશ્રેણિ (ગા. ૧૩૧૩-૧૩૪૧).

ગણુધરવાદ—અમણુ ભગવાન મહાવીરસ્વામીને જે અગિયાર ગણુધરો હતા એ પૈકી બીજા ગણુધર અગ્નિભૂતિને અંગેના

૧. આ આવસ્સયની નિજ્જુત્તિની ગા. ૧૪-૧૫ છે.

૨. આ ઉપયુક્ત ૩૬મી ગાથા છે, જ્યારે ગા. ૬૩૮ તે ૪૦મી છે.

વાદમાં કર્મની સિદ્ધિ (ગા. ૧૬૧૧-૧૬૪૪); પાંચમા ગર્ભધર
 સુધમસ્વામીને ઉદ્દેશીને કર્મનું પરિત્રાકનું ફળ અને જીનું અસ્તિત્વ
 (ગા. ૧૭૭૦-૧૮૦૧), છઠ્ઠા મંડિતને લક્ષીને બંધ અને મોક્ષ
 (ગા. ૧૮૦૩-૧૮૬૩), નવમા અચલબ્રાતાને ઉદ્દેશીને પુણ્ય અને
 પાપ (ગા. ૧૯૦૭-૧૯૪૮) અને અગિયારમા પ્રભાસને અંગે
 મોક્ષની સિદ્ધિ (ગા. ૨૯૭૩-૨૦૨૪) વિચારાયાં છે.

વિસ્તારથી કહું તો અગ્નિભૂતિને કર્મ છે કે નહિ એ સંકેત
 હતી એ સંકેતે મેળ તેનું વિસ્તૃત સંભાધાન વિસ્તૃત (ગા.
 ૧૬૧૧-૧૬૪૪)માં અપાયાં છે. કર્મની સિદ્ધિ વિવિધ અનુમાનો
 દ્વારા કરાઈ છે. વિશેષમાં કર્મની પરિણામિતા અને વિચિત્રતા,
 સ્થૂળ શરીરથી કાર્મણુ શરીરની ભિન્નતા, ધર્મ અને અધર્મનો
 કર્મથી અભેદ, મૂર્ત કર્મનો મૂળ અમૂર્ત આત્મા સાથેનો સંબંધ,
 આત્માની અમૂર્તતા-મૂર્તતા તેમજ સંસારી જીવનો કર્મ સાથેનો
 અનાદિ કાળનો સંબંધ એ બધાનો પૂલુ સ્પષ્ટ રજૂ કરાઈ છે.
 અંતમાં વેદનાં કર્મોની સંગતિ દર્શાવાઈ છે.

સુધમસ્વામીને લગતા નિરૂપણમાં કર્મનું ફળ પર ભવમાં
 પલ્લુ છે અને કર્મ ન હોય તો સંસાર પલ્લુ નથી એ બે બીના
 અંતે નોંધપાત્ર છે.

મંડિતને અંગેનાં નિરૂપણમાં જીવ પહેલાં અને કર્મ પછી
 એ બાબતની તેમજ એ બંનેની સંગતિને ઉત્પત્તિની પલ્લુ નો
 પડાઈ છે આ ઉપરાંત કર્મ-સંતાનની અનાદિતા, જીવનો બંધ
 કર્મની સિદ્ધિ, કર્મનો બંધ અનાદિ હોવા છતાં એની સાંતતા, લાવ્ય
 જીવ અને કર્મનો અનાદિ સાંત સંબંધ અને અલાવ્ય જીવ અને
 કર્મનો અનાદિ અનંત સંબંધ તેમજ મોક્ષમાં જીવ અને કાર્મણુ

વર્ગીણાનો સંયોગ હોવા છતાં એ જીવને બંધનો અભાવ છે એ બાબતો પણ સ્પષ્ટપણે રજૂ કરાઈ છે.

અમ્યલભ્રાતા અંગેના નિરૂપણમાં નિમ્નલિખિત વિગતો આપાઈ છે :

પુણ્ય-કર્મ અને પાપ કર્મની સિદ્ધિ, પુણ્ય અને પાપરૂપ અદૃષ્ટ કર્મની સિદ્ધિ, અદૃષ્ટ છતાં મૂર્ત કર્મની સિદ્ધિ, કેવળ પુણ્યવાદનું તેમ જ પુણ્ય અને પાપની સંકીર્ણતાનું નિરસન, પુણ્ય અને પાપની એકબીજાથી સ્વતંત્રતા, કર્મના સંક્રમણો નિયમ, પુણ્યનું અને પાપનું લક્ષણ, કર્મગ્રહણની પ્રક્રિયા તેમ જ ૪૨ પુણ્ય-પ્રકૃતિ અને ૮૨ પાપ-પ્રકૃતિનાં નામ.

પ્રભાસને લગતા વક્તવ્યમાં નીચેની વિગતો અત્ર વિશેષતઃ પ્રસ્તુત છે :-

કર્મના નાશથી સંસારીપણાનો નાશ, નહિ કે એ સંસારી જીવનો, સંસારી જીવના બંધ અને મોક્ષ, સિદ્ધ પુણ્ય વિનાના હોવા છતાં સુખી તેમ જ પુણ્યનું ફળ સુખ તથા એ બાબત^૧.

આ વિસેસાગમાં નિમ્નલિખિત બાબતોનું પણ નિરૂપણ છે :-

આયુષ્યાદિના ઉપક્રમે (ગા. ૨૦૪૧-૨૦૪૩ અને ૨૦૪૬-૨૦૬૨), ભાવ-કાલ (ગા. ૨૦૭૫-૨૦૮૫), ગોષ્ઠામાહિલની કર્મના બંધ અંગેની નિહવતા (ગા. ૨૫૧૩-૨૫૩૩), સમ્યક્ત્વ (ગા. ૨૭૦૮-૨૭૯૧), રાગ અને દ્વેષની નયો પ્રમાણે વિચારણા (ગા. ૨૯૬૯-૨૯૭૭), કષાય (ગા. ૨૯૭૮-૨૯૯૨), ઇન્દ્રિયો (ગા. ૨૯૯૩-૩૦૦૩), પરીષદો અને ઉપસર્ગો (ગા. ૩૦૦૪-૩૦૦૭), કેવલિ-સમુદ્ધવાત અને શૈલેશી અવસ્થા (ગા. ૩૦૩૯-૩૦૮૭) તેમ જ ઔદારિકાદિ શરીરનાં સંવાતાદિ (ગા. ૩૩૨૬-૩૩૪૦)

ગણધરવાદની પ્રસ્તાવના—આના લેખક પં. દલસુખભાઈ માલવણિયા છે. એમણે પૃ. ૧૦૯-૧૧૩ અને ૧૧૮-૧૩૭માં નિમ્ન-લિખિત વિષયોને સ્થાન આપ્યું છે :-

કર્મવિચારોનું મૂળ; કર્મનું સ્વરૂપ, કર્મના પ્રકાર, કર્મ-બંધનું પ્રણય કારણ, કર્મફલનું ક્ષેત્ર, કર્મ-બંધ અને કર્મફલની પ્રક્રિયા, કર્મનું કાર્ય અથવા ફલ, કર્મની વિવિધ અવસ્થાઓ અને કર્મફલનો સંવિભાગ.

[૨] આચાર (આચાર)ની નિજજુતિ અને એની ટીકા-આચારની નિજજુતિ (ગા. ૧૮૧)માં કંપાય વિષે નિરૂપણ છે. એમાં આદેસ-કસાયનો ઉલ્લેખ છે.

આચાર અને એની નિજજુતિની શીલોકમંડિત સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે. તેમાં પ્રથમ સુબંધને લગતી ટીકામાં કર્મ સંબંધી નિમ્નલિખિત બાબતો જોવાય છે :-

પ્રથમ સુતની, નિજજુતિ (ગા. ૩૯)માં જે સોળ સંજ્ઞાઓનો ઉલ્લેખ છે તે કયા કયા કર્મથી ઉદભવે છે એ, એની ટીકા (પત્ર ૧૨આ-૧૩અ)માં દર્શાવાયું છે. વિશેષમાં અ. ૨ની નિજજુતિ (ગા. ૧૭૭)ની ટીકા (પત્ર ૯૦અ)માં કર્મબંધનાં મિથ્યાવાદિ પાંચ કારણો, અ. ૨ની નિજજુતિ (ગા. ૧૭૯)ની ટીકા (પત્ર ૯૦અ-૯૦આ)માં 'મોહનીય' કર્મના બે પ્રકારો અને એ બંનેના ઉપપ્રકારો, અ. ૨ની નિજજુતિ (ગા. ૧૮૩-૧૮૪)માં કર્મના નામ-

૧. આ નામથી વિશેષાન્તો 'બ્રહ્મરૂપાય' તરીકે ઓળખાવાતો વિશાળ પં. દલસુખભાઈ માલવણિયાનાં ગુજરાતી સંવાદાત્મક અનુવાદ, ટિપ્પણો અને વૃદ્ધનાત્મક પ્રસ્તાવના સાથે "ગુજરાત વિદ્યાપીઠ" તરફથી અમદાવાદથી ઈ. સ. ૧૯૫૨માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

૨. આમાં દ્રવ્ય-કર્મ અને લોક-કર્મ વિષે નિરૂપણ છે.

૩. ગુણો સંદીક આચાર (પત્ર ૯૧અ).

કર્મ ઇલાદિ દસ પ્રકારો અને એની ટીકા (પત્ર ૯૨આ-૯૮ આ)માં વર્ગીકૃત્ત્વ, ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં નામ અને એનું સર્વધાતી તથા દેશધાતીરૂપે વર્ગીકરણ, બંધના પ્રકૃતિ-બંધ ઇલાદિ ચાર પ્રકારોનું વિસ્તૃત નિરૂપણ તેમ જ ઇર્થાપયિકી કર્મની સમજણ, અ. ૨, સુ. ૭૦ની ટીકા (પત્ર ૧૦૯આ-૧૧૦આ)માં ક્ષણના ચાર નિરૂપણ પૈકી લાવનિરૂપણ લાવક્ષણના રૂપબદ્ધીકરણરૂપે કર્મલાવક્ષણ અને નોકર્મ-લાવક્ષણ, ૪૭ ધ્રુવ-પ્રકૃતિ અને ૨૧ પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ, શુભ પ્રકૃતિઓ તેમ જ સમ્યક્ત્વની અને દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ, અ. ૨, સુ. ૭૭ની ટીકા (પત્ર ૧૧૬આ-૧૧૮આ)માં જીવની ઉચ્ચ ગોત્રની પ્રાપ્તિ, નીચ ગોત્રમાં રખડપટ્ટી, અને એને અંગેના લાંગ (લાંગા) તેમ જ બંને ગોત્ર-કર્મનાં કંડક, અ. ૩, સુ. ૧૦૯ની ટીકા (પત્ર ૧૫૬આ-૧૫૮આ)માં ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સત્તા, અસત્તા તથા એના વિપાક, અ. ૩, સુ. ૧૧૦ની ટીકા (પત્ર ૧૬૦ આ)માં કયા કર્મના ઉદયથી કયું કર્મ બંધાય તે, અ. ૩, સુ. ૧૧૧ની ટીકા (પત્ર ૧૬૧આ-૧૬૨આ)માં મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં બંધસ્થાનો, અ. ૪, સુ. ૧૩૪ની ટીકા (પત્ર ૧૮૯આ-૧૯૦ આ)માં કર્મની મૂળ પ્રકૃતિઓનાં અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં ઉદયસ્થાનો, અ. ૫, સુ. ૧૪૭ની ટીકા (પત્ર ૨૦૬આ)માં બદ્ધ, નિબંધ અને નિકાચના અને અ. ૬ની નિબંધુત્તિ (ગા. ૨૮૩)ની ટીકા (પત્ર ૨૯૮આ-૩૦૧આ)માં ઉપશમ-શ્રેણિ અને ક્ષપક-શ્રેણિનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.

[૩] કર્મ (કલ્પ)નું ભાસક—પ્રપને સામાન્ય રીતે ‘બૃહત્કલ્પ’ કહે છે. આ છેલ્લેસુત્તા ભાસની કૃતલીક ગાથા કર્મસિદ્ધાન્તને લગતી છે. દા. ત. આ ભાસની ૧૦૭મી ગાથામાં એવું કથન છે કે એક જ ભવમાં બે ઉપશમ-શ્રેણિ અને ક્ષપક-શ્રેણિ એમ બંને શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થઈ શકાય નહિ. આ સૈદ્ધાન્તિકોનો મત છે.

પ્રકરણ ૩ : અનાગમિક પાંચ રત્નો

પ્રાચીન અને પ્રૌઢ જ્યેષ્ઠાંબરીય કૃતિઓ—જૈન અનાગમિક સાહિત્યમાં દાર્શનિક કૃતિઓ મહત્વનું સ્થાન ભોગવે છે અને એમાં પણ ધર્મસિદ્ધાન્તને અંગેની કૃતિઓ આ સિદ્ધાન્તની જૈન દર્શનમાં વ્યાપકતા અને વિશિષ્ટતાને લક્ષને ઉચ્ચ સ્થાને છે. આવી જ્યેષ્ઠાંબરીય કૃતિઓ તરીકે શિવશર્માધરિકૃત ૧બ્ધસયગ અને ૨કમ્મપમહિસંગહણી, ચિરંતનાચાર્યકૃત સત્તરિમા, સંતકમ્મપાહુક, કસાયપાહુક, ૪ચન્દ્રધર્મિકૃત ૫પંચસંગહ-પગરણ, અને ચાર પ્રાચીન ધર્મગ્રંથો ગણાવી શકાય. આ પૈકી પહેલી પાંચ કૃતિઓનો હું અત્ર અનાગમિક પાંચ રત્નો તરીકે નિર્દેશ કરું છું.

૧-૨ “કમ્મપમહિ અને (બંધ)સયગ (અનાગમિક સાહિત્યનાં બે અમૂલ્ય રત્નો)” નામનો મારો લેખ “આત્માનંદ પ્રકાશ” (પુ. ૪૮, અં. ૧-૨)માં છપાયો છે.

૩. આને અંગેનો મારો લેખ નામે “સત્તરિયા અને એનું વિવરણાત્મક સાહિત્ય” “જૈન ધર્મ પ્રકાશ” (પુ. ૬૭, અ. ૬ અને ૧૧)માં છપાયો છે.

૪. જિનરત્નકોશ (વિ. ૧, પૃ. ૨૨૬)માં કહ્યું છે કે કાંતિવિભવચળા સંગ્રહમાંની એક હાથપોથીમાં પંચસુત્તના કર્તા તરીકે ચન્દ્રધર્મનો ઉલ્લેખ છે. આ પોથી તપાસવી થઈ.

૫. “પંચસંગહ-પગરણનું પર્યાયચયન” નામનો મારો લેખ “જૈ. ધ. પ્ર.” (પુ. ૭૬, અં. ૨ અને ૩-૪)માં બે કટકે છપાયો છે.

(૧) 'બન્ધસયગ (બન્ધશતક) યાને સયગ (શતક)

નામાન્તર—આજે જે શિવશર્મસુરિકૃત સયગ ૧૦૭ કે ૧૧૧ જેટલી ગાથાનું મળે છે એનું સર્વથા સાન્વર્થ અને કર્તાને પણ અભિપ્રેત નામ તો 'બન્ધસયગ' છે એમ કમ્ભપયડિસંગહણીના 'બંધન' કરણના ઉપસંહારની નિમ્નલિખિત ગાથા ઉપરથી જણાય છે :-

“એવં વન્ધણકરણે પરૂવિણ સહ હિ વન્ધસયગેણ ।

વન્ધવિહાણાહિગમે સુહમભિગન્તું લહું હોઈ ॥ ૧૦૨ ॥”

આની વૃત્તિ (પત્ર ૬૮અ)માં મલયગિરિસુરિએ બન્ધશતકને 'અથ' કહ્યો છે એટલું જ નહિ પણ આ શતક અને કર્મપ્રકૃતિ એ બંનેના કર્તા એક જ છે એમ પણ સ્પષ્ટપણે નિર્દેશ્યું છે. આથી એ પણ કલિત થાય છે કે બન્ધસયગની રચના બાદ કમ્ભપયડિ(સંગહણી) રચાઈ છે બન્ધસયગની ૧૦૪મી ગાથામાં 'બંધસમાસ' લખ્યોયો એવો ઉલ્લેખ છે અને એના પછીની ગાથામાં 'બંધવિહાણસમાસ' રચાયો એવો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી અંથના નામમાં 'બંધ' શબ્દ હોવો જોઈએ અને એનો વિષય પણ

૧ આ કૃતિ 'સિદ્ધો ગિદ્ધૂયકમ્મો'થી શરૂ થતી સુદિશ સહિત અમદાવાદના 'વીરસમાજે' ઇ. સ. ૧૯૨૨માં નિમ્નલિખિત નામથી પ્રકાશિત કરી છે :-

‘શ્રોમચ્છી(ચ્છ)વર્ષર્મમૂરીશ્વરસંદર્શન સત્ત્વર્ણિકમ્ શ્રીશતકપ્રકરણમ્’

“વીરસમાજ” તરફથી અમદાવાદથી ઇ. સ. ૧૯૨૩માં ‘બન્ધશતકપ્રકરણ’ એ નામની જે કૃતિ પત્રાકારે છપાવાઈ છે એમાં મૂળ, ચક્રેશ્વરસુરિકૃત ૧૧૨૩ ગાથાનું ગુરુસાસ (બૃહદ્દસાખ્ય) તેમ જ ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસુરિકૃત સરકૃત વૃત્તિ અને અતમાં ૨૪ ગાથાનું ગમિઝળ જિણં વુચ્છામિ’થી શરૂ થતું લઘુભાસ (લઘુભાષ્ય) અને એના ઉપર સંપાદક શ્રીરામવિજય (હવે વિજયરામચન્દ્રસુરિકૃત)ના ગુરુત્વે રચેલું સરકૃત ટિપ્પનક છપાયેલાં છે. આની પ્રસ્તાવનામાં આ પ્રાચીન (બન્ધસયગ) અને ‘નબ્ય’ સયગ નામના પાંચમા કર્મઅર્થનું વિષયદષ્ટિએ સંતુલન કરાયું છે.

બન્ધનું સ્વરૂપ છે એટલે ‘બન્ધસયગ’ નામ ત્રિશેષતઃ સાન્વય છે,^૧ પરંતુ આ ગ્રંથની ગાથા અસલ સો છે લગભગ એટલી હોવાથી એનું બીજું નામ ‘સયગ’ પશું અને એજ વધારે પ્રચલિત બન્યું છે અનેક ગ્રંથકારોએ એને સયગ (શતક) કહેલ છે. જેમકે દેવેન્દ્રસૂરિએ કૃમ્મત્યય નામના બીજા કર્મગ્રંથ (ગા.૩)ની સ્વોપજીકા (પૃ. ૭૯)માં શિવશર્મસૂરિએ શતકમાં કહ્યું છે એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. સાથે સાથે એમણે આ કૃતિની ૪૪મી ગાથાને અર્ધ ભાગ અત્રતરણરૂપે આપ્યો છે.

‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિએ બન્ધસયગની વૃત્તિમાંની પ્રશસ્તિના શ્લોક. ૧૦માં આને ‘શતક’ કહેલ છે; પંચસંગહના કર્તા ચન્દ્રધિની પોતાની આ કૃતિની બીજી ગાથામાં સયગનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને તે આ જ સયગ હશે. કૃમ્મપયડિસંગહણીના બન્ધન-કરણ (ગા. ૧૦૨)ની ચુલ્લિ (પત્ર ૨૦૩આ)માં કહ્યું છે કે ‘વન્ધસતગ’ તિ સતગમેવ મળ્ણતિ” અર્થાત્ બન્ધસતગ (બન્ધસયગ)ને ‘સતગ’ (સયગ) કહે છે.

ગાથાઓની સંખ્યા-બન્ધસયગની મુદ્રિત વૃત્તિમાં ૨૧૦૭ ગાથા છે, જ્યારે ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિએ તે ૯૧૦૦ હોવાનું પોતાની વૃત્તિ (પત્ર ૧આ)માં કહ્યું છે તેનું કેમ એ પ્રશ્નના ઉત્તર સદૃષ્ટિક કૃતિની પ્રસ્તાવનામાં નીચે મુજબ અપાયો છે:

પહેલી ગાથા અભિધેયનું કથન કરે છે. બીજી અને ત્રીજી ગાથા દ્વારના પ્રતિગાદનરૂપ છે. તેમજી ગાથા અલુચ્છાનોમાં યોગે।

૧. બન્ધસયગ ઉપરના મુદ્રિત લઘુભાસની આઘ ગાથામાં ‘બન્ધસયગ’ નામ છે.

૨. “અરહન્તે મગ્ધન્તે”થી શરૂ થતી ગાથા અન્યકર્તૃક છે. એ હિસાબે ૧૦૬ ગાથા છે.

૩. બન્ધસયગની ચુલ્લિના પ્રારંભમાં આ કૃતિને સયગ કહી એમાં સો ગાથા હોવાનું અને એ પગરજૂ હોવાનું કહ્યું છે.

અંગેના મતભેદ દર્શાવે છે. એ ‘અન્યકર્તૃક હશે અથવા એ મતાંતર દર્શાવવા શિવશર્મસૂરિએ જાતે યોજી હોય તો પણ એ મતાંતરવિષયક હોઈ એને પૃથક્ ન ગણવી. છેલ્લી ત્રણ ગાથાઓ અનુક્રમે ઉપસંહાર, ગ્રંથકારની વિનમ્રતા અને ગ્રંથપ્રયોજનાદિને અંગેની છે. આ રીતે સાત ગાથા (૧+૨+૧+૩) વિચારતાં ૧૦૦નો મેળ મળી રહે છે.

મુદ્રિત ગુણિણ્યાં અરિહન્તે”થી શરૂ થતી ગાથાને છોડીને બાકીની ગાથાઓનું સંસ્કૃત-પાર્શ્વ સ્પષ્ટીયકરણ છે. એ હિસાબે બન્ધસયગમાં ૧૦૬ ગાથા હોવાનું અનુમાનય.

વિષય—બન્ધસયગમાં ૧૪ ગુણુસ્થાનોમાં અને ૧૪ જીવસ્થાનોમાં ઉપયોગોની અને યોગોની સંખ્યા, ગુણુસ્થાનદીઠ બંધહેતુઓનો તથા ઉદ્યમની અને ઉદીરણના અંગેની કર્મપ્રકૃતિઓનો નિર્દેશ તેમ જ બંધના પ્રકૃતિબંધ વર્ગોને ચાર પ્રકારો એમ વિવિધ બાબતોને સ્થાન અપાયું છે^૧

ત્રમી ગાથામાં ૧૪ ગુણુસ્થાનનાં નામ પણ પૂરાં અપાયાં નથી તેમ જતાં ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિએ પોતાની વૃત્તિમાં એ ગુણુસ્થાનોનું મનનીય નિરૂપણ કર્યું છે.

સંતુલન—બન્ધસયગ અને દિગંબરીય અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગહ વચ્ચે શો સંબંધ છે એ બાબત “અનેકાન્ત” (વર્ષ ૩, પૃ. ૩૭૮-૩૮૦)માં વિચારાઈ છે.^૨

૧. જુઓ ‘ગણુધરવાદની પ્રસ્તાવના’ (પૃ. ૫૪).

૨. આ વૃત્તિનું ‘વિનયહિતા’ નામ મુદ્રિત કૃતિના અંતમાં અપાયું છે. આ વૃત્તિ તે જ વિશેસાંબી ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિદ્વિત વૃત્તિ જે વિ. સં. ૧૧૭૫ માં રચાઈ છે તેમાં નિર્દેશાયેલું શતકવિવરણ છે. આવશ્યકદિરૂપણ પછી આ શતકવિવરણ રચાયું છે.

૩. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૬૬).

બન્ધસયગ અને નવ્ય સયગમાં તફાવત—બન્ધસયગના કર્તા શિવશર્મસુરિ છે, ન્યારે ‘નવ્ય’ સયગના રચનારા દેવેન્દ્રસુરિ છે. શિવશર્મસુરિ દેવેન્દ્રસુરિ કરતાં ઘણા પ્રાચીન છે. એમની કૃતિને લક્ષ્યમાં રાખી દેવેન્દ્રસુરિએ ‘નવ્ય’ સયગ રચ્યું છે. અને બન્ધસયગને ‘બૃહસ્પતક’ કહ્યું છે. આ બંને સયગ જ. ગ અને તે પછી પદમાં-ગાથામાં રચાયાં છે. બન્ધસયગ જે બે ભાસે તેમ જ ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસુરિકૃત વૃત્તિ સહિત છપાવાયું છે તેમાં ૧૦૬ ગાથા છે. જિ. ૨. કા. (વિ. ૧, ૫, ૩૬૯)માં ૧૧૧ ગાથાનો ઉલ્લેખ છે.

બંને સયગમાં વિષય પરત્વે ભેદ છે.^૧ નિર્મતલિખિત બાળતો જે બન્ધસયગમાં છે તે ‘નવ્ય’ સયગમાં નથી.

(૧) ૬૨ માર્ગણસ્થાનોમાં ૧૪ જગ્ગસ્થાનો, (૨-૩) ચૌદ જગ્ગસ્થાનોમાં ઉપયોગો અને યોગો, (૪) ૬૨ માર્ગણસ્થાનોમાં ગુણસ્થાનો, (૫-૬) ગુણસ્થાનોમાં ઉપયોગો અને યોગો, (૭) ગુણસ્થાનોમાં સામાન્યતા; બંધનાં ચાર કારણો, (૮) આઠ ક્રમોનાં વિશેષ કારણો, (૯) આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓનાં બંધ, ઉદય અને ઉદીરણનાં સ્થાનો, (૧૦) ગુણસ્થાનોમાં બંધ, ઉદય અને ઉદીરણનાં સ્થાનોનો સંવેધ, (૧૧) મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ, (૧૨) ગુણસ્થાનોમાં ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં બંધસ્વામિત્વ, (૧૩) માર્ગણોમાં બંધસ્વામિત્વ તેમ જ (૧૪) ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં મિથ્યાત્વાદિ ચાર કારણો.^૨

‘નવ્ય’ સયગમાં નીચે મુજબની જે બાળતો છે તે બન્ધસયગમાં નથી :—

(૧) ધ્રુવ બંધ, ધ્રુવ ઉદય, ધ્રુવ સત્તા અને ‘પરાવર્તન’ અંગેની પ્રકૃતિઓ અને એની પ્રતિપક્ષિણીઓ, (૨) ઉત્તર પ્રકૃતિઓની જંધન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, (૩) એકેન્દ્રિયાદિની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન, (૪)

૧. જુઓ બીજા બન્ધસયગપ્રકરણની સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના (પત્ર ૩૫).

૨. આ બાળતો દેવેન્દ્રસુરિએ છાસીઈમાં આપી છે

અબાધાકાળ, (૫) એક મુદ્દર્તમાં ક્ષુદ્ધક લાવેની સંખ્યા, (૬) ગુણસ્થાનોમાં સ્થિતિયંત્ર, (૭) એકેન્દ્રિયાદિના સ્થિતિયંત્રોનું અલ્પ-બહુત્વ, (૮) સાન્તર અને નિરંતર યંત્રોનાં ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટેતર કાલમાન, (૯) વર્ગણાનું સ્વરૂપ, (૧૦) ગુણશ્રેણિઓ, (૧૧) ગુણ-સ્થાનોનું જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતરાલ, (૧૨) પદ્યોપગનું સ્વરૂપ, (૧૩) પુદ્ગલ-પરાવર્તનું સ્વરૂપ તેમ જ (૧૪-૧૫) ઉપશમ-શ્રેણિ અને ક્ષપક-શ્રેણિ એમ બે શ્રેણિ.

પ્રણેતા.—ખંધસયગના પ્રણેતા શિવશર્મસૂરિ છે એમ આની સુષિલ (પત્ર ૧)માં કહ્યું છે. આ બાબત તેમ જ આ સૂરિએ આ કૃતિ એક સો (૧૦૦) ગાથામાં રચી છે એમ આ ખંધસયગની વૃત્તિના લગભગ પ્રારંભ (પત્ર ૧ આ)માં ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિએ કહ્યું છે. તેમ કરતી વેળા વૃત્તિકારે શિવશર્મસૂરિને અંગે બે વિશેષણો વાપર્યાં છે : (૧) શ્રુતસાગરના જળને પ્રાપ્ત કરેલા અને (૨) અનેક વાદ્યુદ્ધોમાં વિજયી. ખંધસયગની સુષિલ (પત્ર ૧ આ)-માં ખંધસયગના કર્તા શિવશર્મસૂરિની વિદ્વતા ઇતદિ દર્શાવતું વિધાન નીચે મુજબ છે :—

“શબ્દ-તર્ક-ન્યાય-પ્રકરણ-કર્મપ્રકૃતિ-સિદ્ધાન્ત-વિજ્ઞાનણ ધનેગ-વાયસમાલદ્ધવિજ્ઞાન સિવસમ્માયરિયણામધેજ્જેણ કયં”

આ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે (૧) ખંધસયગના કર્તાનું નામ ‘શિવશર્મન’ છે, (૨) એઓ આચાર્ય છે, (૩) એઓ શબ્દ, તર્ક, ન્યાય, પ્રકરણ, કર્મપ્રકૃતિ અને સિદ્ધાન્તના વિશિષ્ટ જાણકાર છે તેમ જ (૪) એમણે અનેક વાદોમાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે.

શિવશર્માત્મક સાહિત્ય.—જિ. ૨૦ કા. ૦ (વિ. ૧, પૃ. ૩૬૯-૩૭૦) પ્રમાણે ખંધસયગ ઉપર ચાર લાસ છે : (૧) ૨૫ ગાથાનું

૧. અને અંગે “ખંધસયગ અને એનાં વિવરણોનું સંસ્કૃત” નામના લેખમાં મેં કેટલીક માહિતી આપી છે. આ લેખ “જ. ધ. પ્ર.” (પૃ. ૮૦, અ. ૮)માં છપાયો છે.

“નમિઝ્ઞ જિગં વુચ્છામિ” થી શરૂ થતું ભાસ, (૨) ૧૨૪ ગાથાનું ભાસ, (૩) અદ્યેશ્વરસૂરિએ પોતાના શિષ્ય ચુલુધરની અભ્યર્થનાથી ત્રિ. સં. ૧૧૭૫માં ૧૧૨૩ ગાથામાં રચેલું ચુલુભાસ યાને વુચ્છભાસ તેમજ (૪) સંસારમેષપવત્યથી શરૂ થતું ૧૪ ગાથાનું ભાસ. આ પૈકી પહેલું ભાસ અને ત્રીજું ચુલુભાસ મૂળ કૃતિ તેમજ ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિએ વૃત્ત સહિત છપાયેલાં છે. બન્ધ-સયગ ઉપર અજ્ઞાતકર્તાએ ચુલિયુ છે. પં. હીરાલાલ જૈનના મતે એ દિગંબર યતિગ્રંથલેખી છે.

જિ. ૨. કો. (ત્રિ. ૧, પૃ. ૩૭૦)માં આ ચુલુભાસ, ચુલિયુ અને વૃત્તિનાં પરિમાણ અનુક્રમે ૧૪૧૩, ૨૩૮૦ અને ૩૭૪૦ શ્લોક જેટલાં દર્શાવાયાં છે. અહીં સૂચવાયા મુજબ ચુલિયુની કેટલીક તાડપત્રીય પ્રતિષ્ઠા મળે છે અને એ પૈકી એક ત્રિ. સં. ૧૧૭૫માં લખાયેલી છે. આનો પ્રારંભ “સિદ્ધો નિદૂયકમ્મો” થી થાય છે.

દેવેન્દ્રસૂરિએ છાસીઈ (ગા. ૧૪)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ. ૧૪૩)માં ‘શતકબૃહચૂલિમાં કહ્યું છે’ એવા ઉદ્દેશપૂર્વક ગદ્યાત્મક લખાણ આપ્યું છે તે આ ‘બૃહચૂલિ’ તે કઈ? વળી ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિએ સયગની વૃત્તિમાં આના ઉપરની ‘ચૂલિ’ આ. અતિ-ગંભીર હોવાનું કહ્યું છે. એ ઉપરથી આની જોખામાં જોઈ ત્રણ ચૂલિ’ઓ હશે એમ લાગે છે. ‘વીરસમાજ’ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૨માં જે ‘ચૂલિ’ છપાઈ છે તે આ પૈકી એક હોવી નેમજો.

૧. આની હાથપોથી લીંબડીના લઠારમાં છે અને એ કદાચ ઉપયુક્ત ૨૫ માયાવાળું જ લાખ્ય દરે એમ જિ. ૨. કો. (ત્રિ. ૧, પૃ. ૩૭૦)માં કહ્યું છે.

૨. જુઓ ચુલુભાસ (ગા. ૧૧૧૯).

૩. મુદ્રિત પ્રતિ પ્રમાણે આમાં ૧૧૨૩ ગાથા છે.

૪. આ સંબંધમાં જુઓ મારો લેખ નામે “બન્ધસયગ ક્રિંવા બૃહચૂલકની બૃહચૂલિ”. આ લેખ “જ. ધ. પ્ર.” (પૃ. ૮૦, અ. ૫, માં) છપાયા છે.

રવિપ્રભાતા શિષ્ય ઉદયપ્રસે ૯૭૪ શ્લોક જેવડું ટિપ્પણુ,
ગુણુરત્નસુરિએ અવત્યૂરિ તેમ જ મુતિચન્દ્રસુરિએ ટિપ્પણુક રચ્યાં છે.

મુદ્રિત ચુણિષુને ખન્ધસયગ (સટીક)ની પ્રસ્તાવનામાં
‘લઘુચુણુ’ કહી છે. વિશેષમાં એ ચુણિષુમાં પત્ર ૧૨અમાં
‘વેઉવિવય (આહારગ)’ એમ છપાયું છે અને પત્ર ૪૯આમાં ‘(ચારિત્ત)’
એમ જે પાઠ છપાવાયો છે તેમાં કૌસગત પાઠો નહિ ભેદએ એમ
આ પ્રસ્તાવના (પત્ર ૩આ)માં સુધારા દર્શાવાયા છે.

ઉદ્ધરણુ અને સમય—ખન્ધસયગની ચુણિષુ જે છપાયેલી
છે તેમાં તેમ જ ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસુરિકૃત વૃત્તિમાં એ મતલબનું
કથન છે કે આ કૃતિ ‘અગ્ગેણિય’ (અગ્રાયણીય) નામના બીજા પુવ્વના
‘ખલુલલ્હિ’ (ક્ષણુલલ્હિ) કે ‘પ્રણિધિકલ્પ’ નામના પાંચમા વત્યુનાં વીસ
પાહુડ પૈકી ચોથા પાહુડ નામે ‘કમ્મપયડિ’નાં ૨૪ અણુઓગદાર
(અનુઓગદાર) પૈકી છઠ્ઠા ‘ખંધણુ’ (ખંધન) નામના અણુઓગદારના ચાર
પ્રકારો પૈકી ચોથા પ્રકારના નિરૂપણરૂપ છે.

ચુણિષુમાં બીજા પુવ્વનાં પહેલાં પાંચ વત્યુનાં નામ છે તેમ જ
‘કમ્મપયડિ’ નામના ચોથા પાહુડનાં ૨૪ અણુઓગદારનાં પણ નામ
છે. આમ શ્વેતાંબરીય ગણાતી આ કૃતિ પણ આ નામો પૂરાં પાડે છે.

વિસ્તારથી કહું તો ખન્ધસયગની જે લઘુચુણિષુ ચન્દ્રધિએ
રચ્યાનું મનાય છે અને જે છપાયેલી છે તેમાં દ્વિટ્ટિવાચના પાંચ
પ્રકારોના ઉલ્લેખ બાદ પુવ્વગયના ૧૪ પ્રકારો જણાવતાં ઉવવાય,
અગ્ગેણિય એમ છેક લોગખિંદુસાર એમ ચૌદ પુવ્વ પૈકી ત્રણનાં
નામો દર્શાવાયાં છે. પછી ‘અગ્ગેણિય’ પુવ્વમાં આઠ વત્યુ છે એમ કહી
પુવ્વંત, અવરંત, ધ્રુવ, અધ્રુવ અને ખલુલલ્હિ એમ પાંચ વત્યુનાં
નામ આપી પાંચમા વત્યુમાંથી સયગની ઉત્પત્તિ થઈ છે એમ કહ્યું
છે. આ વત્યુનાં વીસ પાહુડ છે. એ પૈકી ‘કમ્મપયડિ’ નામનું ચોથું
પાહુડ એ અત્ર પ્રસ્તુત છે. આ પાહુડનાં ૨૪ અણુઓગદારનાં
નામ ત્રણ ગાથા દ્વારા રજૂ કરાયાં છે. છઠ્ઠા અણુઓગદાર નામે

બંધલુના બંધ, બંધક, બંધનીય અને બંધવિધાન એમ ચાર પ્રકારો સૂચવી એમાંનો ચોથો પ્રકાર અત્ર અભિપ્રેત છે એમ કહ્યું છે. આમ બન્ધસયગની ઉત્પત્તિ 'કમ્મપગડિ' નામના પાહુડને આભારી છે એમ અહીં પ્રતિપાદન કરાયું છે.

લગભગ આવી જ પદ્ધતિએ 'છખંડાગમની ઉત્પત્તિ' સ્થવલામાં દર્શાવાઈ છે. આ છખંડાગમનો ઉદ્ભવ પંચ કમ્મપગડિ' નામના પાહુડને આભારી છે એમ અહીં સ્પષ્ટપણે કહેવાયું છે.

૧૦૪મી 'ગાંધ્યામાં આ કૃતિને (બન્ધસયગને) કમ્મપ્પવાયરપ શ્રુતસાગરના નિઃસંદંભ તરીકે જાણખાવાઈ છે. અહીં 'કમ્મપ્પવાય'થી એ નામનું પુત્ર ન સમજતાં ઉપસૃક્ત 'કમ્મપગડિ' નામનું પાહુડ સમજવાનું છે એમ ૧૦૬ની ગાથા વિચારતાં જણાય છે એટલે કમ્મપ્પવાયથી 'કર્મ'ની પ્રરૂપણાથી યુક્ત' એવો અર્થ કરવાનો છે. આમ આ કૃતિ 'પૂર્વધર'ની હોવાનું પ્રતીત થાય છે અને એ હિસાબે એના કર્તાનો સમય વીરસંવત્ ૧૦૦૦ની પૂર્વેનો ગણાય. હું તો આને કમ્મપગડિસંગહણી કરતાં થેથોડાંક 'વર્ષો જેટલી પ્રાચીન ગણું છું. એક હિસાબે તો વીરસંવત્ ૨૦૦ની લગભગની આ કૃતિ ગણાય.

૨૪ અનુયોગદ્વારો—બન્ધસયગની મુદ્રિત ચુલિયમાં બીજા પુત્રના પાંચમા વત્થુના 'કમ્મપગડિ' નામના ચોથા પાહુડનાં ૨૪ અણુઓગદારનાં નામ ત્રણ ગાથામાં પાંચમમાં અપાયાં છે. એનાં સંસ્કૃત નામ હું નીચે મુજબ દર્શાવું છું :—

(૧) કતિ, (૨) વેદના, (૩) સ્પર્શ, (૪) કર્મન, (૫) પ્રકૃતિ, (૬) બંધન, (૭) નિબંધ, (૮) પ્રકમ, (૯) ઉપકમ, (૧૦) ઉદય, (૧૧) મોક્ષ, (૧૨) સંકમ, (૧૩) લેશ્યા, (૧૪) લેશ્યાકર્મન, (૧૫)

૧ આનો રચનાનો પ્રારંભ પુષ્પકંત કર્યો હતો અને પૂર્ણાહુતિ ભૂતબલિએ કરી હતી. આ બે દિબંબર મુનિવરોનો સમય ચિકમની બીજ-ત્રીજ સદી મનાય છે.

૨. આ કૃતિ શકસંવત્ ૭૩૮માં પૂર્ણ કરાઈ છે.

લેશ્યાપરિણામ, (૧૬) સાતાસાત, (૧૭) દીર્ઘ-હસ્ત, (૧૮) ભવ-
ધારણીય, (૧૯) પુદ્ગલ, (૨૦) નિધતાનિધત, (૨૧) નિકાચિતાનિ-
કાચિત, (૨૨) કર્મસ્થિતિ, (૨૩) પશ્ચિમ સ્થંધ અને (૨૪) અદ્યપ્પહુત્વ.

છટ્ટા 'બંધણુ' નામના અણુઓગદારના ચાર પ્રકાર પૈકી
બંધવિધાનના ચાર ઉપપ્રકાર છે : (૧) પ્રકૃતિ-બંધ, (૨) સ્થિતિ-
બંધ, (૩) અનુભાગ-બંધ અને (૪) પ્રદેશ-બંધ.

યતિવૃષભ તે કોણુ ?—યતિવૃષભે કસાયપાહુડનાં જે ચૂર્ણિસૂત્રો
રચ્યાં છે તેમાંનું નીચે મુજબનું ૧૮૯૩મું સૂત્ર દિગંબરોની ૩૬ માન્યતાને
બાધક છે. આથી યતિવૃષભ એતાંબર હોવાની કલ્પના કરાય છે :

“સવ્વલિદ્ધેષુ ચ મજ્જાણિ”

કસાયપાહુડનાં ચૂર્ણિસૂત્રોમાંની કેટલીક બાબતો કમ્મપયડિ-
સંગહણીની ચુણિયુથી વિરુદ્ધ જતી જણાય છે તો પછી આ બંનેના
કર્તા એક કેમ સંભવે ?

‘આદેશ-કપાય’ ના અર્થ આંગે યતિવૃષભે જે અર્થ કહેા છે
તે અર્થના પ્રરૂપક એઓ જાતે હોય કે અન્ય કોઈના એ જાતના
એઓ સમથક હોય તો પછી જિતલાદ્રગણિના મંતવ્યથી આ
વિરુદ્ધ મત ધરાવનાર યતિવૃષભ એતાંબર છે એમ કહેવાય ?

યતિવૃષભ કસાયપાહુડનાં ચૂર્ણિસૂત્રોમાં મતભેદોના સ્વીકારના
પ્રસંગે છામ ડાગમને બદલે કમ્મપયડિસંગહણીને અનુસર્યા છે એનું
શું કારણ ?

વિલક્ષણતા—બંધસયગ અને એની પ્રકાશિત ચુણિ પૈકી
એકેની એક પંણુ હાથપોથી કોઈ દિગંબરીય ભંડારમાંથી અસાર
મુધી તો મળી આવી નથી તેમ જ કોઈ દિગંબરે કે દિગંબરીય

૧. જુઓ કસાયપાહુડસુત્ત (પૃ ૮૨૭).

૨. ‘સવ્વ’ એટલે મુનિકિંગ સિવાય’ એવો અર્થ જયધવલામાં કરાયો છે
તે શું વસ્તવિક ગણાય ?

૩. જુઓ કસાયપાહુડસુત્તની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૭).

સંરથાએ આ જોમાંથી એકે છપાવેલ નથી તો પણ બન્ધસમગની સુવિષ્ણુ દિગંજરીય હોવાનું માનવું એ વિલક્ષણતા છે. શું બન્ધસમગ પણ દિગંજરીય કૃતિ છે કે જેથી એના ઉપર દિગંજરીય સુવિષ્ણુ હોય ? છાયા અને ભાષાંતર—બન્ધસમગની છાયા કે એનો ગુજરાતી જેવી ભાષામાં ભાષાંતર છપાવેલ હોય એમ જાણવામાં નથી.

(૨) ૧કમ્મપયડિસંગહણી (કર્મ પ્રકૃતિસંગહણી)

આ કર્મ—સિદ્ધાંતના એક અદ્વિતીય અંગરૂપ આઠ કરણોની આવૃત્તિ અને અનુપમ કૃતિ છે, ‘કમ્મપયડિ’ તરીકે ઓળખાવાતા આ આઠર-અંકમાં આઠ કરણો ઉપરાંત ઉદય અને સત્તાનું નિરૂપણ છે. આની યોજના જ. ગ.માં ૪૭૫ ગાથામાં શિવશર્ગસરિત્થે કરી છે.

૧. કમ્મપયડિ (મૂળ માંત્ર) કર્મઅંક અને પંચસંગહ સહિત ‘હેમચન્દ્રાચાર્ય અંકમાલા’માં ઈ. સ. ૧૯૨૪માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. એ પુસ્તકનું નામ ‘કમ્મઅંક-કર્મ પ્રકૃતિ-પંચસંગહ મૂલમાન’ રખાયું છે. ત્યાર બાદ ‘‘અમમદેવેષ ક્રેશરીમલ્લજ્ઞ સ્વેતાંબર સરથા’’ તરફથી કમ્મપયડિ અન્ય સાત અંકો સહિત પત્ર રૂપપદ્મા-૧૯૨૫માં નિમ્નલિખિત નામથી ઈ. સ. ૧૯૨૮માં છપાઈ છે :-

‘‘શીવંચાશક-ધર્મસંમહણી-ઉપદેશપદં-ઉપદેશમાલા-જીવસમાસ-કર્મ પ્રકૃતિ-પંચસંગહ-ઉચ્ચાતિફરણકાનિ’’

આ મૂળ કૃતિ ‘‘દ. ભ. જી. પુ. સંરથા’’ તરફથી મલયગિરિસુવિકૃત વૃત્તિ સહિત ઈ. સ. ૧૯૧૩માં અને ‘‘જી. ધ. પ્ર. સ.’’ તરફથી ન્યાયાચાર્ય યશોવિનય-અભિકૃત દીકા સહિત ઈ. સ. ૧૯૧૬માં છપાવેલ છે. મૂળ કૃતિ એની પ્રત્યેક ગાથાના તેમ જ એને અંગેની મલયગિરિસુવિકૃત વૃત્તિના પં. અંકુશલ નોનચદે કરેલા ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત નિમ્નલિખિત નામથી ‘‘અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારકર્મરણે’’ ઈ. સ. ૧૯૨૭માં છપાઈ છે :-

‘‘શ્રીશિવશંકરમુરિકૃત કર્મ પ્રકૃતિ મૂળ તથા શ્રીમલયગિરિઃકૃત કર્મ પ્રકૃતિ દીકાનું ભાષાંતર’’

આમાં પરચ્યાનંકની અંકરેષાંપનો વગેરે છે. મૂળ કૃતિ પાક્ષીતાણા શ્રીવર્ધમાન જૈનાગમ મંદિરમાં પંચસંગહ વગેરે સહિત આંગ્રેમોદ્ધારકે શિલારૂઢ કરાવી છે.

આ મૂળ કૃતિ એની સુવિષ્ણુ તેમ જ મલયગિરિસુવિકૃત વૃત્તિ અને ન્યાયાચાર્ય યશોવિનયઅભિકૃત દીકા સહિત રમેશ્વરી ખૂનચંદ પાનાચદે ઈ. સ. ૧૯૩૭માં પ્રસિદ્ધ કરી છે.

જેમકે બન્ધન-કરણ (ગા. ૧-૧૦૨), સંક્રમ-કરણ (ગા. ૧-૧૧૧), ઉદવર્તના-કરણ તે અપવર્તના-કરણ (ગા. ૧-૧૦), ઉદીરણા-કરણ (ગા. ૧-૮૯), ઉપશમના-કરણ (ગા. ૧-૭૧), નિધત્તિ-કરણ અને નિકાચના-કરણ (ગા. ૧-૩), ઉદય (ગા. ૧-૩૨) અને સત્તા (ગા. ૧-૫૭).

સંગ્રહાત્મક કૃતિ—કર્મપયડિસંગહણીની પ્રકાશિત સુણિણ (પત્ર ૧)માં, બંધસયગની પ્રકાશિત સુણિણ (પત્ર ૪૩)માં તેમજ સિત્તરિની પ્રકાશિત સુણિણ (પત્ર ૬૧આ, ૬૪અ અને ૬૫અ)માં કર્મપયડિનો ‘કર્મપયડિસંગહણી’ જેવા નામથી જે ઉલ્લેખ જોવાય છે તે જોતાં પ્રસ્તુત કૃતિ સંગ્રહાત્મક હોવાનું અનુમાનાય છે. સમલાવભાવી હરિભદ્રસૂરિએ પદ્યવૃણાની પ્રદેશવ્યાખ્યા નામની વૃત્તિ (પત્ર ૧૦૦ અને ૧૨૯)માં આ કૃતિને ‘કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહણિકા’ કહી છે એ આ વાતનું સમર્થન કરે છે. આ વૃત્તિના પત્ર ૧૨૯માં “અળગારખ્ખાલ્લમા”થી શરૂ થતી ૯૬મી ગાથા ઉદ્ધૃત કરાઈ છે. કર્મપયડિસંગહણીની સુણિણ (પત્ર ૧આ)માં “કર્મપયડિસંગહણીનામ પગરણ” તરીકે આ કૃતિને ઓળખાવાઈ છે.

પ્રણેતા—કર્મપયડિસંગહણીના કર્તાએ પોતાનો પરિચય આપ્યો નથી. નામ પણ જણાવ્યું નથી એટલે એ દિશામાં પ્રયાસ કરવો બાકી રહે છે. મલયગિરિસૂરિએ કર્મપયડિના ‘બંધન’ કરણ (ગા. ૧૦૨)ની ટીકા (પત્ર ૬૮અ)માં કર્મપયડિના અને સાથે સાથે બન્ધસયગના કર્તા તરીકે શિવશર્મસૂરિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. વળી કર્મપયડિના કર્તા શિવશર્મસૂરિ છે એ વાત દેવેન્દ્રસૂરિએ છાસીઈ (ગા. ૧૨)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ. ૧૩૭)માં સ્પષ્ટપણે જણાવી છે એટલું જ નહિ પણ એની ૩૪૦મી ગાથાનો અર્ધ ભાગ અવતરણરૂપે પણ આપ્યો છે. આ દેવેન્દ્રસૂરિ વિ સં. ૧૩૨૭માં સ્વર્ગે સંન્યર્થી છે. એટલે કર્મપયડિના કર્તાનું નામ શિવશર્મસૂરિ છે એ બાબત લગભગ ૮૦૦ વર્ષ જેટલી તો પ્રાચીન કરે છે.

સામ્ય—આ કમ્મપયડિસંગહણીના સંક્રમ-કંચુની ગા. ૧૦-૨૨ કસાયપાહુડના 'સંક્રમ' અધિકારની ગા. ૨૭-૩૯ સાથે તેમજ કમ્મપયડિસંગહણીના ઉપશમના-કંચુની ગા. ૨૩-૨૬ કસાયપાહુડના 'દશનમોહોપશમનાં' અધિકારની ગા. ૧૦૦ અને ૧૦૩-૧૦૫ સાથે મોટે ભાગે સામ્ય ધરાવે છે.

ઉપયોગ—દિગંબર ગણુતા આચાર્ય ગુણધરે જે કસાય-પાહુડ રચ્યું છે તેના ઉપર યતિરૂપમે ચૂલ્હિસૂત્રો રચ્યાં છે. એમાંનાં કેટલાંક સૂત્રો એ શિવશર્માસૂરિકૃત કમ્મપયડિસંગહણીના આધારે યોજાયાં હોય એમ લાગે છે.^૧

સમય—કમ્મપયડિસંગહણી અગ્ગાયણીય નામના બીજા પુલ્લનાં વીસ પાહુડવાળા પાંચમા વલ્યુનાં. ૨૪ અણુઓગદારવાળા ચોથા 'કમ્મપયડિ' નામના પાહુડના આઠર્ષણ—ઉદ્દાગૃપ છે એમ મલય-ગિરિસૂરિએ આની વૃત્તિ (પત્ર ૨૧૯અ)માં કહ્યું છે, વિશેષમાં ગ્રંથકારે જાતે કમ્મપયડિ (કર્મ-પ્રકૃતિ)માંથી એ લીધાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ ઉપરાંત, એમણે, દિટ્ઠિવાયના જાણનારાઓને આ કૃતિ શોધવાનું કહ્યું છે એ ઉપરથી તો, શ્રુતકેવલીનાં સમયમાં એઓ થઈ ગયેલા ગણાય. દિટ્ઠિવાયથી એ પૂર્ણ કૃતિ ન સમજી અને એને દિટ્ઠિવાયના એક ભાગ સમજી અને વીરનિર્વાણથી એક હજાર વર્ષ પુરોના ઉચ્છેદ થયાની હકીકત આ સાથે વિચારીએ તો કમ્મપયડિસંગહણીની રચના ઇ. સ.ની પાંચમી સદી જેટલી તો પ્રાચીન ગણાય જ. આના કતો 'પૂર્વધર' ગણાય છે અને આગમોદ્ધારકે એમને 'પૂર્વધર' કહ્યાં પણ છે.

કમ્મપયડિસંગહણીના 'કમ્મપયડિ' નામના ૨૩મા પ્રય ઉપરની વૃત્તિ (પત્ર. ૧૪૦)માં, હુરિભદ્રસૂરિએ અવતરણરૂપે એ પદો કમ્મ-પયડિમાંથી આપ્યાં છે. તેમાં મોક્ષવાણું પદ આપતી વેળા એના

^૧ જુઓ કસાયપાહુડસુત્રની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૧).

મૂળ તરીકે 'કર્મપયડિસંગહણી' એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ઉપર્યુક્ત જે પદો તે કર્મપયડિસંગહણીની ગા. ૮૩ અને ગા. ૭૯ છે. વિશેષમાં પત્ર ૧૩૯માં કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહણિકામાં કહ્યું છે એવા સ્પષ્ટ નિર્દેશપૂર્વક એમણે "અળગાર"થી શરૂ થતી ગાથા આપી છે. આ પછી કર્મપયડિસંગહણીમાં ૯૬મી ગાથાએ એવાય છે. આથી હરિભદ્રસૂરિએ શિવશર્મસૂરિકૃત કર્મપયડિસંગહણીનો જ ઉપયોગ કર્યો છે એમ ક્ષતિ થાય છે. આથી કર્મપયડિસંગહણીને ઈ. સ.ના પાંચમા સૈકા જેટલી તેા પ્રાચીન માનતાં વાંધો આવે તેમ નથી. તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અ. ૮)ની ટીકામાં સિદ્ધસેનગણિએ જે વાર જે કર્મપ્રકૃતિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે (જુઓ પૃ. ૧૨૨ ને ૧૭૮) તે પ્રસ્તુત કર્મપયડિસંગહણી જ હોવી જોઈએ.

નંદીના પ્રારંભમાં થેરાવલી છે. એમાં ૩૦મી ગાથામાં 'વાચક' વંશનો અને આર્ય નન્દિલના શિષ્ય આર્ય નાગહસ્તિનો તેમ જ વાગરણુ (વ્યાકરણુ), કરણુ, ભંગિય (ભંગિક) અને કર્મપયડિનો ઉલ્લેખ છે. આના ઉપરની ટીકા (પત્ર ૧૬)માં 'વ્યાકરણુ'થી પ્રશ્ન-વ્યાકરણુ કે શબ્દપ્રાભૂત, કરણુથી પિડવિશુદ્ધિ અને ભંગિકથી ચતુર્ભંગિક વગેરે કે એને લગતું શ્રુત એવો અર્થ કરી હરિભદ્રસૂરિએ "કર્મપ્રકૃતિઃ પ્રતીતી" એમ કહ્યું છે. આમ 'કર્મપ્રકૃતિ' જાણીતી છે' કહી એ કથન દ્વારા પ્રસ્તુત કર્મપયડિસંગહણી જ સૂચવી હોય એમ લાગે છે.

નંદીની ચુણિ (પત્ર ૭)માં જે વ્યાખ્યા છે તેમાં કર્મપયડિ-સંગહણી વિષે કશો વિશેષ ઉલ્લેખ નથી.

નંદીની આ થેરાવલી એના ચૂણિકારને મતે દૂષ્યગણિના શિષ્ય દેવવાચકની છે. આ દેવવાચક જૈન આગમોને વીરસંવત ૯૮૦ કે ૯૯૩માં પુસ્તકારૂઠ કરનાર દેવદિગણિ ક્ષમાશ્રમણુથી લિન્ન છે (જે કે કેટલીક વાર એમના નામાંતર તરીકે 'દેવદિ' નામ એવાય છે) અને ક્ષમાશ્રમણુના એઓ લગભગ સમકાલીન છે. આ દેવવાચકે

પ્રસ્તુત કમ્મપયડિસંગહણીના જ ઉલ્લેખ કર્યો હોય તો આ કૃતિ ઇ.સ.ના પાંચમા સૈકા કરતાં વહેલી હોવાની વાતનું સમર્થન થાય છે એટલું જ નહિ પણ એથી એ જોખામાં જોઈ જો ત્રણ સૈકા જેટલી વિશેષ પ્રાચીન સિદ્ધ થાય તો ના નહિ. હું તો આ કમ્મપયડિસંગહણીને ઇ.સ.ની પહેલી સદી જેટલી તો પ્રાચીન માનવા પ્રેરાઉં છું.

સમાન ગાથા—શીલાંકસુરિએ આચાર (સુય. ૧, અ. ૨, ઉ. ૧)ની ટીકા (પત્ર ૯૩અ)માં જે ગાથા અવતરણ તરીકે આપી છે તે કમ્મપયડિસંગહણીમાં ૪૦૨મી ગાથારૂપે અને પંચસંગહમાં ૩૨૩મી ગાથારૂપે જોવાય છે. આ ઉપરથી કમ્મપયડિસંગહણીની ખીણ કઈ કઈ ગાથાઓ પંચસંગહમાં છે એ વિચારવાનું સ્પષ્ટ છે. સાથે સાથે પંચસંગહમાં શું આ જ કમ્મપયડિસંગહણીની ગાથા ગૂંથી લેવાઈ હશે એવો પણ પ્રશ્ન ઉદભવે છે

વિવરણ—કમ્મપયડિસંગહણી ઉપર એક ચુલિલુ છે. એના પ્રારંભ નિમ્નલિખિત પદ દ્વારા કરાયો છે:—

“જયદ્ જગહિત્તદમવિત્તદ્દમમિયગમીરત્થમણુપમં જિવણં ।

જિણ્ણવણમજિયમમિયં સવ્વતણ્ણસુદાવહં જયદ્ ॥ ૧ ॥”

આ ચુલિલુનો ઉપયોગ કરી મલ્લયગિરિસુરિએ એક સ્વૃત્તિ રચી છે, વળી ન્યાયાયાયાયં યથોચિજ્જયગલિએ આ બંનેનો ઉપયોગ કરી એક ટીકા રચી છે. જૈન ગ્રન્થાવલી (પૃ. ૧૧૫)માં ઉપર્યુક્ત ચુલિલુમાં ‘વેદના’ વગેરે આઠ કરણ છે એમ કહ્યું છે. વિશેષમાં આ પૃ.માં કમ્મપયડિ ઉપર (અને સંભવતઃ એની ચુલિલુ ઉપર) મુનિચન્દ્રે ૧૯૨૦ શ્લોક જેવડું ટિપ્પણ રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

૧-૩ આનું પરિમાણ જિ. ૨. ફો. (વિ. ૧, પૃ. ૭૧) પ્રમાણે ૭૦૦૦ શ્લોક જેવડું, રૂતિનું ૮૦૦૦ શ્લોક જેવડું અને ટીકાનું ૧૩૦૦૦ શ્લોક જેવડું છે.

જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૭૧)માં “જયતિ જગદિત્તદમ”થી શરૂ થતી અને વિ. સં. ૧૨૨૨માં લખાયેલી હાથપોથીવાળી એક અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકાની તેમ જ બીજી પણ અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકાની નોંધ છે. આ પૈકી પહેલી ટીકા તે સુણિણ જ છે એમ સુણિણની આઘ ગાથાનું સામ્ય જોતાં લાગે છે.

સુણિણનો રચનાસમય—આ સુણિણ એ પ્રાચીનતમ વિવરણ છે પરંતુ એના કર્તાએ પોતાના પનામ કે પ્રણયનકાળ વિષે કશો નિર્દેશ કર્યો નથી. તેમ છતાં ‘પરમાર્હત’ કુમારપાલના સમકાલીન સ્મલયગિરિસૂરિએ આ સુણિણનો ઉપયોગ કર્યો છે એ હિસાબે આ સુણિણ વિક્રમની દસમી સદી જેટલી તો પ્રાચીન હશે જ એમ સહજ મનાય. કર્મપ્રયડિસંગહણીની સ્મલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિથી વિભૂષિત આવૃત્તિના વિ. સં. ૧૬૬૯માં લખાયેલા સંસ્કૃત ઉપોદ્યાત (પત્ર ૩૫)માં આગમોદ્ધારકે આ સુણિણના રચનારનો સમય વિરહાચાર્ય ઉદ્દે હરિભદ્રસૂરિના સત્તાસમયથી પણ પ્રાચીન છે એમ કહ્યું છે. આ વાત યથાર્થ હોય તો સુણિણનો સમય ઈ.સ ૭૦૦ કરતાં પ્રાચીન ગણાય અને હરિભદ્રસૂરિનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૫૮૫માં થયો એ મત મુજબ ઈ. સ. ૫૦૦ કરતાં પ્રાચીન ગણાય. પરંતુ સુણિણનો ઉલ્લેખ બન્ધસયગની સુણિણ (પત્ર ૪૩)માં તેમ જ સત્તરિયાની સુણિણ પત્ર ૬૧અ, ૬૨આ, ૬૪અ તથા ૬૫અ)માં કરાયો છે.

વિલક્ષણતા—કર્મપ્રયડિસંગહણી અને એની પ્રકાશિત સુણિણ પૈકી એકેની એક પણ પ્રાચીન હાથપોથી હજી સુધી તો

૧ ઉસાયપાહુડમુત્તની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૧)માં પં. હીરાલાલ જૈને આ સુણિણ થતિવૃષભે રચ્યાનું કહ્યું છે.

૨ એમણે પ્રારંભમાં તેમ જ અંતમાં સૂણિંકારનું ગૌરવપૂર્વક સ્મરણ કર્યું છે.

કોઈ દિગંબરીય ભંડારમાંથી મળી આવી નથી કે કોઈ દિગંબરે કિંવા કોઈ દિગંબરીય સંસ્થાએ જોગાંથી એકે જપાવી નથી. તેમ જતાં આ જાને દિગંબરીય કૃતિ હોવાનું કસાયપાહુડસુતની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૧)માં ઉલ્લેખ છે તો એ વધુ વિચારણા માંગી લે છે.

કસાયપાહુડસુતની આ પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨)માં ક્રમપયડિની ૧૦૪મી ગાથા રજૂ કરી શ્રીહીરાલાલ જૈને કહ્યું છે, કે શતક-પ્રકરણનું ઉદ્દગમસ્થાન કર્મપ્રવાદ નામનું આઠમું પૂર્વ છે અને આ પ્રકરણ એનું સંક્ષિપ્ત સંસ્કરણ છે, જ્યારે પૃ. ૩માં કહ્યું છે કે દિનપ્રતિદિન લુપ્ત માને વિચિન્ન થતા મહાક્રમપયડિ પાહુડનો આશ્રય લઈ જખંડાગમની અને ક્રમપયડિની રચના કરાઈ છે.

છાયા-ક્રમપયડિસંગહણીની છાયા કરાઈ છે અને જપાવાઈ છે.^૧

ગુજરાતી ભાષાંતર:—મૂળનું તેમજ એને અંગેની મલમ-ગિરિસરિકૃત વૃત્તિનું (ટીકાનું) ગુજરાતી ભાષાંતર પં. ચંદુલાલ નાનચંદ કયું છે અને એ ભાષાંતર પ્રકાશિત છે.^૨

અક્ષરારાદિ ક્રમ—આ ક્રમપયડિસંગહણીની ગાથાઓનો અક્ષરારાદિ ક્રમ તૈયાર કરાયો છે અને એ જપાવાયો છે.

સંસ્કરણ—મેં આ જાગત “ક્રમપયડિસંગહણી અને તેનાં વિવરણાદિનું સમીક્ષાત્મક સંસ્કરણ” નામના મારા ૪૬૭માં વિચારી છે.

૧-૨ જુઓ મારું પુરતક નામે પાઠ્ય (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને સાહિત્ય (પૃ. ૧૫૬).

૩ “ક. કે. સ્વે. સંસ્થા” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૬માં નિમ્નલિખિત નામથી પ્રકાશિત કૃતિમાં આ અપાયો છે:—

“પંચાશક-પંચવસ્તુ-ધર્મસંપ્રદાઈ-કર્મપ્રકૃતિ-જીવસમાસ-જ્યોતિષ્કરણકા-સપદેશપદ-ઉપદેશમાલા-પ્રવચનસારોદ્ધાર”

૪ આ લેખ “આ. પ્રા.”માં જપાવાનો છે.

પરિશીલનની આવશ્યકતા—કર્મપ્રયત્નસંગ્રહણીનું મહત્ત્વ જોતાં (જોને આગમોદ્ધારકે પ્રાલીતાણાના આગમ-મંદિરમાં શિલા-રૂઢ કરાવી જો વાત તો ગૌરવાસ્પદ છે જ) જોનો લાપાદદિષ્ટિએ અભ્યાસ થવો ઘટે જોટલો કે વ્યાકરણ, શબ્દકોષ, શૈલી ઇત્યાદિ દષ્ટિએ જોનો સાંગોપાંગ વિચાર થવો ઘટે. આ ઉપરાંત જોની દિગંબરીય પ્રાચીન ગ્રંથો સાથે તુલના થવી ઘટે. ધવલા વગેરેમાં જોનો જે ઉપયોગ થયેલો દેખાય છે તે વિષે સચુક્તિ પરામર્શ કરાવો જોઈએ. વિશેષમાં આ કૃતિનો ટિપ્પણુદિ સહિત અંગ્રેજીમાં અનુવાદ થવો જોઈએ અને જોની ભૂમિકામાં આ પૂર્વેની કૃતિઓમાંની તેને લગતી બાબતોનો નિર્દેશ થવો ઘટે. કર્મસિદ્ધાન્તના અને પાર્થય સાહિત્યના વિશિષ્ટ અભ્યાસીઓ આ કાર્ય તેમજ બુદ્ધ-સંચરને અંગે પણ વિચારવા લાયક બાબતો હાય ધરશે તો આનંદ થશે.

સમાનનામક કૃતિઓ—જેમ શિવશર્માસૂરિકૃત કર્મપ્રયત્ન-સંગ્રહણીને ‘કર્મ પ્રકૃતિ’ કહે છે તેમ આ નામથી નિમ્નલિખિત દિગંબર ગ્રંથકારોની કૃતિઓને પણ જોખખાવાય છે—

- (૧) નેગિચન્દ્ર સૈદ્ધાંતિક, (૨) ઋષભનંદિ, (૩) સુમતિકીર્તિ,
(૪) ‘કનકનંદિ’ અને (૫) અભયચન્દ્ર સૈદ્ધાંતિક

સુમતિકીર્તિકૃત કર્મ પ્રકૃતિ તે નેગિચન્દ્રીય કર્મ પ્રકૃતિની ટીકા હોવી જોઈએ જેમ જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૭૨)માં કહ્યું છે. આના પૃ ૭૧માં ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિએ ૪૭૫ પદ્યમાં સંસ્કૃતમાં કર્મ પ્રકૃતિ રચાતો ઉલ્લેખ છે તે વિચારણીય જણાય છે.

*

*

*

પ્રકરણ ૪ : અનાગમિક પાંચ રત્નો [ચાલુ]

(૩) 'સત્તરિયાં' (સંસ્કૃતિકા)

નામકરણ—પ્રસ્તુત કૃતિનું નામ ગ્રંથકારે આપ્યું નથી. એનું પ્રચલિત નામ 'સત્તરિ' હોય એમ જણાય છે પરંતુ એની વાસ્તવિકતા વિચારવી ઘટે. સિદ્ધહર્ષમયન્દ્રમાં "સંસ્કૃતી રઃ" (૮-૧-૨૧૦) દ્વારા 'સપ્તતિ' ઉપરથી 'સત્તરિ' શબ્દ સિદ્ધ કરાયો છે પણ

૧ આ કૃતિ પાંચ નવ્ય કર્મગ્રંથો સહિત "કર્મગ્રંથ મૂળ"ના નામથી બાણભાઈ કલ્લેભાઈએ વિ. સં. ૧૯૧૬માં છપાવી છે. આ સત્તરિયાં અમયદેવના વાસ અને એના ઉપરની મેરુનુંગની દીક્ષા સહિત "જે. ધ. પ્ર. સ." તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૬માં અને આ મૂળ કૃતિ "જે. ધ. સ." તરફથી મહેન્દ્રજિરસુરિ-કૃત દીક્ષા, દેવેન્દ્રસુરિકૃત સંયમ અને એની વૃત્તિ સહિત ઈ. સ. ૧૯૪૦માં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. આમાં વિષયાનુક્રમ પછી નવ્ય પાંચ કર્મગ્રંથોનાં વિષયોની દિગ્ગંજીય કૃતિઓમાંનાં વિષયો સાથે જોમ તુલના કરાઈ છે. તેમ સત્તરિયાં માટે ગોપાલસાર (કર્મક)ની ગ્રાંથો અપાઈ છે. આ લખાણ પં. મહેન્દ્રકુમાર જેને 'તૈયાર કપુ' છે. અંતમાં ચાર પંચશિક્ષા અપાયાં છે: અંતિમ પંચશિક્ષામાં પારિભાષિક શબ્દોની સૂચી છે: "મુક્તાબ.ઈ. જ્ઞાનમંદિર" તરફથી ઉમેરવા વિ. સં. ૧૯૯૬માં ચુવિણ સહિત મૂળ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. "શ્રી આત્માનંદ જેન પુસ્તક પ્રચારક મંડળ" (આગરા) તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૮માં આ કૃતિ "સપ્તતિકા-પ્રકરણ (૫૪ કર્મગ્રંથ)"ના નામથી છપાવાઈ છે. એમાં સત્તરિયાંની એકેક ગ્રાંથા આપી એનો અર્થ અને સાથે સાથે એનો વિશેષાર્થ દ્વિતીમાં અપાયેલ છે. આ સત્તરિયાં દેવેન્દ્રસુરિકૃત સંયમ અને આ બંનેનાં ગુજરાતી અર્થ સંહિતાની દ્વિતીય આવૃત્તિ "કર્મગ્રંથ સાર્થ" (ભા. ૨)ના નામથી "જેન મેયરકર મંડળ" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨માં છપાવાઈ છે.

‘સિત્તરિ’ માટે ઉદ્દેશ્ય નથી. ‘જગચિન્તામણિ’ ચૈત્યવંદન, માનદેવ-
સુરિકૃત પતિજયપદ્યુત (ગા. ૪, ૯, ૧૧ ને ૧૪) ઈલાદિમાં ‘સત્તરિ’
શબ્દ જોવાય છે. સત્તરિ એ અર્થમાં ‘સયરિ’ શબ્દ પણ વપરાયો છે.
જેમકે પંચસંગહપગરણુના છેલ્લા અધિકારની ગા. ૧૪૩માં. આની
સ્વોપજ્ઞ મનાતી વૃત્તિમાં ‘સપ્તતિકા’ શબ્દ છે. સત્તરિયાની મલય-
ગિરિસુરિકૃત ટીકામાં પ્રારંભમાં આ કૃતિને ‘સપ્તતિ’ કહી છે.
‘સત્તરિયા’ અને ‘સયરિયા’ એ જો શબ્દ પણ સાચા છે પરંતુ ‘સિત્તરિ’
શબ્દ માટે શો આધાર આપી શકાય તે બાબત એ શબ્દનો પ્રયોગ
કરનારા વિદ્વાનો સ્વયંવા કૃપા કરે.

ગાથાની સંખ્યા—સત્તરિનો અર્થ ‘સિત્તર’ થાય છે. આ
અર્થમાં પાંદ્યમાં સત્તરિ, સત્તરિયા, સયરિ, સયરિયા અને સિત્તરિ
શબ્દ વપરાતા જોવાય છે. વળી આ અર્થ સૂચક સંસ્કૃત શબ્દ સપ્તતિકાનો
પણ આ કૃતિ માટે પ્રયોગ થયેલો છે. એથી આ કૃતિમાં ૭૦ ગાથા
હોવાની પરંપરા છે જેમ ફક્ત થાય છે પરંતુ આજે આ કૃતિની જે ભિન્ન
ભિન્ન હાથપોથીઓ મળે છે તેમાં વિશેષ ગાથા જોવાય છે. મુદ્રિત
પ્રકરણમાલા તેમ જ ટપ્પ્યા વગેરેમાં ૯૨ ગાથા છે. એમાંની કેટ-
લીક અર્થની પૂર્તિ કે એના સ્પષ્ટીકરણથે ટીકાકારને હાથે કે કાંઈ
અભ્યાસીને હાથે રચાયેલી કે ઉમેરાયેલી હોય એમ જણાય છે. વળી
એમાં અંતરભાસની ગાથાઓ પણ લાગી ગઈ છે. એક સમયે
સત્તરિયાની ગાથા ૮૯ની ગણાતી હતી એમ નીચે મુજબનું જે
અવતરણ આ સત્તરિયાને લગતી હાથપોથીમાં જોવાય છે એ
ઉપરથી જાણી શકાય છે :—

“ગાહગં સયરીણ ચંદમહત્તરમયાણસારીણ ।

ટીંગાઈ નિયમિયાણં એગૂણા હોઈ નરઈં ૩ ॥”

આનો અર્થ એ છે કે ચંદ્ર મહત્તરના ગતને અનુસરનારી ટીકા પ્રમાણે સ્વરિની ગાથાનું પ્રમાણ ૯૦માં એક આછું અર્થાત્ ૮૯ છે. “જે. ધ. પ્ર. સં.” તરફથી ઇ. સ. ૧૬૧૯માં છપાયેલી સિત્તરિની આવૃત્તિમાં ૭૫ ગાથા છે, જ્યારે “જે. આ. સભા” તરફથી મલમગિરિસરિકૃત ટીકા સંહિત છપાયેલી સિત્તરિમાં ૭૨ ગાથા છે. આમ જે ત્રણ ગાથાનો ફરક છે તેનો નિકાલ વિદ્વદ્વલ્લભ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીએ એમની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૨-૧૩)માં સૂચવ્યો છે. વિશેષમાં ૭૨ ગાથા પૈકી છેલ્લી જે ગાથા પ્રકરણની પૂર્ણાહુતિ પંછીની હોવાથી એ સાચી હોવા છતાં, એ ગણવી ન જોઈએ એમ કહી એમણે ૭૦ ગાથાનો તાળવો પણ મેળવ્યો છે પણ મારે મન એ વાત પ્રતીતિજનક નથી.

“ચઠ પળુવીસા સોલસ”થી શરૂ થતી ૨૫મી ગાથા એ સત્તરિયાની સુધિલુના પ્રણેતાને મતે ખાઠાંતરૂપ છે એટલે એ હિસાબે ૭૧ ગાથા થાય છે એવો નિર્દેશ ‘કરી પં’ અમૃતલાલે એમ કહ્યું છે કે પહેલી ગાથા મંગલાચરણરૂપ હોવાથી એની ગણના ન કરવી જોઈએ. એ વાત સ્વીકારતાં ‘સિત્તરિ’ દ્વારા સૂચવાયેલી ૭૦ ગાથા થઈ રહે છે ખરી પરંતુ આ વાત મારે ગમે પૂરેપૂરી જીનરતી નથી, જો કે મંગલાચરણની ગાથા કેટલીક વાર ગણાતી નથી એ વાત સાચી છે.

પ્રસ્તુત કૃતિમાં ૭૧ કે ૭૨ કે એથી અધિક ગાથા જોવાય છે તેનાં ત્રણ કારણો આ છઠ્ઠા કેમગ્રંથના હિન્દી અનુવાદપૂર્વકની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૮)માં નીચે મુજબ દર્શાવાયાં છે :—

(૧) અંતર્ભાષ્યની ગાથાઓનો મૂળની ગાથા તરીકે સ્વીકાર.

(૨) દિગંબર પરંપરામાં પ્રચલિત સત્તરિયાની કેટલીક ગાથાઓનો મૂળની ગાથા તરીકે સ્વીકાર.

(૩) અન્ય પ્રકરણોમાંની કોઈ કોઈ ગાથાનો પણ અહીંની ગાથારૂપે સ્વીકાર.

૧ વિષય—પ્રાચીન કર્મગ્રંથ તરીકે છ કૃતિ ગણાવાય છે (અને એમાં છઠ્ઠી કૃતિ તે સત્તરિયા છે) જ્યારે નવ્ય કર્મગ્રંથ તરીકે પાંચ ગણાવાય છે (અને એ પાંચે દેવેન્દ્રસૂરિની રચના છે). આથી પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે દેવેન્દ્રસૂરિએ છઠ્ઠો કર્મગ્રંથ કેમ ન રચ્યો? શું એમાં આવતી બાબતો એમના રચેલા પાંચ કર્મગ્રંથોમાં આવી બાંધ છે? આનો ઉત્તર ‘હા’ એમ આપી શકાય તેમ છે.

સત્તરિયાની પહેલી ૪ ગાથામાં અભિધેય તરીકે બંધ, ઉદય, સત્તા અને પ્રકૃતિસ્થાનતું સ્વરૂપ રજૂ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે. ચાર બાદ મૂળ પ્રકૃતિને આશ્રીને બંધસ્થાનો, ઉદયસ્થાનો અને સત્તાસ્થાનો અને એનો પરસ્પર સંબંધ તેમ જ સંવેધનો જીવસ્થાનો અને ગુણસ્થાનો આશ્રીને વિચાર, એ જ બાબતોનો ઉત્તર પ્રકૃતિએને અંગે પરામર્શ, તેમ જ ગતિ અને ઇન્દ્રિય એ માર્ગભૂત-સ્થાનોને ઉદ્દેશીને કથન, ઉદીરણ, ઉપશમ-શ્રેણિ અને ક્ષપક-શ્રેણિનું સ્વરૂપ અને ક્ષપક-શ્રેણિનું અંતિમ ફળ એમ વિવિધ બાબતો આલેખાઈ છે. સંક્ષેપમાં કહેવું હોય તો કર્મની દસ અવસ્થા પૈકી મુખ્યત્વે બંધ, ઉદય અને સત્તા એ ત્રણેનું અને એના ભાગોનું અહીં નિરૂપણ છે. બાકીની સાત અવસ્થાઓ તે ઉત્કર્ષણ, અપકર્ષણ, સંક્રમણ, ઉદીરણ, ઉપશમન, નિવૃત્તિ અને નિકાયના છે અને એનો બંધ, ઉદય અને સત્તામાં અંતર્ભાવ થઈ શકે છે.

૧ ૭૫ ગાથાવાળી આવૃત્તિનો વિષય અંગ્રેજીમાં The Doctrine of Karman in Jaina Philosophyની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૮-૧૯)માં ડૉ. હેલ્મુથ ફ્રાંક ગ્લાઝેનપે આપ્યો છે.

૨ આનો સામાન્ય અર્થ ‘સંયોગ’ છે. સંવેધનો અધિકાર પાંચસંગહ અને એની સ્વોપક્ષ મનાતી વૃત્તિ (પત્ર ૨૦૯આ ઇત્યાદિ)માં છે. કર્મપથકિ-સંગહણીના છેલ્લા અધિકારની પ્રક્રીયા ગાથામાં ‘સંવેહ’ શબ્દ વપરાયો છે. એની ટીકા (પત્ર ૨૧૮આ)માં મહાયગિરિસૂરિએ એનો અર્થ નીચે મુજબ દર્શાવ્યો છે.

“સમ્બન્ધઃ પરસ્પરમેકકાલમાગમવિરોધેન સીલનમ્”

કર્તૃત્વ-સત્તરિયાના કર્તા ચન્દ્રધિ' મહત્તર' હોવાની ૩૬ માન્યતાનું નિરસન પાંચમા અને છઠ્ઠા કર્મગ્રંથની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૪-૧૫)માં વિદ્વદ્વલ્લભ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીએ કર્યું છે. આ સંબંધમાં વિશેષ સળળ પુરાવા તરીકે પંચસંગહ-પગરણમાં સત્તરિયાના સંગ્રહરૂપ વિભાગ (ગા. ૧૪)ની સ્વોપજ્ઞ મનાતી વૃત્તિ (પત્ર ૨૧૨ આ)માંથી એક પંક્તિ, અંતરણાસ અને ચુષિલુ સહિત સિત્તરિનું સંપાદન કરનારા પં. અમૃતલાલ મોહનલાલે આ સિત્તરિની પ્રસ્તાવના (પત્ર ૭આ)માં ઉદ્ધૃત કરી છે અને વિશેષ માટે મૂળ કૃતિનું ટિપ્પણ (પત્ર ૭આ) જેવા લક્ષ્યાગણ કરી છે. આથી હું એ સંપૂર્ણ પંક્તિ અહીં રજૂ કરું છું :—

“ક્ષવક્રમેણાં ચાદરકપાયે સૂક્ષ્મકપાયે ચતુર્વન્ધકે ષષ્ઠ્યન્ધકે ચ ક્ષોળકપાયે ષટ્ પ્રકૃતયઃ સદ્ભાવેન મવન્તિ, ચતુષ્ણામુદયઃ, એવમેકાદશ મજ્ઞાઃ સપ્તતિકાકારમતેન, કર્મસ્તવકારમતેન પચાનામપ્યુદયો મવન્તિ તતથ ત્રયોદશ મજ્ઞાઃ, એવ દર્શનાવરણત્રિકસંવેષ હતિ ગાયાર્થ ।”

આમ અહીં સપ્તતિકાના રચનારનો મત તેમ જ કર્મસ્તવના પ્રણેતાનો મત દર્શાવાયેલ છે. જે સપ્તતિકાના રચનાર પંચસંગહ-કાર ચન્દ્રધિ' જ હોત તે આમ ન થત.ત.

પં. અમૃતલાલે પત્ર ૭આમાં પંચસંગહ-પગરણમાંના પ્રકૃતિથી ઉદ્ધીરણના અધિકારની ૧૬મી ગાથા તેમ જ એની સ્વોપજ્ઞ મનાતી વૃત્તિ (પત્ર ૧૭૭આ) રજૂ કરી એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે કે ચન્દ્રધિ' મહત્તર 'પ્રાર્ચીન' કર્મસ્તવના કર્તાના મતને અનુસરે છે.

મૂળ—સત્તરિયા એ દ્વિટ્ટિવાચના નિઃસંદેશ છે એમ ગ્રંથકારે પોતે કહ્યું છે. આના રૂપટીકરણરૂપ શુદ્ધિત ચુષિલુ (પત્ર ૨આ)માં આ સંબંધમાં નીચે મુજબની મતલબની વિશેષ હકીકત છે :—

દ્વિત્રિવાયના પરિક્રમ, સુત્ત, પઠગાણુઓગ, પુવ્વગય અને ચૂલિયા એમ પાંચ પ્રકારો છે. તેમાં ચૌદ પુવ્વગાનું પીજું પુવ્વ તે 'અગ્ગેણિય' છે. તેના પાંચમા વત્યુના વીસ પાહુડ છે. એ પૈકી એથા 'કમ્મપગડિ' નામના પાહુડમાંથી આ સત્તરિયાનો ઉદ્ધાર કરાયો છે. એમાંથી અહીં ત્રણ અધિકાર લેવાયા છે. એથી આ સત્તરિયાને દ્વિત્રિવાયનો નિઃસ્પંદ કહેલ છે.

આ ઉપરથી એ દ્વિલિત થાય છે કે સત્તરિયા એ કમ્મપગડિ નામના પાહુડને આધારે યોજાયેલી છે. આમ આ સત્તરિયા તેમ જ ખંધસયગ, કમ્મપયડિ સંગહણી અને છખંડાગમનું એમ ચાર ગ્રંથોનું મૂળ એક જ છે—'કમ્મપગડિ' નામનું પાહુડ છે. આ ઉપરથી શું આ ચારેના પ્રણેતાઓ એક જ આત્માય^૧ પરંપરાના છે એવો પ્રશ્ન પડે. હીરાલાલ જૈને એમના લેખ નામે "રઘદખંડાગમ, કમ્મપયડી, સતકઠ્ઠી સિત્તરી પ્રકરણ"માં ઉઠાવ્યો છે. આ લેખ (પૃ. ૪૪૭)માં એમણે સત્તરિયાનો રચનાસમય વિક્રમની ચોથીથી છઠ્ઠીના ગાળો હોવાનું જણાવ્યું છે એમ કહ્યું છે.

રચનાસમય—આ સત્તરિયાનો રચનાસમય જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણના કરતાં પ્રાચીન જણાવાય છે અને એ મારે આ ક્ષમાશ્રમણે પોતાની કૃતિ નામે વિસેસણુવર્ધ (ગા. ૯૦-૯૧)માં સત્તરિયાના વિષયની ચર્ચા કરી છે એવું કારણ દર્શાવાય છે. પંચસંગહ-પગરણ પ્રાચીન પાંચ ગ્રંથોના ઉદ્ધારરૂપ છે. તેમાંના એકનું નામ 'સપ્તતિકા' (સત્તરિયા) છે. તે આ જ છે એમ વિદ્વાનોનું માનવું છે. જો આ માન્યતા સાચી જ હોય તો સત્તરિયાની રચના ચન્દ્રધર્મ મહત્તરની પહેલાંની છે એમ ક્લિત થાય છે. આ બધું વિચારતાં ૭૧ ગાથાવાળી સત્તરિયા વિક્રમની પાંચમી સદી જેટલી તો પ્રાચીન

૧ આ લેખ પ્રેમી-અભિનંદન-ગ્રંથ (પૃ. ૪૪૫-૪૪૭)માં છપાયો છે.

૨ આ શીર્ષક વિચિત્ર છે, કેમકે એમાંનાં તમામ નામો એક જ ભાષામાં નથી એટલું જ નહીં પણ પાર્શ્વ નામો પણ પૂરેપૂરાં શુદ્ધ નથી.

છે જ એમ મનવા હું પ્રેરાઉં છું. સત્તરિયાનો ઉદ્દેશ કે એમાંથી કોઈ અવતરણ કે એની ગાથાના ભાવાર્થરૂપ લખાણ જિનભાગ્યલિપ્ત પહેલાંના કોઈ અંધકારની કૃતિમાં છે ?

સત્તરિયાની આઘ ગાથામાં દ્વિટ્ઠિવાચના નિઃસ્વંદરૂપ સંક્ષેપ કહીશ એમ અંધકારે કહ્યું છે. એ હિસાબે એમાં ‘પૂર્વધર’ સંભાવે છે અને એ દષ્ટિએ એમનો સમય ધીરસંવત ૧૦૦૦ કરતાં તો અત્યંત ન હોઈ શકે. વિશેષમાં જે ૧૭૧મી ગાથામાં બંધાદિ ત્રિવે વિશેષ હકીકત જાણવા માટે દ્વિટ્ઠિવાચ ભેવાની જલ્દાગણ કરાઈ છે. આ ગાથા પ્રક્ષિપ્ત ન હોય તો એ પણ આ સમયનું સમર્થન કરે છે.

સત્તરિયા ઉપર નીચે મુજબ વિવરણ રચાયાં છે :—

અંતરભાસ (અંતર્ભાષ્ય)—સત્તરિયાના અર્થના અનુસંધાનરૂપે જે ગાથાઓ રચાઈ છે તેને ‘અંતરભાસ’ કહે છે. સત્તરિયાની પ્રત્યેક ગાથાના ભાસરૂપ આ નથી. સત્તરિયાની મુદ્રિત સુણિણ ભેતાં દસ ગાથાઓ તો અંતરભાસની છે જ એમ બેધકક કહી શકાય. પ્રસ્તુત સુણિણમાં બીજી જે ગાથાઓ ભેવાય છે તે પણ અંતરભાસની ગાથા ખરી કે નહિ એ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. મલયગિરિસુરિએ સત્તરિયા (ગા. ૪૬)ની વિવૃતિ (પૃ. ૨૧૪)માં ‘વારસણસદ્ઘસયા’થી શરૂ થતી ગાથાને અંતર્ભાષ્યની ગાથા કહી નથી, જ્યારે સુણિણમાં તો કહી છે. અંતરભાસના રચનાર સત્તરિયાના રચનાર હશે એવી સંભાવના કરાય છે.^૧

સુણિણઓ — સત્તરિયા ઉપરની મલયગિરિસુરિએ રચેલી વિવૃતિના પ્રારંભમાં આ રચના માટે એમણે કહ્યું છે કે “ચૂર્ણયો નાવગમ્યન્તે સપ્તર્ષેર્મન્દબુદ્ધિમિઃ” આનો અર્થ એ છે કે મન્દબુદ્ધિવાળાઓને

૧. ૭૦મી ગાથામાં રત્નત્રયીનો ઉદ્દેશ છે.

૨. ૭૧મી ગાથા પ્રક્ષિપ્ત હોય તો ૭૨મી પણ તેવી જ છે. અને એ રીતે વિચારતાં મૂળ ૭૦ ગાથા હોવી ભેઈએ.

૩. જુઓ સત્તરિયાની હિન્દી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૫).

ચૂર્ણિણા સમજાતી નથી. આમ જે અહીં ‘ચૂર્ણિ’ શબ્દનો બહુ-વચનમાં પ્રયોગ છે તે ઉપરથી મલયગિરિસૂરિના ખ્યાલમાં ઓછામાં ઓછી ત્રણ ચૂર્ણિણા હોવી જોઈએ એમ હું અનુમાન કરું છું. આથી નીચે મુજબના પાંચ પ્રશ્નો ઉદભવે છે :—

(૧) મલયગિરિસૂરિએ ઉપર્યુક્ત વિવૃત્તિમાં ચૂર્ણિમાંથી અવતરણો આપ્યાં છે તે કોઈ એક જ ચૂર્ણિમાં છે કે કેમ અને એ ચૂર્ણિ શું આજે મળે છે ?

(૨) અભયદેવસૂરિનું રચેલું મનાતું અને ૧૯૧ ગાથામાં ગુંથાયેલું ૨લાસ જે ચૂર્ણિને આધારે યોજાયું છે તે ચૂર્ણિ કયું ?

(૩) ચન્દ્રગણિને કે ચન્દ્રધિને નામે નોંધાયેલી અને ૨૩૦૦ શ્લોકપ્રમાણુક પ્રાકૃત-ટીકા જે જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પ. ૪૧૪)માં નિદેશાયેલી છે તે ચૂર્ણિથી ભિન્ન છે કે નહિ ?

(૪) જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પ. ૪૧૪)માં સૂચવાયા મુજબ જિનવલ્લભસૂરિના શિષ્ય રામદેવે લગભગ ૫૪૭ કે ૪૪૭ ગાથામાં જે પ્રાકૃત-ટિપ્પણ રચ્યું છે અને જે જેસલમેરના લાંડારમાં હોવાનું મનાય છે તે બે કોઈક ચૂર્ણિને આધારે યોજાયું હોય તો તે કયું ?

(૫) “ચત્તવારઃ કર્મપ્રશ્ન્યાઃ”ની આવૃત્તિના અંતમાં પૃ. ૧૮માં ૧૩૨ પત્રની જે ચૂર્ણિ નોંધી છે તે કયું ?

આ પ્રથોના ઉત્તરો હવે હું ક્રમશઃ સૂચવું છું :—

૧. ‘ચૂર્ણિકૃત’ શબ્દ તો એકવચનમાં પૃ. ૧૫૮, ૧૬૦ અને ૨૧૬માં વપરાયો છે.

૨ આ લાસમાં અને મલયગિરિસૂરિકૃત વિવૃત્તિમાં જે ચૂર્ણિનો ઉપયોગ કરાયો છે તેની એક પણ હાથળોથી મળતી નથી એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પ. ૪૧૪)માં કહ્યું છે પણ મને તો આ ચૂર્ણિ ઉપલબ્ધ થયેલી અને સુદ્રિત કરાયેલી ચૂર્ણિ હશે એમ લાગે છે.

મલમગિરિસૂરિની સામે જે સુરિલુના હતી તે બધી આને મળતી હાય એમ જણાતું નથી.

મલમગિરિસૂરિએ જે સુરિલુના પાઠા પોતાની વિવૃતિમાં આપેલા છે તે મુદ્રિત સુરિલુમાં મળે છે એમ આ સુરિલુના સંપાદકે કહ્યું છે, પરંતુ આ કથનના સમર્થનાથે એમણે એ પાઠા નોંધ્યા નથી કે એ સ્થળોનાં પણ નિર્દેશ કર્યો નથી જોડે આ કાર્ય હું અંશતઃ કરું છું:—

પાઠ	ટીકા	સુરિલુ
અંસ દ્વિતિ સંતકમ્મં મન્નદ	પૃ. ૧૫૮	પત્ર ૭અ (ગા. ૯)
ઘેરવિયલ્લક	„ ૧૯૦	„ ૨૮આ (ગા. ૩૦)
તેરવારવજ્જો	„ ૧૯૦	„ ૨૮અ (ગા. ૩૦).

દેવેન્દ્રસૂરિએ સુયગ (ગા. ૬૮)ની સ્વોપજ્ઞ ટીકા (પૃ. ૧૩૨)માં સમ્પત્તિકાસુરિના નામનિર્દેશપૂર્વક જે અવતરણ આપ્યું છે તે મુદ્રિત સુરિલુ (પત્ર ૬૩આ)માં નહિ જેવા ફેરફાર સાથે જોવાય છે.

સત્તરિયાની મુદ્રિત સુરિલુ (પત્ર ૬૩આ)માં કહ્યું છે કે જે એક જ ભવમાં જે વાર ઉપશમ-ત્રેણિ ઉપર આરંભ થાય તે તે જ ભવમાં ક્ષપક-ત્રેણિ ઉપર આરંભ થાય નહિ, પરંતુ જે એક જ વાર ઉપશમ-ત્રેણિ ઉપર આરંભ થાય તે ક્ષપક-ત્રેણિ ઉપર પણ આરંભ થઈ શકે. આ મત કાર્મકાનિયકોનો છે એમ આને લગતું અવતરણ આખી દેવેન્દ્રસૂરિએ કમ્મત્થય (ગા. ૨)ની સ્વોપજ્ઞ ટીકા (પૃ ૭૪)માં કહ્યું છે.

આ ઉપરથી મુદ્રિત સુરિલુ જ આ જાને ટીકાકારની પાસે હાવી નેહણે એમ લાગે છે.

ભાસ કંઈ સુરિલુને આધારે રચાયું છે તે બાબત હું અત્યારે મોટું રાખું છું કેમકે એ માટે તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવો ઘટે અને એ માટે તો યથેષ્ટ અવકાશનો તેમ જ આવશ્યક સાધનનો

અત્યારે તો અભાવ છે. મુદ્રિત ચુદ્ધિયુ (પત્ર ૭૫)માં જે મતાંતર નોંધાયેલ છે તે 'પ્રાચીન' કર્મસ્તવના કર્તા વગેરેનો છે અને ચન્દ્રર્ષિ મહત્તર તો આ કર્મસ્તવકારના મતને અનુસરે છે એટલે પ્રસ્તુત મુદ્રિત ચુદ્ધિયુ ચન્દ્રર્ષિદ્વિત સંત્તરિયાની પાછળ ટીકાથી લિખિત છે એમ સમજાય છે. બૃહદ્વિષ્ણુનિકા (ક્રમાંક ૧૧૫) પ્રમાણે ચન્દ્રર્ષિની ટીકા અને ચુદ્ધિયુ એ જે એક નથી.

રામદેવકૃત પ્રાકૃત ટિપ્પણની હાથથોથી મને ઉપલબ્ધ નથી એટલે એને અંગેના પ્રશ્નનો ઉત્તર હું આપી શકતો નથી.

'ચત્તવારઃ કર્મપ્રશ્નાઃ'ના અંતમાં નોંધાયેલી ચુદ્ધિયુ તે જ પ્રસ્તુત મુદ્રિત ચુદ્ધિયુ છે કેમકે એ સિવાયની બીજી કોઈ ચુદ્ધિયુ ઉપલબ્ધ નથી એમ સામાન્ય રીતે કહી શકાય. મુદ્રિત ચુદ્ધિયુના કર્તાના નામ કે સમય વિષે સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કોઈ સ્થળે જણાતો નથી. આ ચુદ્ધિયુના સંપાદકનું કહેવું એ છે કે સમયગતિ બૃહદ્ચૂર્ણિ અને સમયગતિ ચન્દ્રર્ષિ મહત્તરકૃત લઘુચૂર્ણિ એ બેની રચના બાદ સિત્તરિની ઉપલબ્ધ ચુદ્ધિયુ રચાઈ હશે, જે આ હકીકત સાચી હોય તો ચૂર્ણિકારનો સમય ચન્દ્રર્ષિ મહત્તર પછીનો ગણાય.

૧. ભાસ—સત્તરિયા ઉપર ૧૯૧ પદ્યનું જ. મ.માં ભાસ છે. અંતિમ ગાથામાં આડકતરી રીતે કર્તાએ પોતાનું 'અભાવ' એટલે કે 'અભાવદેવ' નામ સૂચવ્યું છે. આ વાત ભાસની ટીકા (પત્ર ૧૨૭-આ)માં એના કર્તા મેરુતુંગસૂરિએ કરી છે. આ ટીકા વિ. સં. ૧૪૪૯માં રચાઈ છે એટલે ભાસના કર્તા એ પૂર્વે થયા છે.

૧. મેરુતુંગસૂરિકૃત સંસ્કૃત ટીકા સહિત આ ભાસ "જે. ધ. પ્ર. સ." તરફથી "શ્રીસંપત્તિકાલાખ્યમ્"ના નામથી ઇ. સ. ૧૯૧૯માં છપાવાયું છે.

૨. આ ટીકાના પત્ર પચ્ચમાં કર્મપ્રકૃતિ-ટીકાનો, ૧૦૫અમાં ચૂર્ણિનો, ૩૪આમાં પચ્ચસંશ્લ—મૂલટીકાનો, ૧૦૨અમાં ભલયગિરિકૃત વ્યાખ્યાનો, ૩આમાં શતકચૂર્ણિનો, ૧૧અમાં સંપત્તિકાચૂર્ણિનો અને રચા તેમ જ ૧૦૨અમાં આનો જ સંપત્તિચૂર્ણિ તરીકે ઉલ્લેખ છે.

મલયગિરિસૂરિએ સત્તરિયા ઉપર જે વિવૃતિ રચી છે તેમાં ભાસની ગાથાઓ આપી તેનું વિવરણ પણ કર્યું છે એમ આ ભાસની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪આ)માં કહ્યું છે પણ એ ગાથાઓ આ મલયગિરીય ટીકામાં ક્યાં ક્યાં છે તે દર્શાવાયું નથી. 'જે. આ. સલા' તરફથી આ ટીકા સહિત સત્તરિયા છપવાઈ છે. એના અંતમાંના બીજા પરિશિષ્ટમાં સપ્તતિકા-ભાષ્યનો નિદેશ નથી તો સાચી હકીકત શી છે તે તપાસવી બેઠએ. એનો નિર્ણય ન કરાય ત્યાં સુધી આ અભયદેવસૂરિ તે મલયગિરિના પૂર્વકાલીન અને એથી કરીને નવાંગીવૃત્તિકાર જ-છે એમ દેખ માની લેવાય.

ભાસની પ્રથમ ગાથામાં સત્તરિયાની સુણિયુ અનુસાર ભાસ રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે. આ સુણિયુ તે મુદ્રિત સુણિયુ છે કે બીજું કાંઈ એનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. બાકી મેરુતુંગ-સૂરિએ પત્ર રચામાં જે પાઠ સુણિયુમાંથી આપ્યો છે તે તો મુદ્રિત સુણિયુ (પત્ર રચા)માં લેવાય છે.

મુદ્રિત ભાસની સત્તરિયા સાથે તુલના કરતાં બેઠ શકાય છે કે એમાં મૂળની કટલીક ગાથાઓ વણી લેવાઈ છે. દા. ત. ભાસની ૧૯, ૨૫, ૪૧, ૫૮, ૮૦, ૮૮, ૧૨૨, ૧૨૩, ૧૫૧, ૫૫ ને ૧૩ એ ક્રમાંકવાળી ગાથાઓ સત્તરિયાની નિમ્નભિમિત અંકવાળી ગાથાઓ છે :-

૧૨, ૧૩, ૧૪, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૪૦ અને ૪૭.

આ સંબંધમાં પુણ્યવિજયજી દ્વારા સંપાદિત આંતરિતિ જેતાં ભાસની ૧૯, ૨૫ અને ૧૩મી ગાથા સત્તરિયામાં નથી. બાકીની સત્તરિયામાં ૧૨, ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૧૯ અને ૩૬ એ ક્રમાંક છે.

સુણિયુ—મુદ્રિત સુણિયુ સત્તરિયાની ૮૯ ગાથાના સ્પષ્ટીકરણ રૂપ છે. આ સુણિયુ (પત્ર ૬૧આ, ૬૨આ, ૬૪અ તથા ૬૫અ)માં ક્રમગપંચડિસંગ્રહણીની સુણિયુનો અને પત્ર ૧૨આ અને ૬૨આમાં કસાયપાહુડની સુણિયુનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી એમ મનાય

છે કે કૃમ્મપચડિસંગહણીની, બન્ધસયગની, કસાયપાહુડની તેમ જ સત્તરિયાની ચુણિયુ અનુક્રમે રચાઈ છે. ૫. હીરાલાલ જૈનને મતે આ ચારે મુદ્રિત ચુણિયુ યતિવૃષ્ણે રચી છે.

વિવૃત્તિ—આ ૩૭૮૦ શ્લોક જેવડી સંસ્કૃત વિવૃત્તિ ચુણિયુના પુસ્તકના ઉપયોગ કરી મલયગિરિસૂરિએ રચી છે.

રિપ્પણુ—જૈનવલ્લભગણિના શિષ્ય રાગદેવે ચુણિયુના આધારે ૫૪૭ કે ૪૪૮ ગાથામાં આ પાઈયમાં રચ્યું છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૨૧૧માં લખાયેલી જેસલમેરમાં છે.

ટીકા અને અવચૂર્ણિ—દેવેન્દ્રસૂરિએ સત્તરિયા ઉપર ૧ ટીકા રચી છે અને મૂળ કૃતિમાં ૨૦ ગાથા ઉમેરી છે એમ ગુણરત્નસૂરિ આને લગતી અવચૂર્ણિમાં કહ્યું છે એનું વિધાન જિ. ર. કા. (વિ. ૧, પૃ. ૪૧૪)માં કરાયું છે. ૨

ભાષ્યટીકા—મહેન્દ્રપ્રભાતા શિષ્ય મેરુતુંગે આ ટીકા વિ. સં. ૧૪૪૯માં રચી છે. આ ૪૧૫૦ શ્લોક જેવડી છે.

વિશેષમાં જિ. ર. કા. (વિ. ૧, પૃ. ૪૧૫) પ્રમાણે દેવસુંદર-સૂરિના શિષ્ય સોમસુંદરસૂરિએ ચૂર્ણિ, મુનિશેખરે (મતિશેખરે ?) ૪૧૫૦ શ્લોક જેવડી રચ્વૃત્તિ, કુસલભુવનગણિએ વિ. સં. ૧૬૦૧માં બાલાવળોધ, કલ્યાણવિજયતા શિષ્ય ધનવિજયગણિએ વિ. સં. ૧૭૦૦માં ટખ્ખો (સ્તબ્ધક), રાજહંસે બાલાવળોધ અને કોઈકે ટીકા રચેલ છે.

શબ્દાર્થ અને ગાથાર્થ—આ બંને ગુજરાતીમાં છપાવાઈ છે. ૩

૧. સયગ (ગા. ૨૫)ની સ્વોપણ ટીકા (પૃ. ૨૩)માં સપ્તતિકા-ટીકા નેવાની લલામણું કરાઈ છે.

૨. જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (પૃ. ૪૬૨-૪૬૩)માં કહ્યું છે કે ગુણરત્નસૂરિએ સપ્તતિકા ઉપરની દેવેન્દ્રગણિકૃત ટીકા ઉપર આધાર રાખી વિ. સં. ૧૪૫૯માં અવચૂર્ણિ રચી છે.

૩. જુઓ કર્મગ્રંથ સાર્થ (દ્વિતીય ભાગ)નાં પૃ. ૧૭૯-૪૩૩ આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિ “જૈ. શ્રે. મં.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૯માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

સાથે સાથે જ્ઞાનવિજયતા. શિષ્ય જીવનિજ્યે વિ સં. ૧૮૦૩માં રચેલો ટબ્બો મૂળ અને યંત્ર સહિત અપાયો છે.

યશઃસોમસુરિતા શિષ્ય જ્યસોમે પલુ એક ટબ્બો રચ્યો છે અને એ લીમસી માણેકે છપાવ્યો છે.

ગાથાર્થ અને વિશેષાર્થ તથા પ્રસ્તાવના—આ હિન્દી લખાણના કર્તા પં. કૃષ્ણચન્દ્ર સિદ્ધાંતશાસ્ત્રી છે. આના સંપાદક તરીકે એમણે પદ પૃષ્ઠની મનનીય હિન્દી પ્રસ્તાવના લખી છે તેમ જ વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમલિપ્ત આપી છે. આ ઉપરાંત અંતમાં એમણે પાંચ પરિશિષ્ટો આપ્યાં છે. એ પૈકી દ્વિતીય પરિશિષ્ટ તરીકે એમણે અંતરજાસની દસે ગાથાઓ આપી છે અને ચતુર્થ પરિશિષ્ટ તરીકે અજ્ઞાતકર્તૃક દિ૦ પંચસંગહના એક પ્રકરણરૂપ સિત્તરિ આપી છે.

જૈનોના બંને ફિરકાને માન્ય થયો—ઉપરુક્ત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫ તેમ જ ૨૧)માં કહ્યું છે કે તત્ત્વાર્થસૂત્રની જેમ શ્વેતાંબરીય ગણાતા શતક અને સપ્તતિકા એ બે ગ્રંથો થોડાક પાઠભેદપૂર્વક શ્વેતાંબર તેમ જ દ્વિગંબર એમ બંને ફિરકાને માન્ય છે.

મતાંતરો—શ્વે. સપ્તતિકામાં અનેક સ્થળો ઉપર મતભેદનો નિર્દેશ છે. જેમકે એક મતભેદ ઉદય-વિકલ્પ અને પદ-વૃદ્ધોની સંખ્યા દર્શાવતી વેળા અપાયો છે (જુઓ ગા. ૧૬ ને ૨૦ તેમ જ એની ટીકા). બીજો મતભેદ ‘અયોગિકેવલી’ શુલ્કસ્થાનમાં નામકર્મની કટલી પ્રકૃતિ સત્તામાં હોય તેને લગતો છે (જુઓ ગા. ૬૬-૬૮).

આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરી પ્રસ્તુત સત્તરિયા કર્મવિષયક અનેક મતાંતર પ્રચલિત થઈ ગયા હતા સારે રચાઈ હોવી જોઈએ એમ પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬)માં કહેવાયું છે.

કર્મવિષયક મૂળ સાહિત્ય—આ સાહિત્ય તરીકે ષટ્પદાગમ, કર્મપ્રકૃતિ, શતક અને શુલ્કધરાચાર્યકૃત ક્રમાયપ્રાભુતની સાથે સાથે

પ્રસ્તુત સંપત્તિકા પણ ગણાવાઈ છે (જુઓ પૃ. ૬). સંપત્તિકાની આ પ્રમાણેની ગણના માટે એ કારણ અપાયું છે કે થોડી ગાથાઓમાં કર્મસાહિત્યનો સમગ્ર નિચોડ આમાં અપાયો છે (જુઓ પૃ. ૬).

ગાથાઓની ૮૯ની સંખ્યા.—સ્વે. સત્તરિયા ઉપરની મુદ્રિત ચુણિષ્ણુ આ સત્તરિયાની ૮૯ ગાથાઓ ઉપર છે, એથી ચૂણિષ્કારને મતે આ સત્તરિયા એ ૮૯ ગાથાની કૃતિ છે (જુઓ પૃ. ૭). એમાં સત્તરિયાની જે ૭૨ ગાથાઓ છે તેમાં દસ ગાથાઓ અંતર્ભાગ્યની અને સાત ખીજ મળી ૮૯ થઈ છે. આ સાત ગાથાઓ પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૨-૧૩)માં ઉદ્ધૃત કરી ૧ગા. ૪-૬ અજ્ઞાતકર્તૃક દિ. પંચસંગહગત સિત્તરિની છે એમ કહ્યું છે (જુઓ પૃ. ૧૩).

ચૂણિષ્કારે તરીકે ચન્દ્રર્ષિ.—“ગાહગં સચરીષ”વાળી ગાથા ઉપરથી એવું અનુમાન કરાયું છે કે મુદ્રિત ચુણિષ્ણુના કર્તા ચન્દ્રર્ષિ મહત્તર છે (જુઓ પૃ. ૧૩, ૧૬ અને ૧૭).

પૃ. ૯ માં મુદ્રિત ચુણિષ્ણુના સંપાદક શ્રી અમૃતલાલના મતની આશોચના કરાઈ છે ‘પાઠંતર’ કહેવાથી એને મૂળની ગાથા ન ગણવી એ વાત પં. કૂલચન્દ્ર સ્વીકારતા નથી (જુઓ પૃ. ૯).

સંકલનકાર.—શિવશર્ગસુરિકૃત સયગ (ખંધસયગ)ની ગા. ૧૦૪ ને ૧૦૫નું સત્તરિયાની મંગલ-ગાથા અને અંતિમ ગાથા સાથે સંતુલન કરી એવું વિધાન કરાયું છે કે આ અને અંથેના સંકલનકાર—કર્તા એક જ આચાર્ય હોય એવો ઘણો સંભવ છે (જુઓ પૃ. ૯-૧૦).

૧. આ પૈકી ગાથા ૪ તે દિ. સિત્તરિ છપાવાઈ છે તેની ગા. ૬૦ સાથે મળે છે પરંતુ ગાથા ૫ ને ૬ના પૂર્વાર્ધ ગા. ૬૧ અને ૬૩ના પૂર્વાર્ધ પૂરતા ૭ મળે છે. બળી ઉત્તરાર્ધમાં શિન્નતા છે એટલે આ ગાથાઓ દિ. સિત્તરિની છે એમ કેમ કહેવાય ?

૨. પૃ. ૧૦માં કહ્યું છે કે ખીજ ગાથાને અનુરૂપ એક ગાથા કર્મપ્રકૃતિમાં પણ જોવાય છે.

પૃ. ૧૦-૧૧માં કહ્યું છે કે સયમ (શતક)ની ચુષિયુ (પત્ર ૧)માં શિવશર્મ આચાર્યને શતકના કર્તા કહ્યા છે. એઓ એ શિવશર્મ છે જ કે જેઓ કર્મપ્રકૃતિ (કર્મગપપટિ) ના કર્તા મનાય છે. આ હિસાબે કર્મપ્રકૃતિ, શનક અને સપ્તતિકા એક જ કર્તાની કૃતિ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ કર્મપ્રકૃતિ અને સપ્તતિકા મેળવતાં એમ બેવાય છે કે સપ્તતિકામાં અનંતાનુંબધી ચતુષ્કને 'ઉપશમ-પ્રકૃતિ' કહી છે તો કર્મપ્રકૃતિમાં 'ઉપશમના' અધિકારમાં "નંતરકરણ વસમો વા" એવો નિર્દેશ કરી આ ચતુષ્કની ઉપશમ-વિધિના અને અંતરકરણ-વિધિના નિષેધ કરાયો છે. આ પ્રમાણે વિવેચન કરી નવું પ્રશ્ન ઉઠાવાયા છે :—

(૧) શું શિવશર્મ નામના બે આચાર્ય થયા છે કે જેમાંના એક શતક અને સપ્તતિકાના કર્તા છે અને બીજા આચાર્ય કર્મપ્રકૃતિના ?

(૨) શિવશર્મ આચાર્યે કર્મપ્રકૃતિ રચી છે એ શું દૃવણ કિંવદંતી છે ?

(૩) શનક અને સપ્તતિકાની કુટલીક ગાથામાં સમાનતા બેઠને એ બેના કર્તા એક છે એમ માનવું કયાં મુધી ઉચિત છે ?

આમ પ્રશ્નો રજૂ કરી એવો સંભવ દર્શાવાયો છે કે આના સંકલનકાર એક જ આચાર્ય હશે કિન્તુ એનું સંકલન બે ભિન્ન ભિન્ન ધારાઓને આધારે થયું હશે. ગમે તેમ હો અભારે તો સપ્તતિકાના કર્તા શિવશર્મ સૂરિ જ છે એમ નિશ્ચયપૂર્વક કહેવું તે વિચારણીય છે (જુઓ પૃ. ૧૧).

અજ્ઞાતકર્તૃક દિ. પંચસંગહનું સંકલન ચિદગની સાતમી સદીની આસપાસમાં થઈ ગયું હતું (જુઓ પૃ. ૧૪). આમાં સપ્તતિકા સંકલિત છે એટલે દિ. સિત્તરિ ની રચના એની પૂર્વે થઈ ગઈ હતી એમ નિશ્ચિત થાય છે (જુઓ પૃ. ૧૪). આ સિત્તરિ એ. સત્તરિયા કરતાં પ્રાચીન છે કે નહિ તેનો નિર્ણય પં. કુલચન્દ્રે મોક્ષ રાખ્યો છે

જ્યારે પં. હીરાલાલ જૈને તો શ્વે. સત્તરિયા આ દિ. સિત્તરિ કરતાં પ્રાચીન હોવાનું પોતાના એક પત્રખંડમાં કહ્યું જ છે.

અંતઃપ્રભાસના કર્તા—સંભવ છે કે અંતર્ભાષ્ય (અંતઃપ્રભાસ)-ની ગાથાઓના રચનાર સત્તરિયાના કર્તા જ હશે કેમકે કથાયપ્રાભુતમાં જે ભાષ્ય-ગાથાઓ છે એના રચનાર કથાયપ્રાભુતકાર જ છે.

પુણ્ય અને પાપનાં ફળ—પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૭)માં કહ્યું છે કે ઉત્તરકાલીન જૈન કથાસાહિત્ય ઉપર નૈયાયિક કર્મવાદનો ઘેરો રંગ ચઢતો ગયો અને જૈન કર્મવાદનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય ભૂલાતું ગયું. આને લઈને પુણ્યનું ફળ ધનિકતા અને પાપનું ફળ ગરીબી એવી ભૂલભારેલી માન્યતા ઉદ્ભવી છે.

શ્વે. સત્તરિયાની મુદ્રિત ચુલિણીમાં રસયગ; રસંતકમ્મ, ૪કુસાય-પાહુક અને ૫કુમ્મપયડિસંગહણીના ઉલ્લેખ છે.

શ્વે. સત્તરિયા એ વાત સિદ્ધ કરતી નથી કે સ્ત્રીવેદી જીવ ભરીને સમ્યક્દષ્ટિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે (જે કે દિ. પરંપરાની આ નિરપવાદ માન્યતા છે). આ સંબંધમાં મલ્લયગિરિચરિત્રે ચુલિણ વગેરે અનેક ગ્રંથોના ઉપયોગ કર્યો છે (જુઓ પૃ. ૧૯).

કૃત્યન્દ્રધિકૃત પંચસંગહપગરણુગત સત્તરિયાની અનેક ગાથાઓ પ્રસ્તુત સત્તરિયા સાથે મળતી આવે છે. એ જોતાં પ્રસ્તુત સત્તરિયા પછી પંચસંગહપગરણુ રચાયાનું અનુમાનાય છે (જુઓ પૃ. ૨૦).

૧. આ લેખનું નામ “પ્રાકૃત ચૌર સંસ્કૃત પંચસંગહ તથા ઉત્તર આધાર” છે અને એ લેખ “પ્રેમી અભિનન્દન ગ્રંથ”માં છપાયો છે.

૨. જુઓ પત્ર ૪-૫.

૩. જુઓ પત્ર ૭ ને ૨૨.

૪. જુઓ પત્ર ૬૨.

૫. જુઓ પત્ર ૬૨-૬૩.

૬. એમને પં. કૃત્યન્દ્ર પંચસંગહની ચુલિણના કર્તાહરે એમ કહે છે (પૃ. ૨૬).

સામ્ય—અજ્ઞાતકર્તૃક દિ. પંચસંગ્રહમાંની સિત્તરિયાં ૭૧ ગાથાઓ છે. એ પૈકી ૪૦ કરતાં વધારે ગાથા શ્વે. સત્તરિયા સાથે સામ્ય ધરાવે છે. ચૌદેક ગાથામાં પાહોલેદ છે. મંતવ્ય અને વલુનતા ભેદને લઈને બાકીની ગાથા શિન્ન છે (જુઓ મૃ. ૨૧).

સમાનનામક કૃતિઓ.—પ્રસ્તુત સત્તરિયા ઉપરાંત ‘સત્તરિયા’ જેવા નામથી કોઈ પાઈય કૃતિ કે ‘સપ્તતિકા’ જેવા નામથી કોઈ સંસ્કૃત કૃતિ સ્વતંત્ર સ્વરૂપે રચાઈ નથી પરંતુ નિમ્નલિખિત કૃતિઓનાં એક અંશનું આ નામ છે :—

- (૧) ચન્દ્રિય ગુહતરકૃત પંચસંગ્રહપગરણ.
- (૨) અજ્ઞાતકર્તૃક દિ. પંચસંગ્રહ.
- (૩) અગિતગતિકૃત પંચસંગ્રહ.
- (૪) હડ્ડકૃત પંચસંગ્રહ.

વિશિષ્ટ પ્રકાશનની આવશ્યકતા—ગાગરમાં સાગરને ભરવાની કે બિન્દુમાં સિન્ધુને સમાવવાની અદ્ભુત કળાના નમૂનારૂપ શ્વે. સત્તરિયાની સાથે સાથે એક જ અંશરૂપે અંશરૂપ અન્ય સત્તરિયાઓ કે સપ્તતિકા તેમ જ એના ભાસરૂપ કૃતિઓ છપાવાય તો પુણનાત્મક અભ્યાસ માટે વિશેષતઃ અનુકૂળતા રહેશે અને જોગ થતાં કેટલીક વિવાદાસ્પદ કે સંદિગ્ધ બાબતો વિષે અંતિમ નિર્ણય રજૂ કરાય એવી પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થશે.

અંતમાં સત્તરિયાને અંગે હું બીજી ચાર બાબતો રજૂ કરું છું :

(૧) આ કૃતિનું પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અને વાસ્તવિક નામ શું છે તે વિચારાતું જોઈએ.

(૨) આ પ્રાચીન કૃતિનો પુણનાત્મક અભ્યાસ થવો ઘટે.

(૩) સત્તરિયાની મુદ્ધિ સુધિ કરતાં એતાં જો કોઈ વિવરણો પ્રાપ્તીત અને સામ્યકિત હોય તો તેનું સંપાદન કરાવું જોઈએ.

(૪) જોમ કમ્મપર્મારિસંગહણી એની સુધિયુ તેમ જ મલ્લપ-
ગિરિસુરિન રતિ અને ન્મામાયાય' યથોત્તરગણિત ટીકા સહિત
જોક જ અંશરૂપે પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે તેમ સત્તરિયા પાણ અંતરભાસ,
સુધિયુ ભાસ અને મલ્લપગિરિસુરિન ટીકા અને સુધિયુ કરતાં
પ્રાપ્તીત અને વિવરણ હોય તો તે સહિત એક જ અંશરૂપે વિશિષ્ટ
પ્રસ્તાવના અને પરિશિષ્ટો સહિત પ્રસિદ્ધ થવી જોઈ.

(૪) સંતકમ્મ (સંતકર્મન)

મલ્લપગિરિસુરિની ચન્દ્રપિ' મહત્તરકૃત પંચસંગહ ઉપરની વૃત્તિ
(મુદ્ધતા. પ્રકાશન, પન ૨૧૬ તથા ૨૨૭)માં જોમ જે સ્થળે સંતકર્મન
નામના અંશનો ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલું જ નહિ પરંતુ જાને સ્થળે
નિમ્નલિખિત અન્યતરણ આપ્યું છે :-

"નિદ્ધાદુગ્ગસ્સ વરુઓ સ્વીજ(ગ)લ્લજે પરિચ્છજ્જ"^૧

આ અન્યતરણ એતાં સંતકમ્મ નામનો અંશ જ. મ.માં
પદ્યમાં રચાયેલો હશે જોમ લાગે છે. આ અંશ કુટલો પ્રાપ્તીત છે
અને એના પ્રણેતા કાણ છે તેમ જ મલ્લપગિરિસુરિને જો મળ્યો
હશે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે.

'સંતકમ્મ' નામ વિચારતાં જોમ ભાસે છે કે એમાં સત્તરું
અર્થાત્ કર્મની સત્તાનું વિસ્તૃત નિરૂપણ હશે, અને જો નિરૂપણનો
આધાર દિટ્ઠિવાયના એક અલ્પાંશરૂપ 'સંતકમ્મ' નામનું અરેખર
કોઈ પાણું હોય તો તે હશે.

૧. આનો અર્થ એ છે કે ક્ષપકક્ષીણને છોડીને બાકીનાનો જ - નિદ્ધાદિક્કનો

(૫) કસાયપાહુડ (કપાયપ્રાભૂત)

આ નામની જેમ દિ. ગુણધરની એક કૃતિ છે તેમ આ નામની શ્વે. કૃતિ પંચ હશે. એમ જોનાના ઉભય દિગ્ગંધની કુટલીક કૃતિઓનાં સમાન નામ જોતાં જાણે છે. સત્તરિયાની કલોઈથી પ્રકાશિત ચુલ્લિ (પત્ર ૬૨)માં તેમ જ ચન્દ્રધિમહાસરકૃત પંચસંગહ-પગરણની મહામંથિરિસરિકૃત ટીકામાં જે કસાયપાહુડનો ઉલ્લેખ છે તે શ્વે. કૃતિ હોય તો ના નહિ, જો કે અંધાપિ એની એક પલ્લ હાથપોથી મળી આવી નથી. વિશેષમાં આ કૃતિ દિટ્ટિવાયતો 'કસાયપાહુડ' નામનો કોઈ અંશ ખરેખર હોય તો તેના આધારે ચોખ્ખો હશે. મહામંથિરિસરિકૃત પંચસંગહપગરણની ટીકામાં આ અંધમાંથી કોઈ અવતરણ આપ્યું નથી તો એમને શું આ અંધ મળ્યો નહિ હશે ?

*

*

*

પ્રકરણ પ : પંચસંગહપગરણ (પંચસંગહ પ્રકરણ)

૧. આ મૂળ કૃતિ મલયગિરિસૂરિદ્વિત સંસ્કૃત ટીકા સહિત હીરાકાશ હંસરાજ તરફથી ત્યાર ભાગમાં ઈ. સ. ૧૯૧૦ ઇત્યાદિમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. ત્યાર બાદ ઈ. સ. ૧૯૧૯માં પાંચ દાર (દ્વાર) પૂરણ મૂળ અને એને અંગેની મલયગિરિસૂરિદ્વિત ટીકા 'જે. આ. સ.' તરફથી છપાવાઈ હતી. આનો પ્રથમ ભાગ તરીકે ઉલ્લેખ છે. એના પછીનો બીજો ભાગ કે અન્ય ભાગો છપાયેલ હોય તો તે જાણવામાં નથી. આ સંપાદનોમાં વિષયોની સંક્ષિપ્ત સૂચી નથી કે સામાન્ય કોટિની પણ પ્રસ્તાવના નથી તો પછી મલયગિરિસૂરિની ટીકામાંનાં અવતરણોની તારવણી, વિશેષનામોની સૂચી ઇત્યાદિની તો આશા ન શી રાખવી ? "આગમોદય સમિતિ" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૭માં સંપૂર્ણ મૂળ 'પ્રસિદ્ધિ પ્રમાણે'ની પૂરેપૂરી સ્વોપજા વૃત્તિ સહિત છપાવાયું છે. એમાં પણ વિષયસૂચી ઇત્યાદિ નથી.

"મુક્તા. મંદિર" તરફથી ઉભોઈથી ઉપર્યુક્તા બંને ટીકા સહિત મૂળ બે ભાગમાં ઈ. સ. ૧૯૩૮ ને ૧૯૩૭માં છપાવાયું છે. પ્રથમ બીજો ભાગ છપાયો અને પછી પહેલો છપાયો એટલે આમ કાલવ્યતિક્રમ છે. બંને ભાગમાં સંસ્કૃતમાં વિષયાનુક્રમ છે. બીજા ભાગના પ્રારંભમાં બંને ભાગને અંગે સંસ્કૃતમાં દસ દસ પરિશિષ્ટા છે. તેમાં મલયગિરિસૂરિદ્વિત ટીકામાં સાક્ષીરૂપે નિર્દેશાયેલા અંગેનાં નામો અને ન્યાયોનાં નામ અપાયાં છે. અહીં તો અંગેનાં નામો હું નોંધું છું :

પ્રથમ ભાગમાં હારિભદ્રીય ધર્મસારપ્રકરણ (પત્ર ૧૩આ), શતકબહુચૂર્ણિ (પત્ર ૧૯આ ઇત્યાદિ), શતકચૂર્ણિ (પત્ર ૨૦૦આ ઇત્યાદિ) તેમ જ પંચસંગહની સ્વોપજા ટીકા (પત્ર ૩૭અ અને ૨૦પઅ).

પરિશિષ્ટાની જેમ સ્વોપજા મનાતી વૃત્તિમાં તેમ જ મલયગિરિસૂરિદ્વિત ટીકામાં જે અવતરણો છે તેની અકારાદિક્રમે સૂચી અપાઈ હોત અને સાથે સાથે એનાં મૂળનો નિર્દેશ કરાયો હોત તો આ ઉભોઈથી પ્રકાશિત આવૃત્તિની ઉપયોગિતા અને મહત્તામાં વૃદ્ધિ થાત.

(અનુસંધાન માટે જુઓ પૃ. ૫૭)

નામકરણ અને એની સાન્વર્થતા—પંચસંગ્રહના કર્તા 'મહત્તર' ચન્દ્રધિ'એ આઠ ગાથામાં આ કૃતિનું નામ 'પંચસંગ્રહ' આપ્યું છે. અનિમ ગાથામાં આને એમણે 'પગરણ' (સં. પ્રકરણ) કહેલું છે. આની સ્વોપજ્ઞ ગનાતી વૃત્તિના અંતમાં આનો 'શાસ્ત્ર' તરીકે ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી આ કૃતિને આપણે 'પંચસંગ્રહ-પગરણ' અથવા 'પંચસંગ્રહશાસ્ત્ર' એ નામે ઓળખાવી શકીએ.

'પંચસંગ્રહ' નામ જ સૂચવે છે કે એ પાંચના સંગ્રહરૂપ હશે અને ઘાત પણ તેમ જ છે એટલું જ નહિ પણ આની બીજી ગાથામાં આ નામની સાન્વર્થતા દર્શાવતાં ગ્રંથકારે જાતે કહ્યું છે કે આમાં સયગ ઇલાદિ પાંચ ગ્રંથોનો સંક્ષિપ્ત (સમાવેશ) કરાયો છે. એથી આ નામ છે અથવા આમાં પાંચ દાર (દ્વાર) છે એથી આ નામ છે. ઉપર્યુક્ત પાંચે ગ્રંથો કયા તે વિષે સ્વોપજ્ઞ ગનાતી વૃત્તિમાં નિર્દેશ નથી. ફક્ત શતક (પા. સયગ) એટલું એક જ નામ અપાયું છે. બાકીનાં નામો માટે તો અંતારે 'તો મલયગિરિ-સુરિકૃત દીકાનો જ આશ્રય લેવો પડે તેમ છે. આ સુરિએ નીચે મુજબ પાંચ ગ્રંથો ગણાવ્યા છે :—

(અનુસંધાન પૃ. ૫૬થી ચાલુ)

મૂળ એની સંસ્કૃત છાયા તેમ જ એના તથા મલયગિરિસુરિકૃત દીકાના હીરાલાલ દેવચંદ શાહે કરેલા ગુજરાતી અનુવાદ સાથે બે ખંડમાં "પંચસંગ્રહ" એ નામથી વિ. સન. ૧૯૬૧ ને ૧૯૬૭માં અનુક્રમે પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. અનુવાદક જાતે પ્રકાશક છે. પહેલા ખંડમાં ૩૯૧ ગાથા અને બીજામાં ૬૦૦ ગાથા અપાઈ છે. બંને ખંડમાં ગુજરાતીમાં વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ છે. વિશેષમાં બીજા ખંડને અંગે વિદ્વદ્વલ્લભ મુનિશ્રી ખુણવિજયજીનો ગુજરાતીમાં આમુખ છે. આમાં ભારતીય દર્શન-સાહિત્યમાં તેમ જ જૈન દર્શનમાં કર્મવાદનું સ્થાન, જૈન કર્મસાહિત્યના પ્રણેતાઓનો નામોલ્લેખ, જૈન કર્મવાદ-સાહિત્યની વિશિષ્ટતા, પંચસંગ્રહ અને એની વૃત્તિઓનો સંક્ષિપ્ત પરિચય, પંચસંગ્રહના કર્તા ચન્દ્રધિ 'મહત્તર'નો સમય અને એમની કૃતિઓ તેમ જ પ્રરુપ અનુવાદને અંગે બે બેલ એમ વિવિધ બાબતો અપાઈ છે.

(૧) શાતક, (૨) સંપત્તિકા, (૩) કષાયપ્રાભૂત, (૪) સત્કર્મનું (ગુજ. સત્કર્મ) અને (૫) કર્મપ્રકૃતિ.

પાંચ દ્વાર—પાંચ દ્વાર કયાં એ તો ગ્રંથકારે ત્રીજી ગાથામાં નિર્દેશ્યું છે. એ ઉપરથી (૧) યોગ અને ઉપયોગની માર્ગણી, (૨) બંધક, (૩) બંધવ્ય, (૪) બંધના હેતુઓ અને (૫) બંધના પ્રકારો એમ પાંચ દ્વાર છે એમ જાણી શકાય છે.

ભાષા, પરિભાષા વિષય ઇત્યાદિ—પંચસંગહની રચના જ. મ. માં પદ્યમાં કરાઈ છે. પ્રારંભમાં વીર જિનેશ્વરને પ્રણામ કરાયો છે. આ કૃતિમાં ૧૨૭ અધિકાર છે અને એક દ્વાર ૨૯૯૩ ગાથા છે.

પાંચ દ્વાર૩૫ પ્રથમ અધિકારનું સ્વોપજ્ઞ મનાતી વૃત્તિવાળી આવૃત્તિ પ્રમાણેનું પહેલું 'યોગોપયોગ-માર્ગણી' નામનું દ્વાર ૩૩મી ગાથાએ પૂર્ણ થાય છે.

બીજું દ્વાર ૩૪મી ગાથાથી (પત્ર ૧૩આથી) શરૂ કરાઈ ૧૧૮મી ગાથાએ (પત્ર ૩૩આ) પૂર્ણ કરાયું છે. આ પૈકી ૧૧૭મી ગાથાની સ્વોપજ્ઞ મનાતી વૃત્તિ (પત્ર ૩૨આ-૩૩આ)માં અવતરણરૂપે દસ પાઠ્ય રૂપો છે.

ત્રીજા દ્વારનો પ્રારંભ ૧૧૯મી ગાથાથી કરાયો છે. આને લગતી ૧૬૯મી ગાથા પછીનો ક્રમાંક ૫૨, ૫૩ એમ આ દ્વારની છેલ્લી ગાથાનો ક્રમાંક ૬૭નો અપાયો છે. આનું શું કારણ છે એ વાત બાજુ ઉપર રાખતાં અને ચાલુ અંક પ્રમાણે વિચારતાં એમ કહી શકાય કે ગા. ૧૧૯-૧૮૫ પૂરતું ત્રીજું દ્વાર છે.

૧ પાંચ દ્વારનું નિરૂપણ, કર્મપ્રકૃતિ (આઠ કરણો સંબંધી વક્તવ્ય) અને સંપત્તિકા.

૨. ૩૯૩+૪૪૪+૧૫૬.

૩. આનું મૂળ જાણવું જોઈએ.

એવા દ્વારમાં ૧-૨૩ ગાથા છે અને પાંચમા દ્વારમાં ૧-૧૮૫ ગાથા છે. ૧ આગ કુલ્લે ૩૯૩ ગાથા છે:

આમ પાંચ દ્વારમાં ૩૪, ૮૫, ૬૭, ૨૩ અને ૧૮૫ ગાથા છે.

પત્ર ૧૦૯આથી 'કર્મ' પ્રકૃતિ' નામના બીજા અધિકાર શરૂ કરાયો છે. એની આઘ ગાથામાં શ્રુતધરોને પ્રણામ કરી બંધન વગેરે કરણો કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે. બંધન-કરણ (ગા. ૧-૧૧૨), સંક્રમ-કરણ (ગા. ૧-૧૧૯), ઉદ્વર્તના-અપવર્તન-કરણ (ગા. ૧-૨૦), ઉદારણા-કરણ (ગા. ૧-૮૯), ઉપશમના-કરણ (ગા. ૧-૯૪) અને દેશોપશમના (ગા. ૧-૭) તેમ જ નિધત્તિ-નિઠાયના-કરણ (ગા. ૧-૨) અને આઠે કરણ (ગા. ૧) એમ આઠ કરણોની કુલ્લે ૪૪૪ ગાથાઓ છે.

પત્ર ૨૦૬આથી 'સપ્તતિકા' નામના ત્રીજા અધિકારનો પ્રારંભ કરાયો છે. એની આઘ ગાથામાં એવો ઉદ્દેશ્ય છે કે મૂળ પ્રકૃતિ-આત્મ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું સાદિ અને અનાદિ (તેમ જ ધ્રુવ અને અધ્રુવ)ની પ્રરૂપણાને લગતું બંધવિધાન કલ્પું હવે સંવેધને લગતું બંધવિધાન અમે કહીએ છીએ. આ અધિકારને અંગે ૧૫૬ ગાથા છે.

આમ આ પંચસંગહપગરણના ત્રણ અધિકાર છે: પાંચ દ્વારના નિરૂપણરૂપ અધિકાર (ગા. ૧-૩૯૩), કર્મ-પ્રકૃતિ-અધિકાર (ગા. ૧-૪૪૪) અને સપ્તતિકા-અધિકાર (ગાથા ૧-૧૫૬). એકંદરે ગાથાની સંખ્યા ૯૯૩ છે.

અહીં ફાઈ પ્રશ્ન ઉઠાવે કે પાંચ દ્વાર કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી ગ્રંથકારે આઠ કરણોનો અધિકાર કેમ કહ્યો તો આનો ઉત્તર આ અધિકારની આઘ ગાથામાં ગ્રંથકારે જાતે જ સૂચવ્યો.

૧. નં. આ. સ.વ.ળી આવૃત્તિમાં ૩૪, ૮૪, ૬૬. ૧૨ ને ૧૮૫ ગાથા (એકંદર ૩૯૧) ગાથા છે.

છે કે સંક્રમ-કરણનો અતિદેશ પહેલાં અનેક સ્થળે ઉદયના અને
 રસતાના નિરૂપણ પ્રસંગે કરાયો છે જોડે જોના નિર્દેશ હાય
 તેનું સ્વરૂપ વિચારવું ઘટે. આથી સંક્રમકરણનું નિરૂપણ છે અને
 જોના સાહચર્યથી અન્ય કરણોનું પ્રરૂપણ પણ સ્થાને છે.

સંક્ષેપ—અધિકારોનો વિચાર કરતાં કર્મપ્રકૃતિ અને સખ્ત-
 તિકા જો બે ગ્રંથોના પંચસંગહપગરણમાં સંક્ષેપ હાય જોમ જણાય છે.
 આ બે ગ્રંથો પૈકી જોકે તો શિવશર્ગસૂરિજી રચેલી કુમ્ભપયડિ-
 સંગહણી જ હાય જોમ લાગે છે.^૨

દ્વિટ્ટિવાયના નિઃસ્વન્દરૂપ જે શ્વે. સત્તરિયા છે જો જ સત્તરિયા
 અન પ્રસ્તુત હશે.^૩

સયગ જો શિવશર્ગસૂરિકૃત બન્ધસયગ જ હશે. કુમ્ભપયડિ-
 સંગહણી, સત્તરિયા અને બન્ધસયગનો પ્રસ્તુત ગંથમાં કોઈ ને કોઈ
 રીતે સમાવેશ કરાયો છે જોમ માની લઈએ તો પણ સત્કર્મન
 અને કષાયપાહુક જોવા નામની કોઈ શ્વેતાંબરીય કૃતિ જ આજે
 ઉપલબ્ધ નથી તો પછી જોના સમાવેશ કુમ થયો છે જો વિષે
 તો શું કહી શકાય ?

‘મહત્તર’ તરીકેનો નિર્દેશ—સ્વોપજ્ઞ મનાતી વૃત્તિમાં તેમ જ
 મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકામાં ચન્દ્રધિની ‘મહત્તર’ નામની પદવી વિષે

૧. સ્વોપજ્ઞ મનાતી વૃત્તિ (પત્ર. ૧૦૯)માં ‘સત્તા’ માટે ‘સત્કર્મન’ શબ્દનો
 પ્રયોગ કરાયો છે.

૨. આની સ્પષ્ટ સાબિતી માટે કુમ્ભપયડિસંગહણી અને આહી આપેલા
 ‘કર્મ પ્રકૃતિ’ અધિકારનું ગાયાની સમાનતા, અર્થદૃષ્ટિએ સામ્ય જોમ અનેક દૃષ્ટિએ
 સંતુલન થવું ઘટે.

૩. આનો અંતિમ નિર્ણય તો આ પ્રાચીન કૃતિની આહી આપાયેલ સખ્ત-
 તિકા-અધિકાર સાથે સરખામણી કરાયા બાદ આપી શકાય. બાકી કેટલીક ગાથા
 વચ્ચે સામ્ય તો છે.

ઉદ્દેશ્ય નથી, તે કે એમને કટલાંક 'મહત્તર' ગણે છે. આથી 'મહત્તર' તરીકે એમને પ્રથમ કાણે જાણખાવ્યાં એ પ્રશ્ન વિચારવો જોઈએ.

ચન્દ્રધિની કૃતિઓ.—ચન્દ્રધિની એક કૃતિ તે પ્રસ્તુત પંચસંગહપગરણ છે. એમની બીજી કૃતિ, તરીકે આ ઉપરની 'દસ હજાર' શ્લોક જેવડી સંસ્કૃત વૃત્તિ ગણાવાય છે. સત્તરિયા એ તેા એમની કૃતિ નથી જ. વળી, એના ઉપરની ચુલિણ એમણે રચી હાય^૨ એમ અર્વાચીન હાથેથી જોતાં તેા જણાતું નથી. એટલે તાડપત્રીય પ્રતિજ્ઞા આ સંબંધમાં તપાસાવી જોઈએ.

ચન્દ્રધિનો સમય.—પંચસંગહપગરણની રચોપક્ષ ગણાતી વૃત્તિ ક્યારે રચાઈ એ હશોવાયું નથી. એટલે ચન્દ્રધિના સમય માટે અનુમાન કરવું પડે તેમ છે. "પંચસંગહ" નામના ગુજરાતી અનુવાદમાં "નિવેદન"માં નીચે મુજબ ઉદ્દેશ્ય છે:—

"આ આચાર્ય મહારાજ કર્મમંદુરિત અને પ્રાચીન કર્મઅંકારની પછી થયેલા હોવાથી તેમણે આ અંચના પહેલા ભાગમાં પાંચ કર્મઅંક આદિને અને બીજા ભાગમાં કર્મમંદુરિત અને સંપત્તિ—જુદા કર્મઅંકને સંગ્રહ કર્યો છે".

અહીં 'આચાર્ય મહારાજ' એમ કહેલું છે તેનું કારણ સમજાવતું નથી. ચન્દ્રધિ 'મરિ' પદથી ત્રિભૂષિત હતા એવો કાંઈ ઉદ્દેશ્ય મારા જોવાજાણવામાં તેા નથી.

આજે ગણતી કર્મપ્રયેડિસંગહણી અને શ્વે સત્તરિયાનો હિપયોગ પંચસંગહમાં કરાયો છે એમ માનતાં આ જોની રચના જાદ પંચસંગહ રચાયાનું માનવું યુક્તિયુક્ત ગણાય. વિશેષમાં આ ગાન્યતાનો ઉપર આધાર રાખી હું પંચસંગહનો રચનારાગય આ જાને કૃતિથી આશરે જસો વર્ષ જેટલો તેા અર્વાચીન માનવા લલચાઈ છું.

૧. જિ. ૨. કા. (વિ. ૧, પૃ. ૨૨૬)માં 'નવ હજાર'નો ઉદ્દેશ્ય છે.

૨. જુઓ પૃ. ૫૨, ટિ. ૬.

પ્રાચીન કર્મગ્રંથકારથી જે ગર્ગર્ષિ, જિનવલ્લભગણિ, શિવશર્માસૂરિ, કૃમ્મતથયના કર્તા અને બંધસામિત્તના પ્રણેતા પણ અભિપ્રેત હોય તો તે વાત ઈષ્ટ નથી, કેમકે જિનવલ્લભગણિનો સમય વિક્રમની બારમી સદી છે અને આ પૂર્વે તો ચન્દ્રર્ષિ થયા જ હોવા ભેદછે. ગર્ગર્ષિના સમય વિક્રમની દસમી સદી મનાય છે તો એમની કૃતિ નામે કૃમ્મવિવાગનો પંચસંગહની રચનામાં ઉપયોગ થયો હોય એ વાત માનતાં ખંચાવું પડે, કેમકે દસમી સદીની કૃતિની મહત્તા વગેરે જણાતાં અને સ્વીકારાતાં એકાદ સદી તો વહી જાય ને ? અને જે એમ જ હોય તો પંચસંગહ વિક્રમની ૧૧ મી સદીની કૃતિ ગણાય. બંધસયગની વાત આથી જુદી છે કેમકે એની રચના તો વિક્રમની પાંચમી સદી જેટલી તો પ્રાચીન મનાય છે જ. બીજા જે કર્મગ્રંથો નામે કૃમ્મતથય અને બંધસામિત્તના કર્તાનાં નામ કે એમના સમય વિષે આપણે જ્યાં સુધી અજ્ઞાત છીએ ત્યાં સુધી એનો વિચાર શા કામનો ?

આ સંબંધમાં પુણ્યવિજયજીનો આમુખ તપાસીએ તે પૂર્વે એ નોંધીશ કે “પાંચ કર્મગ્રંથ આદિ” એ ઉદ્દેશ્યગત ‘આદિ’ થી નિવેદનકારને શું અભિપ્રેત છે તે જાણવું બાકી રહે છે.

પુણ્યવિજયજીના મતે ચન્દ્રર્ષિ વિક્રમના નવમા-દસમા સૈકામાં થયા છે. આના કારણ તરીકે તેમણે કહ્યું છે કે ગર્ગર્ષિ, સિદ્ધર્ષિ, પાર્શ્વર્ષિ, ચન્દ્રર્ષિ આદિ ‘ઋષિ’શબ્દાન્ત નામો મોટે ભાગે નવમી-દસમી સદીમાં વધારે પ્રચલિત હતાં. વિશેષમાં એમણે નીચે મુજબ ઉમેરણે કહ્યું છે :-

એ જમાનામાં ‘મહત્તર’ પદ પણ ચાલુ હતું એટલે ચન્દ્રર્ષિ મહત્તરના ઉપર જણાવેલ સત્તાસમય માટે ખાસ કોઈ બાધ આવતો નથી. ઉપમિતિભવપ્રપંચા-ધ્યાના પ્રણેતા આચાર્ય શ્રીસિદ્ધર્ષિના ગુરુ ગર્ગર્ષિના પ્રગુરુ દેવલમહત્તર ‘મહત્તર’ પદથી વિભૂષિત હતા.”

એમની આ દલીલ દટલી વજુદવાળી છે એ કહવાની હું જરૂર જોતો નથી. આથી એ વાત બાજુએ રાખી પંચસંગહના સમય વિષે હું અન્ય દષ્ટિકોણથી વિચાર કરું છું:

જે કસાપપાણુડનો પંચસંગહમાં ઉપયોગ કરાયો છે તે જો નિર્વિવાદપણે એ જ કૃતિ હોય તો એ કૃતિ ક્યારથી ગણતી નથી તેમ જ એમાંથી કોઈ અવતરણ અન્યત્ર અપાયું છે કે કેમ એ બાબતનો નિર્ણય પંચસંગહના સમય પરત્વે પ્રકાશ પાડી શકે. દિગંજરોની કેટલીક કૃતિઓનાં નામ જનાંજરોની કૃતિને ગણતાં આવે છે એટલું જ નહિ. પણ એને આધારે યોજાયાં હોય એમ લાગે છે. દિગંજર ગ્રંથકારો પૈકી નેગિચન્દ્રની પાંચમ કૃતિ પંચસંગહના નામે અને અમિતગનિ, ૫૨૬ કે ૭૨૬ અને એક રાજાનકતૃક સંસ્કૃત કૃતિ પંચસંગહના નામે ઓળખાવાય છે અને શું આ કૃતિઓનાં નામ એવે. પંચસંગહ ઉપરથી યોજાયાં હશે? પંચસંગહપગરણ (દાર ૨, ગા ૧૬૭)ની સ્વોપજ્ઞ મતાતી વૃત્તિ (પત્ર ૩૨આ-૩૪આ)માં જે પાંચમમાં દસ પંચો અવતરણરૂપે અપાયાં છે તે કયા ગ્રંથના છે તે જણાય તો ચંદ્રપિંજો સમય નક્કી કરવામાં એ સહાયક બને.

પંચસંગહપગરણ ઉપર મહાયગિરિચરિત્રી ટીકા છે એટલે આ ટીકાકારના સમય કરતાં એક સદી જેટલી તો આ કૃતિ પ્રાચીન સદૃશ હોવી જોઈએ.

પંચયજુસાદુદાર ઉપર સિદ્ધસેનચરિત્રિયા વિ. સં. ૧૨૪૮ કે ૧૨૭૮માં સંસ્કૃતમાં વૃત્તિ રચી છે. એના ૩૨૪આ પત્રમાં આ ચરિત્રિયા વિક્રમેન્દ્રિયોની કાયસ્થિતિ સંજ્ઞાન વર્ષસંદરશ છે એ દર્શાવતી વેળા પંચસંગહના ઉદ્દેશપૂર્વક નિબંધિત અવતરણ આપ્યું છે:—

૧ વિશેષ મારે જુઓ મારો લેખ “કર્મવિવરક મરોનું નામસાગર”. આ લેખ ૧૯૦૫-૦૬ (પૃ. ૧૧, અં. ૬)માં છપાયો છે.

૨ આ લેખક પવલાના કર્મ ખતે થયા હોય એમ લાગે છે.

“વિગલાળ ય વાસસહસ્તં સંલેજ”

પવયણુસારુદ્ધાર (ગા. ૧૩૧૨)ની વૃત્તિમાં આ ૧૩૧૨મી ગાથા પ્રજ્ઞાપના, પંચસંગહ, જીવસમાસ ઈત્યાદિ શાસ્ત્રાંતર સાથે વિસંવાદી છે એમ કહ્યું છે.

૧૨ીલાંકસૂરિએ આચાર (સુય. ૧, અ. ૨, ઉ, ૧; સુત ૬૩)ની ટીકા (પત્ર ૨૯૩અમાં) અવતરણરૂપે નીચે મુજબની ગાથા આપી છે—

“અદ્વા જોગુક્તોસે વંધિતા મોગમુમિણ્ણુ લહું ।

સવ્વપ્પજીવિયં વજ્જહત્તુ ઉવઠ્ઠિયા દોણ્ણં ॥”

આ ગાથા કુમ્ભપયડિસંગહણીમાં ૪૦૨ મી ગાથા તરીકે અને પંચસંગહપગરણુમાં ૩૨૩ મી ગાથારૂપે જોવાય છે. આમ બે ગ્રંથો વચ્ચે ગાથાનું સાર્થ છે. આ હકીકત કુમ્ભપયડિસંગહણીના પંચસંગહમાં સમાવેશ થયાની માન્યતાનું સમર્થન કરે છે. જો ૧૨ીલાંકસૂરિએ પંચસંગહપગરણુમાંથી જ અવતરણુ આપ્યું હોય તો પંચસંગહપગરણુ વિક્રમની સાતમી સદી જેટલી તો પ્રાચીન કૃતિ છે એમ માનવાનું કારણ મળે.

દીપક—ખંભાતના શાંતિનાથના ભંડારમાં વા(૧૨૧)મદેવની ૨૫૦૦ શ્લોકપ્રમાણુક દીપક નામની પંચસંગહ ઉપર વૃત્તિ હોવાની

૧ જિનદત્તસૂરિએ ગણહરસદ્ધસયગ (ગા. ૬૦)માં ૧૨ીલાંકસૂરિની સ્તુતિ કરી છે. ત્યાર બાદ એમણે દેવસૂરિ, નેમિચન્દ્ર, ઉદ્ધોતનસૂરિ, વૃધમાનસૂરિ, જિનેશ્વરસૂરિ, બુદ્ધિસાગરસૂરિ, જિનભદ્ર, જિનચન્દ્ર અને અભયદેવસૂરિનું ગુણોત્કર્ષન કર્યું છે. આ જો ક્રમસર હોય તો અભયદેવસૂરિ કરતાં દોઢેક સદી જેટલા તો ૧૨ીલાંકસૂરિ પ્રાચીન હશે. અભયદેવસૂરિએ આચાર અને સૂયગડની ટીકા રચી નથી એ પણ ૧૨ીલાંકસૂરિ પૂર્વવર્તી હોવાના અનુમાનને સમર્થિત કરે છે.

૨. આ પત્રાંક ‘સિદ્ધચંક સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ’ની આવૃત્તિ અનુસાર છે.

નાંધ ગળે છે. વિશેષમાં એ વિક્રમની ધારમી સદીની કૃતિ હોવાનું મનાય છે. આ વૃત્તિ પુણ્યવિજયજીએ જોઈ નથી તેમ છતાં આ-મુખ (પૃ. ૫)માં એમણે નીચે મુજબ વિધાન કર્યું છે :—

“સ્વોપજ્ઞ દીક્ષા અને મલયગિરિસ્થ દીક્ષાની કક્ષાથી એ ‘હેઠળ’ ન હોયે અથવા આ દીક્ષાઓને અનુસરીને જે એ સંક્ષિપ્ત કૃતિ બની હશે.”

મેં દીપકતાં ‘દર્શન કર્યો’ નથી છતાં એના રચના-સમય વિષેના ઉલ્લેખ વિચારતાં આ દીપક ઉપસંગ્રહ હોય તો તેનું સમુચિત રીતે પ્રકાશન થવું ઘટે એવું મારું નમ્ર મતભ્ય છે. વળી એમાં જે જે ગ્રંથની સાક્ષી અપાઈ હોય તે તે ગ્રંથોનો નિર્દેશ થવો ઘટે. આ દીપક સંક્ષિપ્ત હોવા છતાં એમાં કસાયપાહુડ જેવાનો ઉલ્લેખ કદાચ ગણી પછુ આવે.

અન્ય વિવરણો—ઉપર જે ત્રણ દીક્ષાઓ ગણાવાઈ છે એ ઉપરાંત કોઈ પ્રાચીન વિવરણ હોય એમ જણાતું નથી.

છાયા—પંચસંગહપગરણની સંસ્કૃતમાં છાયા છપાવાઈ છે. જુઓ પૃ. ૫૭.

અનુવાદ—પંચસંગહનો અને એની મલયગિરિસ્થ દીક્ષાનો ગુજરાતી અનુવાદ હીરાલાલ દે. શાહે કર્યો છે અને એ છપાવાયો છે. જુઓ પૃ. ૫૭.

*

*

*

પ્રકરણ ૬ : ચાર પ્રાચીન કર્મગ્રંથો

સંજ્ઞા—કર્મસિદ્ધાન્ત સંબંધી જે શ્રવેન્ સાહિત્ય મળે છે તેમાંની કેટલીક સ્વતંત્ર કૃતિઓને ‘કર્મગ્રંથ’ તરીકે ઓળખાવાય છે. દેવેન્દ્રસૂરિએ પાંચ કર્મગ્રંથો રચ્યા તે નવ્ય કર્મગ્રંથો તરીકે

૧. આ ચારે કર્મગ્રંથો “સટીકાશ્રત્ત્વારઃ પ્રાચીનાઃ કર્મગ્રન્થાઃ”ના નામથી લાવનગરથી “જેઠ આઠ સઠ” તરફથી જે નિમ્નલિખિત કૃતિઓ પત્રાકારે એક પુસ્તકરૂપે વિ. સં. ૧૯૭૨માં પ્રકાશિત કરાઈ છે તેમાં આપાયા છે :-

(૧) ગર્ગ ઋષિદ્વિત કર્મમવિવાગ અને એનાં બે નીચે મુજબનાં વિવરણો (પત્ર ૧૨૫-૬૮૫).

(અ) પ્રાચીન સંસ્કૃત વ્યાખ્યા કે જેનો પ્રારંભ “રાગાદિવર્ગહન્તારં”થી શરૂ થતાં પાંચ પદોથી કરાયો છે.

(આ) પરમાત્મ સૂરિદ્વિત વૃત્તિ.

(૨) કર્મમત્યય અને ગોવિન્દગણિકૃત ટીકા (પત્ર ૬૯૫-૯૭૫).

(૩) યુગ્મસામિત્ત અને એની નીચે મુજબની હરિભદ્રસૂરિદ્વિત સંસ્કૃત વૃત્તિકા (પત્ર ૯૮૫-૧૧૬૫).

આના પ્રારંભમાં એક પદ છે અને અંતમાંની પ્રશસ્તિનાં પાંચ જ પદો આપાયાં છે અને એ બધાં અપૂર્ણ છે. ચોથા પદમાં કહ્યું છે તેમ પ્રાક્તન ટિપ્પનક લેઈને આ વૃત્તિકા રચાઈ છે.

(૪) છાસીઈ અને એનાં નીચે પ્રમાણેનાં બે સંસ્કૃત વિવરણો (પત્ર ૧૧૭૫-૨૦૩૫) :

(અ) હરિભદ્રસૂરિદ્વિત વિવૃત્તિ. આનું પરિમાણ ૮૮૫ શ્લોક જેટલું છે.

(આ) મત્તયગિરિસૂરિદ્વિત વૃત્તિ.

(૫) ઉપર્યુક્ત ચારે કર્મગ્રંથ (મૂળ) (પત્ર ૧૨૫-૧૭૫).

(૬-૭) કર્મમત્યયનું ૩૨ ગાથાનું ભાસ (પત્ર ૧૭૫-૧૮૫). આમાં જ કર્મમત્યય ઉપરનું ૨૩ કે ૨૪ ગાથાનું અન્ય ભાસ ગૂંથી લેવાયું છે.

(૮) છાસીઈનું ૩૮ ગાથાનું ભાસ (પત્ર ૧૮૫-૨૧૫).

પ્રસ્તાવનામાં શ્રે. કૃતિઓ અને એનાં વિવરણોને અંગે કોષ્ટક આપાયું છે. તેમાં ગ્રંથનાં નામ અને એના કર્તા, પરિમાણ તથા રચનાસમયનો ઉલ્લેખ છે.

જોળખાવાનું શરૂ થયું ત્યારથી કે થોડાક સમય જાદ એ પૂર્વે રચાયેલા સમાનનાયક કર્મગ્રંથોને 'પ્રાચીન કર્મગ્રંથ' તેમ જ 'બૃહત્-કર્મગ્રંથ' સંજ્ઞા અપાઈ.

સંખ્યા—પ્રાચીન કર્મગ્રંથોની સંખ્યા સંબંધમાં એકવાક્યતા નથી. સામાન્ય રીતે ચાર અથવા છનો ઉલ્લેખ કરાય છે. જિં ૨૦ ક્રો ૧ (વિં ૧, પૃ. ૬૯)માં પાંચનો પણ નિર્દેશ છે. તેમ કરતી વેળા ઉપયુક્ત ચાર કર્મગ્રંથો ઉપરાંત શિવશર્મસંસ્કૃત શતકનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. ચાર કર્મગ્રંથો તરીકે નિમ્નલિખિત કૃતિઓ ગણાવાય છે :—

(૧) ગર્ગ ઋષિકૃત કૃમ્મવિવાગ (કર્મવિપાક).

(૨) અજ્ઞાતકર્તૃક કૃમ્મતથય (કર્મસ્તવ) યાને બુદ્ધદયસંતજુતથય (બન્ધોદયસદ્યુક્તસ્તવ).

(૩) અજ્ઞાતકર્તૃક બંધસામિત્ત (બન્ધસ્વામિત્વ).

(૪) જિનવલ્લભગણિકૃત છાસીઈ (૫૩શીતિ) યાને આગ-મિકવલ્યુવિચાર (આગમિકવસ્તુવિચાર) :

છ કર્મગ્રંથો ગણાવનાર આ ચાર ઉપરાંત બન્ધસયગ અને અજ્ઞાતકર્તૃક સત્તરિયાનો નિર્દેશ કરે છે.

આ છ કર્મગ્રંથો પૈકી પ્રથમને દેવેન્દ્રસૂરિએ પોતાના નવમ કૃમ્મવિવાગ (ગા. ૯)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ. ૨૬)માં 'બૃહત્કર્મવિપાક' નામ આપ્યું છે. ગા. ૪૨ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ. ૫૩)માં પણ આ જ નામ આપી એમણે એમાંથી અવતરણો આપ્યાં છે.

બીજા કર્મગ્રંથનો 'બૃહત્કર્મસ્તવ' તરીકે ઉલ્લેખ આ સૂરિએ કૃમ્મતથય (ગા. ૧૪)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ. ૧૮૫)માં કર્યો છે જ્યારે ગા. ૨૬ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ. ૧૯૨)માં 'બૃહત્કર્મસ્તવસૂત્ર' તરીકે ઉલ્લેખ છે.

૧-૨. આ બંને સ્થળે બૃહત્કર્મસ્તવ-શાબ્દનો ઉલ્લેખ છે અને એ સાબ્દ-અવતરણ અપાયાં છે.

દેવેન્દ્રસૂરિકૃત બંધસાગિત્તની પ્રથમ ગાથાની અવચૂરિ (પૃ. ૯૮)-માં 'બૃહદ્બંધસ્વાગિત્વ' નામ છે એવી રીતે આ કર્મગ્રંથની એવીસમી ગાથાની અવચૂરિ (પૃ. ૧૨૧)માં પણ આ જ નામ છે.

દેવેન્દ્રસૂરિકૃત સયગ (ગા. ૫૨)ની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ (પૃ. ૫૦)માં શિવશર્મસૂરિકૃત સયગને 'બૃહદ્ચતક' કહેલ છે. પૃ ૧૦૬માં અને પૃ. ૧૩૬માં પણ એમ જ છે.

છંદ—આ કર્મગ્રંથો 'આર્યા' છંદમાં રચાયા છે.

ભાષા—પ્રાચીન છ યે કર્મગ્રંથો જ. મ.માં રચાયા છે.

(૧) કર્મભવિવાગ અને એનાં વિવરણો

આ કર્મભવિવાગમાં ૧૬૮ ગાથા છે. એના પ્રણેતા 'ગર્ગ' ઋષિ તે કાણુ તે જાણવામાં નથી. એઓ વિક્રમની દસમી સદીમાં થઈ ગયા હશે એમ કેટલાક માને છે.^૨

પ્રથમ ગાથામાં કર્મરૂપ કલંકથી મુક્ત અને કર્મના બોધને વિષે કુશળ વીરને (મહાવીરસ્વામીને) વંદન કરી કર્મભવિવાગ કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે. બીજી ગાથામાં કર્મ(કર્મ)નું લક્ષણ અપાયું છે. ત્રીજીમાં એના મોદકના દૃષ્ટાંતપૂર્વક પ્રકૃતિ વગેરે ચાર પ્રકારો અને ચોથીમાં મૂળ પ્રકૃતિની આઠની અને ઉત્તર પ્રકૃતિની ૧૪૮ની સંખ્યા વિષે ઉલ્લેખ છે. સાર બાદ આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓનાં નામ તેમ જ દરેકની ઉત્તર પ્રકૃતિઓની સંખ્યા, આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓને અંગે પટ, પ્રતિહાર ઇલાદિની ઉપમા અને તેની સમજુતી, જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો અને એ પૈકી પહેલા ચારના ઉપપ્રકારો, દર્શનાવસ્થાદિની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં નામ અને એના વિપાકો અને તેમાં

૧. ઉપમિતિભવપ્રપંચાધ્યાના પ્રણેતા સિદ્ધર્ષિએ જ ગર્ગર્ષિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેઓ તો આ નહિ હોય ?

૨. જુઓ "ચત્ત્વારઃ કર્મગ્રન્થાઃ" (પરિશિષ્ટ ૬, પૃ. ૧૭).

પણ નામકર્મની ૯૩ તેમ જ ૧૦૩ ઉત્તર પ્રકૃતિઓની ગણના એમ ત્રિવિધ બાળતાનું નિરૂપણ છે ૧૬૭મી ગાથામાં કર્તાનું 'ગંગરિસિ' નામ છે અને ૧૬૮મી ગાથામાં પ્રસ્તુત કૃતિની ૧૬૬ ગાથા હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ જે બે ગાંથાઓનો ફરક છે તેને અંગે પરમાનંદસૂરિએ કહ્યું છે કે પહેલી ગાથામાં નગસ્કંદ કરાયો છે અને છેલ્લીમાં આ પ્રકરણનું પરિણાલ દર્શનાયું છે એટલે વિષયના નિરૂપણ પૂરતી તો ૧૬૬ (૧૬૮-૨) ગાથા છે.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

(૧) ભાસ—કાઈએ આ ભાસ રચ્યું છે. એમાંથી કેટલાંક અવતરણો દેવેન્દ્રસૂરિએ પોતાના કર્મચયોની સ્વોપજ વૃત્તિમાં આપ્યાં છે.

(૨) વૃત્તિ—પરમાનંદસૂરિએ ૯૬૦ શ્લોક જેવડી સંસ્કૃતમાં આ રચી છે આ પરમાનંદ શાંતિસૂરિના શિષ્ય અભયદેવના શિષ્ય થાય છે. એઓ ત્રિ. સં. ૧૨૨૧માં નિઘમાન હતા.

(૩) ટીકા—મહાયગિરિસૂરિએ આ રચી છે એમ જિ. ૨૦. કા. (ત્રિ. ૧, પ. ૭૨)માં ઉલ્લેખ છે.

(૪) વૃત્તિકા—આ જિનદેવના શિષ્ય હરિભદ્રે રચી છે.

(૫) વ્યાખ્યા—આ અજ્ઞાતકર્તૃક વ્યાખ્યા ૧૦૦૦ શ્લોક જેવડી છે. એ વિક્રમની ૧૨મી-૧૩મી સદીની રચના હોવાનો સંભાવ છે.

(૬) ટીકા—આ અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકાનો પ્રારંભ 'રાગાદિવર્ગ-હન્ટાર'થી કરાયો છે એની એક હાથપોથી ત્રિ. સં. ૧૨૭૫માં અને બીજી ત્રિ. સં. ૧૨૯૫માં લખાયેલી છે.

(૭) ટીકા—આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી આની એક હાથપોથી જેસલમેરના ભંડારમાં છે.

(૮) ધૃતિપુણક—આ ઉદયપ્રભાસુરિએ રચ્યું છે. એનું પરિમાણ ૪૨૦ શ્લોક જેવડું છે. એની એક હાથપોથી અહીંના—મુરતમાંના “જૈનાનંદ પુસ્તકાલય”માં છે. આ ઉદયપ્રભાસુરિનો સમય વિક્રમની તેરમી સદી હોવાનું મનાય છે.

(૨) કસ્મત્યય અને એનાં વિવરણો

ગાથાની સંખ્યા—આ રચનાતકર્તૃક કસ્મત્યયમાં ૫૭ ગાથા છે. ચૌદ ગુણુસ્થાનનાં નામ દર્શાવનારી જે જે ગાથા સ્વતંત્ર રૂપે અંતમાં છપાયેલી મૂળ કૃતિમાં જોવાય છે તેના ઉપર દેવનાગના શિષ્ય ગોવિંદગણિએ ટીકા રચી નથી પરંતુ એ વિનાની કૃતિમાંની બીજી ગાથામાં ૧૪ ગુણુસ્થાનોનાં નામ દર્શાવ્યાં છે એટલે આ ટીકાની અપેક્ષાએ ૫૫ ગાથા છે.

વિષય—પહેલી ગાથામાં બન્ધ, ઉદય અને સત(સત્તા)થી યુક્ત સ્તવ કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે. ત્યાર બાદ ગિથ્યાદષ્ટિ વગેરે ચૌદ ગુણુસ્થાનોમાં શેમાં શેમાં ફેટલી પ્રકૃતિઓનો બંધ ન હોય, ફેટલીનો ઉદય ન હોય, ફેટલીની ઉદીરણા ન હોય અને ફેટલીની સત્તા ન હોય એમ બંધાદિને અંગે સંખ્યા દર્શાવી તે સંખ્યા પ્રમાણેની પ્રકૃતિનાં નામ અપાયાં છે. આઠમી ગાથામાં સત્તાને યોગ્ય પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરનાર તીર્થંકરને નમન કરાયું છે. સત્તાનો ક્ષય થતાં બંધ, ઉદય અને ઉદીરણાનો ક્ષય થઈ જ જાય છે. અંતિમ ગાથામાં તીર્થંકર પાસે કેવલજ્ઞાન, દર્શનની શુદ્ધિ અને સમાધિની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રંથકારે પ્રાર્થના કરી છે.

૧ શું આના આધારે હરિભદ્રે વૃત્તિકા રચી છે ?

૨. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૭૩)માં પ્રસ્તુત કૃતિ જિનવદ્ધલે રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે તે વિચારણીય છે.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

(૧) ટીકા—આ દેવતાગના શિષ્ય 'ગોવિન્દગણિયો' રચી છે. એ ૧૦૯૦ શ્લોક જેવડી છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૨૧૮-માં લખાયેલી છે. લોંબડીના ભાંડારની એક હાથપોથી તેજેરાજે વિ. સં. ૧૫૩૩માં સુકારી હતી; પ્રસ્તુત ટીકાના પ્રારંભમાં તેમ જ અંતમાં ગોવિન્દગણિયો મુળ કૃતિનો 'કર્ગસ્તવ' તરીકે ઉલ્લેખ થયો છે.

(૨) ભાસ—આ અજ્ઞાતકર્તાક રાસમાં રંપ ગાથા છે. "ચત્વારઃ કર્મપ્રન્યાઃ"માં ૨૪ ગાથાના એક ભાસની નોંધ છે તે આ જ હશે.

(૩) ભાસ—આ ૩૨ ગાથાની કૌર્મકની રચના છે.

(૪) ભાસ—આ મહેન્દ્રસુરિની કૃતિ છે. એમાં ૭૦ ગાથા છે.

(૫) ટીકા—આ જિતદેવના શિષ્ય હુરિભદ્રે સંસ્કૃતમાં રચી છે.

(૬) ટિપ્પણ—આ ૨૯૨ શ્લોક જેવડું સંસ્કૃત ટિપ્પણ ઉદય-પ્રભાસુરિયે રચ્યું છે. એમણે કમ્ભવિનાગ તેમ જ દેવેન્દ્રસુરિકૃત સયગ ઉપર પણ એકેક ટિપ્પણ રચ્યું છે.

(૭) વિવરણ—આ કમલસંયમ ઉપાધ્યાયે વિ.સં. ૧૪૫૯માં સંસ્કૃતમાં રચ્યું છે. એની વિ. સં. ૧૫૩૪માં લખાયેલી એક હાથપોથી જેસલમેરના ભાંડારમાં છે.

(૮) ચૂષ્ટિ (૧ અવચૂષ્ટિ)—આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

૧. એમના 'સ્વેતપટ્ટાચર્ય' વિશેષજ્ઞને બદલે 'સ્વેતપટ્ટાર્ય' શ્રી' પાઠાંતર મળે છે.

૨ આ ભાસ આ જ કૃતિનું છે કે દેવેન્દ્રસુરિકૃત કમ્ભવચર્યનું એ મતલબનો પ્રશ્ન જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૭૩)માં ઉઠાવાયો છે.

ગાથા છે. ૮૬ ગાથાવાળી પ્રકાશિત આવૃત્તિમાંની ૧૧૪ ગાથામાં ત્રિપદનો નિર્દેશ કરાયો છે. ૩૧૪ ગાથામાં ચૌદ ઇવસ્થાનોનાં, બારમીમાં ચૌદ માર્ગસ્થાનોનાં અને છઠ્ઠીસમી ગાથામાં ચૌદ ગુણસ્થાનોનાં નામ દર્શાવામાં છે. ઇવસ્થાનોને ઉદ્દેશીને (૧) ગુણસ્થાનક, (૨) યોગ, (૩) ઉપયોગ, (૪) સેશ્યા, (૫) કર્મબંધ, (૬) ઉદય, (૭) ઉદ્દીરણ અને (૮) સત્તા એમ આઠનો વિચાર કરાયો છે. માર્ગસ્થાનોને અંગે (૧) ઇવસ્થાનક, (૨) ગુણસ્થાનક, (૩) યોગ, (૪) ઉપયોગ, (૫) સેશ્યા અને (૬) અદ્યપબદ્ધત્વ એમ છ વિચારામાં છે. ગુણસ્થાનકોને લક્ષીને (૧) ઇવસ્થાનક, (૨) યોગ, (૩) ઉપયોગ, (૪) સેશ્યા, (૫) બંધનો હેતુ, (૬) બંધ, (૭) ઉદય, (૮) ઉદ્દીરણ, (૯) સત્તા અને (૧૦) અદ્યપબદ્ધત્વ એમ દસ બાબતો વિચારાઈ છે.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

(૧) ટીકા—જિ. ૨. કા. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧)માં આ જિનવલ્લભ-ગણિએ રચ્યાનું કહ્યું છે તે વિચારણીય છે.

(૨) ટીકા—આ ૭૫૦ શ્લોક જેવડી પાંદળ ટીકા (વૃત્તિ) વિ. સં. ૧૧૭૩માં રાગદેવે રચી છે. એઓ કર્તાના—જિનવલ્લભ-ગણિના શિષ્ય થાય છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૧૨૪૬માં કાગળ ઉપર લખાયેલી છે.

(૩) ભાસ—આમાં ૨૩ ગાથા છે.

(૪) ભાસ—આમાં ૩૮ ગાથા છે.

(૫) વૃત્તિ—ઉપર્યુક્ત હરિભદ્રમુનિએ આ ૮૫૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ અણહિલપુરપાટણમાં વિ. સં. ૧૧૭૨માં સંસ્કૃતમાં રચી છે. એમાં એમણેમૂળ કૃતિને “આગમિકવસ્તુવિચારસારપ્રકરણ” કહી છે.

(૬) વૃત્તિ—આ ૨૨૧૪૦ શ્લોક જેવડી સંસ્કૃત વૃત્તિ મલય-ગિરિમુનિએ રચી છે. એમાં એમણે મૂળ કૃતિને ‘પદશીતિ’ કહી છે.

૧. આના કરતાં કાગળ ઉપર કોઈ હાથપોથી વહેલી લખાયેલી મળે છે ખરી ?

૨. જિ. ૨. કા. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧)માં ૨૪૧૦નો ઉલ્લેખ છે.

(૩) બન્ધસામિત્ત અને એનાં વિવરણા

આ બન્ધસામિત્તમાં ૫૪ ગાથા છે. પહેલી ગાથામાં ગતિ વગેરે સ્થાનોના પ્રત્યેક વર્તમાન(સ્વામી)ને પદ્મન કરી 'બન્ધસ્વામિત્વ' કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે. બીજી ગાથામાં ગતિ, ઈન્દ્રિય, કામ, યોગ, વેદ, કષાય, જ્ઞાન, સંયમ, દર્શન, લેશ્યા, ભવ, સમ્યક્ત્વ સંજ્ઞા અને આહાર એ ચૌદ માર્ગોના નિર્દેશ છે. ત્યાર બાદ આ દરેક માર્ગોને આશ્રીને સામાન્યથી તેમ જ વિશેષથી બંધસ્વામિત્વનું નિરૂપણ છે. કઈ કઈ ગતિમાં કેટલાં કેટલાં ગુણસ્થાનો છે તેમ જ કેટલાં કેટલાં જીવસ્થાનો છે તે ત્રીજી ગાથામાં દર્શાવાયું છે. અંતિમ ગાથામાં ૧ કુસ્મત્યય સાંભળીને આ બન્ધસામિત્ત બાંધવું એમ કહ્યું છે.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

(૧) ટિપ્પનક—આ અજ્ઞાતકર્તૃક પ્રાચીન ટિપ્પનકના આધારે હરિભદ્રસૂરિએ વૃત્તિકા રચી છે.

(૨) વૃત્તિકા—આ જિનદેવના શિષ્ય હરિભદ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૧૭૨માં સંસ્કૃતમાં રચી છે. એનું પરિમાણ ૫૬૦ શ્લોક જેવડું છે. ત્રીજી ગાથાની વૃત્તિકામાં મૂળ તેમ જ ઉત્તર પ્રકૃતિઓને લગતી વીસ ગાથાઓ ઉદ્દ્યુત કરાઈ છે એ કઈ કૃતિની છે તે બાંધવું બાકી રહે છે.

(૩) ટીકા—આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે.

(૪) છાસીઈ અને એનાં વિવરણા

આ છાસીઈ ૮૬ ગાથાની કૃતિ છે અને એ જિનવલ્લભગણિએ રચી છે. આની ભા. પ્રા. સં. મ.માં એક તાડપત્રીય પ્રતિ છે. અન્યત્ર ૯૪

૧. આથી કઈ કૃતિ અભિપ્રેન છે તે બાંધવાનું બાકી રહે છે. ગમે તેમ પણ બન્ધસ્વામિત્વના બોધ માટે કર્મસ્તવનો બોધ આવશ્યક છે એ વાત આ દ્વારા દર્શિત થાય છે.

ગાથા છે. ૮૬ ગાથાવાળો પ્રકાશિત આવૃત્તિમાંની ૧૧૭ ગાથામાં ત્રિપદનો નિર્દેશ કરાયો છે. ત્રીજી ગાથામાં ચૌદ ઇવસ્યાનોનાં, ચારમીમાં ચૌદ માર્ગણુસ્થાનોનાં અને છઠ્ઠીસમી ગાથામાં ચૌદ ગુણુસ્થાનોનાં નામ દર્શાવાયાં છે ઇવસ્યાનોને ઉદ્દેશીને (૧) ગુણુસ્થાનક, (૨) યોગ, (૩) ઉપયોગ, (૪) લેશ્યા, (૫) કર્મજંઘ, (૬) ઉદય, (૭) ઉદીરણુ અને (૮) સત્તા એમ આઠનો વિચાર કરાયો છે. માર્ગણુસ્થાનોને અંગે (૧) ઇવસ્યાનક, (૨) ગુણુસ્થાનક, (૩) યોગ, (૪) ઉપયોગ, (૫) લેશ્યા અને (૬) અદ્યજાહુત્ય એમ છ વિચારાયાં છે. ગુણુસ્થાનકોને લક્ષીને (૧) ઇવસ્યાનક, (૨) યોગ, (૩) ઉપયોગ, (૪) લેશ્યા, (૫) જંઘનો હેતુ, (૬) જંઘ, (૭) ઉદય, (૮) ઉદીરણુ, (૯) સત્તા અને (૧૦) અદ્યજાહુત્ય એમ દસ જાગતો વિચારાઈ છે.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

(૧) ટીકા—જિ. ૨. કા. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧)માં આ જિનવલ્લભ-ગણિએ રચ્યાનું કહ્યું છે તે વિચારણીય છે.

(૨) ટીકા—આ ૭૫૦ શ્લોક જેવડી પાઈય ટીકા (વૃત્તિ) વિ. સં. ૧૧૭૩માં રામદેવે રચી છે. એણે કર્તાના—જિનવલ્લભ-ગણિના શિષ્ય થાય છે. આની એક હાથપોથી વિ સં. ૧૧૨૪૬માં કાગળ ઉપર લખાયેલી છે.

(૩) ભાસ—આમાં ૨૩ ગાથા છે.

(૪) ભાસ—આમાં ૩૮ ગાથા છે.

(૫) વૃત્તિ—ઉપયુક્ત હરિભદ્રચરિત્રે આ ૮૫૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ અણુહિલપુરપાટણમાં વિ. સં. ૧૧૭૨માં સંસ્કૃતમાં રચી છે. એમાં એમણેમૂળ કૃતિને “આગગિકવસ્તુવિચારસારપ્રકરણુ” કહી છે.

(૬) વૃત્તિ—આ ૨૨૧૪૦ શ્લોક જેવડી સંસ્કૃત વૃત્તિ મલ્લ-ગિરિચરિત્રે રચી છે. એમાં એમણે મૂળ કૃતિને ‘પડશાંતિ’ કહી છે.

૧. આના કરતાં કાગળ ઉપર કાંઈ હાથપોથી વહેલી લખાયેલી મળે છે ખરી ?

૨. જિ. ૨. કા. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧)માં રચાનો ઉલ્લેખ છે.

(૭) વૃત્તિ—આ ૧૬૩૦ કે ૧૬૭૨ શ્લોક જેવડી સંસ્કૃત વૃત્તિ વિક્રમની ૧૨મી સદીમાં યશોભદ્રચૂરિણે રચી છે. આ સૂત્રિ ક્ષેત્રેશ્વરના શિષ્ય ક્ષેત્રસૂરિના શિષ્ય થાય છે.

(૮) વિવરણ—આ સેરુવાચકે રચ્યું છે.

(૯) ટીકા—“ભાગમિક્ષવસ્તુ”થી શરૂ થતી આ અજ્ઞાતકર્તૃક રચના છે.

(૧૦) અવચૂરિ—આ ૭૦૦ શ્લોક જેવડી અવચૂરિના કતીનું નામ જાણવામાં નથી.

(૧૧) હિદ્દાર—આ કોષ્ટકની ૧૬૦૦ શ્લોક જેવડી રચના છે.

*

*

*

પ્રકરણ ૭ : પાંચ નવ્ય કર્મત્રયો

પ્રશ્નોત્તર—જગદ્ગુરુશ્રીના શિષ્ય દેવેન્દ્રસૂરિએ પ્રાચીન શ્વેત કર્મત્રયોને આધારે નિમ્નલિખિત પાંચ કર્મત્રયો રચ્યા છે :—

૧ આ પાંચ કર્મત્રય, કર્મમયક્રિયા અને શ્વેત પાંચસંગહની પહેલી આવૃત્તિ યુનીકોલ ગોકલદાસે ઈ. સ. ૧૯૨૪માં છપાવી હતી. આ પાંચ કર્મત્રયો પૈકી પહેલા ચાર ગુજરાતી શબ્દાર્થ, કાનાર્થ અને ચત્રો સહિત મારતર ઉમેર્યાં રાખ્યાં છે. ઈ. સ. ૧૯૧૨માં પ્રકાશિત કર્યા હતા.

“કર્મત્રય સાર્થ”ના પ્રથમ ભાગની પહેલી આવૃત્તિ અને બીજી આવૃત્તિ ‘જૈ. મ.’ તરફથી અનુક્રમે ઈ. સ. ૧૯૧૫માં અને ઈ. સ. ૧૯૩૧માં તેમજ દ્વિતીય ભાગની બીજી આવૃત્તિ આજ મંડળ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ હતી. પ્રથમ ભાગમાં પહેલા ચાર નવ્ય કર્મત્રયો, એના ગુજરાતી અર્થ તથા છવ્વિજન્યના બાલાવાભિધો અને ઉપયોગી ટિપ્પણો અપાયાં છે જ્યારે દ્વિતીય ભાગમાં દેવેન્દ્રસૂરિનું સ્વયમ (પાંચમો કર્મત્રય), શ્વેત સત્તરિયા તેમજ એ બંનેના ગુજરાતી અર્થ, છવ્વિજન્યના બાલાવાભિધો તથા ઉપયોગી ટિપ્પણો અપાયાં છે.

પહેલા ચાર કર્મત્રયો ઉપલબ્ધ રત્નોપસા દીકા સહિત ‘જૈ. ધ. પ્ર. સ.’ તરફથી વિ. સં. ૧૯૧૬-૧૯૧૮માં, ‘સુ. ક. જૈ. મો. માલા’ તરફથી વીરસંવત્ ૨૪૪૭માં અને ‘જૈ. આ. સ.’ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૪માં છપાવ્યા છે. આ ઈ. સ. ૧૯૩૪નું પ્રકાશન વિશેષતઃ નોંધપાત્ર છે, એની ગુજરાતી પ્રસ્તાવનામાં કર્મત્રયોનું મહત્ત્વ, પાંચ કર્મત્રયોનો પરિચય—નામ, ભાષા, છન્દ, વિષય, આધાર, નવ્ય કર્મત્રયોની પ્રાચીન કર્મત્રયો સાથે તુલના અને એની વિશેષતા, દીકાની રચનારીતી, તથા દેવેન્દ્રસૂરિનો પરિચય એમ વિવિધ બાબતો રજૂ કરાઈ છે જ્યારે અંતમાં છ પરિશિષ્ટો અપાયાં છે કે જે પૈકી પારિભાષિક શબ્દોની અને પિતૃક્રમકૃતિસૂચક શબ્દોની એકેક સૂચીરૂપ પરિશિષ્ટ-૪ અને પં તેમજ કર્મવિષયક શ્વે. અને દિ. ત્રયોની એના કર્તા, પરિમાણ અને રચનાસમય સહિતની સૂચીરૂપ છઠ્ઠું પરિશિષ્ટ મહત્ત્વનાં છે. પાંચ નવ્ય કર્મત્રયોનાં મૂળ પૂરતાં અન્ય પ્રકાશનો માટે જુઓ પૃ. ૨૯, ૩૭, ૭૮ અને ૮૧.

(૧) કર્મનિવાગ, (૨) કર્મતથ્ય, (૩) બંધસામિત્ત, (૪) છાસીઈ અને (૫) સયગ.

ગાથાની સંખ્યા—આ પાંચની ગાથાઓની સંખ્યા અનુક્રમે ૬૧, ૩૪, ૨૪, ૮૬ અને ૧૦૦ છે. કુલે ૩૦૫ છે.

સમાનતા—આ પાંચે નવ્ય કર્મગ્રંથોની તે તે નામના ધ્વે પ્રાચીન કર્મગ્રંથની સાથે નામ, ભાષા, જંદ, મુખ્ય વિષય અને નિરૂપણનો ક્રમ એક વિવિધ બાબતોમાં સમાનતા છે.

વિશેષતાઓ—પ્રાચીન કર્મગ્રંથો પૈકી પહેલા ત્રણના કરતાં એ જ નામના નવ્ય ત્રણ કર્મગ્રંથો નાના છે. તેમ છતાં વિષયો તો પૂરેપૂરા અપાયા છે જોડણું જ નહિ, પણ કેટલીક નવીન બાબતો પણ રજૂ કરાઈ છે. છેલ્લા એ નવ્ય કર્મગ્રંથોની ગાથા છેલ્લા એ પ્રાચીન કર્મગ્રંથો જેટલી જ છે. તેમ છતાં એમાં પણ કેટલીક નવીન બાબતોને સ્થાન અપાયું છે. આ પ્રમાણેની અંતરચત્તા દેવેન્દ્રસૂત્રિની કુશળતાનું દ્યોતન કરે છે.

અતજ્ઞાનના પર્યાયાદિ વીસ પ્રકારોનું તેમ જ જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનાં બંધના હેતુઓનું નિરૂપણ પ્રાચીન કર્મનિવાગમાં નથી.^૧ પ્રાચીન બંધસામિત્તમાં ગતિ વગેરે માર્ગાણુઓમાં ગુણુસ્થાનોની સંખ્યાનો નિર્દેશ પૃથક્ કરાયો છે જ્યારે નવ્ય બંધસામિત્તમાં તેમ ન કરાતાં યથાસંભવ ગુણુસ્થાનોને લક્ષને બંધસ્વામિત્વ દર્શાવાયું છે.^૨

નવ્ય છાસીઈમાં છ ભાવોના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારોનું અને

૧ જુઓ પ્રથમ હિંદી કર્મગ્રંથની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪૨).

૨ જુઓ ત્રીસરા કર્મગ્રંથની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૧).

સંખ્યાના સંખ્યાતાદિ ત્રણુ લેંદો અને એનાં પ્રલેદોનુ જે નિરૂપણુ છે તે પ્રાચીન છાસીધુમાં નથી.^૧

નવ્ય સયગમાં અને પ્રાચીન (ખ-ધ)સયગમાં જે લિખતા છે તે પૃ. ૨૩-૨૪માં મેં દર્શાવી છે.

સન્તુલન—કર્મચંદ્રોની છટ્ટી ગાથા તે આંબરસંયની નિજજુતિની ૧૮મી અને વિસેસાંની ૪૫૪મી ગાથા છે.

પાંચ નવ્ય કર્મચંદ્રો અને મૂલાયાર-આ મૂલાયાર એ દિ. વદ દેરની રચના છે. એમાં આંબરસંયની નિજજુતિની કેટલીક ગાથાઓ શાબ્દિક પરિવર્તનપૂર્વક પરંતુ અર્થદૃષ્ટિએ સમાન રૂપે બેંચાય છે.

મૂલાયારગત ‘પર્યાપ્તિ’ અધિકાર નવ્ય કર્મચંદ્રો સાથે વિષયની દૃષ્ટિએ સમાનતા ધરાવે છે. એને લેંતી ગાથાનાં અંક નીચે મુજબ છે :—

પ્રથમ કર્મચંદ્ર	મૂલાયાર	૩-૧૨	૧૬૮-૧૬૯
૨	૧૮૪		
૩	૧૮૫-૧૮૬	ચતુર્થ કર્મચંદ્ર - મૂલાયાર	
૪	૧૮૭	૨	૧૫૨-૧૫૩
૯	૧૮૮	૯	૧૫૬
૧૨	૧૮૯	૧૪-૨૩	૧૫૮
૧૪	૧૯૦	૧૯	૧૫૯
૧૭	૧૮૯, ૧૯૧	૩૭-૨૮	૧૭૬-૧૮૦
૨૩	૧૮૩		
૫૧	૧૯૭	પંચમ કર્મચંદ્ર - મૂલાયાર	
દ્વિતીય કર્મચંદ્ર	મૂલાયાર	૨૬	૨૦૦
૨	૧૫૪-૧૫૫	૨૭	૨૦૨

પાંચ નવ્ય કર્મગ્રંથોનો વિષય ગોમ્મટસારના જીવકંડ અને કર્મકંડ સાથે મળતો આવે છે.^૧ પ્રથમ કર્મગ્રંથની ૧૦મી ગાથા દ્વવસંગહની ગા. ૪ સાથે સરખાવી શકાય.^૨ ચતુર્થ કર્મગ્રંથની ગા. ૭૧-૮૬ગત સંખ્યાને લગતું નિરૂપણ તિલોયસાર (ગા. ૧૩-૫૧)માં કંઈક પ્રકારાન્તરથી લેવાય છે.^૩

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

સ્વોપજ્ઞ ટીકા—પાંચે નવ્ય કર્મગ્રંથો ઉપર દેવેન્દ્રસૂરિએ જાતે સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે પરંતુ બુદ્ધસામિતની ટીકા ઘણા સમયથી મળતી નથી. એ રચાઈ હતી એ વાત નવ્ય સમય (ગા. ૨૫)ની સ્વોપજ્ઞ ટીકા (પૃ. ૨૬)માંના ઉદ્દેશ ઉપરથી તેમ જ આ બુદ્ધસામિતની અવચૂરિના અંતિમ લાગ (પૃ. ૧૧૧) ઉપરથી જાણી શકાય છે. ઉપલબ્ધ ટીકાઓનું પરિમાણ ૧૦૧૩૧ શ્લોક જેવડું છે.

આ ઉપરાંતનું સાહિત્ય નીચે મુજબ છે—

અવચૂરિએ—કુમ્ભવિવાગ ઉપર જે અવચૂરિ છે. એ પૈકી મુનિશેખરસૂરિકૃત અવચૂરિ ૨૯૫૮ શ્લોક જેવડી છે જ્યારે વિક્રમની ૧૫મી સદીમાં ગુણરાત્નસૂરિએ રચેલી ૫૪૦૭ શ્લોક જેવડી છે.

કુમ્ભતથય ઉપર કુમલસંયમ ઉપાધ્યાયે ૧૫૦ શ્લોકનું વિવરણ રચ્યું છે. જિ. ૨. કા. (વિ. ૧. પૃ. ૭૩)માં આ વિવરણ

૧ જુઓ "જે. આ. સ." તરફથી ૧૯૪૦માં પ્રકાશિત પંચમ અને ૫૭૪ કર્મગ્રંથ (સદીક)નાં પૃ. ૧-૩૨. અહીં દ્વિગંભરીય ગાથાઓ અપાઈ છે.

૨ એજન, પૃ. ૨.

૩ એજન, પૃ. ૧૫.

આ કર્મત્રય ઉપર છે કે પ્રાચીન ઉપર એવો પ્રશ્ન ઉઠાવાયો છે. વિશેષમાં એમાં આ નવ્ય કર્મત્રય ઉપર કોઈકનું ભાસ અને યશઃસોગમણિનો ખાલાવળોધ હોવાનું કહ્યું છે.

કર્મપ્રકાશ—આ કૃમ્મત્રય ઉપર 'કર્મસ્તવપ્રકાશ' નામની સંસ્કૃત ટીકા મુનિ (હાલ સુરિ) નંદનવિજયજીએ વિ.સં. ૧૯૭૬માં ખંભાતમાં રચી છે.

ખન્ધસાગિત ઉપર અજ્ઞાતકર્તૃક અવચૂરિ છે. ૪૨૬ શ્લોક અને ૨૮ અક્ષરની એક અવચૂરિ છે તે આ જ છે ?

છાસીઈ ઉપર રવોપજ ટીકા સિવાય કોઈ અવચૂરિ વગેરે હોય એમ જાણવામાં નથી.

સયમ ઉપર કોઈકની અવચૂરિ છે.

ખાલાવળોધો—પાંચ નવ્ય કર્મત્રય તેમ જ સત્તરિયા એમ છ કર્મત્રયો ઉપર વિક્રમની ૧૯મી સદીમાં જયસોમે ૧૦૦૦૦ શ્લોક જેવડાં અને જીવવિજયે વિ. સં. ૧૮૦૩માં ૧૦૦૦૦ શ્લોક જેવડો તેમ જ ગુણચન્દ્રના શિષ્ય મતિચન્દ્રે ૧૧૨૦૦૦ શ્લોક જેવડો એકેક ખાલાવળોધ યાને ટપ્પો ગુજરાતીમાં રચ્યો છે. સોમમુંદર-મુરિજી ખન્ધસાગિત ઉપર ખાલાવળોધ રચ્યો છે.

શબ્દાર્થ, ગાથાર્થ ઈત્યાદિ—પ્રથમ અને દ્વિતીય એમ બે કર્મત્રયના શબ્દાર્થ અને ગાથાર્થ તેમ જ જીવવિજયકૃત સ્તવકાર્થ તથા પં. પ્રભુદાસ જોયરદાસ દ્વારા સંકલિત ચક્રકર્મત્રયપ્રદીપ સહિતની

૧ આ મહોક્ષલાલ મનસુખશાઈએ છપાવી છે પરંતુ એમાં પ્રકાશનવર્ષનો ઉલ્લેખ નથી.

૨. કર્મવિજ્ઞાન ઉપર ૧૪૬૫ શ્લોક જેવડો છે.

૩. આ બે હપ્તે ચંપાયાં છે. પ્રથમ કર્મત્રયને અંગેનો પહેલો હપ્તો પહેલા કર્મત્રયને અંગે છે.

ત્રીજી આવૃત્તિ જો શ્રે. મં. તરફથી ઇ. સ. ૧૯૪૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. તૃતીય અને ચતુર્થ ગ્રંથોએ જે કર્મગ્રંથની ત્રીજી આવૃત્તિ શબ્દાર્થ અને ગાથાર્થ તેમ જ ઉપર્યુક્ત સ્તબ્ધાર્થ તથા બંને કર્મગ્રંથના અંતમાં કુંવરજી મૂળચંદ્ર રચેલાં ટિપ્પણો સહિત “જો. શ્રે. મં” તરફથી વિ. સં. ૨૦૧૦માં છપાવાઈ છે.

તૃતીય કર્મગ્રંથનાં ટિપ્પણો પછી ખંધરવાગિત્વ-મંત્ર, ઉદય-સ્વામિત્વ ઉદીરણા-સ્વામિત્વ અને સત્તાસ્વામિત્વ છે અને ત્યાર બાદ ચતુર્થ કર્મગ્રંથને અંગેના ટિપ્પણો છે.

પંચમ કર્મગ્રંથનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ પં. ચંદુલાલ નાન-ચંદ્રે કર્યો છે.

૧. આ ગ્રંથો, આકૃતિઓ અને વિશિષ્ટ વિવેચન સહિત વિ. સં. ૧૯૬૨માં “મુ. ક. જો. મો. માલા”ના ગ્રંથાંક ૩૭ તરીકે પૃ. ૩૪+૩૪૬માં છપાયા છે. એનું સંપાદન પંન્યાસ (હાલ સૂરિ) ધર્મવિનયછંદો દ્વારા છે. આ સંસ્કૃત તરફથી એની બીજી આવૃત્તિ વિ. સં. ૨૦૧૭માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એના મુખ-પૃષ્ઠ ઉપર વચ્ચેવચ્ચે સિદ્ધ પરમાત્માનું અને એને ફરતાં લગભગ ગોળાકારે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોને અંગેનાં પાંચ વગેરે સુપ્રસિદ્ધ ઉદાહરણોનો ખોધ કરાવનારાં નાનાં નાનાં આઠ ચિત્રો અપાયાં છે. આ આવૃત્તિની આ ઉપરાંતની વિશેષતાઓ એ છે કે મૂળની ગાથાઓ પ્રારંભમાં અપાઈ છે તેમ જ આ સ્વયંગત વિષયોને અંગે કેટલીક વધારાની બાબતો પૃ. ૫૦માં અપાઈ છે. પાછળના પૂંઠા ઉપર પણ એક ચિત્ર છે. એ દ્વારા કર્મબંધના મિથ્યાત્વાદિ પાંચ મુખ્ય કારણો અને એથી ઉદ્ભવતાં આઠ કર્મોને કાળ કદપી એને ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધ ધ્યાનરૂપ ચિત્તગારી વડે સળગાવી દઈ આઠ અક્ષય ગુણોથી અલંકૃત સિદ્ધ પરમાત્મા બન્યાનું દૃશ્ય રજૂ કરાયું છે. આ દ્વિતીય આવૃત્તિમાં ૨૦૯ ટિપ્પણો છે.

હિન્દી અનુવાદો—પાંચ નવ્ય કર્મશ્રંથો પૈકી પહેલા ચારના હિન્દી અનુવાદ પં. સુખલાલે અને પાંચમાનો પં. કૈલાશચન્દ્રે કરેલા છે.

હિન્દી પ્રસ્તાવનાઓ—પહેલા ચાર કર્મશ્રંથો ઉપર પં. સુખલાલ સંઘવીની અને પાંચમા ઉપર પં. કૈલાશચન્દ્રની પ્રસ્તાવના છે. આ પાંચેના વિષયો હું અનુક્રમે નોંધું છું :—

(૧) પ્રથમ કર્મશ્રંથની પ્રસ્તાવનાના વિષયો

(૧) કર્મવાદનું મંતવ્ય, (૨) કર્મવાદ ઉપર થતારા મુખ્ય ત્રણ આક્ષેપ અને એનાં સમાધાન, (૩) વ્યવહાર અને પરમાર્થમાં કર્મવાદની ઉપયોગિતા, (૪) કર્મવાદના સમુત્થાનનો કાળ અને એનું સાધ્ય, (૫) કર્મશાસ્ત્રનો સંપ્રદાયભેદ, સંકલના અને ભાષા એ ત્રણની દૃષ્ટિએ પરિચય, (૬) કર્મશાસ્ત્રમાં શરીર, ભાષા, ઇન્દ્રિયાદિ ઉપર વિચાર, (૭) કર્મશાસ્ત્રનું અધ્યાત્મકશાસ્ત્રત્વ, (૮) વિષયપ્રવેશ—(અ) ‘કર્મ’ શબ્દનો અર્થ, (આ) એના કુટલાક પર્વાયો, (ઇ) કર્મનું સ્વરૂપ, (ઈ) પુણ્યપાપની કસોટી, (ઉ) સાચી નિર્લોભતા, (ઊ) કર્મનું અનાદિત્વ, (ઋ) કર્મબંધનાં કારણો અને

૧. આના અનુવાદો મૂળ સહિત “આ. જી. પુ. પ્ર. મંડળ” તરફથી આગ્રાથી અનુક્રમે ઈ. સ. ૧૯૪૬ (ત્રીજી આવૃત્તિ), ૧૯૪૬ (બીજી આવૃત્તિ), ૧૯૨૭ (દ્વિતીય સંસ્કરણ), ૧૯૨૨ અને ૧૯૪૨માં પ્રકાશિત કરાયા છે. આ પ્રકાશનોનાં નામ અનુક્રમે કર્મવિપાક અર્થાત્ કર્મશ્રંથ (પ્રથમ ભાગ), દૂસરા કર્મશ્રંથ, ત્રીસરા કર્મશ્રંથ, પટશીતિ અપરનામક ચૈથા કર્મશ્રંથ અને શતકનામક પંચમકર્મશ્રંથ રખાયાં છે. આમાં અનુક્રમે ૫, ૧, ૩, ૪ અને ૬ પરિશિષ્ટો છે. વિરોધમાં ચતુર્થ કર્મશ્રંથના છવરથાન, માર્ગજ્ઞાન અને ગુણસ્થાન નામના ત્રણ અધિકાર પૈકી પ્રત્યેકના અંતમાં અનુક્રમે ૬, ૧૦ અને ૩ પરિશિષ્ટો છે.

૨ એમની પ્રસ્તાવનાઓ દર્શન સ્ત્રીર ચિન્તન નામના એમના લેખાદિ સંગ્રહમાં (ખંડ ૨)માં છપાયાં છે. બને ખંડ “પં. સુખલાલજી સન્માન સમિતિ” તરફથી અમદાવાદથી એકસાથે ઈ. સ. ૧૯૫૭માં પ્રકાશિત કરાયા છે.

(૬) કર્મથી છૂટવાનો ઉપાય, (૭) આત્મતત્ત્વનું સાત પ્રમાણો દ્વારા સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ, (૧૦) 'કર્મ'તત્ત્વને અંગે જૈન દર્શનની વિશેષતા તથા (૧૧) ગ્રન્થ-પરિચય—(અ) સામાન્ય પરિચય અને (આ) વિશેષ પરિચય—નામ, વિષય, વર્ણન, ક્રમ, રચનાનો મૂળ આધાર, પરિમાણ, ભાષા અને કર્તા.

(૨) દ્વિતીય કર્મગ્રંથની પ્રસ્તાવનાના વિષયો

(૧) ગ્રન્થરચનાનું ઉદ્દેશ્ય, (૨) વિષય-વર્ણન-શૈલી, (૩) વિષય-વિભાગ, (૪) 'કર્મસ્તવ' નામ રાખવાનું કારણ, (૫) ગ્રન્થ-રચનાનો આધાર, (૬) ગોમ્મટસારમાં 'સ્તવ' શબ્દનો સાંકેતિક અર્થ અને (૭) ગુણુસ્થાનનું સંક્ષિપ્ત સામાન્ય સ્વરૂપ.

(૩) તૃતીય કર્મગ્રંથની પ્રસ્તાવનાના વિષયો

(૧) માર્ગણી, (૨) ગુણુસ્થાન અને વૈદિક સાહિત્ય, (૩) માર્ગણી અને ગુણુસ્થાનમાં અંતર, (૪) પ્રથમ અને દ્વિતીય કર્મગ્રંથની સાથે તૃતીયની સંગતિ, (૫) દ્વિતીય કર્મગ્રંથના જ્ઞાનની અપેક્ષા અને (૬) ગોમ્મટસાર સાથે તુલના.

(૪) ચતુર્થ કર્મગ્રંથની પ્રસ્તાવનાના વિષયો

(૧) નામ, (૨) સંગતિ, (૩) પ્રાચીન અને નવીન ચતુર્થ કર્મગ્રંથ, (૪) ચતુર્થ કર્મગ્રંથ અને આગમ, પંચસંગ્રહ તથા ગોમ્મટસાર, (૫) વિષયપ્રવેશ, (૬) ગુણુસ્થાનનું વિશેષ સ્વરૂપ, (૭) દર્શનાન્તરંગી સાથે જૈન દર્શનનું સાર્થ, (૮) 'યોગ' સંબંધી વિચાર, (૯) યોગના ભેદ અને એનો આધાર, (૧૦) યોગના ઉપાય અને ગુણુસ્થાનોમાં યોગાવતાર, (૧૧) પૂર્વસેવા ઇલાદિ શબ્દોની વ્યાખ્યા, (૧૨) યોગજન્ય વિમૂતિઓ અને (૧૩) ગુણુસ્થાન જેવો બૌદ્ધશાસ્ત્રગત વિચાર.

(૫) પાંચમ કર્મગ્રન્થની પ્રસ્તાવનાના વિષયો

(૧) કર્મસિદ્ધાન્ત—(અ) કર્મસિદ્ધાન્તનો આશય, (આ) કર્મનું સ્વરૂપ, (ઇ) જૈન દર્શન પ્રમાણેનું કર્મનું સ્વરૂપ, (ઉ) કર્મોના કર્તો અને ભોક્તા કોણુ ? (ઊ) કર્મ પોતાનું ફળ કેવી રીતે આપે છે ? (ઘ) વિવિધ દર્શનો અનુસાર કર્મના ભેદો અને (ઙ) કર્મોની વિવિધ દશાઓ; (૨) કર્મવિષયક સાહિત્ય—(અ) જૈન સાહિત્યમાં 'કર્મ' સાહિત્યનું સ્થાન, (આ) કર્મ-સાહિત્યનો ઉત્કર્ષકાળ, (ઇ) કાર્મિક અને સૈદ્ધાન્તિક મતભેદો, (ઉ) કર્મગ્રંથો વગેરેના પઠનપાઠનની મહત્તાનું કારણ અને (ઊ) પ્રોત્સાહનનું એક અન્ય કારણ; (૩) નવીન કર્મગ્રન્થો— (અ) નામ, (આ) નામ અંગે ઋણ, (ઇ) કર્મગ્રન્થોનું પૌર્વોપય, (ઉ) કર્મગ્રન્થોના વિષય અને (ઊ) કર્મગ્રન્થોનો આધાર; (૪) નવીન કર્મગ્રન્થોના રચયિતા—(અ) રચયિતા, (આ) જોગની રચનાશૈલી, (ઇ) જોગની અધ્યયનશીલતા અને (ઉ) ગ્રન્થકારનો સમય.

પાંચે કર્મગ્રન્થોનાં પરિશિષ્ટો

પ્રથમ કર્મગ્રન્થના અંતમાં નીચે મુજબનાં પાંચ પરિશિષ્ટો છે:

(૧) સ્વેતાંગરો અને દ્વિગંગરોમાં કર્મવિષયક મતભેદ, (૨) પ્રથમ કર્મગ્રંથગત શબ્દોનો સંસ્કૃત સમીકરણ અને હિન્દી અર્થ સહિતનો કોશ, (૩) મૂળ ગાથાઓ, (૪) સ્વેતાંગરીય કર્મવિષયક ગ્રંથો અને (૫) દ્વિગંગરીય કર્મવિષયક ગ્રંથો.

દ્વિતીય કર્મગ્રન્થના અંતમાં ગુણુસ્થાનને લગતી સ્ત્રોત અને દિ. માન્યતાઓને લગતું એક જ પરિશિષ્ટ છે. જોમાં કોશ તેમ જ મૂળ ગાથા જેવાં પણ પરિશિષ્ટો નથી.

તૃતીય કર્મગ્રન્થને અંગેનાં છ પરિશિષ્ટો પૈકી જોમ્મટ-સારનાં જોવાલાયક સ્થળો નામનું પ્રથમ પરિશિષ્ટ મહત્ત્વનું છે.

૧. આને અંગેનું ૫ સુખલાલ સંઘવીનું પૂર્વ કથન નોંધપાત્ર છે.

ચતુર્થ કર્મગ્રંથમાં 'જીવસ્થાન' અધિકાર, 'માર્ગજીવસ્થાન' અધિકાર અને 'ગુણસ્થાન' અધિકાર એમ ત્રણ અધિકાર છે. એ પૈકી પ્રથમ અધિકારના અંતમાં (૧) લેશ્યા, (૨) દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય, (૩) સંજ્ઞા, (૪) પર્યાપ્તિ, (૫) કેવલીના ઉપયોગ અને (૬) ગોકેન્દ્રિયનો ઉપયોગ એમ છ પરિશિષ્ટો છે.

દ્વિતીય અધિકારને અંગે (૧) યોગ, (૨) સમ્યક્ત્વ, (૩) અમ્યક્ત્વ દર્શન, (૪) અનાહારક, (૫) અવધિદર્શન, (૬) આહારક, (૭) દૃષ્ટિવાદ, (૮) અમ્યક્ત્વ દર્શનમાં યોગ, (૯) કેવલિ-સમુદ્ધવાત અને (૧૦) કાળ એમ દસ પરિશિષ્ટો છે.

તૃતીય અધિકાર પરત્વે (૧) બન્ધના હેતુઓ, (૨) મૂળ ભાવ અને (૩) એક જીવની લિન્ન લિન્ન સમયમાંના અને અનેક જીવોના એક તેમ જ લિન્ન લિન્ન સમયમાંના ભાવ.

આ ઉપરાંત અંતમાં નિમ્નલિખિત છ પરિશિષ્ટો છે. તેમાંનાં પહેલાં ચાર નીચે મુજબ છે :—

(૧) શ્વે. અને દિ. સંપ્રદાયનાં કેટલાંક સમાન તથા અસમાન મંતવ્યો, (૨) કાર્મગ્રંથિકો અને સૈદ્ધાન્તિકોના મતભેદ, (૩) ચતુર્થ કર્મગ્રંથ અને (શ્વે.) પંચસંગ્રહ તથા (૪) પ્રકીર્ણક મનનીય બાબતો.

પંચમ કર્મગ્રંથનાં છ પરિશિષ્ટો પૈકી 'પિણ્ડ' પ્રકૃતિસૂચક શબ્દોનો કોશ નોંધપાત્ર ગણાય.

કર્મગ્રંથસૂત્રાણિ—પાંચ નવ્ય કર્મગ્રંથોના આધારે તદ્દગત વિષય સંસ્કૃતમાં સુતરરૂપે આ કૃતિમાં આગમોદ્ધારકે રજૂ કર્યો છે.^૧ એ ૧૨૫ શ્લોક જેવડી કૃતિ એમણે વિ. સં. ૧૯૬૮માં રચી છે.^૨ એ સત્તર પ્રસિદ્ધ કરાવી ઘટે.

જર્મન મહાનિબંધ—ડૉ. હર્મલ્ફ યાકોબીના શિષ્ય ડૉ. હેલ્મુથ વોન ગ્લાસેનાપ (Helmuth von Glasenapp) નામના જર્મન વિદ્વાને કર્મસિદ્ધાન્તને અંગે ખાસ કરીને પાંચ નવ્ય ક્રમચંચના આધારે *Die Lehre von Karman in der Philosophie der Jainas nach den Karma-granthas dargestellt* નામનો મહાનિબંધ જર્મન ભાષામાં લખ્યો હતો. જર્મનીમાંની બોન (Bonn) વિદ્યાપીઠ તરફથી એ મહાનિબંધ માટે એમને પી. એચ.ડી.ની પદવી ઈ.સ. ૧૯૧૪માં મળી હતી.

૪ અંગ્રેજી અનુવાદ—ગ્લાસેનાપે પોતાના ઉપર્યુક્ત જર્મન નિબંધમાં સઉજસાળ મુદ્દાગવધારા કર્યા બાદ એનો અંગ્રેજી અનુવાદ જી. બેરિ ગિફોર્ડ (G. Barry Gifford) ઈ.સ. ૧૯૨૧માં તૈયાર કર્યો હતો. એનું નામ “The Doctrine of Karman in Jain Philosophy” રખાયું છે.

૧ આ મહાનિબંધ લાઇપ્સિગ (Leipzig)થી ઓટ્ટો હેરેસોવિત્સે (Otto Harrassowitz) ઈ.સ. ૧૯૧૫માં પ્રકાશિત કર્યો હતો. એની નકલો ઈ.સ. ૧૯૧૬ સુધીમાં વેચાઈ ગઈ હતી. આની એક પણ નકલ હજી સુધી તો મારા ભેવામાં આવી નથી.

૨ એમણે ‘ટ્યુબિંગન’ વિદ્યાપીઠમાં સંસ્કૃત વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે કામ કર્યું હતું. એણે વખત ઉપર એમનું અવસાન થયાનું કેટલાક કહે છે.

૩ જુઓ પરમપ્રયાસની ડૉ. એ. એન. ઉપાધ્યેની પ્રસ્તાવના [પૃ. ૪૦. ટિ.].

૪ આ અનુવાદ પ્રકાશકીય નિવેદન, પ્રો. રોગર્ટ ઝિમર્મેન (Zimmermann)-ના અંગ્રેજી અગ્રવચન, જર્મન આદ્યત્તિની પ્રસ્તાવનાનો અંગ્રેજી અનુવાદ તેમ જ ગિફોર્ડના અનુવાદને ઉદ્દેશીને ડૉ. ગ્લાસેનાપના વક્તવ્ય સંકલિત “બાઈ વીઇબાઈ જીવનલાલ પત્રાલાલ ચેવિટી ફંડ”ના ટ્રસ્ટીઓએ ઈ.સ. પ્રકાશિત કર્યો છે. એનું સંપાદન કેટલાક અંગ્રેજી ટિપ્પણોપૂર્વક મેં કર્યું છે.

૧૫.૩ પૂર્વક કર્મદિવિચાર—પાંચ નવ્ય કર્મગ્રંથોના અને સત્તરિયાના દોહનરૂપે તૈયાર કરાયેલું આ ગુજરાતી પુસ્તક છે. આમાં કર્મસિદ્ધાન્તને લગતી વિવિધ બાબતો રજૂ કરાઈ છે. સાથે સાથે જાતજાતનાં કોળકો (યંત્રો) અપાયાં છે. આ યંત્રો પૃ. ૯-૧૪, ૧૦૧-૧૧૮, ૨૧૦-૨૭૦ અને ૨૭૨-૨૭૭માં અપાયાં છે.

આ પુસ્તકની અનુક્રમણિકા જોતાં જણાય છે કે એમાં છ કર્મગ્રંથોના કર્મે વિષયોનું નિરૂપણ છે.

૪ કર્મપ્રકૃતિગણિતમાલા—આ ગુજરાતી પુસ્તકના યોજક દેવશ્રી તથા હિતશ્રી એમ બે જૈન સાધ્વીઓ છે. આમાં પાંચ નવ્ય કર્મગ્રંથો તેમ જ શ્વે. સત્તરિયા એમ છનો ગુજરાતીમાં સારાંશ કેટલાંક યંત્રો સહિત અપાયો છે. આંતમાં ઉપર્યુક્ત છ ચે કર્મગ્રંથ (મૂળ) અપાયા છે. તેમાં સત્તરિયાની ૯૧ ગાથા છે.

*

*

*

૧ આ કૃતિ 'જૈન ધર્મ પ્રો સં' તમ્કથી 'દેવનાગરી' લિપિમાં વિ. સં. ૧૯૭૩માં છપાવાઈ છે.

૨ આનું વિવરણ પૃ. ૧૨૧-૨૦૬માં છે.

૩ આ ઉપરાંત કોઈ કોઈ વિગત અન્ય સાધનોને આધારે અપાઈ છે.

૪ આ પુસ્તક વિહારી હીરાલાલ લાલને ઈ.સ. ૧૯૩૫માં સ્વ. નવલભાઈ નેહાભાઈના સમરણથી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

પ્રકરણ ૮ : આઠ પ્રકીર્ણક કૃતિઓ

- (૧) 'કુસ્માર્ધવિચારસારલવ' (કુર્માર્ધવિચારસારલવ)
કિંવા સુહુમત્યવિચારલવ (સુદુર્માર્ધવિચારલવ)
યાને સુહુસયગ (સાર્ધશતક)

આ પ્રાચીન છાસીઈનાં કંઠો જિનવલ્લભગણિયો જ. મ. માં ૨૧૫૨ પદોમાં રચેલી કૃતિ છે. પદની સંખ્યા ઉપરથી આ કૃતિની વૃત્તિમાં, ધનેશ્વરસૂરિયો આનું 'સાર્ધશતક' નામ દર્શાવ્યું છે. એમાં કુર્માર્ધમિદ્ધાન્તને લગતી વિવિધ જાણતો, ઉપરાંત અન્ય વિષય વિષે પણ માહિતી અપાઈ છે : 'કર્મ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ, કુર્માર્ધના લેહો, આઠ દેવગ પ્રકૃતિનાં અને એ પ્રત્યેકની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં નામ, ધુન્નગંધિની, ધુન્વેદ્યો, ધુન્વસંતોષા, સર્વદેશ-ધાતિની, શુભ, અપરાવર્તમાના એ ૭ અને એની સપ્રતિપક્ષિણી છનાં નામો, ગતિઓ આંત્રીને ગંધ, ગંધકાળે ઇલાદિ ૭ ભાવ, ગુણસ્થાનો, સ્થિતિ-ગંધ, રસ-ગંધ અને પ્રદેશ-ગંધનું વિસ્તૃત નિરૂપણ, વર્ગણાઓ, ૧૧ ગુણુશ્રેણિઓ, પુદ્ગલપરાવર્ત તથા પદ્યના તેમ જ સંખ્યાના પ્રકારો.

૧. આ ધનેશ્વરસૂરિય કૃતિ તેમ જ સંસ્કૃતમાં પ્રસ્તાવના અને વિષયાનુક્રમ તથા અંતમાં સંપૂર્ણ મૂળ સહિત "જે. ધ. પ્ર. સ." તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૫માં છપાવાયો છે. એનું નામ 'સુદુર્માર્ધવિચારસારોદ્ધારઃ (સાર્ધશતકમ્)' રખાયું છે.

૨. ૨૬મી ગાથા પ્રસિદ્ધ છે.

૩. આનાં નામ દર્શનાવરણ, જ્ઞાનાવરણ, અંતરાય, મોહનીય, આપુધ્ય, જોત, વેદનીય અને નામ એમ સામાન્ય ક્રમ કરતાં મિત્ર રીતે અપાયાં છે. એની સકારણતા વૃત્તિમાં વિચારાઈ છે.

૪. 'નામ'ની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે ગોળાઈ છે. જેમકે ૪૨ (૧૪ પિંડકૃતિમંદ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ), ૬૨, ૬૩ અને ૧૦૩.

૧૪મી ગાથામાં સંહતન ઐટ્યે શક્તિવિશેષ એમ સૂત્રમાં કહ્યાનો ઉદ્દેશ છે તેને અંગે તેમ જ ૮૬મી ગાથામાં દર્શાવેલા અદ્યપ્યહુત્વ અને ૯૫મી ગાથામાં આપેલા વર્ગણના સ્વરૂપ પરત્વે પ્રસ્તાવનામાં ચર્ચા કરાઈ છે.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

(૧) ભાસ—જે. ગ્રં. (પૃ. ૧૧૮)માં આનો ઉદ્દેશ છે. કોઈ કનું ૧૦૮ કે ૧૧૦ ગાથાનું ભાસ છે. તે આ સડ્ઢસયગ ઉપર છે ?

(૨) મુણિણ—મુનિચન્દ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૧૭૦માં આ રચી છે.

(૩) વૃત્તિ—આ ૩૭૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ શીલભદ્રના શિષ્ય ધનેશ્વરસૂરિએ વિ. સં. ૧૧૭૧માં રચી છે. છાસીઠ ઉપરની યશોભદ્ર-સૂરિની ટીકામાં તેમ જ વિચારરત્નસંગ્રહમાં આ વૃત્તિનો ઉદ્દેશ છે.

(૪) ટીકા—જિતવલ્લભગણિના શિષ્ય રામદેવગણિએ આ રચી છે. ગણુહરસડ્ઢસયગની સુમતિ વાચકકૃત વૃત્તિમાં આનો ઉદ્દેશ છે પરંતુ આની કોઈ હાથપોથી મળે છે ખરી ?

(૫) ટીકા—આ મહુશ્વરસૂરિની રચના છે.

(૬) વૃત્તિ—આ ૮૫૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ વિ. સં. ૧૧૭૨માં હરિભદ્રસૂરિએ રચી છે.

(૭) પાઘયવિત્તિ—આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

(૮) વૃત્તિ—આ ચક્રેશ્વરસૂરિની રચના છે. એ આ સૂરિએ રચેલા સડ્ઢસયગની તો વૃત્તિ નથી ?

(૯) ટીકા—આ અજ્ઞાતકર્તા છે.

(૧૦) વૃત્તિરિપ્પણ—આ ૧૪૦૦ શ્લોક જેવડું કોઈએ રચ્યું છે.

(૨-૫) ચાર સંસ્કૃત કર્મગ્રંથો

આ કૃતિ 'આગમ' ગચ્છના વિક્રમની પંદરમી સદીના જય-
તિલકસૂરિની ૫૬૯ શ્લોક જેવડી રચના છે. એ નિમ્નલિખિત ચાર
વિભાગોમાં વિભક્ત છે:-

(૧) પ્રકૃતિ-વિચ્છેદ, (૨) સૂક્ષ્માર્થસંગ્રહક, (૩) પ્રકૃતિ-
સ્વરૂપ અને (૪) બાંધ-સ્વામિત્વ.

આ ચાર વિભાગોને 'ચાર કર્મગ્રંથ' તરીકે ઓળખાવાય છે.

(૧) કર્મગ્રંથ

આ શ્રીમદ્વિલક કવિએ રચ્યો છે. એઓ સ્વે. હશે અને
જીમની આ કૃતિ સંસ્કૃતમાં હશે.

વૃત્તિ—આ કર્તોએ જાતે રચી છે.

(૭) ૧ કર્મવિચાર

આ મુરુશિખ્યના સંવાદરૂપે જાલજીવોને ઉદ્દેશીને ત્રણ ભાગમાં
મુજરાતીમાં પં. પ્રભુદાસ જેયરદાસ પારેજે યોજેલી કૃતિ છે. એ
ભાગોમાં અનુક્રમે બાંધ, સત્તા અને ઉદય વિષે નિરૂપણ છે. પ્રથમ
ભાગમાં ૧૮ પાઠ છે. ૧૮મો પાઠ સંગ્રહરૂપ છે. એની પહેલાના
કેટલાક પાઠના અંતમાં તે ને પાઠના મુદ્દાઓ રજૂ કરાયા છે.
૨જીજ ભાગમાં ૧૪ પાઠો છે. ૧૪મો પાઠ સંગ્રહરૂપ છે. એમાં પ્રશ્નો
અને ઉત્તરો અપાયા છે ત્યારે પહેલા ૧૩ પાઠો પૈકી પ્રત્યેકના
અંતમાં તેને લગતા પ્રશ્નો છે. ત્રીજા ભાગમાં 'જહિરંગ વિચાર'

૧. આના પહેલા ભાગની ત્રીજી આવૃત્તિ અને બીજાની બીજી એક જ પુસ્તકરૂપે
હિંમતલાલ પ્રમુદાસ પારેજે અને લલિતકુમાર પ્રમુદાસ પારેજે ઈ. સ. ૧૯૪૬માં
પ્રસિદ્ધ કરી છે. ત્રીજો ભાગ યોજકે જાતે ઈ. સ. ૧૯૨૮માં છપવ્યો છે અને
આ એની પહેલી આવૃત્તિ છે.

૨. આના પૃ. ૧૧૩માં કહ્યું છે કે પ્રકૃતિ વગેરે ચારે બાંધ એક અથવા
બે સમયમાં બને છે.

અને 'અંતરંગ' વિચાર એવા બે પેટાવિભાગ પાડી પ્રત્યેકના નવ નવ પાઠો આપાયા છે. આમ ત્રણ ભાગમાં એકંદરે $૧૮+૧૪+૧૮=૫૦$ પાઠ છે.

(૮) જૈન દર્શનનો કર્મવાદ

આ ગુજરાતી પુસ્તકના લેખક અને પ્રકાશક માસ્તર ખૂબચંદ કૃષ્ણલાલ છે. આ પુસ્તકમાં નીચે મુજબના દસ પ્રકરણો છે :-

(૧) આત્માની સ્વભાવદશા, (૨) આત્માની વિભાવદશા, (૩) પુદ્ગલ-ત્રગણાઓનું સ્વરૂપ અને વૈજ્ઞાનિક વિચારણા, (૪) તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા પદાર્થના મૌલિક તત્ત્વની સમજ, (૫) પુદ્ગલનાં ગ્રહણ અને પરિણમન, (૬) પ્રકૃતિબંધ, (૭) કર્મપ્રકૃતિઓનું વિવિધ રીતે વર્ગીકરણ, (૮) સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ, (૯) કર્મબંધના હુતુઓ અને (૧૦) સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ.

*

*

*

પ્રકરણ ૯ : કર્મસિદ્ધાન્તના અંશ અંગેની કૃતિઓ

કર્મસિદ્ધાન્તના અનેક અંશો છે. એ પૈકી એકાદ અંશને કેન્દ્રમાં રાખી કેટલીક કૃતિઓ રચાઈ છે. ગુણુસ્થાનો એ કર્મસિદ્ધાન્તનો એક મહત્વનો અંશ છે એટલે આ પ્રકરણનો પ્રારંભ હું એને લગતી કૃતિઓથી કરું છું :

ગુણુસ્થાન સંબંધી ૧૯ કૃતિઓ

(૧) ગુણુસ્થાનકનિરૂપણ—આ હુષંવર્ધનની રચના છે. એની હાથપોથીઓ અહીંના (મુરતના) જૈનાનન્દ પુરતકાલયમાં તથા કેટલાક ભંડારોમાં છે. ગુણુસ્થાનરૂપ એ આ કૃતિનું અન્ય નામ હોય એમ લાગે છે.

(૨) 'ગુણુસ્થાનકમારોહ'—આ વજ્રસેનસૂરિના શિષ્ય રતન શેખરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૪૭માં રચેલી સંસ્કૃત કૃતિ છે. એના ઉપર સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ છે તેમ જ કોઈકની અવચૂરિ અને શ્રીસારકૃત બાલાવળોધ છે.

મૂળ કૃતિનાં અપર નામ 'ગુણુસ્થાનક' અને ગુણુસ્થાનરતન-રાશિ છે. એના શ્લો. ૩૬ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિગત અવતરણો નોંધપાત્ર છે.

૧. આ કૃતિ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ વાહિત "દે. લા. ને. પુ. સંસ્થા" તરફથી ઈ.સ. ૧૯૧૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. મૂળ કૃતિ ગુજરાતી બાનાનુવાદ સહિત "શ્રી-સ્વાધ્યાયગ્રંથસંદોહ" (પૃ. ૪૩૩-૪૭૨)માં છપાવાઈ છે. આ. સ્વા. ગ્રં. સં. સારા-વાઈ નેસિંગબાઈએ અમદાવાદથી વિ. સં. ૧૦૧૩માં પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. વિશેષમાં 'જે. ધ. પ્ર. સ.' તરફથી વિ. સં. ૧૯૮૬માં મૂળ કૃતિ એના તેમ જ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના ગુજરાતી અનુવાદપૂર્વક પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. વિશેષ માટે જુઓ પૃ. ૯૨.

૨ ગુણુસ્થાનક' એ ગોરમઝસારનું અપર નામ છે. જુઓ જિ. ૨. કા (વિ. ૧, પૃ ૧૦૫).

સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પત્ર ૩૭ અને ૩૮)માં ધ્યાનદંડકસ્તુતિમાંથી એકેક અવતરણ અપાયું છે. ‘અર્પટિન’ની કોઈ કૃતિમાંથી પાંચ પદો પત્ર ૪૦-૪૧માં અપાયાં છે.

ભાવાનુવાદ—આ ગુજરાતી અનુવાદકનું નામ દર્શાવાયું નથી.
હિન્દી અનુવાદ—મૂળ કૃતિનો શબ્દાર્થ પૂરતો હિન્દી અનુવાદ ખનારસના નિવાસી સિતારેહિન્દ રાજા શિવપ્રસાદની ભાગિની ગોમતિબાઈએ કરી પ્રકાશિત કર્યો હતો.^૧

૨હિન્દી શ્લોકાર્થ અને ૩હિન્દી વ્યાખ્યા—આ બંનેના કર્તા—અનુવાદક શ્રીતિલકવિજયજી પંચગી છે. પ્રારંભમાં આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓનાં નામ અને કાર્ય તેમ જ ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં નામ દર્શાવાયાં છે. મૂળના પ્રત્યેક પદનો વિષય તે તે પદની શરૂઆતમાં જણાવાયો છે.

(૩) ગુણસ્થાનકમારોહ—આ વિમલસૂરિની ૨૦૦૦ શ્લોક જેવડી રચના છે.

(૪) ગુણસ્થાનકમારોહ—આ જયશેખરસૂરિની કૃતિ છે.

(૫) ગુણદઢાણકમારોહ (ગુણસ્થાનકમારોહ)—આ જિનભદ્રસૂરિએ ‘જિજ્ઞાસન’ વિના જંથી શરૂ કરેલી કૃતિ છે એ સ્વોપજ્ઞ ‘લોકનાલ’ વૃત્તિથી વિખૂંપિત છે.

(૬) ગુણસ્થાનદ્વાર—આની એક હાથપોથી જૈનાનંદ પુસ્તકાલયમાં છે. એનો ક્રમાંક ૧૪૮૭ છે.

૧. જુઓ “શ્રીઆત્મતિલક ગ્રંથ સોસાયટી” તરફથી પ્રકાશિત ગુણસ્થાનકમારોહની હિન્દી પ્રસ્તાવના (પૃ ૩).

૨-૩ આ બંને મૂળ સહિત “ગુણસ્થાનકમારોહ”ના નામથી “આ. તિ. ગ્ર. સો.” તરફથી વિ.સં. ૧૯૭૫ માં પ્રસિદ્ધ કરાયેલ છે.

૪. ‘નામ’ કર્મની ૯૩ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ ગણવાઈ છે.

(૭) ગુણદ્વાણસય (ગુણસ્થાનશત)—આ ૪૦૩૦માં ૧૦૭ પદોમાં દેવચન્દ્રે રચેલી કૃતિ છે. એનાં આઠ અને અંતિમ પદો નીચે મુજબ છે :-

‘નમિઅ જિણં’ ગુણઠાવં મૂલત્તરવંધુદણ્ડીરણયા ।

સત્તા ૩૨ જીઠ ૩૩ ગુણયોગો ૩૫ વઠ(ઓ.?)ગ ૩૬ લેસા ૩૭ દુવિદ્દેહ ૪૩ ॥૧૧॥’

‘મંગા સંવેદાઓ ગુણદ્ધાણસયં’ ચ દેવચંદિણ ।

મળી(ગિ?)યં વિણયાવયણસંતિદાસસ્સ વયણેજં ॥ ૧૦૭ ॥”

આ અંતિમ પદમાં કતોના નામનો તેમજ અંગણે શાન્તિ-દાસના કથનથી આ કૃતિ રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે. આ કૃતિમાં ચૌદ ગુણસ્થાનોનું નિરૂપણ છે. આ કૃતિની પ્રસ્તુત નામથી જિ. ૨૦ કે. ૧માં નોંધ નથી. વળી આ કૃતિ કોઈ રચણેથી પ્રકાશિત થયાનું જણવામાં નથી. આની એક હાથપોથી અહીંના (સુરતના) “શ્રી મોહનલાલજી જ્ઞાનલાંકાર”માં છે. એનો પોથીનો અંક ‘૩૨૨’ છે. પ્રસ્તુત કૃતિ સાત પત્રની છે.

(૮) ગુણદ્વાણમગ્ગણદ્વાણ (ગુણસ્થાનમાર્ગણારથાત)—આ નેમિચન્દ્રની કૃતિ છે. એઓ દિ. છે ?

(૯) ગુણસ્થાનવિચારચોપાઈ—આ ‘વઠતપ’ ગચ્છના સાધુ-કાર્તિકીએ ગુજરાતીમાં રચેલી કૃતિ છે. અંગણે વિ. સં. ૧૪૯૯માં વિક્રમચંદ્રિકુમારરાસ રચેલા છે.^૧

(૧૦) ગુણસ્થાનકર્મર્થિત આદિજિનની થોય—આ ચાર પદની ગુજરાતી થોય દ્વારા મેઘવિજયે ચૌદ ગુણસ્થાનોનાં નામ, એ દરેકનું

૧ જુઓ ૪૦ સા. સં. ઈ. (પૃ. ૪૮૭).

૨ આ સ્તુતિતરંગિણી (ભા. ૧, પૃ. ૨૫૧)માં છપાવર્ણ છે.

કાલમાન અને જે શ્રેણિ વિષે માહિતી આપી છે. આ થોડા 'ભુજ' નગરના મંડનરૂપ ઋષભદેવને લક્ષીને રચાઈ છે.

(૧૧) ગુણસ્થાનગર્ભિત જિનસ્તવન—આ ૧૯ કડીની કૃતિ જિનરાજસૂરિએ જેસલમેરની ભાષામાં વિ. સં. ૧૬૬૫માં રચી હતી^૧ શિવનિધાને વિ. સં. ૧૬૯૨માં એનો બાલાવબોધ રચ્યો છે.^૨

(૧૨) વગુણસ્થાનકગર્ભિત વીરસ્તવન—આ વૈયાકરણ વિનયવિજયગણિની ૭૩ કડીની રચના છે એમાં ચૌદ ગુણસ્થાનોની આછી રૂપરેખા છે.

(૧૩) ગુણસ્થાનદ્વારાણિ—આ નામની કૃતિની એક હાથપોથી અહીંના જૈનાનંદ પુસ્તકાલયમાં છે. આ કૃતિ તે આ પૂર્વે પૃ. ૯૨માં નોંધેલ ગુણસ્થાનદ્વાર તો નથી ?

(૧૪) ૪ગુણઠાણવિચાર—આ સાત કડીની ગુજરાતી કૃતિ ન્યાયાચાર્ય ચૈત્યવિજયગણિએ રચી છે. એનો પરિચય મેં પૃથ્વી-દોહન ૧ખંડ ૨, ઉપખંડ ૩, પ્રકરણ ૩)માં ચૌદ ગુણસ્થાનકની સજ્જાયના નામથી આપ્યાં છે. એમાં ગુણસ્થાનકોના કાલમાનનો

૧ જુઓ જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩, ખંડ ૨, પૃ. ૧૬૦૦).

૨. જૈ. ગૂ. ક. (ભા. ૩. ખંડ ૨, પૃ. ૧૬૬૭)માં ગુણસ્થાનસ્તવનબાલાવ-બોધનો ઉલ્લેખ છે.

૩ આના આદિમ અને અંતિમ અંશ ઇત્યાદિ માટે જુઓ મારું પુસ્તક નામે વિનયસૌરભ (પૃ. ૬૦-૬૧).

૪ આ કૃતિ શૂન્યર સાહિત્ય સંગ્રહ (વિ. ૧, પૃ. ૪૪૬-૪૪૭)માં ગુણસ્થાન-કસજાયના નામથી છપાવાઈ છે.

૫. આ મારું રચ્યું પુસ્તક મારી સંમતિ વિના—મનસ્વીપણે ફેરફાર અને કાપકૂપ કરીને અને કોઈક પાસે સુદ્રણપત્રો તપાસાવીને છપાવાય છે એમ બાણવા મળ્યું છે.

નિર્દેશ છે. આ ઉપરાંત નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયની અપેક્ષાઓ ગુણુસ્થાનકનો વિચાર કરાયો છે.

(૧૫) 'જઘન્યોત્કૃષ્ટપદે એકકાલં' ગુણસ્થાનકેષુ વન્ધદેતુપ્રકરણમ્— આ નામથી જોળખાવતી પાઈય કૃતિમાં ત્રણ ગાથા છે. એમાં ગુણુસ્થાનકોને વિષે જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી ઓકોસાયે જે બન્ધ થાય તેનું નિરૂપણ છે.

અવચૂરિ—આના ઉપર સંસ્કૃતમાં અવચૂરિ છે. એમાં ઓક મન્ત છે.

(૧૬) ઉપશમ-શ્રેણિ-સ્વરૂપ—આ કૃતિ સંસ્કૃતમાં હશે. એના કર્તાનું નામ કે એનું પરિમાણ જાણવામાં નથી. એની ઓક હાથપોથી અંગદાવાદના હેલ્લાના ભંડારમાં છે.^૨ આ જાતની સ્વતંત્ર કૃતિ શ્વેનાંતરીય સાહિત્યમાં અન્ય હોય એમ જણાતું નથી.

(૧૭) ઉપશમશ્રેણિની સજ્ઞાપ— આ ઉપશમશ્રેણિને લગતી કૃતિ તે ન્યાયાચાર્યકૃત ષુભુકાણુવિચારથી ભિન્ન છે.

(૧૮) ક્ષપક-શ્રેણિ-સ્વરૂપ—આ કૃતિ સંસ્કૃતમાં હશે. એના કર્તાના નામ કે એના પરિમાણ વિશે કોઈ ઉલ્લેખ જોવાજાણવામાં નથી. આની ઓક હાથપોથી અંગદાવાદના હેલ્લાના ભંડારમાં છે.^૪

(૧૯) ખવગસિક્ષા ('ક્ષપકસિક્ષા)—આ જિનેશ્વરચરિતના શિષ્ય જિનચન્દ્રસૂરિએ ૧૨૩ ગાથામાં રચી છે. શું આ કૃતિ ક્ષપક-

૧ આ નાનકડી કૃતિ અને એની અવચૂરિ સદૃષ્ટિક બન્ધદેતુદયત્રિભંગી તેમ જ "ચતુર્દશજીવસ્થાનેષુ જઘન્યોત્કૃષ્ટપદે યુગપદ્ વન્ધદેતુપ્રકરણમ્" અને એની દીકા સહિત "જ. આ. સા." તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૪માં છપાવાઈ છે.

૨: ગુઓ જિ ૦ ૨૦ કો ૦ (વિ: ૧, પૃ. ૫૪).

૩. ગુઓ પૃ. ૯૪.

૪. ગુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૯૭).

૫. એગન, પૃ. ૯૭.

શ્રેણિના નિરૂપણરૂપ છે? ‘ખવગ’ના ક્ષય કરનાર, એક તપસ્વી મુનિ અને ક્ષપક-શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ એમ ત્રણ અર્થ થાય છે.

૨૮ અવશિષ્ટ કૃતિઓ

(૧) ^૧કર્મવિપાક—આ મહિલદાસની કૃતિ છે. એઓ ‘વિજયા’ ગચ્છના પદ્મસાગરના શિષ્ય દેવરાજના શિષ્ય થાય છે.^૨

(૨) કર્મવિવાગકુલય (કર્મવિપાકકુલક)—આનો ઉલ્લેખ જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૧૯૭)માં છે.

(૩) કર્મપ્રકૃતિદ્વાત્રિશિકા—“ચત્ત્વારઃ કર્મગ્રન્થાઃ”ના છઠ્ઠા પરિશિષ્ટ (પૃ. ૧૯)માં આ કૃતિમાં ૩૨ ગાથા હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ કૃતિ પાઠ્યમાં છે કે સંસ્કૃતમાં તે તેમ જ એની કોઈ હાથપોથી મળે છે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે. જિં ૨૦ કોઠામાં તે આ નામથી કોઈ કૃતિની નોંધ નથી.

(૪) કર્મપ્રકૃતિવિચાર—આ કોઈકે સંસ્કૃતમાં રચેલી કૃતિ છે.^૩

(૫) કર્મખન્યલેહ—આના રચનારનું નામ જાણવામાં નથી.^૪

(૬) કર્મવિચારગર્ભિત-પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર—આ ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનસિંહસૂરિના શિષ્ય જિનચન્દ્રે રચ્યું છે. આની એક હાથપોથી જેસલમેરના ભંડારમાં છે.

(૭) કર્મમાધવિચારસાર (કર્માદિવિચારસાર)—આમાં ૧૫૨ ગાથા છે. એનો પ્રારંભ “સયલન્તરાયવીરં”થી થાય છે.

(૮) કર્મપંચવિંશતિકા—આ તેજશિંહે રચી છે.

(૯) કર્મપ્રકાશ—આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ છે.

૧. આ કર્મસિદ્ધાન્તના એક અંશના નિરૂપણરૂપ હશે એમ માની મેં એની અહીં નોંધ લીધી છે.

૨. જુઓ જિં ૨૦ કોઠા (વિ. ૧, પૃ. ૭૩).

૩. એજન, પૃ. ૭૨.

૪. એજન, પૃ. ૭૨.

(૧૦) પ્રકૃતિપ્રેમન્ધ—આ શું કર્મનિપપક કૃતિ છે ? એના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

(૧૧) પ્રકૃતિવિચાર—આ કર્મની પ્રકૃતિઓને લગતી કૃતિ હશે એના કર્તા કોણ છે તે જાણવામાં નથી.

(૧૨) કર્મસંખ્ય(વે?)વશંગપ્રકરણ—આ ૪૦૦ શ્લોક જેવડી કૃતિ રાજહંસના શિષ્ય દેવચન્દ્રે રચી છે.

(૧૩) યન્ધહેઉદયતિમંગી (યન્ધહેઉદયતિભંગી) કિંવા ત્રિભંગિકામૂત્ર—આ લક્ષ્મીસાગરસરિના શિષ્ય હુપકલગણિએ ૬૫ ગાથામાં રચી છે. એમાં શુલ્કસ્થાનો અને માર્ગધારધાનોનાં નામ આપી એ બંનેને ઉદ્દેશને કર્મબંધતા હેતુઓના ઉદયતા સ્વામિત્વનું નિરૂપણ છે.

વૃત્તિ—આ વાનરપિંગલિએ વિ. સં. ૧૬૦૨માં ૧૧૫૦ શ્લોક જેવડી સંસ્કૃતમાં રચેલી વૃત્તિ છે. આ વાનરપિંતું બીજું નામ વિજયવિગલ છે અને તેણે આનંદવિગલસરિના શિષ્ય થાય છે. આ વૃત્તિમાં મૂળ કૃતિને ‘ત્રિભંગિકામૂત્ર’ કહેલી છે અને એમાં ૫૦૦ ગાથામાં છે. આ વૃત્તિની વિ. સં. ૧૬૬૨માં લખાયેલી શીક લાખપોથી મળે છે.

ટીકા—આ આનંદસરિએ રચેલી ટીકા છે. એ આ વાનરપિં- ૧૧ હશે એમ જિ. ૦ ૨૦ કા. ૦ (વિ. ૧, ૫, ૨૮૧)માં કહેલું છે.

અવચૂરિ—પ્રસ્તુત કૃતિ ઉપર એક અવચૂરિ રચાઈ છે.

(૧૪) યન્ધુદયસત્તાપયરણ (યન્ધુદયસત્તાપ્રકરણ)—આ વિજયવિગલગણિએ ૨૪ ગાથામાં રચેલી કૃતિ છે. એમાં સંસારી જીવના

૧. આ વાનરપિંની વૃત્તિ તેમજ “જપન્યોત્કૃષ્ટપદ એકકાલં ગુણસ્યાન- કેતુ વચ્ચહેતુપ્રકરણમ્ તથા ચતુર્દશજીવસ્થાનેષુ જપન્યોત્કૃષ્ટપદે સુગંધવચ્ચ- હેતુપ્રકરણમ્” એમ અન્ય બે લઘુ કૃતિઓ સંદિત “૭૦ આં ૨૦” તરફથી વિ. સં. ૧૬૭૪માં પ્રાપ્તિ કરાઈ છે.

૨. આ કૃતિ રચેલનાં મનતી અવચૂરિ સંદિત “૭૦ આં ૨૦” તરફથી વિ. સં. ૧૬૭૪માં પ્રાપ્તિ કરાઈ છે.

એકેન્દ્રિયાદિ ૧૪ પ્રકારોની બાંધ-પ્રકૃતિની, ઉદય-પ્રકૃતિની અને સત્તા-પ્રકૃતિની સંખ્યા દર્શાવાઈ છે અર્થાત્ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ છવો કેટલી પ્રકૃતિ બાંધે, એ છવોને કેટલી ઉદયમાં આવે અને કેટલી સત્તામાં હોય તે આ કૃતિમાં નિરૂપાયું છે.

અવચૂર્ણિ—સત્તરિયાની મલયગિરિશ્રુગિરિત ૧ વિવૃતિના આધારે આ રચાઈ છે. “ચત્તારઃ કર્મપ્રેષાઃ ના છટ્ટા પરિશિષ્ટ (પૃ. ૧૯)માં આને ‘સ્વોપજ્ઞ’ કહી એનું પરિમાણ ૩૦૦ શ્લોકનું દર્શાવાયું છે. આમાં યન્ત્રો અપાયાં છે.

(૧૫) ૨ ભાવપયરણુ (ભાવપ્રકરણુ)—આ પ્રકરણુ વિગલ-વિવ્યગણિએ ૩૦ ગાથામાં જ, મ.માં ૨૨યું છે. એમાં એમણે નિમ્નલિખિત આઠ દ્વારને અંગે ઔપશમિકાદિ છ ભાવ વિચાર્યા છે:

(૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશ, (૪) કાળ, (૫) રકન્ધ, (૬) કર્મ, (૭) ગતિ અને (૮) શ્વ.

ત્રીજી ગાથામાં ચૌદ ગુણુસ્થાનોનાં અને ચોથીમાં છ ભાવનાં નામ દર્શાવાયાં છે.

અવચૂર્ણિ—આ સ્વોપજ્ઞ છે. એ ૩૨૫ શ્લોક જેવડી છે અને એ વિ. સં. ૧૬૨૩માં રચાઈ છે. એમાં કેટલાંક યન્ત્ર અપાયાં છે.

(૧૬) ૨ ચતુર્દશજીવસ્થાનેષુ જઘન્યોત્કૃષ્ટપદે યુગપદ્વન્ધ્વેતુપ્રકરણમ્—આ નામથી પ્રકાશિત કરાયેલી આ પાઈય કૃતિમાં બે ગાથા છે. એમાં ચૌદ પ્રકારના છવોને અંગે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી સમકાળે જે બન્ધના હેતુ હોય તે દર્શાવાયા છે.

૪ટીકા—આ નાનકડી અજ્ઞાતકર્તૃક રચના છે. એમાં એક યન્ત્ર છે.

૧. જુઓ પૃ. ૪૮.

૨. આ સ્વોપજ્ઞ અવચૂર્ણિ સહિત “જે. આ. સં.” તરફથી વિ. સં. ૯૬૮માં છપાઈ તે.

૩-૪. આ બંને સૃષ્ટિકર્મ બન્ધકેત્રદયત્રિકાગીની સાથે છપાવાયાં છે. જુઓ પૃ. ૯૫.

(૧૭) ભૂયસ્કારાદિવિચાર (ભૂયસ્કારાદિવિચાર)—જે. ગ્રં. (પૃ. ૧૩૭)માં આની નોંધ છે. “ચત્વારઃ કર્મપ્રવ્યાઃ”ના છઠ્ઠા પરિશિષ્ટ (પૃ. ૧૬) પ્રમાણે આમાં ૬૦ ગાથા છે. જે વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં વિદ્યમાન લક્ષ્મીવિજયે રચી છે. જોઈએનાના (૧) ભૂયસ્કાર, (૨) અદ્યપતર, (૩) અવસ્થિત અને (૪) અવકાલ્ય એમ જે ચાર પ્રકારોનું અને એના ઉપપ્રકારોનું નિરૂપણ દેવેન્દ્રસૂરિએ સમગ્ર (ગા. ૨૨-૨૫)માં કર્યું છે તે આ કૃતિમાં રજૂ કરાયું હશે એમ એનું નામ વિચારતાં લાગે છે.

(૧૮) અષ્ટકર્મવિપાક કિંવા કર્મવિપાક—શું આ શુભ-શીલગણિએ આઠ કર્મનાં ફળને સચવનારી રચેલી કથા છે? જે એમ જ હોય તો આ કૃતિ અત્ર પ્રસ્તુત ન જ ગણાય.

(૧૯) મણ્ડિરીકરણ (ગતઃસ્થિરીકરણ)—આ પ્રકરણ મહેન્દ્ર-સૂરિએ જ મ.ગાં ૧૬૭ ગાથામાં વિ. સં. ૧૨૮૪માં રચ્યું છે. એના પ્રારંભ “નમિઝળ વદમાળ”થી કરાયો છે.

સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ—આ સંસ્કૃત વૃત્તિ (વિવરણ) પણ વિ. સં. ૧૨૮૪ની રચના છે. એનું પરિમાણ ૨૩૦૦ શ્લોક જેવડું છે.

(૨૦) ‘સંયમશ્રેણિવિચાર’—આ ‘કુચોદી-શારદ’ વાચક યશોવિજયગણિએ ગુજરાતીમાં રચેલી ‘સંયમશ્રેણિવિચાર’ નામની સજ્ઞાય છે. આમાં કંડકોને અંગેનો વિષય ત્રણ ઢાલમાં નિરૂપાયો છે. આનો પરિચય મેં યશોદોહન (ખંડ ૨, ઉપખંડ ૩, પ્રકરણ ૩)માં આપ્યો છે.

સ્વોપજ્ઞ રૂપો—આ ન્યાયાચાર્યે રચ્યો છે. જે અપ્રકાશિત હોય એમ લાગે છે.

(૨૧) ‘સંયમશ્રેણિવિચારસ્તવન’—ઉપર્યુક્ત સજ્ઞાયના વિસ્તારરૂપે પં. ઉત્તમવિજયે આ સ્તવન ત્રણ ઢાલમાં રચ્યું છે.

૧-૨ આ બંને કૃતિઓ “સ્તવન, સ્વાધ્યાય આદિ ધ્યુતરતસંગ્રહ”મા “જેન અંય પ્રકાશક સત્તા” (અમદાવાદ) તરફથી વિ. સં. ૧૯૬૬માં યંત્રાદિ સહિત છપાવાઈ છે.

ચારિત્રની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિની તરતગતા યાને સંયમસ્થાન વિષે કેટલીક હકીકત શ્રીભગવતી-સાર (પૃ. ૭૮-૮૦)માં અપાઈ છે.

(૨૨) ૧સંયમશ્રેણિપ્રકરણ—આ ગદ્યમાં રચાયેલી કૃતિ તે પૃ. ૯૯ગત ૮૭જો જ છે કે એને અંગેની મૂળ કૃતિ છે કે અન્ય જ કોઈ કૃતિ છે તે જાણવું જાડી રહે છે.

(૨૩) ૨The Karma Philosophy—શ્રીચંદ્ર રાવવશ ગાંધીએ કર્મ-સિદ્ધાન્તને અંગે વિદેશમાં જે લાખો આખ્યાં હતાં અને કેટલુંક લખાણ કમું હતું તે સ્વ ભગુભાઈ એક કારભારીએ સંકલિત અને સંપાદિત કર્યાં હતાં. એ ગ્રન્થસ્થ સ્વરૂપે પ્રકાશિત કરતીવેળા એનું આ નામ રખાયું છે.

(૨૪) ૩સંક્રમકરણ—આમાં આઠ કરણો પૈકી 'સંક્રમ' કરણનું ત્રિસ્તુત ત્રિપ્રણ છે. આ સંસ્કૃત કૃતિના પ્રણેતા શ્રીવિજય-

દે. આની નોંધ "ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીચૌધુરિયગણિ સ્મૃતિગ્રંથ" (પૃ. ૧૬૨)માં છે.

૨. આ કૃતિ "દે. લા. જ. પુ. સંસ્થા" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૩માં છપાઈ છે.

૩. એમનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૬૪માં થયો હતો અને ૩૭ વર્ષની વયે એમનું અવસાન થયું હતું.

૪. આ કૃતિ બે વિભાગમાં પ્રકાશિત કરાઈ છે. પ્રથમ વિભાગ ઈ. સ. ૧૯૩૧માં અને દ્વિતીય વિભાગ ઈ. સ. ૧૯૩૩માં વિવિધ ચત્રો અને ચિત્રો યાને સ્થાપનાઓ સહિત છપાવાયા છે. પ્રથમ વિભાગના પ્રકાશક રણછોડદાસ શેષકરણ છે જ્યારે બીજાના શાન્તિદાસ ખેતસી છે. આ બંને તે તે સમયે "યંગ મેન્સ જૈન સોસાયટી"ના પ્રમુખ હતા. પ્રથમ વિભાગ અંગે 'વાહમુખ' અને દ્વિતીયને અંગે 'કિન્ચિદ્ વક્તવ્ય' સંસ્કૃતમાં છે અને એ બંને મુનિશ્રી રક્ષિતવિજયજીની રચના છે. પ્રથમ વિભાગમાં ચત્રો અને ચિત્રોની મળીને સંખ્યા ૮૫ છે જ્યારે દ્વિતીય વિભાગમાં ચત્રો અને ચિત્રોની ભેગી સંખ્યા ૨૧૦ છે અને એ બંધાનાં નામ સંસ્કૃતમાં અપાયાં છે. પ્રથમ વિભાગમાંનાં કેટલાંક ચત્રો સીનોરવાળા ચંદુલાલ નાન્યદે તૈયાર કર્યાં હતાં. પ્રથમ વિભાગગત બંને વિભાગોમાંનાં વિષયોની અતુઃ કમલિકા તે તે ભાગમાં સંસ્કૃતમાં અપાઈ છે. એ ઉપરથી આઠ કરણો પૈકી 'સંક્રમ' કરણ વિષે અપાયેલી વિવિધ માહિતી મળી રહે છે.

ત્રેગમુરિ છે એમ આ કૃતિના અંતમાંની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૩૪)માં કહ્યું છે. પ્રારંભમાં ૮ પદો છે ત્યારે અંતમાંની પ્રશસ્તિમાં ૪૧ પદો છે. બાકીનું લખાણ ગદ્યમાં છે. આ કૃતિના સંશોધનમાં શ્રીવિજયમેઘમુરિજી સહાય કરી છે આ કૃતિ વિ. સ. ૧૯૮૭માં રચાઈ છે.

(૨૫) 'માર્ગભૂદિવારવિવરણ—અવસગાસંની છઠ્ઠી ગાથા તરીકે, પવયણસારુદ્ધારનાં દાર ૨૨૫ની-૧૩૦૩મી ગાથારૂપે અને પ્રાચીન બંધસાગિતમાં દ્વિતીય ગાથારૂપે એમ વિવિધ કૃતિઓમાં નિમ્નલિખિત પદ્ય જોવાય છે:—

“ગદ ૧ દન્દિદ ૨ ય કાયે ૩ જોદ ૪ વેદ ૫ કંસાય ૬ નાજેહું ૭ સંજમ ૮ દંતણ ૯ હેસા ૧૦ મવ ૧૧ સમ્મે ૧૨ સમિ ૧૩ શાંદારે ૧૪”

આમાં દર્શાવાયેલાં ચૌદ માર્ગભૂ-સ્થાનોનું જોના અવાંતર બાસેક લેટોપૂર્વક ઉપાધ્યાય (હાલ મુરિ) શ્રીત્રિગવિજયજીએ સંસ્કૃતમાં લગભગ સાડા બાર હજાર શ્લોક જેવડું જે વિવરણ વિ. સં. ૧૯૯૧માં રચ્યું છે તે આ કૃતિ છે.

(૨૬) ૨શ્રીકર્મબોધપ્રભાકર—આ પુસ્તક વર્જિંગ (વિજય-ચંદ) સદાજી જૈને ગુજરાતીમાં રચ્યું છે અને જોનું સંશોધન અભિધાનરાજેન્દ્રના પ્રજેતા શ્રીવિજયરાજેન્દ્રમુરિજીના શિષ્ય શ્રી-યતીન્દ્રવિજયજીએ કર્યું છે. આ પુસ્તકમાં ૬૨ માર્ગભૂઓમાં ૧૦૧ દ્વારની વિગતો બાળબોધ લિપિમાં પરંતુ ગુજરાતી ભાષામાં રજૂ કરાઈ છે. આ પુસ્તકનો પ્રારંભ મંગલાચરણરૂપે ૧૧ ગુજરાતી

૧. આ કૃતિ આ નામથી ‘ધી યંગ મેન્સ જેન સોસાયેટી’ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૫માં પત્રકારે પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. એના પ્રકાશકીયર્માં આ વિવરણના કર્તાને પંચસંતદર્શનરંજની ટીકા રચવાનો મનોરથ દેવાનો ઉદ્દેશ છે એમ કહ્યું છે પણ તે મુજબ અત્યાપિ કાર્ય થયું નથી.

૨. આ પુસ્તક કિશનલાલ, વિનયચંદ, મેધાજી, વર્જિંગજી અને પંચાલજી ઈ. સ. ૧૯૨૧માં ‘શ્રીરાજેન્દ્રમુરિ જેન મંથગાથા’નાં પુષ્પ ૧ તરીકે છપાવ્યું છે.

દોહાથી કરાયો છે. અંતમાં આ પુસ્તકમાં કર્મપ્રકૃતિઓ માટે વપરાયેલી સંજ્ઞાઓ, પંદર બાંધનની સમજણ, ચતીન્દ્રવિજયણી સંસ્કૃતમાં નવ પદ્યમાં વિજયરાજેન્દ્રચરિત્રે ઉદ્દેશીને રચેલું ગુણાષ્ટક તેમ જ ગતિ, ક્ષેત્ર, લિંગ ઇત્યાદિને લક્ષીને સિદ્ધ થનારની સંખ્યા આપાયાં છે.

(૨૭) શ્રીદ્વાપદિમાર્ગણાસંગ્રહ [યંત્રપૂર્વક]—આ પુસ્તક શ્રીવિશાલવિજયણી રચ્યું છે. એમાં જાતજાતનાં યંત્રો આપાયાં છે. સાથે સાથે ત્રિગતો પણ સમજાવ્યાં છે.

(૨૮) ર્કર્મ-સિદ્ધિ—આ કૃતિ અનુયોગાચાર્ય ઇશ્રામિ-વિજયગણિએ (હાલ સુરિએ) વિ. સં. ૧૯૮૨માં રચી છે. પ્રારંભમાં એક પદ્ય છે જ્યારે અંતમાં પ્રશસ્તિનાં સાત પદ્યો છે આ કૃતિમાં જગતની વિચિત્રતાનું કારણ ‘કર્મ’ છે એમ દર્શાવી ‘કર્મ’ માટે અન્ય દર્શનકારોએ યોજેલી અદ્દષ્ટ ઇત્યાદિ સંજ્ઞાઓ જણાવી કર્મની સિદ્ધિ માટે જૈન તેમ જ અજૈન કૃતિઓમાંથી અવતરણો આપી આ વિષય પહોંચવિત કરાયો છે. સાથે સાથે કાલવાદી અને નિયતિવાદીના પક્ષો રજૂ કરી એ એકાંતવાદીઓનાં મંતવ્યોનું નિરસન કરાયું છે અને સાપેક્ષ રીતે કાળ, સ્વભાવ ઇત્યાદિનો સ્વીકાર કરાયો છે. પૃ. ૨૦માં સૂચગડમાંથી એ પદ્યો ઉદ્ધૃત કરી

૧. આ પુસ્તક “ય જ. અ.” તરફથી લાવનગરથી વિ. સં. ૨૦૦૩માં છપાવાયું છે.

૨ આ કૃતિ હડીચંદ દીપચંદે ઇ. સ. ૧૯૨૬માં પ્રકાશિત કરી છે. મુનિ શ્રીરક્ષિતવિજયણી સંસ્કૃતમાં વાઙ્મુળ લખ્યું છે.

૩. આ ગણિએ કુમ્ભપયડિસંગ્રહણી કે જે ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિની દીકા સહિત “જે. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી પ્રકાશિત થનારી હતી તેની પ્રતાવના તરીકે સંસ્કૃતમાં લખાણ ક્યું હતું પરંતુ એનું પરિમાણ વધારે જણતાં એ છપાવાયું નહિ. કાલાંતરે થોડાક નિવરણપૂર્વક આ ગણિએ એ ફરીથી તૈયાર કરી એનું ‘કર્મસિદ્ધિ’ નામ યોજ્યું. એ આ પ્રસ્તુત પુસ્તક છે.

તેની વૃત્તિ રજૂ કરાઈ છે. 'વાસના' અને કર્મોમાં ભેદ દર્શાવાયો છે. અમૂર્તનો મૂર્ત સાથે સંબંધ કેમ હોય એ પ્રશ્ન ચર્ચાયો છે. એકંદર રીતે આ લઘુ કૃતિ મહત્ત્વની છે એટલે એનો ગુજરાતીમાં ભાવાનુવાદ તૈયાર કરાવી એ પ્રસિદ્ધ કરાવવો યત્ન.

(૨૯) કર્મદ્વિવિચાર—કર્મોનું કળ આપનાર ઈશ્વર કે અન્ય કોઈ નથી પણ કર્મ જ છે. એ જાણત સુક્તિપૂર્વક આ કૃતિમાં આગમોદ્ધારકે સંસ્કૃતમાં ૭૨ પદોમાં વિ.સં. ૧૯૮૪માં રજૂ કરી છે.^૧ આ કૃતિ અગાધિ અપ્રકાશિત છે.

પરિશિષ્ટ : ગુજરાતી લેખો

કર્મસિદ્ધાન્તને અંગે મેં અસાર મુદ્દામાં ચાળીસેક લેખો લખ્યા છે. એ બધા તો અસાર મુદ્દામાં છપાઈ ગયા નથી. પ્રકાશિત લેખો પૈકી ૧૧નાં નામ અને એ જે સામયિકોમાં છપાયા છે તેનાં નામ મેં ગારી પુસ્તિકા નામે રહીરક-સાહિત્ય-વિહાર (પૃ. ૨૫-૨૬)માં આપ્યાં છે એટલે અહીં તો અસારે અપ્રકાશિત પરંતુ હવે પછી પ્રસિદ્ધ થનારા લેખોનાં નામ નીચે મુજબ દર્શાવું છું:—

૧. આયુષ્ય	૫. કર્મવિષયક કૃતિઓનું
૨. 'ઉપશમ' શ્રેણી અને 'ક્ષપક'	પૌર્વાચય ^૨
—શ્રેણી સંબંધી સાહિત્ય	૬. કર્મવિષયક શંકાઓ અને
૩. કર્મોનું દિગ્દર્શન	સમાધાનો
૪. કર્મદલિકની વહેંચણી	૭. 'કર્મ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિઓ

૧ જુઓ આ. મુ. (પૃ. ૨૮).

૨ આ bibliography મેં ઈ.સ. ૧૯૬૦માં છપાવી છે. એમાં એ સમય મુદ્દામાં મારા પ્રકાશિત તથા અપ્રકાશિત ગ્રંથો તેમ જ ૫૪૬ પ્રકાશિત લેખોની નોંધ છે. ત્યાર બાદ છપાયેલા કર્મવિષયક કેટલાક લેખોનાં નામાદિ મેં આ પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આપ્યાં છે.

૩ બધા લેખો સ્વજાતર કરવું પડ્યું હોવાથી એકત્રિત કરી રાખાયા નથી.

૮. કર્મસિદ્ધાન્ત અંગેનાં ઉદા-
હરણો।
૯. કર્મસિદ્ધાન્ત અંગેની કુટલીક
વિગતોમાં શ્વેતાચરો અને
દિગંજરોમાં મતભેદ
૧૦. કર્મસિદ્ધાન્ત સંબંધી
પદ્ધતિમક રચનાઓ।
૧૧. જૈન કર્મસિદ્ધાન્તનું તુલ-
નાત્મક અવલોકન
૧૨. જૈન દર્શનનો કર્મસિદ્ધાન્ત
૧૩. જૈન દષ્ટિએ ઉત્ક્રાન્તિ
(evolution) અને અપ-
ક્રાન્તિ (involution)
[આત્મોન્નાતનાં સોપાન]
૧૪. જૈન ધર્મ અને આત્મ-
વિકાસનો ક્રમ
૧૫. જૈન ધર્મ અને કર્મનો
સિદ્ધાન્ત
૧૬. પુણ્ય અને પાપ
૧૭. પ્રકૃતિચન્દના પ્રકારોનું વર્ગી-
કરણ
૧૮. બૃહત્કર્મ પ્રકૃતિ અને ઐની
ચૂલિયું
૧૯. શિવશર્મચૂરિ, આચાર્ય
ગુણધર અને મુનિ યતિ-
વૃષભ તેમજ એ ત્રણેના
ગ્રન્થો।
૨૦. સમાનનામક કર્મગ્રન્થો
અને ગ્રન્થાંશો।
૨૧. સિદ્ધાન્તિકો અને કાર્મ-
ગ્રન્થિકો વચ્ચે મતભેદો।

*

*

*

પ્રકરણ ૧૦: એકવીસ આનુષંગિક રચનાઓ.

એમ કર્મસિદ્ધાન્તને અંગે અનાગમિક સાહિત્યના એક અંગ-રૂપે સ્વતંત્ર કૃતિઓ રચાઈ છે તેમ આ સાહિત્યને લગતી કુટલીક કૃતિઓમાં કર્મસિદ્ધાન્તનું પ્રાસંગિક નિરૂપણ છે. આવી કુટલીક પ્રાયઃ મહત્વની કૃતિઓ નીચે મુજબ છે:—

(૧) તત્ત્વાર્થધિગમસૂત્ર—આ વિદ્યાવારિધિ ઉમાસ્વાતિની સંક્ષિપ્ત પરંતુ સંગીન સૂત્રાત્મક કૃતિ છે. એના પ્રત્યે, શ્વેતાંબરો તેમ જ દિગંબરો પણ વિશેષ આદરભાવ સેવે છે અને એના ઉપર બંને ફિરકાના વિદ્વાનોએ મહત્વપૂર્ણ ટીકાઓ રચી છે. આના આદ્ય અધ્યાયમાં સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ આપી અને એની ઉત્પત્તિનાં નિમિત્તો દર્શાવી પાંચે જ્ઞાનનું વિસ્તૃત નિરૂપણ કરાવ્યું છે.

અ. ૨માં ઔપશયિકાદિ ભાવો, ઇન્દ્રિયો. પાંચે શરીર અને આયુષ્યના પ્રકારો એમ વિવિધ બાબતો રજૂ કરાઈ છે.

અ. ૬માં કર્મબંધના હેતુઓનું નિરૂપણ છે.

અ. ૮માં બંધના મિથ્યાદર્શનાદિ પાંચ કારણો, બંધનું સ્વરૂપ અને એના પ્રકારો, મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં નામ, સ્થિતિ-બંધ, અનુભાવ-બંધ અને પ્રદેશ-બંધ એમ જાતજાતની માહિતી અપાઈ છે.

અ. ૯માં પરીવહો અને ધ્યાનો વિષે નિરૂપણ છે.

અ. ૧૦માં સર્વજ્ઞતાની પ્રાપ્તિ, મોક્ષનું લક્ષણ, કુટલાક ભાવોના અભાવથી થતી મુક્તિ તેમ જ સિદ્ધ પરમાત્માઓને લગતી બાર બાબતો એમ વિવિધ બાબતો રજૂ કરાઈ છે.

(૨) પ્રાચીન સંસ્કૃત કર્મશાસ્ત્ર—વિદ્યાવારિધિ ઉમાસ્વાતિના ત. સ. ઉપર તેમ જ એના સ્વોપજ્ઞ ભાષ્ય ઉપર સિદ્ધસેનગણ્ડિય

મહત્વપૂર્ણ ટીકા સંસ્કૃતમાં રચી છે અને એમાં વિવિધ અવતરણો આપ્યાં છે. ત.સૂ.ના અ. ૮નાં સૂત્ર ૨-૪, ૧૦, ૧૧, ૨૨, ૨૪ અને ૨૬માં જે કર્મવિષયક સંસ્કૃત અવતરણો આ ગણિતી આપ્યાં છે એની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :—

૧૩ (૫+૮), ૮ (૧+૭), ૪ (૧+૧+૨), ૧૫ (૧+૨+૨+૧+૧+૧+૧+૧+૧+૧+૧+૧+૧+૧+૧+૧) ૧; ૧૦ (૧+૨+૨+૧+૩), ૧ અને ૧૨ (૭+૫).

આમ કુલને ૬૪ અવતરણો છે. તેમાંના છેદ્વાં પાંચ દોઢ ‘યાપનીય’ કૃતિનાં હોય તો બાકીનાં ૫૯ અવતરણો પણ એમાંનાં જ હશે અથવા અન્ય દોઢ એક જ કૃતિમાંથી ઉદ્દ્યુત કરાયાં હોવાં ભેદજી. આ અવતરણો એકસાથે જોવાવાં ભેદજી જેથી હુન્ત જણાતા અંધ કે અંધોના પત્તો લાગે.

એમ લાગે છે કે આ સિદ્ધસેનગણિની સામે દોઢ પણ પ્રાચીન સંસ્કૃત કર્મશાસ્ત્ર કે કર્મશાસ્ત્રી હશે અથવા તો જૈન દર્શનને અંગેના દોઢ પ્રાચીન ગ્રંથમાં કર્મ સંબંધી પ્રાસંગિક નિરૂપણ હશે.

(૩) **‘જીવસમાસ’**—આ ૨૮૬ ગાથાની કૃતિ દોઢકે ‘મલધારી’ વાચના અનુસાર રચી છે. એમાં કર્મસિદ્ધાન્ત અને તેમાં ખાસ કરીને ગુણરથાનો વિષે નિરૂપણ છે. એનું સ્પષ્ટીકરણ ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિએ

૧ આ કૃતિ ‘મલધારી’ હેમચન્દ્રસૂરિની મોઢામાં મોઢી વિ.સં. ૧૧૬૪માં રચાયેલી વૃત્તિ સહિત “આગમોદય સમિતિ” તરફથી ઈ.સ. ૧૯૨૭માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧., પૃ. ૧૪૨)માં આ કૃતિમાં ૨૬૭ ગાથા હોવાનો અને પૃ. ૧૪૩માં આ ઉપર શીર્ષકસૂરિની તેમ જ એક અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા હોવાનો ઉલ્લેખ છે. ઉપર્યુક્ત મુદ્રિત વૃત્તિમાં આ પૂર્વે બે ટીકા રચાયેલી ઉલ્લેખ છે તે કઈ તે નજીક બાકી રહે છે. જોના ચૈદ ગુણરથાનોમાં સંગ્રહ સૂચવનાર આ જીવસમાનો ગુજરાતી ભાવાર્થ માસ્તર ચંદુલાલ નાનવંદે પ્રકાશિત કર્યો છે.

વૃત્તિ દ્વારા કર્યું છે અને ગુજરાતી ભાવાનુવાદ ચંદુલાલ માસ્તરે કર્યો છે. ગુલુસ્થાનેને લગતી ગાથાઓના ક્રમાંક નીચે મુજબ છે:—

૮, ૯, ૨૨-૨૪, ૨૬, ૫૮, ૬૫, ૧૪૪-૧૪૬, ૨૧૬-૨૨૮, ૨૫૦-૨૫૬ અને ૨૭૭-૨૮૧.

(૪) **કુવલયયાલા-આ** ગનનીય કથા ઉદ્ધોતનસૂરિએ ઉદ્ધે દાક્ષિણ્યમિહનસૂરિએ એમના પોતાના કથન મુજબ 'હ્રી' દેવીના વચનશ્રી શકસંવત્ ૭૦૦માં એક દિવસ ઓછો હતો ત્યારે પૂર્ણ કરી હતી એમાં કર્મસિદ્ધાન્તને લગતી કેટલીક ત્રિગતો પ્રસંગોપાત છૂટીછવાઈ પીરસાઈ છે. જેમકે ભા. ૧, પૃ. ૨૩૦-૨૩૨માં શુભ અને અશુભ કર્મના વિપાકોનો ગતિ, વેદ ઇત્યાદિપૂર્વક નિર્દેશ છે. પૃ. ૨૪૧માં જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના ઉદય, ક્ષય, હયોપશમ અને ઉપશમનાં શાં નિમિત્તો છે એવો પ્રશ્ન કરાયો છે અને પૃ. ૨૪૨માં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ અને ભાવની અપેક્ષાએ રહિતરહ્યપૂર્વક એનો ઉત્તર અપાયો છે.

(૫) **ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા-આ** કથા સિદ્ધિર્થિએ વિ. સં. ૯૬૨માં રચી છે. એ રૂપકાત્મક સાહિત્યનો જેનમૂન નમૂનો છે એમાં કર્મસિદ્ધાન્તને લગતી ત્રિગતો છૂટીછવાઈ નજરે પડે છે. એ એકત્રિત કરાવી હટે. તેમ કરવામાં શ્રીસિદ્ધિર્થિ નામના વેપુસ્તકના અંતમાં અપાયેલા વિષયાનુક્રમ સહાયક થઈ પડે તેમ છે.

૧ આ સંપૂર્ણ વૃત્તિ (મૂળ માત્ર) પ્રથમ ભાગ તરીકે "સિદ્ધિ જેન મન્યમાલા"માં ઈ. સ. ૧૯૫૯માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. આનો ગુજરાતીમાં ભાવાનુવાદ શ્રીદેવસાગરસૂરિએ કર્યો છે અને એ છપાવાય છે.

૨ હા. ત. જેમ વળરૂપ દ્રવ્ય વડે હણાયેલાને વેદના યાય તેમ મોહનીય કર્મના વિપાકની વેળા યાય.

૩ આ પુસ્તક "જે. ધ. પ્ર. સ." તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૬માં છપાવાયું છે.

(૬) પંચયણસારુદ્ધાર અને એની વૃત્તિ—નેમિચન્દ્રસૂરિએ પંચયણસારુદ્ધાર રચ્યો છે અને સિદ્ધસેનસૂરિએ એની વિસ્તૃત વૃત્તિ “કરિ-સાગર-રવિ” વર્ષમાં અર્થાત્ વિ. સં. ૧૨૪૮ કે ૧૨૭૮માં રચી છે. મૂળ કૃતિનાં નિમ્નલિખિત દાર (દ્વાર)માં કર્મવિષયક નિરૂપણ છે અને એનું સ્પષ્ટીકરણ એની વૃત્તિમાં છે :—

૪૭માથી ૫૮મા એમ બાર દારમાં સિદ્ધો વિષે વિવિધ માહિતી અપાઈ છે.

૮૯મા દારમાં ‘ક્ષપક’શ્રેણિ અને ૯૦મામાં ‘ઉપશમ’શ્રેણિનું નિરૂપણ છે.

૧૪૮મા દારમાં સમ્યક્ત્વના ૬૭ લેહાનો અને ૧૪૯મામાં ૧૦નો નિર્દેશ છે.

૧૫૮મા, ૧૫૯મા અને ૧૬૨માં એ ત્રણ દારમાં અનુક્રમે પદ્મોપમ, સાગરોપમ અને પુદ્ગલપરાવર્ત વિષે માહિતી અપાઈ છે.

૧૬૫મામાં આઠ મદનો ઉલ્લેખ છે.

૧૭૦મામાં દસ પ્રાણો ગણાવાયા છે.

૧૭૩માથી ૧૮૪મા દારમાં નારકોને લગતી હકીકત છે.

૧૮૫મા દારમાં એકેન્દ્રિયાદિની કાયસ્થિતિ અને ૧૮૬મામાં ભવસ્થિતિ વર્ણવાઈ છે.

૧૮૮માથી ૧૯૧મા દારમાં અનુક્રમે ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ જીવેની લેશ્યાઓ તેમ જ એકેન્દ્રિયાદિની ગતિ તથા આગતિની બાબત રજૂ કરાઈ છે.

૧૯૭મા દારમાં ભવંતપતિ વગેરેની લેશ્યા તેમ જ ૨૦૨મા અને ૨૦૩મા દારમાં અનુક્રમે એમની ગતિ અને આગતિની વિચારણા છે.

૧. આ અંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર ભીમશી માણિકે છપાવ્યા બાદ દસેક વર્ષે એનો તેમ જ સિદ્ધસેનીય વૃત્તિનો આધાર લઈ હીરાલાલ હંસરાજે કરેલું ગુજરાતી ભાષાંતર મૂળ સહિત બે ભાગમાં મોહનલાલ ગોવિંદજીએ પત્રાકારે પાલીતાણાથી અનુક્રમે ઈ. સ. ૧૯૨૧ અને ઈ. સ. ૧૯૨૨માં પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

૨૦૭મા દારમાં આઠ પ્રમાદ વિષે ઉલ્લેખ છે.

૨૧૫મા દારમાં આઠ મૂળ પ્રકૃતિનો અને ૨૧૬મામાં એની ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉલ્લેખ છે.

૧૭મા દારમાં બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સંતાનો તેમજ ૨૧૮મામાં અજ્ઞાધાકાળ સહિત કર્મસ્થિતિનો વિચાર કરાયો છે.

૨૧૯મા દારમાં ૪૨ પુણ્યપ્રકૃતિઓનો અને ૮૨ પાપપ્રકૃતિઓનો ઉલ્લેખ છે.

૨૨૧મા દારમાં ઔપશયિકાદિ છં ભાવોનું નિરૂપણ છે.

૨૨૪મા દારમાં ૧૪ ગુણસ્થાનો અને ૨૨૫મામાં માર્ગભૂતસ્થાનોને લગતી વિગતો છે.

૨૨૭મા દારમાં પંદર યોગનો નિર્દેશ છે.

૨૨૯મા દારમાં ગુણસ્થાનોનાં કાલમાત્ર દર્શાવાયાં છે.

૨૩૧મા દારમાં સાત સમુદ્ધાતનો અધિકાર છે.

૨૩૨મા દારમાં છં પર્યાપ્તિનું સ્વરૂપ આલેખાયું છે.

૨૪૯મા દારમાં સમ્યક્ત્વાદિનાં અંતરોનો નિર્દેશ છે.

૨૬૦મા દારમાં પદ્મસ્થાનવૃદ્ધિહાનિ વિચારાયું છે.

૨૭૬મા—અંતિમ દારમાં સિદ્ધતા ૩૧ ગુણો ગણાવાયા છે.

સિદ્ધસેનસૂરિકૃત વૃત્તિ—આમાં કર્મવિષયક નિમ્નલિખિત શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ અપાય છે :—

અનન્તાનુબન્ધન, અન્તરાય, અપ્રત્યાખ્યાન, અરતિમોહનીય અવધિ, આયુસ્, આવરણ, ઉપધાત, કપાય, ગતિ, ગોત્ર, ચારિત્ર-મોહનીય, જુગુપ્સામોહનીય, જ્ઞાન, ત્રસ, દર્શન, દર્શનમોહનીય નપુંસકવેદ, નામન, નિદ્રા, નોકધાય, પરિભોગ, પુંવેદ, પ્રયલા,

૧ દા. ત. "નિયતં દ્રાતિ કુરિષતતથમ્—અવિસ્પષ્ટત્વં ચેતન્યં ગચ્છતિ અનયાં હતિ નિદ્રા".

પ્રત્યાખ્યાનાવરણ, ગન્ધન, લાયમોહનીય, ભોગ, ગતિ, મિથ્યાત્વ-મોહનીય, રતિમોહનીય, વિહાયોગતિ, વેદનીય, શોકમોહનીય, શ્રુત, સંઘાતન, સંજ્વલન, સમયતુરસ્ત, સેવાત, સ્ત્યાનગૃહિ, સ્ત્યાનદ્ધિ, સ્ત્રીવેદ અને હાસ્યમોહનીય.

(૭) યોગશાસ્ત્ર અને એનું સ્વોપજ્ઞ વિવરણ—આ મૂળ કૃતિ તેમ જ એનું સ્વોપજ્ઞ વિવરણ 'કલિં' હેમચન્દ્રસૂરિની રચના છે. એના પ્ર. ૪, શ્લો. ૧૭૮માંના આ વિવરણ (પત્ર ૩૦૬આ-૩૦૮અ)માં વિવિધ કર્મના ગંધના હેતુઓ દર્શાવાયા છે અને એના ઉલ્લેખ દેવેન્દ્રસૂરિએ કૃમ્મવિવાગ (ગા. ૫૩-૬૦)ની સ્વોપજ્ઞ ટીકા (પૃ. ૫૯-૬૪)માં કર્યો છે.

(૮) અર્થદીપિકા—આ વન્દિતુસુતની રત્નશેખરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૯૬માં રચેલી સંસ્કૃત વૃત્તિ છે. વન્દિતુસુત (ગા. ૬)ની આ વૃત્તિ (પત્ર ૨૪આ-૨૮અ)માં સમ્યક્ત્વના સ્વરૂપનું વિસ્તૃત નિરૂપણ છે.

(૯) લોકપ્રકાશ—આ વૈયાકરણ વિનયવિજયગણિએ જુનાગઢમાં વિ. સં. ૧૭૦૮માં પૂર્ણ કરેલો મહાભૂત્યશાળી જૈન વિશ્વકોશ (encyclopaedia) છે. એના સર્ગ ૧માં પદ્યોપમ અને સાગરોપમ વિષે કથન છે.

સ. ૨માં સિદ્ધને લગતી કૃટજીક વિગતો અપાઈ છે.

સ. ૩માં પર્યાપ્તિ, ભવસ્થિતિ, કાયસ્થિતિ, શરીર, સંસ્થાનો, સમુદ્ધવાતો, ગતિ, આગતિ, લેશ્યા, સંહનનો, કષાયો, સંજ્ઞા, ઈન્દ્રિયો, ત્રણ વેદ, સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાદૃષ્ટિના પાંચ પ્રકાર,

૧ આ શ્લોકમાં અશુભ કર્મના હેતુઓ નાંચે મુજબ ગણાવાયા છે :-

કષાયો, વિષયો, યોગો, પ્રમાદ, અવિરતિ, મિથ્યાત્વ તથા આર્ત અને રોદ્ધ ધ્યાનો.

મિત્ર દૃષ્ટિ, ઔદ ગુણસ્થાનો, પંદર યોગ અને લવસ'વેધ એમ ત્રિવિધ જાળતો રજૂ કરાઈ છે.

સ. ૪માં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ અને સ. ૫માં જાદર એકેન્દ્રિય, સ. ૬માં ત્રિકેન્દ્રિય, સ. ૭માં મનુષ્યો અને સ. ૮માં દેવોને લગતી પર્માપ્તિ વગેરેના નિર્દેશ છે.

સ. ૧૦માં લવસ'વેધ, કર્મજંઘના હેતુઓ, મૂળ પ્રકૃતિઓનાં અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં નામ, સ્થિતિ, અજાધાકાળ, નિષેક તેમ જ પુણ્યપ્રકૃતિઓ અને પાપપ્રકૃતિઓ તથા ઘાતી અને ભવોપ-ગ્રાહી (અઘાતી) કર્મો વિષે નિરૂપણ છે.

‘ક્ષેત્રલોક’ અંગેના ઔદમા સર્ગમાં નારકાની લેશમા, આયુષ્ય વગેરે વિષે માહિતી અપાઈ છે.

‘કાલલોક’ સંજંધી પાંત્રીસમા સર્ગમાં ચાર જાતના પુદ્ગલ-પરાવર્ત, ઔદારિકાદિ આઠ વર્ગણા અને રૂપધર્મકાનું નિરૂપણ છે.

‘ભાવલોક’ પરત્વેના છત્રીસમા સર્ગમાં ઔપશંગિકાદિ ૭ ભાવોનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. એ દ્વારા પહેલા પાંચ ભાવોના પદ પ્રકારો, છઠ્ઠા ‘સાન્નિપાતિક’ ભાવના ૨૬ સાંયોગિક ભંગ (ભાંગા), આઠ કર્મોને લક્ષીને ભાવો, ૧૪ ગુણસ્થાનકો સંજંધી ભાવો, ૧૪ ગુણસ્થાનકોને લગતા ઉત્તર ભાવોનું યંત્ર તેમ જ ઔદયિકાદિ ભાવોના સાદિસાંત વગેરે ચાર ભંગ એમ ત્રિવિધ જાળતો આલેખાઈ છે.

(૧૦) ૧આધ્યાત્મિકમતખંડનની સ્વોપજ્ઞા ટીકા—આ ટીકા ન્યામાચાર્ય યશોવિજયગણ્ધિએ રચી છે. એના પત્ર પંચ્યા-પરઆમાં ગન્ધ, ઉદય, ઉદારણા અને સત્તા એ ચારનાં લક્ષણ આપી કર્મની

૧ આને આધ્યાત્મિકમતપરીક્ષા પણ કહે છે. એનો તેમ જ એની સ્વોપજ્ઞા ટીકાનો પરિચય મેં યશોદોહન (ખ.૩ ૨, ઉપખ ૩, પ્રકરણ ૫)માં આપ્યો છે.

આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓ તેમ જ ૧૫૮ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ ગણવામાં છે. ૫૪૨ અર્થમાં કેવલજ્ઞાનની ઉદય આશ્રીને ૪૨ પ્રકૃતિઓનો ઉલ્લેખ છે.

(૧૧) અભિધાનરાજેન્દ્ર—આ સાડા ચાર લાખ શ્લોક જેવડો મહાકાવ્ય પાંચમ—સંસ્કૃત કોશ શ્રીવિજયરાજેન્દ્રસુરિએ વિ. સં. ૧૯૪૬થી ૧૯૬૦ના ગાળામાં રચ્યો છે. એના પત્રીજા ભાગ (પૃ. ૨૪૩-૩૩૫)માં ‘કર્મ’ (કર્મ) વિષે નિમ્નલિખિત ૩૭ ગાયત્રી સંસ્કૃતમાં રજૂ કરાઈ છે :-

૧ કર્મના ત્રણ પ્રકારો અને એનું સ્વરૂપ.

૨ કર્મ અને શિલ્પનો ભેદ.

૩ નૈયાયિકાએ અને વૈયાકરણીએ કરેલું ‘કર્મ’ પદાર્થનું નિરૂપણ.

૪ કર્મના નાગાદિ નિલેપના કથનપૂર્વક આધ્યાકર્મનું સ્વરૂપ.

૫ કર્મનું સ્વરૂપ.

૬ પુણ્ય અને પાપરૂપ કર્મની સિદ્ધિ.

૭ અકર્મવાદી નારિતકના મતનું નિરાકરણ.

૮ કર્મનું મૂર્તત્વ અને એને અંગેના આક્ષેપો તથા તેનો પરિહાર.

૯ જગતની વિચિત્રતા દ્વારા કર્મની સિદ્ધિ.

૧૦ જીવ અને કર્મનો સંગ્રહ.

૧૧ કર્મનું અનાદિત્વ.

૧૨ જગતની વિચિત્રતાનો હેતુ કર્મ જ, તત્ત્વ કે ઈશ્વરાદિ.

૧૩ સ્વભાવવાદીનું નિરાકરણ.

૧૪ કર્મની પુણ્ય અને પાપરૂપે વિચારણા.

૧૫ પુણ્ય અને પાપનાં પૃથક્ પૃથક્ લક્ષણો.

૧૬ કર્મના ચાર પ્રકારો.

૧૭ કર્મના ગદ્યવાદી અને સ્પષ્ટવાદી ગોષ્ઠાગાહિલના મતનું નિરૂપણ.

- ૧૮ કર્મ સંબંધી અભેતોના મત દર્શાવવા પૂર્વક કર્મના ચાર પ્રકારોનું નિરૂપણ.
- ૧૯ મૂળ પ્રકૃતિના અને ઉત્તર પ્રકૃતિના નિરૂપણપૂર્વક જોના નામાદિ લક્ષીને ૮ પ્રકારો
- ૨૦ કર્મના ધ્રુવગંધી અને અધ્રુવગંધી એ જ પ્રકારો.
- ૨૧ ધ્રુવગંધિની અને અધ્રુવગંધિની પ્રકૃતિઓનાં ભાંગો અને સત્તા.
- ૨૨ કર્મની સર્વઘાતી અને દેશઘાતી પ્રકૃતિઓ.
- ૨૩ ક્ષેત્રવિપાકાદિ પ્રકૃતિઓનું પ્રતિપાદન.
- ૨૪ પ્રકૃતિના ઉદયના પાંચ હેતુ.
- ૨૫ જ્ઞાનાવરણાદિ પ્રકૃતિના વિસ્તૃત વિવેચનપૂર્વક સ્થિતિ આદિનું નિરૂપણ.
- ૨૬ સમ્યક્ત્વ-વેદનીય, મિથ્યાત્વ-વેદનીય, રમ્યાદિ વેદ વગેરે અને આયુષ્યની મૃત્યુ-પૂર્વક નામાદિનું પ્રતિપાદન.

આ ઉપરાંત આ કોશમાં શબ્દો વિષે માહિતી આપાઈ છે.

(૧૨)^૧ તત્ત્વપ્રભા — આ

- ૨૭ 'તીર્થિકર-નામ' કર્મ અને આહારકદ્વિકની સ્થિતિ સંબંધી મતાંતર.
- ૨૮ જ્ઞાનાવરણાદિના જવન્ય સ્થિતિગંધનું સ્વામિત્વ.
- ૨૯ અવિરતસમ્યક્ત્વી આદિનો સ્થિતિગંધ.
- ૩૦ જ્ઞાનાવરણના અવિભાગ પરિચ્છેદો.
- ૩૧ મૂળ પ્રકૃતિના ગંધન પરત્વે ચાર પ્રકૃતિસ્થાનો.
- ૩૨ કર્મના ગંધને વિષે કર્મ-પ્રકૃતિના ગંધનો વિચાર.
- ૩૩ કર્મના વેદન અને જોના ગંધની સાથે જોના ઉદયનો વિચાર.
- ૩૪ ઉત્તર પ્રકૃતિઓના સંવેધાદિ.
- ૩૫ ક્રિયાવાદીઓનો કર્મની વિચારણા દ્વારા નાશ કરી જોમના મતનું ખંડન.
- ૩૬ સોપકમ અને નિરુપકમનાં ઉદાહરણો.
- ૩૭ કર્મોના ક્ષયનો વિચાર.

મયાસ્થાન કર્મવિધેયક કંટલાક

ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિકૃત

ન્યાયાદોષ ઉપર તીર્થોદ્ધારક શ્રીવિજયનેગિસરિજીએ સંસ્કૃતમાં વિ. સં. ૧૯૭૨માં રચેલી વિવૃતિ છે. એમાં ચૌદ ગુણુસ્થાનકો અને સમુદ્વચાતનું વિસ્તૃત નિરૂપણ છે.

(૧૩) જૈનતત્ત્વપ્રદીપ—આ જીવાદિ તત્ત્વોને અંગેની વિ. સં. ૧૯૭૩માં સંસ્કૃતમાં રચાયેલી કૃતિ છે. એના પ્રણેતા ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગળાવિજયજી છે. એમાં 'અ'ધ' વગેરેમાં કર્મવિષયક વાનગીઓ પીરસાઈ છે.

(૧૪) રઆહુત દર્શન દીપિકા—આ જૈનતત્ત્વપ્રદીપનું મારું વિસ્તૃત વિવેચન—સ્પષ્ટીકરણ છે. એમાં કર્મસિદ્ધાન્તને અંગે નીચે મુજબના વિષયોનું નિરૂપણ છે :—

આસ્તવની વ્યુત્પત્તિ ઉ(૩), પુણ્ય અને પાપ (૭-૮), અદૃષ્ટની સિદ્ધિ (૪૦-૪૩), પુણ્ય અને પાપના પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઇલાદિ પ્રકારો (૪૦-૪૧), મૂર્ત કર્મથી અમૂર્ત આત્માનું બન્ધન (૪૩-૪૪), અંતર્મુહૂર્તની વ્યાખ્યા (૫૨), ગુણુસ્થાનનો અર્થ (૭૪), સમ્યગ્દર્શનની રૂપરેખા (૭૫-૧૪૫)—પલ્લોપમ અને સાગરોપમ (૭૮-૮૨), પુદ્ગલ-પરાવતંત્રના પ્રકારો (૮૨-૮૬), વર્ગીણાનું લક્ષણ અને એના સાત પ્રકારો (૮૩), કાર્મગ્રન્થિકો અને સૈદ્ધાંતિકો વચ્ચેના મતભેદો (૧૦૯-૧૧૧), સમ્યક્ત્વની સ્થિતિ (૧૧૮), ૧૪ ગુણુસ્થાનકોનાં નામ (૧૧૮), સમ્યગ્દર્શનનાં સત્, ગતિ, ઇન્દ્રિય ઇલાદિ તેર કે વીસ દારો (૧૬૧-૧૬૪), પાંચ જ્ઞાનોનું નિરૂપણ (૧૭૭-૨૭૨), ઔપશ-ગિકાદિ ભાવો (૩૩૧-૩૬૪), લેશ્યાઓ (૩૫૦-૩૬૩), સ્પર્ધક (૩૪૪), ભાવવેદના ત્રણ પ્રકારો (૪૭૦), આયુષ્યમીમાંસા (૪૭૧-

૧. આ કૃતિ આહુત દર્શન દીપિકા સહિત "અ. જૈ. ગ્રં." તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૨. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ. ટિ. ૧.

૩. આ પૃષ્ઠોં છે.

૪૮૧), કર્મ અને નોકર્મ વચ્ચે તફાવત (૬૪૬), વર્ગણ (૭૧૩-૭૧૮), આસ્તવનો અર્થ અને કર્મશ્યાદિ સાથે સંતુલન (૭૩૮-૭૩૯), આસ્તવ, કર્મ અને યોગનાં લક્ષણ (૭૪૦-૭૪૧), કષાયની વ્યુત્પત્તિ (૭૪૩), અશુભ કર્મનાં કારણો (૭૪૪), કષાયોદિના અર્થ (૭૪૪), સાંપ્રત્યિક અને અપોષ્યિક કર્મ (૭૪૭), આસ્તવના ૪૨ ભેદો (૭૬૨), કર્મબંધની વિશેષતાનાં કારણો (૭૬૬), પરિસ્તવ અને અનાસ્તવ (૭૬૭), મૂળ પ્રકૃતિઓ (૭૭૮), આઠ કર્મના તેમજ મોહનીય કર્મના ભેદોના આસ્તવો (૭૭૮-૮૧૧), બંધનાં કારણો (૯૭૫), અવિરતિનું પ્રમાદ અને કષાયથી પૃથક્ત્વ (૯૭૫), અવિરતિનો કષાયમાં ક્ષયિત અંતર્ભાવ (૯૭૫), મિથ્યાદર્શનાદિ અને શુલ્કસ્થાનો (૯૭૬), બંધોનાં કારણોની સંખ્યા પરત્વે મતભેદ (૯૭૬), અવિરતિ, કષાય અને પ્રમાદનાં લક્ષણ (૯૯૦), પ્રમાદના પ્રકારો (૯૯૧), અમૂર્ત આત્મા અને કર્મનું મહત્ત્વ (૯૯૨), બંધનો અર્થ (૯૯૨), કર્મ-બંધની બદ્ધાદિ ત્રિવિધતા (૯૯૩), ચોષ્ઠઃમાહિલ (૯૯૪), પ્રકૃતિ, રિથતિ વગેરેનાં લક્ષણ અને એનાં ઉદાહરણો (૯૯૬-૯૯૮), જ્ઞાનાવરણોદિનો પરસ્પર સંબંધ (૧૦૦૦), ઉત્તર પ્રકૃતિઓ (૧૦૦૨-૧૦૫૦), જ્ઞાનાવરણોદિની રિથતિ અને એનો અબાધાકાળ (૧૦૫૧), નિર્જરાની વિવિધતા (૧૦૫૨), અનુભાગના અર્થ (૧૦૫૩), પુણ્યની વ્યાખ્યા (૧૦૫૫), ૪૨ પુણ્યપ્રકૃતિ (૧૦૫૬), પુણ્ય બાંધવાના ૯ પ્રકારો (૧૦૫૮), પાપ બાંધવાના ૧૮ પ્રકારો (૧૦૫૮), પુણ્ય અને પાપના બળે પ્રકારો (૧૦૫૮), 'સમ્યતુરત્ત'નો અર્થ (૧૦૫૯), ગતિ પ્રમાણે પુણ્યપ્રકૃતિઓનો વિભાગ (૧૦૫૯), જાતિ પ્રમાણે પુણ્ય-પ્રકૃતિઓનો વિભાગ (૧૦૬૦), ગતિ પ્રમાણે પાપ-પ્રકૃતિઓનો વિભાગ (૧૦૬૦), જાતિ પ્રમાણે પાપ-પ્રકૃતિઓનો વિભાગ (૧૦૬૧), પુણ્ય અને પાપનાં વારતનિક અને રવતંત્ર અસ્તિત્વ (૧૦૬૧-૧૦૬૪), સંવર (૧૦૬૫-૧૧૦૫), ધ્યાન (૧૧૨૪-૧૧૩૬), 'શૈલેશી' અવસ્થા

(૧૧૪૨), મોહનીયાદિનો ક્ષય (૧૧૪૬) અને કૃતલાક ભાવોનો નાશ (૧૧૪૭).

(૧૫) ઉસભપંચાસિયાનું સ્પષ્ટીકરણ—આ દ્વારા નિમ્ન-લિખિત બાબતો સ્પષ્ટ કરાઈ છે:—

કર્મના આઠ પ્રકારો (૧૨), મોહનીય કર્મના ૨૮ ભેદો (૧૨), આઠે કર્મોના જનન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ (૧૨-૧૩), સમ્યક્-ત્વમીમાંસા (૧૩-૩૫), ધ્યાનનું દિગ્દર્શન (૮૩-૮૫), કષાયની વ્યુત્પત્તિ અને જોતા ચાર પ્રકારો (૯૦), પુણ્ય અને પાપની ચતુર્ભંગી (૧૦૫), પ્રથમ ગુણસ્થાનના નાગની સાર્થકતા (૧૦૬-૧૧૦), અંત-મુંહૂર્તનો અર્થ (૧૩૮), અંધના પ્રકૃતિ વગેરે ચાર પ્રકાર (૧૪૭), જ્ઞાનાવરણના પાંચ ભેદ (૧૪૭), દ્રવ્ય-આયુષ્ય અને ભાવ-આયુષ્ય (૧૫૪), સોપકમ, નિરુપકમ, અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય આયુષ્ય (૧૫૪-૧૫૫), નોકષાયનો અર્થ અને જોતા નવ પ્રકારો (૨૦૫), નામ-કર્મ અને જોત્ર-કર્મની સંગજણ (૨૦૬) અને વેદના ત્રણ પ્રકારો (૨૩૬-૨૩૭).

(૧૬) વીરભક્તામરતું સ્પષ્ટીકરણ—આ વીરભક્તામરના શ્લો. ૧૪ના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૩૨-૩૭)માં કષાયમીમાંસા અને શ્લો. ૪૧ના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૮૯-૮૮)માં સંસ્થાનવિચારને સ્થાન અપાયું છે.

૧. જુઓ "દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૩માં પ્રકાશિત "ઋષભપંચાસિકા (ઉસભપંચાસિયા) અને વીરસ્તુતિયુગલરૂપ કૃતિકલાપ".

૨. આ સ્પષ્ટીકરણ મેં કર્યું છે.

૩. આ "શ્રીભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ (પ્રથમ વિભાગ)"માં "આજમોહ્ય સમિતિ" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૬માં છપાયેલ છે. આનાં અનુવાદ અને સ્પષ્ટીકરણ મેં કર્યાં છે.

(૧૭) ૧આહૃત જીવન ત્યોતિ—આ મારા પુસ્તકની ચોથી કિરણાવલીમાં ૭ દેરયાનું સ્વરૂપ એક ચિત્ર સહિત અપાયું છે. પાંચમીમાં કર્મપ્રકૃતિ અને તેના પ્રકારોની સમજણ તેમજ આઠ કર્મપ્રકૃતિ પૈકી પ્રત્યેકને અગે એકેક ચિત્ર છે.

(૧૮) ૨The Jain Religion and Literature—આ મારું રચેલું પુસ્તક જે ખંડમાં વિભક્ત કરાયું છે. એના પ્રથમ ખંડનું નિમ્નલિખિત નામવાળું તેરમું પ્રકરણ અત્ર પ્રસ્તુત છે :—

૩The Doctrine of Karman

આમાં મેં વિવિધ બાબતો અંગ્રેજીમાં આલેખી છે: 'કર્મ'ની વ્યાખ્યા, કર્મના બે મુખ્ય વર્ગ, સાંપરણિક કર્મના આઠ પ્રકારો તેમજ એનાં લક્ષણો અને ઉપપ્રકારો, કૈલાદિકની સમયમર્યાદા, નવ નોકપાય, અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય આયુષ્ય, સત્તા વગેરે ધાર્મિક શબ્દોની સમજણ, કર્મ સંબંધી જૈન અને અજૈન દૃષ્ટિનિહુઓ અને કર્મસિદ્ધાન્તનું મહત્ત્વ.

૧. આ પુસ્તકના ૧૧ ભાગ કરાયા છે. એ દરેકનો 'કિરણાવલી' તરીકે નિર્દેશ છે. અલગ મુદ્રામાં ૭ કિરણાવલીઓ અનુક્રમે ઈ. સ. ૧૯૩૪, ૧૯૩૫, ૧૯૩૫, ૧૯૩૬, ૧૯૩૭ અને ૧૯૪૨માં છપાયાં છે.

૨. આ પુસ્તકનો પ્રથમ ખંડ ઐતીહાસ બનારસીદાસે ઈ. સ. ૧૯૪૪માં લાહોરથી પ્રકાશિત કર્યો છે. બીજો ખંડ છપાતો હતો તેવામાં મુદ્રણાવયને મૃદાઓએ બાળી નાખતાં એની મારી મુદ્રણાવયપુરિતક નારા પામી હતી, લે કે એની કામચલાઉ બીજ નકલ મારી પાસે છે.

૩ આને અગે મેં D C G C M (Vol. XVIII)ની મારી અંગ્રેજ પ્રેસવાના (પૃ. ૧૩-૧૬)માં કેટલીક બીના રજૂ કરી છે.

૪. મારો "કર્મસિદ્ધાન્તને અંગેના ધાર્મિક શબ્દોનો સાર્થ કાર્ય" નામનો લેખ "જૈ.ધ.પ." (પૃ. ૭૮, અ.૬-૧૦)માં છપાયો છે.

(૧૯) 'આધ્યાત્મિક પ્રબંધાવલી' — આના લેખક રવ. છાટાલાલ હરજીવન સુશીલ છે. એમણે આ પુસ્તક (પૃ. ૨૫૭-૩૫૬)માં “કર્મગીમાંસા”ના નામથી કર્મસિદ્ધાન્ત આલેખ્યો છે.

(૨૦) જૈન ધર્મનો પ્રાણ — આ પં. સુખલાલ સંઘવીની રચના છે. આમાં કર્મ સંખ્યા વિકૃત્તીક ગણતો “કર્મતત્ત્વ”ના નામથી પૃ. ૧૮૩-૨૦૪માં અપાઈ છે. એમાં ડૉ. મેક્સમુલરનો કર્મ-સિદ્ધાન્તને અંગેનો અભિપ્રાય નોંધવાત્ર છે.

(૨૧) જૈન ધર્મનો સરળ પરિચય (ભા. ૧-૨) — પ્રથમ ભાગ શ્રીવિજયપ્રેમચરિત્રના શિષ્ય પં. ભાનુવિજયજી ગચ્છિની રચના

૧. આની ચોથી આવૃત્તિ “પૂજ્યશ્રી દેવચ દ્રવ્ય સાર્વજનિક પુસ્તકાલય” તરફથી લીંબડીથી વિ. સં. ૨૦૧૫માં છપાવાઈ છે. પહેલી ત્રણ આવૃત્તિઓ અતુલકે વિ. સં. ૧૯૩૭, ૧૯૮૦ અને ૨૦૦૧(?)માં છપાવાઈ હતી.

૨. આ પુસ્તક શ્રીરસિકલાલ ડાહ્યાવાઈ કેરાજે ઇ. સ. ૧૯૬૨માં પ્રકાશિત કર્યું છે. આ પુસ્તકનું “બ્રહ્મ અને સમ” નામના લેખ સિવાયનું લખાણ દર્શન અને ચિન્તન (ભા. ૧-૨) તેમજ દર્શન ગૌર ચિન્તન (ખંડ ૧-૨)ને આભારી છે. આ ગુજરાતી બંને ભાગ પૃથક્ પૃથક્ અને હિંદી ખંડ ૧-૨ બેમાં એમ ત્રણ લેખાદિ-સંગ્રહ ઇ. સ. ૧૯૫૭માં “પં. સુખલાલજી સન્માન સમિતિ” તરફથી છપાવાયા છે.

૩. કર્મવાદની દીર્ઘ દષ્ટિ, ‘કર્મ’ તત્ત્વની આવશ્યકતા, કર્મ સંખ્યા વિચાર અને એનો જ્ઞાતાવર્ગ, ‘કર્મ’ તત્ત્વની વિચારણાની પ્રાચીનતા અને સમાનતા તેમજ ઈશ્વર કર્મના ક્ષણને દાતા કેમ નહિ ? કર્મશાસ્ત્રનો અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અંશ તરીકે નિર્દેશ, ‘કમ’ શબ્દનો અર્થ અને એના કેટલાક પર્યાયો, કર્મનું સ્વરૂપ, પુણ્યબન્ધ અને પાપબન્ધની ખોટી અને સાચી કસોટી, સાચી નિર્લેપતા, કર્મની અનાદિતા, કર્મબન્ધનું કારણ. કર્મથી મુક્ત થવાના ઉપાયો, આત્માનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ અને પુનર્જન્મ તેમજ ‘કર્મ’ તત્ત્વ અંગે જૈન દર્શનની વિશેષતા.

૪. આનો પ્રથમ ભાગ “દિવ્ય દર્શન સાહિત્ય સમિતિ” તરફથી વિ. સં. ૨૦૧૮માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. બ્યારે દ્વિતીય “શ્રી જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ ગ્રીષ્મ શિબિર સમિતિ” તરફથી વિ. સં. ૨૦૨૦માં પ્રકાશિત કરાયો છે.

છે. એમાં જે નિમ્નલિખિત બાળતો રજૂ કરાઈ છે તે કર્ગસિદ્ધાન્ત સાથે સંબંધ ધરાવે છે :-

જીવનું વિકૃત સ્વરૂપ (પૃ. ૪૪-૪૫), પાંચ આયત્ર (પૃ. ૫૬-૬૫), આઠ કર્ગ (પૃ. ૬૬-૮૧) અને ચૌદ શુભસ્થાનક (પૃ. ૧૬૨-૧૬૭).

દ્વિતીય ભાગના લેખક તરીકે શ્રી ત્રિજ્યપ્રેમચરિત્રના શિષ્ય પં. શ્રીભાનુત્રિજ્યગણિનું નામ મુખપૃષ્ઠ ઉપર છે, જે કુ એમાં “લૈના ધર્મતા અતન્ય કર્ગસિદ્ધાન્તનું વિદ્વાન” નામનું ખીજું પ્રકરણ આ ગણિના પ્રશિષ્ય અને મુનિશ્રી ધર્માનંદત્રિજ્યગણના, શિષ્યશ્રી જયશેખર ત્રિજ્યગણે રચ્યું છે. એનાં પૃ. ૧-૧૦૩માં આ સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ છે જ્યારે પૃ. ૧૦૪માં ૧૫ પ્રશ્નો પૂરતી પ્રશ્નાવલિ છે. “ગણધરવાદ”ગત કર્ગસંશય (પૃ. ૩૬)માં કર્ગની સિદ્ધિની રૂપરેખા આલેખાઈ છે.

*

*

*

ખાંડ ૨ : દિગંબરીય કૃતિઓ

પ્રકરણ ૧૧ : કસાયપાહુડ તથા સન્તકરમપાહુડ

(૧) કસાયપાહુડ (કસાયપ્રાભૂત) કિંવા પેન્નજ-

ઘોસપાહુડ (પ્રેયોદ્દેષપ્રાભૂત)

નામો—આ ગ્રંથનાં બે નામો છે : (૧) પેન્નજઘોસપાહુડ અને (૨) કસાયપાહુડ. આ બંને નામ યતિવૃષભે આ ગ્રંથને અંગેના ચૂલ્હિસૂત્ર (સૂ. ૨૧)માં દર્શાવ્યાં છે.

૧ આ મૂળ કૃતિ યતિવૃષભના ચૂલ્હિસૂત્ર તથા એ બંનેના હિન્દી અનુવાદ તેમજ હિન્દી પ્રસ્તાવના અને સાત પરિશિષ્ટો સહિત “શ્રી વીર શાસન સંઘ” તરફથી “કસાયપાહુડસૂત્ર”ના નામથી કલકત્તાથી ઇ. સ. ૧૯૫૫માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. આના સંપાદક, અનુવાદક અને પ્રસ્તાવનાકાર પં. હીરાલાલ જૈન ‘સિદ્ધાન્તશાસ્ત્રી’ ન્યાયતીર્થ છે. આ પૂર્વે આ કસાયપાહુડ ઉપર્યુક્ત ચૂલ્હિસૂત્ર તથા જયધવલા તેમજ એ ત્રણેના હિન્દી અનુવાદ સહિત “ભારતીય દિગંબર જૈન સંઘ” તરફથી મથુરાથી કટકે કટકે છપાવવું શરૂ કરાયું હતું. અત્યાર સુધીમાં એના નવ ભાગ અનુક્રમે ઇ. સ. ૧૯૪૪, ૧૯૪૮, ૧૯૫૫, ૧૯૫૬, ૧૯૫૬, ૧૯૫૮, ૧૯૫૮, ૧૯૬૧ અને ૧૯૬૩માં છપાવાયા છે. આ નવ ભાગમાં છ અધિકાર છે. તેમાં પહેલો અધિકાર ભા. ૧માં, બીજો ભા. ૨માં, ત્રીજો ભા. ૩-૪માં, ચોથો ભા. ૫માં, પાંચમો ભા. ૬-૭માં અને છઠ્ઠો ભા. ૮-૯માં છે. છ અધિકારનાં નામ અને એને અંગેના ગાથાંક નીચે મુજબ છે :-

પેન્નજઘોસવિહત્તિ (ગા. ૧-૨૧), પયડિવિહત્તિ (ગા. ૨૨), ટિઠિવિહત્તિ (ગા. ૨૨), આહુભાગવિહત્તિ (ગા. ૨૨), પયોસવિહત્તિ (ગા. ૨૨) અને બન્ધગ (ગા. ૨૩-૫૮).

નવમા ભાગમાં સંક્રમનું નિરૂપણ છે.

૨ ‘પેન્નજ’ એટલે પ્રેયસ્ અને રાગ.

૩ ‘ઘોસ’ એટલે દ્વેષ.

ગાથાની સંખ્યા—પ્રારંભમાં ગંગલાચરણ વિનાના અને અંતમાં ઉપસંહાર વિનાના આ મંથમાં કર્તાએ જાતે ખીજ પદ્યમાં આમાં ૧૮૦ ગાથા (પદ્યો) હોવાનું કહે્યું છે. આજે ૨૩૩ ગાથા જોવાય છે. જયમધવલા (ભા. ૧, પૃ. ૧૮૨)માં સૂચવાયું છે કે કેટલાક વ્યાખ્યાન-આર્યોના મતે ૫૩ ગાથા નાગહસ્તિની રચના છે.

૨૩૩ ગાથાઓ પછી-રેખવણાદિચાર્યુલિયા (ક્ષપણાધિકાર-ચૂલિકા)ની બાર ગાથાઓ છે. આ પૈકી આઠ અને અંતિમ એ બે ગાથાઓને બાદ કરતાં બારીની દસ ગાથા તો ૨૩૩ ગાથાઓમાંની છે.

વર્ગીકરણ—દસામપાદુડની ૨૩૩ ગાથાઓના નીચે મુજબ ત્રણ વર્ગ પાડી શકાય :—

(૧) કેટલીક ગાથાઓ કેવળ પ્રશ્નરૂપ છે. એમાં ત્રણનીય વિષયો પ્રશ્નો તરીકે અપાયા છે. દા. ત. ગા. ૨૧ અને ૨૩

(૨) કેટલીક ગાથા પ્રતિપાદ્ય વિષયના સંક્ષિપ્ત સૂચનરૂપ છે. જેમકે ગા. ૪ અને ૫.

(૩) કેટલીક ગાથાઓ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ ભાષ્યાત્મક છે. દા. ત. ગા. ૧૨૫-૧૨૬.

સંક્રામણ ઇસાદિ અંગે જે ૨૧ સૂત્રગાથા છે તેને લગતી ભાષ્યગાથા ૮૬ છે. ૪

વિષય—ઉપાયોની વિનિમ્ન અવરચાઓ અને એનાથી છૂટવાનાં ઉપાયો તેમ જ એનો અગત્ય 'યત્તાં આત્મભાગાં' પ્રકટ થના મુજો એ

૧ અને 'આયસુનું' જેમ જ 'મૂરુઆપા' ૧૫ કહે છે.

૨ આ ઇ.પા. સુ.માં દિન્દી અનુવાદ સંદિત ૫. ૮૬૭-૮૬૮માં અપ.ઈ છે.

૩ પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં ૨૩૩ ગાથો અપ.ઈ છે. તમામના અંગે મમ્મકીજાનુભ્ય અને ૧૮૦ ગાથાના અંગે રાણી જાનુભ્યે અપાયા છે. ગાથાઓને ક્રમે તેને સતતા અધિભારનો નિર્દેશ કરાયો છે.

૪ પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં ૫૬૨૩૧ અધિભારની ગ.પ.ઓ મૂલગાદા અને 'અસત્કદા' એમ બે શીર્ષકપૂર્વક રજૂ કર્યા છે.

આ ગ્રંથનો મુખ્ય વિષય છે. ગ્રંથકારના મતે પ્રસ્તુત ગ્રંથ ૧૫ અધિકારોમાં વિભક્ત છે. એનાં નામ એમણે જઈણ સૌરસેણીમાં ગા. ૧૩-૧૪માં આપ્યાં છે. જ્યારે ચૂર્ણિસૂત્રકારે અને જયધવલાકારે આનાથી ભિન્ન જ દર્શાવ્યાં છે. ગા. ૧૩-૧૪ને અંગેનાં સંસ્કૃત નામો નીચે મુજબ છે :—

(૧) પ્રાયોદ્વષ વિભક્તિ, (૨) સ્થિતિ-વિભક્તિ, (૩) અતુલાગ-પદ્ધતિ, (૪) (અકર્મજન્ધની અપેક્ષાએ) જન્ધક, (૫) (કર્મજન્ધની અપેક્ષાએ) જન્ધક યાને સંક્રામક, (૬) વેદક, (૭) ઉપયોગ, (૮) ચતુરસ્થાન, (૯) વ્યંજન યાને પર્યાયક, (૧૦) દર્શનમોહો-પશામતા, (૧૧) દર્શનમોહક્ષપણા, (૧૨) દેશવિરતિ, (૧૩) સંયમ, (૧૪) ચારિત્રમોહોપશામતા અને (૧૫) ચારિત્રમોહક્ષપણા.

આ પંદર અધિકારો પૈકી પહેલા છમાં કર્મપ્રકૃતિના પ્રકૃતિ-જન્ધ ઇસાદિ ચાર પ્રકારો તેમજ ઉદય, ઉદીરણા, સત્ત્વ અને સંક્રમણનું નિરૂપણ ‘મહાકર્મમપયડિ’ પાહુડના આધારે કરાયું છે.^૧

પ્રણેતા—કસાયપાહુડના કર્તાનું નામ ગુણુધર છે. એઓ દ્વિગંજર હોવાનું મનાય છે.

ઉત્પત્તિ—આ ગ્રંથ એના આઠ પદ્યમાં સૂચવાયા મુજબ પાંચમો પુંવ નામે નાણુપનાયના દસમા વત્યુના ત્રીજા પાહુડ નામે ‘પેજજ(દાસ)પાહુડ’ યાને ‘કસાયપાહુડ’ના આધારે રચાયો છે. આ પાહુડનું પરિમાણ ૧૬૦૦૦ મધ્યમ પદ પૂરતું છે.

સમય—આચાર્ય ગુણુધરના સમયના સંબંધમાં ક. પા. સુ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૭-૫૮)માં નીચે મુજબ કથન છે :—

૧ જુઓ ક. પા. સુ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫).

૨ જીના પુંવના દ્વિયક પાહુડનું નામ પણ આ છે. જુઓ ક. પા. સુ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫).

૩ જુઓ ક. પા. સુ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૦).

અહર્દિગલિનો સમય પ્રાકૃતપદ્મવતી પ્રમાણે વીરસંવત ૫૬૫ અર્થાત્ વિ. સં. ૯૫ છે. આ અહર્દિગલિએ રથપત્ન કરેલા એક સંવત્ નામ 'ગુણધર' છે એટલે ગુણધર અહર્દિગલિ કરતાં સો એક વર્ષ પહેલાં થયા હશે. આ હિસાબે ગુણધર એ 'ધરસેન કરતાં લગભગ ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં એટલે કે વિક્રમની પહેલાની એક રતનાબ્દિમાં થયા હશે. ૨ ગુણધર ધરસેનના પુરોગામી છે એ વાત માનવા માટે નીચે પ્રમાણેની વિચારણા કરાઈ છે :-

(૧) કસાયપાણુડની રચના પાંચમા 'પુન્વના' 'વેળા'માં પાણુડનો ઉલ્લેખ થવાના અરસામાં કરાઈ છે ત્યારે છખંડાગમની રચના દ્વિતીય પુન્વના 'મહાકમ્મપયડિ' પાણુડના ઉલ્લેખ થવાનો સંભાવ જણાતાં કરાઈ છે.

(૨) કસાયપાણુડના કર્તાના સમયમાં મહાકમ્મપયડિ' પાણુડનું પઠનપાઠન ચાલુ હતું. એથી તો કસાયપાણુડમાં પહેલા પાંચ અધિકારો ત્રણ જ ગાથામાં રજૂ કરાયા છે.

સામ્ય—કસાયપાણુડની દેટલીક ગાથા કમ્મપયડિસંગહણીની ગાથાઓ સાથે મળતી આવે છે ૫

૧ અહો પુષ્પદન્ત અને ભૂતબલિના કર્મસિદ્ધાન્તના અમુક અંશ પૂરતા વિદ્યાગુરુ યાય છે કેમકે એમની પાસેથી આ બોધ મેળવી આ બંનેએ સંયુક્તપણે છખંડાગમ રચ્યો છે.

૨ ચત્તવારઃ વર્મમ્મચાંના છઠ્ઠા પરિશિષ્ટ (પૃ. ૨૦)માં તો ગુણધરનો સમય "અનુમાને વિક્રમની ૫મી સદી" દર્શાવાયો છે.

૩ જુઓ કે. પા. સુ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૫).

૪ કમ્મપયડિસંગહણીની રચના પણ આવા સમયે થઈ છે એમ એની શુભિષ્ણમાં કહ્યું છે. આ ઉપરાંત પ્રસ્તાવનાકાર ગુણધરને શિવરામસૂરિ કરતાં પહેલાં થયાનું માને છે.

૫ જુઓ પૃ. ૩૪.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

મન્દ્રતન્દિએ ૧ શ્રુતાવતારમાં કસાયપાદુડ તેમ જ છામંડાગમ ઉપરની વિવિધ ટીકાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ ઉપરથી છામંડાગમ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવનામાં આ ટીકાઓનો પરિચય અપાયો છે. એને આધારે અહીં થોડુંક કહું છું:—

(૧) યૂલિસૂત્ર—જયધનલાકારના મતે ૧૮૦ ગાથામાં રચાયેલા કસાયપાદુડ નામનો ગ્રંથ આર્ય મંત્રુ અને આર્ય વેનાગહસ્તિને પ્રાપ્ત થયો અને એમની પાસેથી એનો અર્થ સાંભળી યતિવ્રતને આ યૂલિસૂત્ર રચ્યું. એની સૂત્રસંખ્યા ૭૦૦૬ છે.^૧ આ પૈકી ૩૨૪૧ સૂત્રો તે કસાયપાદુડના પાંચ અધિકારોના સ્પષ્ટીકરણમાં છે.

આ યૂલિસૂત્રમાં પ્રારંભમાં મંગલાચરણ કે ઉત્થાનિકા નથી.

પ્રારંભની ૧૨ સંગ્રહ-ગાથાઓ, અદ્વા-પરિમાણ-સૂચક ૬ ગાથા તેમ જ ‘સંક્રમ’ અર્થોધિકારની ૩૧ ગાથા ઉપર યૂલિ નથી.^૨ ૪ જુઓ ક. પા. સુ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૧૦-૧૧) આગ ૪૯ ગાથા તેમ જ અન્ય ચાર ગાથા એટલે કે ૬૫૩ ગાથા યૂલિ વિનાની છે. ૧૮૦ ગાથાઓ ઉપર યૂલિસૂત્ર છે. ત્યાર બાદ આ યૂલિસૂત્રના એક અંશરૂપે ૭ પરિશિષ્ટમખંધ (પશ્ચિમરકન્ધ) છે. એમાં ૫૨ સૂત્રો છે.

૧ આ ગ્રંથ “માર્ણકયચન્દ્ર દિગંભર ગ્રંથમાલા”માં ગ્રંથાંક ૧૩ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૭૫માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

૨-૩. જયધનલાકારના મતે આ બંને મુનિવરો સમકાલીન છે ત્યારે શ્વે. માન્યતા મુજબ તેમ નથી. બંને વચ્ચે લગભગ ૧૫૦ વર્ષનું અંતર છે. વિશેષમાં નંદીની થેરાવલી (ગા. ૨૮) માં મંત્રુ(મંત્રુ)ને બદલે ‘મંત્રુ’ નામ છે. જયધનલા સિવાય કેઈ પ્રાચીન દિ. ગ્રંથમાં આર્ય મંત્રુ અને નાગહસ્તિનો ઉલ્લેખ હજુ સુધી તે મળ્યો જણાતો નથી.

૪. જુઓ ક. પા. સુ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૪).

૫-૬. જુઓ ક. પા. સુ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૨૩). અહીં ૨-૧૨, ૧૫-૨૦, ૨૮-૫૮ અને ૮૬-૯૦નો ઉલ્લેખ છે.

૭. આ હિન્દી અનુવાદ સહિત ક. પા. સુ. માં પૃ. ૬૦૦—૬૦૬માં અપાયો છે.

મતભેદો — આં ચૂલ્હિ સૂત્રમાં બે પ્રકારના ઉપદેશનો ઉલ્લેખ છે :
(૧) પવાઈજગન્તં (પ્રવાણમાન) અને (૨) અપવાઈજગન્તં (અપ્રવાણ-
માન). આ દ્વારે મતભેદો સૂચવાયા છે.

આધાર — આં ચૂલ્હિ સૂત્ર રચનામાં કમ્ભપયડિસંગહણી, સયગ
સતરિયા અને છામડાંગમનો ઉપયોગ કરાયો છે.

કમ્ભપયડિસંગહણી અને બન્ધસયગ તેમજ અજ્ઞાતકર્તક
સતરિયા જે શ્વે. કૃતિઓ ગણાય છે અને જેની શીકેકે ચૂલ્હિ
શ્વેતાંબરેના જ લાંડારમાંથી અભાર મુદ્દીમાં મળી આવી છે અને
શ્વેતાંબરેઓ જ પ્રકાશિત કરી છે એ ત્રણે ચૂલ્હિ પછી યતિવૃષણની જ
રચના છે એમ પ્રસ્તાવનાકારે કહ્યું છે^૧ અને એ માટે શબ્દાર્થ
સામ્યરૂપ હેતુ રજૂ કર્યો છે પરંતુ આ બાબત વિશેષ વિચારણા
માંથી લે છે.

યતિવૃષણનો સમય — આં વિષય પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૮-૫૯)
માં નીચે મુજબ ચર્ચાયો છે :—

વિરેસાળ (ગા. ૨૬૮૧)માં 'આદેશકપામે'ના જે અર્થ વિષે
મતભેદ દર્શાવાયો છે. તેમાંના એક મત તે યતિવૃષણે કસાયપાદુકના
૪૯મા સૂત્રમાં કરેલા પ્રતિપાદન સાથે મળતો આવે છે આ ઉપરંથી
પ્રસ્તાવનાકાર યતિવૃષણને જિનગદ્ગણિ સંગ્રહગણના પુરોગામી
માને છે. પરંતુ એ વાત વિચરણીય છે. સારવાદન-સમ્યક્તા ગરીને
દેવગતિમાં જ જાય. એ યતિવૃષણનો મત છે એમ નેમિચન્દ્રે
લલિસાર-ક્ષપણાસાર (ગા. ૩૪૬)માં કહ્યું છે. એના આધારે

૧ જુઓ. ક. પા. સુ. ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪૯).

૨. એમણે રચેલા વિરેસાળની રચના શક્યંત ૫૩૧માં થયેલું જે
(પ. ૫૮)માં કહ્યું છે તે બ્રાન્ત છે. જુઓ ગણધરવાદની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૨-૩૩).
આ પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૪)માં જિનમદ્ગણિનો સમય વિ. સં. ૫૪૫-૬૫૦ને
દર્શાવાયો છે.

પ્રસ્તાવકારે સર્વાર્થસિદ્ધિનો આને લગતો ઉદ્દેશ્ય વિચારી જોવો. મત દર્શાવ્યો છે કે યતિવૃષણ આ સર્વાર્થસિદ્ધિના કર્તા પૂજ્યપાદના પુરોગામી છે. આ પૂજ્યપાદના શિષ્ય વચ્ચનન્દિએ વિ. સં. ૫૨૬માં 'દ્રવિડ' સંઘની સ્થાપના કર્યાનું પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૯)માં કહ્યું છે. એના આધારે યતિવૃષણનો સમય વિક્રમની છઠી શતાબ્દીનું પ્રથમ ચરણ હોવાનું પ્રસ્તાવનાકારે માને છે.

પ્રશ્ન — યતિવૃષણ એ આર્ય મંદુ અને નાગહસ્તિના શિષ્ય થાય છે એમ જે જયધવલાકારે કહ્યું છે એ સાચું જ હોય તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે નાગહસ્તિએ રચેલી મનાતી પદ ગાથા ઉપર યતિવૃષણે કેમ સૂત્રો રચ્યાં નથી? શું સૂત્રો પદ ગાથા રચાઈ તે પહેલાં રચાયાં હશે?

(૨) ઉચ્ચારણાવૃત્તિ — આ ૧૨૦૦૦ શ્લોક જેવડી અજ્ઞાતકર્તૃક વૃત્તિ છે એમ જિ. ૨. ફા. (વિ. ૧, પૃ. ૮૨)માં ઉદ્દેશ્ય છે.

(૩) પદ્ધતિ — છામંડાગમતા પહેલા ત્રણ ખંડ ઉપર પરિક્રમ્મ રચનારા પદ્મનન્દિ પછી કાલાંતરે થયેલા શામકુંડ નામના આચાર્યે કસાયપાહુડ ઉપર તેમ જ છામંડાગમતા છઠ્ઠા ખંડને છોડીને એની પહેલાના પાંચ ખંડો ઉપર જે ટીકા રચી છે તે 'પદ્ધતિ' તરીકે જાળખાવાય છે. ધવલાના પ્રસ્તાવનાકારનું મંતવ્ય એવું છે કે આ કુંદકુંદ આચાર્યકૃત પરિક્રમ્મરૂપ વૃત્તિસૂત્ર ઉપરની ટીકા હશે.

આ ટીકા પણ પરિક્રમ્મની જેમ બાર હજાર શ્લોક જેવડી છે. એ પાઠ્ય, સંસ્કૃત અને કન્નડ (કાનડી) એમ ત્રણ ભાષામાં રચાયેલી છે. ધવલા કે જયધવલામાં આનો કોઈ ઉદ્દેશ્ય હોય તો તે જોવાજાણવામાં નથી. આ પદ્ધતિ આજે ઉપલબ્ધ નથી.

શામકુંડ વિક્રમની ત્રીજી સદીમાં થયા છે એમ છામંડાગમ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૯)માં નિદેશ છે.

(૪) ચૂડામણિ—શામકુંડ પછી થયેલા તુલુલૂર નાગના આચાર્યે કસાયપાણુક તેમ જ છખંડાગમના છકા ખંડ સિવાયના પહેલા પાંચ ખંડો ઉપર દીકા રચી છે. આનું પરિમાણ ચોપાંચી હજાર શ્લોક જેવડું છે. આની લાંબા કન્નડ છે. અકલકે કન્નડ શબ્દાનુશાસનમાં 'ચૂડામણિ' નામના તત્ત્વાર્થમહાશાસ્ત્રના અખ્યાનનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે આ હશે. બે કે અહીં એનું પરિમાણ છત્તુ હજાર શ્લોક જેટલું દર્શાવાયું છે.

તુલુલૂરનો સગમ વિક્રમની ચોથી સદી છે એમ ઉપર્યુક્ત પ્રતિવાચનામાં ઉલ્લેખ છે.

(૫) પાર્ધય-દીકા—શુભનાન્દિ અને રવિનાન્દિ નામના બે મુનિઓ પાસે અખ્યાસ કરનાર અપ્પદેવગુરુએ છખંડાગમના છ પે ખંડો ઉપર દીકા રચ્યા પાદ કસાયપાણુક ઉપર સાઠ હજાર શ્લોક જેવડી દીકા પાર્ધયમાં રચી છે. એમનો સગમ વિક્રમની છઠ્ઠી અને આઠમી સદીની વચગાળાનો છે એમ જાણવા (ભા. ૧)ની પ્રતિવાચના (પૃ. ૫૩)માં કહ્યું છે.

(૬) જયધવલા—ચૂલિંગન ઉપર રવીન્દ્રસેન આચાર્યે દીકા રચવી શરૂ કરી હતી પરંતુ એ વીસ હજાર શ્લોક જેવડી રચાતાં એમનો સ્વર્ગવાસ થયો અને એ અપૂર્ણ દીકા એમના શિષ્ય જિનસેન આચાર્યે ચાંળીસ હજાર શ્લોક જેટલું લખાણ તૈયાર કરી પૂર્ણ કરી. આમ બે કટકે ચોળાયેલી આ દીકા ચક્રસંવત્ ૭૫૮માં પૂર્ણ થઈ. આ દીકાનું નામ 'જયધવલા' છે અને એનું સમગ્ર પરિમાણ ૬૦૦૦૦ શ્લોક જેવડું છે.

૧ આ આચાર્ય તુલુલૂરના રહેવાસી હોવાથી એમનું આ નામ છે એમ મનાય છે.

૨ એમના મતે શુબ્ધર આચાર્યે જ ૨૩૩ આધ્યાત્મ, નદિ કે ૧૮૦ આધ્યાત્મ રચી છે. આ મતની આલોચના ક. પા. સુ.ની પ્રતિવાચના (પૃ. ૧૧)માં કરાઈ છે.

હિન્દી અનુવાદો — કસાયપાહુડ, ચૂલ્હિસુત્ર તેમ જ જય-
ધવલા એ ત્રણેના હિન્દીમાં અનુવાદો થયેલા છે. જુઓ પૃ ૧૨૦.

(૨) સન્તકમ્મપાહુડ (સત્કર્મ પ્રાભુત)

વિષય—‘સત્કર્મ’ નામ વિચારતાં એમ લાગે છે કે એમાં
કર્મની સત્તા (સત્ત્વ) વિષે વિરતૃત નિરૂપણ હશે.

ઉદ્દેશ્ય—ધવલા (લા. ૧, પૃ. ૨૧૭)માં સત્કર્મ પ્રાભુતનો ઉદ્દેશ્ય છે
એટલું જ નહિ પરંતુ એમાંથી નિમ્નલિખિત મંતવ્ય રજૂ કરાયું છે :

નવમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવ સ્ત્યાનગૃહિ ધૃત્યાદિ ૧૬ પ્રકૃતિઓના
ક્ષય કર્યા બાદ ચાર પ્રત્યાખ્યાન કષાયોનો અને ચાર અપ્રત્યાખ્યાન
કષાયોનો ક્ષય કરે છે. આ મંતવ્ય ગુણધરકૃત કસાયપાહુડથી
વિપરીત છે.

પ્રણેતા—ધવલા (લા. ૧, પૃ. ૨૨૧)માં કહ્યું છે કે સત્કર્મ-
પ્રાભુત તેમ જ કષાયપ્રાભુત આચાર્યોનાં કરેલાં છે, નહિ કે જિનેશ્વરનાં.
એથી એમાં કોઈ કોઈ બાબત પરસ્પર વિરોધી છે. આ ઉપરથી
સત્કર્મપ્રાભુત ધવલાકારની પહેલાં થયેલા કોઈ આચાર્યે રચ્યાનું
ક્લિત થાય છે. મહાકમ્મપયડિ’ પાહુડમાં જે અરાઠ અનુયોગદ્વારોનું
વર્ણન છે તે સન્તકમ્મપાહુડમાં છે પરંતુ છખંડાગમમાં નથી.
ધવલામાં ‘વર્ગણુ’ ખંડમાં પથી ૧૮ અનુયોગદ્વારોનું વર્ણન છે અને
એના ઉપર કોઈકે પંજિકા રચી છે.

પ્રશ્ન—ધવલા (લા. ૬, પૃ. ૩૧૮)માં સન્તકમ્મપયડિ-
પાહુડને અને એના પંદરમા ભાગ (પૃ. ૪૩)માં જે સત્કર્મપ્રકૃતિ-
પ્રાભુતનો ઉદ્દેશ્ય છે તેનો સન્તકમ્મપાહુડ સાથે શો સંબંધ છે તે
બાણુનું બાકી રહે છે.

પ્રકરણ ૧૨ : છખંડાગમ (પદ્મખંડાગમ)

નામો—‘છખંડાગમ’ એવું નામ એના કર્તા તરફથી રજૂ થયું હોય એમ જણાતું નથી. ધવલા (ભા. ૧, પૃ ૭૧)માં આ કૃતિને ‘ખંડસિદ્ધંત’ (ખંડસિદ્ધાન્ત) કહી છે એના પૃ. ૭૪માં આ કૃતિને ‘ખંડ હોવાનો ઉદ્દેશ છે. આ ઉપરથી ‘છખંડસિદ્ધંત’ (પદ્મખંડસિદ્ધાન્ત) એવું નામ છખંડાગમ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ ૬૩)માં મુકવાયું છે. છખંડાગમ ઉપર જે ‘ધવલા’ નામની ટીકા છે તેમાં સિદ્ધંત અને ‘આગમ’ને એકાથક ગણેલા છે. એ રીતે ત્રિચારતાં આ કૃતિને ‘છખંડાગમ’ (પદ્મખંડાગમ) કહી શકાય અને ઇન્દ્ર નન્દિએ તો શ્રુતાવતારમાં ‘પદ્મખંડાગમ’ એવું સંસ્કૃત નામ આપ્યું

૧ આ મૂળ કૃતિના પહેલા પાંચ ખંડ ધવલા અને એ બનેના દિન્દી અનુવાદ, પ્રસ્તાવના અને પરિચિષ્ટો સહિત ‘પદ્મખંડાગમ’ના નામથી ‘જૈન સાહિત્યોદ્ધાર કુંડ કાર્યાલય’ તરફથી અમરાવતી (વરાહ)થી સોળ ભાગમાં ઇસવીસનના નિમ્નલિખિત વર્ષોમાં અનુક્રમે છપાવાયા છે:—

૧૯૩૯, ૧૯૪૦, ૧૯૪૧, ૧૯૪૨, ૧૯૪૩, ૧૯૪૫, ૧૯૪૭, ૧૯૪૯, ૧૯૫૪, ૧૯૫૫, ૧૯૫૫, ૧૯૫૫, ૧૯૫૭, ૧૯૫૭ અને ૧૯૫૮.

સોળે ભાગના સંપાદક, અનુવાદક અને પ્રસ્તાવનાકાર ડૉ. હીરાલાલ જૈન છે. છખંડાગમનો છઠ્ઠો ખંડ નામે ‘મહાખંધ’ છે. એ દિન્દી અનુવાદ ઇત્યાદિ સહિત ‘ભારતીય જ્ઞાનપીઠ, કાશી’ તરફથી સાત ભાગમાં અનુક્રમે ઈ. સ. ૧૯૪૭, ૧૯૫૩, ૧૯૫૪, ૧૯૫૬, ૧૯૫૬, ૧૯૫૭ અને ૧૯૫૮માં છપાવાયા છે. એ ભાગોમાંની સૂત્રસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૫૩૬, ૨૯૯, ૯૯૩, ૬૩૮, ૬૭૨, ૫૬૩ અને ૩૫૮.

પ્રથમ ભાગમાં અવધિજ્ઞાનના નિરૂપણાથે જે સંતર ગાથા છે તેને એક સૂત્ર ૩૫ ગણી છે. આ ભાગનો સંપાદક અને અનુવાદક પં. સુમેરુચન્દ્ર છે ન્યારે બાકીના છ ભાગના પં. કૃષ્ણચન્દ્ર છે. દ્વિતીય ભાગમાં દિન્દીમાં ‘કર્મભીમાંસા’ છે.

પણ છે. આ સંસ્કૃત નામથી તેમ જ ‘આગમ’ અને ‘પરમાગમ’ એવાં નામથી પણ આ કૃતિ ધવલાકાર પછીથી મોટે ભાગે ઓળખાવાઈ છે. ધવલા (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૭૦)માં કહ્યું છે કે ‘મહાકર્મપ્રકૃતિ’ અને ‘સત્કર્મ’ એ બે ને સંજ્ઞા એક જ અર્થની ઘોતક છે. એથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે સમસ્ત પદ્મખંડાગમનું નામ ‘સત્કર્મપ્રાલુપ્ત’ (પા. સત્કર્મપાલુપ્ત) છે. કેટલાક આને ‘સત્કર્મપાલુપ્ત’ પણ કહે છે. છખંડાગમને ‘તત્ત્વાર્થમહાશાસ્ત્ર’ તરીકે કેટલાક નિર્દેશે છે. એના ઉપર જે ચૂડામણિ નામની ટીકા છે તેને અકલકે ‘તત્ત્વાર્થમહાશાસ્ત્રવ્યાખ્યાન’ કહેલ છે.^૨ આવો ઉલ્લેખ કરી ઉપર પ્રમાણે નામાંતર સૂચવાયું છે.

છ વિભાગ અને એનાં નામ—છખંડાગમના એકંદરે છ વિભાગો છે એ દરેકને ‘ખંડ’ કહે છે. એનાં નામો અનુક્રમે નીચે સુજ્ઞ છે :—

(૧) જીવટાણુ (જીવસ્થાન), (૨) જીવ્યાંધ (જીવકળન્ધ), (૩) જન્ધસામિત્તવિચય (જન્ધસ્વામિત્તવિચય), (૪) વેયણુ (વેદના), (૫) વર્ગણુ (વર્ગણુ) અને (૬) મહાજન્ધ યાને મહાધવલ.

ભાષા અને ગાથા—છખંડાગમની ભાષા જ. સૌ છે. ‘મહાજન્ધ’ નામનો ખંડ મુખ્યત્વે ગદ્યમાં રચાયો છે. પ્રારંભમાં સોળ ગાથા છે એવી રીતે સ્થિતિ—જન્ધરૂપ અધિકારમાં બે ત્રણ ગાથા છે.^૩

પરિમાણ—છખંડાગમના પ્રથમ પાંચ ખંડો છ હજાર સૂત્રોમાં ગુંથાયેલા છે.^૪ છઠો ખંડ ત્રીસ હજાર શ્લોક જેવડો છે.^૫ પ્રથમ

૧ આ નામ જિ.ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૪૧૧)માં નોંધાયું છે.

૨ જુઓ છખંડાગમ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૧).

૩ જુઓ મહાજન્ધ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૩).

૪-૫ જુઓ ઈન્દ્રનિદ્ધૃત શ્રુતાવતાર તેમજ ધવલા (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૮૮).

ખંડનું પરિમાણ ૧૮૦૦૦ પદોનું છે એમ ક્ષવલા (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬૫)માં કહ્યું છે જ્યારે એના પૃ. ૬૬માં ચોથા ખંડનું પરિમાણ સોળ હજાર પદોનું કહ્યું છે.

ઈન્દ્રનદિએ શ્રુતાવતાર (શ્લો. ૧૩૬)માં મહાગન્ધનું પરિમાણ ૪૦૦૦૦ શ્લોક જેટલું કહ્યું છે. જ્યારે અલ્પ-હિમચન્દ્રે ૪૦૦૦૦નું કહ્યું છે. આ સંબંધમાં મહાગન્ધની હિંદી પ્રસ્તાવના (ભા. ૧, પૃ. ૧૨)માં સૂચનાયું છે કે ઉપલબ્ધ અક્ષરોને આધારે પ્રથમ ગણના કરાઈ હશે જ્યારે હિમચન્દ્રે સંક્ષિપ્ત કે સાંકેતિક અક્ષરોને સંજોગત : પૂર્ણ ગાનીને તેમ કર્યું હશે.

વિષય—છખંડાગમનો વિષય જેન કર્મસિદ્ધાંતનું નિરૂપણ છે. પહેલા ત્રણ ખંડ કર્મોના બંધ કરનાર આત્માને બાંધે છે અને બાકીના ત્રણ ખંડ કર્મોના સ્વરૂપોદિને લગતાં છે.^૧

પ્રથમ ખંડનું નામ જ કહી આપે છે તેમ જોમાં ભવનાં સ્થાન વિષે હકીકત છે. (૧) સત્, (૨) સંખ્યા, (૩) ક્ષેત્ર, (૪) સ્પર્શન, (૫) કાર્ણ, (૬) અંતર, (૭) ભાવ અને (૮) અપખણ્ડત્વ એ આઠ અનુયોગદ્વારેનો. તેમ જ (૧) પ્રકૃતિસમુદ્ધીર્તના, (૨) સ્થાનસમુદ્ધીર્તના, (૩-૫) મહાદંડક, (૬) જન્મન્ય સ્થિતિ, (૭) ક્ષત્રુષ્ટ સ્થિતિ, (૮) સમ્યક્ત્વેત્પતિ અને (૯) ગતિ-આગતિ એ નવ ચૂલિકા^૨માં મુલ્યસ્થાનો અને ગાર્ગ્યુણીનો આગ્રય લઈ એહી વિસ્તૃત વર્ણન કરાયું છે.

બીજા ખંડમાં કર્મજન્ય કરનાર ભવનું કર્મજન્યતા ભેદો સહિત નીચે મુજબની અગિયાર પ્રરૂપણાઓ દ્વારા વર્ણન છે :-

૧. આને લક્ષ્યને જોખમેટસારમાં બે કંડ (કોડ) સ્થાપ્યા છે: (અ) જન્મ-કંડ અને (આ) કર્મ-કંડ.

(૧) સ્વામિત્વ, (૨) કાળ, (૩) અંતર, (૪) લંગ-વિચય, (૫) દ્રવ્યપ્રમાણાનુગમ, (૬) ક્ષેત્રાનુગમ, (૭) સ્પર્શનાનુગમ, (૮) નાના-જીવ-કાલ, (૯) નાના-જીવ-અંતર, (૧૦) લાગાલાગાનુગમ અને (૧૧) અલ્પગણ્યતાનુગમ.

આ ખંડમાં એકંદર તપ્ત સૂત્રો છે જ્યારે ‘મહાખંધ’ નામનો છઠ્ઠો ખંડ એનાથી થલો મોટો છે. આ અપેક્ષાએ આને ‘સુદ્રઘંધ’ કહ્યો છે કેમકે એમાં ખંધનું સ્વરૂપ મહાખંધ સાથે સરખાવતાં સંક્ષેપમાં છે.

આ ખંડમાં માર્ગણુસ્થાનોની અંદર ગુણુસ્થાનોની અપેક્ષા રાખીને પ્રરૂપણ કરાઈ છે જ્યારે પહેલા ખંડમાં ગુણુસ્થાનોને અવલંબીને પ્રરૂપણ છે. બાકી વિષય જાનેનો સમાન છે. પ્રારંભમાં ચૌદ માર્ગણુઓને લક્ષીને કયો જીવ કર્મ બાંધે છે અને કયો બાંધતો નથી એ વિચારાયું છે. અંતમાં ચૂલિકારૂપ મહાદંડક છે.

ત્રીજા ખંડમાં કર્મ-ખંધ સંખ્યા વિષયોનું ખંધક જીવને ઉદ્દેશીને વર્ણન છે. જેમકે કેટલી પ્રકૃતિઓ જીવ કયાં સુધી બાંધે છે? કેટલી પ્રકૃતિઓનો કયા ગુણુસ્થાનમાં ઉચ્છેદ થાય છે? સ્વોદ્યખંધરૂપ પ્રકૃતિ અને પરોદ્ય-ખંધરૂપ પ્રકૃતિ કેટલી કેટલી છે? આ પ્રમાણે વિવિધ જાણતો અહીં વિચારાયું છે. આમ બંધના સ્વામીની વિચારણાનું ઘોતક એવું આ ખંડનું ‘ખંધસામિત્તવિચય’ નામ સાર્થક છે. આમાં ૩૨૪ સૂત્ર છે. પહેલાં ૪૨ સૂત્રોમાં જોઈએ કે કેવળ ગુણુસ્થાનો મુજબ કથન છે જ્યારે બાકીનામાં ‘આદેશ’ અનુસાર જોઈએ માર્ગણુ અનુસાર ગુણુસ્થાનોનું પ્રરૂપણ છે.

ચોથા ખંડનો પ્રારંભ પ્રથમ ખંડની જેમ મંગલાચરણથી કરાયો છે. આમાં કૃતિ અને વેદતા એ બે ‘અનુયોગદ્વાર’ છે પરંતુ

૧. ‘લંગ’ એટલે ‘પ્રસેદ’ અને ‘વિચય’ એટલે ‘વિચારણા’. ભિન્ન ભિન્ન માર્ગણુઓમાં જીવ રહે છે કે કેમ એ અહીં વિચારાયું છે.

વેદના અંગેનું કથન મુખ્ય અને વિશેષ વિસ્તારવાળું હોવાથી એના નામથી આ ખંડ ગ્રાણખાવાય છે.

કૃતિમાં ઔદારિક વચ્ચે પાંચ શરીરોની સંઘાતન અને પરિ-
શાતનરૂપ કૃતિનું વર્ણન છે. વળી એમાં ભવના પ્રથમ અને અપ્રથમ
સમયમાં રહેલા જીવોની કૃતિ, નોકૃતિ અને અવકાતમરૂપ સંખ્યા-
ઓનું વર્ણન છે.

કૃતિના સાત પ્રકારો છે : (૧) નામ, (૨) સ્થાપના, (૩) દ્રવ્ય,
(૪) ગણના, (૫) મન્ય, (૬) કરણ અને (૭) ભાવ. આ પૈકી
'ગણના' નામની કૃતિ વિષે અહીં મુખ્યપણે વિચારણા છે.

વેદનાનું વર્ણન નિમ્ન-લિખત સોળ અધિકારપૂર્વક કરાયું છે :

(૧) નિક્ષેપ, (૨) નય, (૩) નામ, (૪) દ્રવ્ય, (૫) ક્ષેત્ર, (૬)
કાળ, (૭) ભાવ, (૮) પ્રત્યય, (૯) સ્વામિત્વ, (૧૦) વેદના, (૧૧)
ગતિ, (૧૨) અતન્તર, (૧૩) સન્નિકર્ષ, (૧૪) પરિમાણ; (૧૫)
ભાગાભાગાનુગમ અને (૧૬) અલ્પઅહુત્વાનુગમ.

પાંચમા ખંડનો મુખ્ય વિષય 'અંધનીય' છે. એમાં ૨૩
પ્રકારની વર્ગણાઓનું વર્ણન છે અને આ પૈકી કર્મ-અંધને
યોગ્ય વર્ગણાઓનું વિસ્તારથી નિરૂપણ છે. વર્ગણાઓના અધિકાર
ઉપરાંત સ્પર્શ, કર્મ અને પ્રકૃતિનો વિચાર કરાયો છે. જેમકે
સ્પર્શનું નિક્ષેપ, નય ઇત્યાદિ સોળ અધિકારપૂર્વક વર્ણન કરી કર્મ-
સ્પર્શનું પ્રયોજન દર્શાવાયું છે. એવી રીતે કર્મમાં નિક્ષેપાદિ સોળ
અધિકારો દ્વારા (૧) નામ, (૨) સ્થાપના, (૩) દ્રવ્ય, (૪) પ્રયોગ,
(૫) સમવંધાન, (૬) અંધસ, (૭) ઇર્થોપય, (૮) તપ, (૯) ક્રિયા
અને (૧૦) ભાવ એમ દસ પ્રકારનાં કર્મોનું વર્ણન છે. પ્રકૃતિમાં
પ્રકૃતિનાં પર્યાય-તરીકે 'શીલ' અને 'સ્વભાવ'નો ઉલ્લેખ કરી નામ,
સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર પ્રકારોમાંથી કર્મ-દ્રવ્ય-પ્રકૃતિનું
નિક્ષેપાદિ સોળ અધિકારો દ્વારા વિસ્તૃત વર્ણન છે.

‘મહાબંધ’ યાને ‘મહાધવલ’ નામના છઠ્ઠા ખંડમાં એના નામ પ્રમાણે બંધવિધાનના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એ બંધોનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. ભાગ ૧માં પ્રકૃતિબંધ, ભા. ૨ અને ૩માં સ્થિતિ-બંધ, ભા. ૪ અને ૫માં અનુભાગ-બંધ અને ભા. ૬ અને ૭માં પ્રદેશ-બંધનું નિરૂપણ છે. પ્રકૃતિ-બંધનું નિરૂપણ નિમ્નલિખિત ૨૪ અનુયોગદ્વાર વડે કરાયું છે :—

૧. પ્રકૃતિ-સમુદ્ધીર્તન	૧૩. બંધ-કાલ
૨. સર્વ-બંધ	૧૪. , -અન્તર
૩. નો-સર્વ-બંધ	૧૫. , -સન્નિકર્ષ
૪. ઉત્કૃષ્ટ	૧૬. ભાંગવિચય
૫. અનુત્કૃષ્ટ	૧૭. ભાગાભાગ
૬. જલ-બંધ	૧૮. પરિમાણ
૭. અજલ-બંધ	૧૯. ક્ષેત્ર
૮. આદિ	૨૦. સ્પર્શન
૯. અનાદિ	૨૧. કાળ
૧૦. દ્રુવ	૨૨. અન્તર
૧૧. અદ્રુવ	૨૩. ભાવ
૧૨. બંધસ્વામિત્વવિચય	૨૪. અદ્યબહુત્વ

છાખંડાગમ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬૮)માં કહ્યું છે કે મહાધવલનો મૂળ ગ્રંથ સંતક્રમ (સાતર્મન) છે. એમાં ‘મહાક્રમ’ પાહુડના ચોવીસ અનુયોગદ્વારે પૈકી વેદના-ખંડગત વેદના તેમ જ વર્ગણા-ખંડમાંનાં સ્પર્શ, કર્મ, પ્રકૃતિ, તથા બંધનનાં બંધ અને બંધનીય એમ એકંદરે છ (૧૫) અનુયોગદ્વારને છોડીને બાકીનાં અઢારનું વર્ણન છે.

આ ખંડને આગે સ્વતંત્ર મંગલાચરણ નથી, પરંતુ ચોથા ખંડના પ્રારંભમાંના મંગલાચરણ સાથે આનો સંબંધ સમજવાનો છે. ૧

વિભાજન—‘ક્રમપચડિ’ પાઠકતાં ૨૪ અનુયોગદ્વારે વડે છખંડાગમના ચાર વિભાગ પડાય છે : (૧) વેયણા; (૨) વગ્ગણા, (૩) ખુદાજન્ધ અને (૪) મહાજન્ધ. ‘જન્ધક’ અનુયોગદ્વારના ‘જન્ધ-વિધાન’ નામના શ્લોક ત્રેડે છવટ્ટાણનો મોટો ભાગ અને જન્ધસામિત-વિચય રચાયેલ છે. ૨

તાડપત્રીય પ્રતિ અને તેની થયેલી દુર્દશા—અહાર સુધીમાં મહાજન્ધની એક જ તાડપત્રીય પ્રતિ ઉપલબ્ધ થઈ છે એ મહામિત્રીમાં છે અને એ ‘કસડ’ લિપિમાં લખાયેલી છે. એ લગભગ ૭૦૦ ત્રણ જેટલી પ્રાચીન હોવાનું મનાય છે. એના ઉપરથી વર્ષો સુધી આન્ય પ્રતિકૃતિ તૈયાર કરાવાઈ નહિ તેનું ક્ષણ એ આલ્યું છે કે લગભગ ત્રણ હજાર શ્લોક જેટલું લખાણ ખુવાઈ ગયું છે—નાશ પામ્યું છે. મહાજન્ધનો પ્રારંભ સત્તાવીસમા પત્રથી શ્રાય છે અને એની પૂણીકૃતિ ૨૧૬ના પત્રે થાય છે. ૩ ત્રણમાં શ્લોક પત્રો નાશ પામ્યાં છે. ૪

આ નાશ પામેલું લખાણ અન્યત્ર મળી શકે એવો સંભવ જણાતો નથી. મહામહેનતે અને જગતના કદમાણની ભાવનાથી રચાયેલા ગ્રંથોની હાથપોથીઆ સડી જાય પરંતુ તેની અન્ય નકલ પણ જેની પાસે હાથપોથીઆ હોય તે કરાવે, નહિ એ કઈ જાતની શ્રુત-ભક્તિ અને સંરક્ષણ-વૃત્તિ કહેવાય ?

૧ વિશેષ મારે જુઓ ધવલાનો પરિચય (પૃ. ૧૪૧-૧૪૭).

૨-૩ પહેલાં ૨૬ પત્રોમાં ‘સત્કર્મપરિજ્ઞા’ છે. એ છખંડાગમના અન્ય વિષયો પર-પ્રકાર પાઠે છે. જુઓ : મહાજન્ધ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૨) :

૪ એજન, પૃ. ૩૨.

પ્રણેતા — ધનલા (ભા. ૧, પૃ. ૬૭) પ્રમાણે સર્વ અંગો અને પૂર્વોત્તરો એક દેશ પરંપરાથી ધરસેત આચાર્યને પ્રાપ્ત થયો હતો. અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તના પારગામી આ આચાર્ય 'સોરઠ' દેશમાં 'ગિરનાર' (ગિરિનગર)ની ચન્દ્ર ગુફામાં એક વેળા રહ્યા હતા. સારે ગ્રંથનો રખે ને વિચ્છેદ થશે એવા ભયથી એમણે 'મહિમા' નગરીમાં એકત્રિત થયેલા દક્ષિણાપંથના આચાર્યો ઉપર લેખ (પત્ર) મોકલ્યો. એ આચાર્યો જે મુનિજ્ઞાને મોકલ્યા. ધરસેતને એમને લાણીયા અને એમના 'પુષ્પદન્ત' અને 'ભૂતળલિ' એવાં નામ પાડ્યાં. આ જે મુનિજ્ઞાએ છખંડાગમ રચ્યો છે. તેમાં સત્પ્રરૂપણના વીસે અધિકાર પૂરતો ભાગ પુષ્પદન્તે રચ્યો છે જ્યારે બાકીનો તમામ ભાગ—દ્રવ્યપ્રમાણ-નુગમ યાને સંખ્યા-પ્રરૂપણથી માંડીને અવશિષ્ટ રચના ભૂત-ળલિની છે. આમ ૭૭ સૂત્રોમાં ગુંથાયેલ સંતપરૂપણ (સત્પ્રરૂપણ) પૂરતો જ ભાગ પુષ્પદન્તે રચ્યો છે. બાકીનો સમગ્ર ગ્રંથ ભૂત-ળલિની કૃતિ છે.

જૈન દર્શનમાં સાત કે નવ તત્ત્વો જે ગણાવાય છે તે પૈકી 'અંધ' તત્ત્વને લગતો 'મહાઅંધ' ખંડ ખૂબ મોટો હોવા છતાં અને એ એક જ આચાર્યની—ભૂતળલિની કૃતિ હોવા છતાં એમાં એના પ્રણેતાનું નામ નથી. કદાચ એ એમની નિર્મોહકતાનું સૂચક હશે.

પુષ્પદન્ત ભૂતળલિથી મોટા હોવાનું મનાય છે.

આધાર—દ્વિટ્ટિવાયના પુવ્વગય વિભાગના ચૌદ પૈટાવિભાગ પૈકી બીજા પુવ્વનું નામ 'અગ્ગામણીય' છે. એમાં ચૌદ અધિકાર છે. શ્વેતાંજરો એને 'વત્થુ' કહે છે. ચોથા અધિકારનું નામ 'અયણ-લક્ષિ' છે. એમાં વીસ પાહુક છે. તેમાં ચોથાનું નામ 'કમ્મપયડિ' છે એને 'વેયણાકસિણુ' (વેદનાકૃત્તન) પણ કહે છે.^૧ એનાં કૃતિ,

૧. જુઓ છખંડાગમ (ભા. ૨)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૬).

વેદના ઇલાદિ ચોવીસ અણુઓગદાર (અનુઓગદાર) છે. એ ચોવીસ વડે છખંડાગમના વેયણા, વગણા, ખુદાગન્ધ અને મહાગન્ધ એ ચાર ખંડો નિષ્પન્ન થયા છે જ્યારે આ ૨૪ અણુઓગદારમાંના 'ગન્ધણુ' (ગન્ધન) અણુઓગદારના ચાર પ્રકારો પૈકી 'ગન્ધત્રિહાણુ' (ગન્ધત્રિધાન) નામના પ્રકારથી જીવદાણુના મોટા ભાગેની તેમ જ ગન્ધસામિત્તવિચયની એમ બીજી બે ખંડની રચના થઈ છે. આનો ખ્યાલ કોણક દ્વારા છખંડાગમ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૭૨-૭૪)માં અપાયો છે. દિગંબરોની માન્યતા મુજબ છખંડાગમ અને કસાયપાહુડ એ જાનોનો દ્વિદિવાય સાથે 'સંજઠ' સંજઠ છે એટલે કે દ્વિદિવાયના આધારે આની રચના થયેલી છે.

સમય—ધરસેનની ગુરુપરંપરા મુનિશ્ચિત સ્વરૂપે જાણવામાં નથી. કેટલાક એમને માઘનન્દિ પછી થયા એમ કહે છે. આ ધરસેન વીરસંવત્ ૬૧૪, ૬૮૩ કે ૭૨૩ પછી થયા એમ ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખ મળે છે. "ચત્ત્વારઃ કર્મપ્રત્યાઃ"ના છટ્ટા પરિશિષ્ટ (પૃ. ૨૦)માં યુગપદ્ધન્ત અને ભૂતગણિનો સમય "અનુગાને વિક્રમની ૪-પ્રમી સદી" દર્શાવાયેલ છે.

'સંજઠ' પદ—'જીવદાણુ' નામના પ્રથમ ખંડના ૬૩મા સૂત્રમાં 'સંજઠ' પદ હોવાનું જોઈએ એમ એના સંપાદકે સૂચવ્યું હતું. ધવલા તેમ જ બીજા કેટલાક પ્રસંગો વિચારતાં એ વાત વાસ્તવિક જણાય છે. વિશેષમાં મૂર્ઝાગ્રીની, ત્રણ તાડપત્રીય પ્રતોમાંથી જેમાં તો આ પદ છે જ. (ત્રીજી પ્રતમાં આને લગતું તાડપત્ર નથી). આથી પણ આ 'સંજઠ' પદ જોઈએ એમ સિદ્ધ થાય છે. રૂઢિચુરત દિગંબરો બીની, એ જ દેહે મુક્તિ માનતા નથી એટલે એમને આ પદ હોવા તે ઈષ્ટ ન હોવાથી આ સંજઠમાં એમનાં તરફથી ઉદાપોહ શરૂ થયો હતો એનો ઉત્તર છખંડાગમ (ભા. ૭)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩-૪)માં અપાયો છે. "જૈઃ સં પ્રૌ" (વ ૧૫, અ. ૭-૮)માં એક લેખ "દિગંબર સમાજની 'સંજઠ' પદની ચર્ચા" નામનો અપાયો છે.

મૂળ હાથપોથીમાં જે પાઠ હોય તે પોતાના મંત્રવ્યની વિરુદ્ધ જતો જણાય એટલે જ એને ઉડાવી દેવો એ સંજ્ઞાનતાને લાંછનરૂપ અને સત્યનું ખૂન કરવા બરાબર ગણાય.

છખંડાગમ અને કસાયપાહુડ—ગુણધરાચાર્યકૃત કસાય-પાહુડનો છખંડાગમ ઉપર પ્રભાવ પડ્યો છે એમ ક. પા. સુ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬)માં ઉલ્લેખ છે. એ વાત સ્વીકારતાં કેઈ અચકાય એટલે અહીં તો આ જે ગ્રંથોની તુલનારૂપ જે નિર્દેશ આ પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬-૭)માં કરાયો છે તેની હું નોંધ લઉં છું :

ક. પા. સુ.ની ૯૨મી ગાથાના દ્વિતીય ચરણગત ^૧પ્રશ્નના ઉત્તરને લગતી પ્રતિજ્ઞા છખંડાગમના ^૨પ્રથમ મહાદંડકચૂલિકા (સૂત્ર ૧)માં જોવાય છે જ્યારે ઉત્તર એના પછીનાં ત્રણ ^૩મહાદંડક-સૂત્રોમાં અપાયો છે.

ક. પા. સુ.ની ૯૪મી ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં ૨જૂ કરાયેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર છખંડાગમની ^૪સમ્યક્ત્વોત્પત્તિચૂલિકાના સાતમા સૂત્રમાં નજરે પડે છે.

ત્રિશેષમાં ૯૫મી ગાથા આ ^૫ચૂલિકાના નવમા સૂત્ર સાથે અને ૧૧૦મી ગાથા આ ચૂલિકાનાં સૂત્ર ૧૨-૧૩ સાથે મળતી આવે છે.

છખંડાગમ અને સર્વાર્થસિદ્ધિ — છખંડાગમનાં અને ખાસ કરીને ‘જીવટાણુ’ નામના એના પહેલા ખંડનાં કેટલાંક સૂત્રો સંસ્કૃત સ્વરૂપમાં સર્વાર્થસિદ્ધિમાં નજરે પડે છે. આની નોંધ આ ખંડનાં ધ્રુવલા સહિત છપાયેલા વિવિધ ભાગોમાં ટિપ્પણરૂપે

૧. આ પ્રશ્ન નીચે મુજબ છે:—

દર્શનમોહનો ઉપશમ કરનાર કઈ કઈ પ્રકૃતિઓ બાંધે છે?

૨-૫ જુઓ ધ્રુવલા (ભા. ૬).

અપાયેલી છે. જોના ઉપયોગ હવે પછી જે સ્વર્નાર્થસિદ્ધિની આવૃત્તિ
છપાવાય તેમાં થવો ઘટે. વિશેષમાં છખંડાગમનાં અંતમાં આ
સંબંધમાં એક પરિશિષ્ટ અપાય તો તે ઉપયોગી થઈ પડશે.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

છખંડાગમના ઉપર નીચે મુજબ સાત વિવરણો રચાયાનું
મનાય છે:—

(૧) પરિક્રમ્મ, (૨) શામકુંડીય, (૩) ચૂડાગણિ, (૪) પંચિકા,
(૫) સાગંતલદ્રીય, (૬) ત્રિયાહપરજ્વલિ અને (૭) ધ્વજા.

આનો આપણે ક્રમશઃ વિચાર કરીશું.

(૧) પરિક્રમ્મ—છખંડાગમ અને કસાયપાહુડ એ બંને અંથોનો
બાદ 'કુંદકુંદપુર'ના પદ્મનન્દિ મુનિને ગુરુપરંપરાથી થયો હતો.
અંગણે છખંડાગમના પહેલા ત્રણ ખંડ ઉપર 'પરિક્રમ્મ' નામની ટીકા
બાર હજાર શ્લોક જેવડી રચી છે. આ ટીકા આજે મળતી નથી.
ધ્વજામાં પરિક્રમ્મમાંથી જે અવતરણો અપાયા છે એ તમામ
પાઈમમાં હોવાથી અને એ ત્રણ જ ખંડ રાથે સંગ્રહ હોવાથી આ
પરિક્રમ્મ નામનું વિવરણ પાઈમમાં જ હોવાનું અને તે ત્રણ
ત્રણ જ ખંડ પૂરતું હશે એમ ધ્વજા (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના
(પૃ. ૪૭)માં સુચવાયું છે. વિશેષમાં પ્રસ્તાવનાકારના મતે પદ્મનન્દિ
તેજ સુપ્રસિદ્ધ કુંદકુંદાચાર્ય છે અને એમનો સમય વિક્રમની
ખ્રીષ્ટ સદી છે.

ધ્વજામાં પરિક્રમ્મને 'પરિક્રમ્મશુત્ત' કહેલું છે પરંતુ શ્રુતિનો
પણ કટલીક વાર 'શ્રુત' તરીકે ઉલ્લેખ જોવાય છે એમ કહી જોના
સમર્થનાથે પ્રસ્તાવનાકારે યતિવૃણનો જમધ્વજા (મંગલાચરણ,
ભા. ૮)માં 'વિત્તિ-સુતકતા' એવો ઉલ્લેખ નોંધ્યો છે.

(૨) શામકુંડીય ટીકા — આ શામકુંડે ૧૦૦૦ શ્લોક જેવડી પહેલા પાંચ ખંડો ઉપર રચેલી ટીકા છે.

(૩) ચૂડામણિ — આ તુંબુલૂર નાગના આચાર્યે પહેલા પાંચ ખંડ ઉપર પ્રાચીન કનકડગાં રચેલી ટીકા છે. એનું પરિમાણ ૫૪૦૦૦ શ્લોક જેવડું છે.

(૪) પંચિકા — તુંબુલૂર નાગના આચાર્યે છખંડાગમના છઠ્ઠા ખંડ ઉપર એક વૃત્તિ પાઠ્યમાં રચી છે. આને પંચિકા કહે છે. આનું પરિમાણ સાત હજાર શ્લોકનું છે. આ પંચિકાનો ઉદ્દેશ્ય ધવલા તેમજ જયધવલામાં હાય એમ લાગતું નથી. મહાધવલના પરિચયમાં જે પંચિકાનો ઉદ્દેશ્ય છે તે જ આ હશે એમ ધવલા (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪૯)માં કહ્યું છે. મહાગન્ધ (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૨)માં તો એવો ઉદ્દેશ્ય છે કે પંચિકાનો મહાગન્ધ સાથે કશો સંબંધ નથી. એ કોઈ અન્ય ટીકા હશે.

(૫) સામન્તભદ્રીય ટીકા — તુંબુલૂર આચાર્ય પછી સમન્તભદ્ર થયા એ દિ. તાર્કિકાકર્તે છખંડાગમના પહેલા પાંચ ખંડો ઉપર ઉડતાલીસ હજાર શ્લોક જેવડી સુંદર અને મૃદુલ સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે. આ ટીકા વિષે પણ ધવલા કે જયધવલામાં કશો ઉદ્દેશ્ય જણાતો નથી. સમન્તભદ્રનો સમય વિક્રમની પાંચમી સદી છે એમ ધવલા (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૩)માં કહ્યું છે.

(૬) ત્રિયાહપણ્ણતિ — કસાયપાહુડ ઉપર ટીકા રચનારા અપ્પદેવગુરુએ છખંડાગમના પહેલા પાંચ ખંડો ઉપર 'ત્રિયાહ-પણ્ણતિ' નામની ટીકા રચી એમણે છઠ્ઠા ખંડ ઉપર ૮૦૦૫ શ્લોક જેવડી પાઠ્યમાં ટીકા રચી હતી એમ મન્દ્રનન્દિએ શ્રુતાવતાર (શ્લો. ૧૭૬)માં કહ્યું છે.

આમ કુંદકુંદ, શામકુંડ, તુષ્ટુલૂર, સગન્તલોદ્ર અને બુચ્ચ-
દેવગુરુ દ્વારા જે ટીકાઓ ક્રમશઃ રચાઈ તે હજુ સુધી તે કોઈ
સ્થળેથી મળી આવી નથી.

(૭) ધવલા — હન્દ્રનન્દિકૃત શ્રુતાવતાર, પ્રમાણે ઉપયુક્ત
નિયાહપદ્યુક્તિના આધારે આ ટીકા રચાઈ છે. ધવલાની પ્રશસ્તિ
જોતાં જાણાય છે કે જોલાચાર્યની કૃપાથી આચાર્ય વીરસેને શકસંવત
૭૩૮માં જોટલે કે ઇ. સ. ૮૧૬માં આ પૂર્ણ કરી, આ પ્રશસ્તિમાં
ટીકાનું નામ 'ધવલા' અપાયું છે. વિશેષમાં આ ધવલાની પૂર્ણોક્તિના
સમયને લગતી કુટલીક જાણતો અપાઈ છે કે જે ઉપરથી એની
લગનકુંડળી ઉપયુક્ત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪૫)માં અપાઈ છે.

ધવલાનું પરિમાણ, જોતેર હજાર શ્લોક જેવું છે. વીસ વર્ષમાં
જ્યધવલાના સાઠ હજાર શ્લોક રચાયા છે એમ માનતાં દસ
વર્ષે ૩૦૦૦ શ્લોક જેટલી રચના સરેરાશ ગણાય. એ હિસાબે
ધવલાનો પ્રારંભ શકસંવત ૭૧૪માં થયો હશે એમ કહેવાય.

નામકરણ — 'ધવલા' નામ સાથી રંખાયું જે બાળતં ત્રિવિધ
અટકજો કરાય છે એ ધવલ પક્ષમાં પૂર્ણ થઈ જાય એમ હોય.
એ અમોઘવર્ષ પહેલાના કે જેને 'અતિશય-ધવલા' એવી ઉપાધિ
હતી એના રાજ્યના પ્રારંભમાં સંભાષિત થઈ એથી આ નામ
યોજાયું હોય કે 'ધવલા' ટીકાનો 'પ્રસાદ' ચાલુ જણાવવા આ નામ
રખાયું હોય. આ ટીકાનો લખલેખ એક તૃતીયાંશ જેટલો ભાગ
પાઈવળાં—જે સોનાં અને જાકીનો ભાગ સંપૂર્ણમાં છે.
આ સમગ્ર ટીકા એના હિંદી અનુવાદ તેમજ વિશિષ્ટ ટિપ્પણો,
પરિશિષ્ટો અને સંમુચિત પ્રસ્તાવના સહિત પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.
ધવલાના આધારે ગોમ્મટસારની રચના થઈ છે અને એ વિશેષ
પ્રસિદ્ધિમાં આવતાં ધવલાનો અભ્યાસ ગંદ પડી ગયો હતો.

હાથપોથી — મૂડગિરીની તાડપત્રની હાથપોથી ઉપરથી બીજ નકલો થઈ છે એટલે આ એક જ હાથપોથી ધવલા માટેનું સ્વતંત્ર સાધન છે.

વિષય—પ્રથમ ભાગમાં જીવદ્વાલુગત “સન્તપરવણા”નાં સૂત્ર ૧-૧૭૭ છે.

બીજા ભાગમાં છબંડાગમનું એક સૂત્ર નથી અર્થાત્ ધવલારૂપ ટીકા જ છે. આની આઠ પંક્તિમાં સુચવાયા મુજબ પ્રથમ અંશ એ સંત-સુતનું એટલે કે સતપરવણાસૂત્રનું વિવરણ છે. એ પૂરું થયું હોવાથી પ્રરૂપણા કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે.

(૧) ગુણસ્થાન, (૨) જીવસમાસ, (૩) પર્યાપ્તિ, (૪) પ્રાણ, (૫) સંજ્ઞા, (૬-૧૯) ગતિ વગેરે ૧૪ માર્ગણા અને (૨૦) ઉપયોગ એમ વીસ પ્રરૂપણું છે. આ પૈકી પ્રાણ, સંજ્ઞા અને ઉપયોગ એ ત્રણ સિવાયની બાકીની પ્રથમ ભાગમાં કહેવાઈ છે એટલે અહીં આ ત્રણનો જ વિચાર કરાયો છે. આ સમગ્ર અધિકાર પૂર્ણ થતાં ‘સન્તપરવણા’ પૂર્ણ થાય છે, અને સાથે સાથે બીજા વિભાગ પલું પૂરો થાય છે. આ બીજા ભાગનું નામ સંપાદકે “સન્ત-પરવણા-આલોપ” રાખ્યું છે.

આ બીજા ભાગગત ધવલા (પૃ ૭૮૮)માં ‘પિંડિયા’ નામની કોઈ કૃતિના ઉલ્લેખપૂર્વક એક અવતરણ અપાયું છે.

ત્રીજા ભાગનું નામ ‘દન્વપમાણુગમ’ રખાયું છે, આ જીવદ્વાલુનો એક ભાગ છે. એમાં ૧૯૨ સૂત્રો છે. આ દ્વારા ગુણસ્થાનો અને માર્ગણાને આશ્રીને ક્યાં કેટલા જીવો હોય એનો વિચાર છે. આમ કરતી વેળા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એમ ચારે પ્રકારે પ્રમાણ કામમાં લેવાયાં છે. આને અંગેના ધવલાગત કેટલાક પ્રસંગો સમજાવવા માટે ટિપ્પણોમાં બીજાગણિતનો આશ્રય લેવાયો છે. આ ભાગમાં ધવલામાંથી ગણિતને અંગે કેટલીક માહિતી મળે છે.

બીજા ભાગનો જોમ બીજા ભાગમાં પંચુ ધવલામાં પિંડિ-
યાના નામોદ્દેશપૂર્વકે આમાંથી એક માથા અવતરણુરૂપે અપાઈ છે.

આ ત્રીજા ભાગમાં ધવલા (પૃ. ૯૪)માં ઉત્તર-પડિવત્તિ (ઉત્તર-
પ્રતિપત્તિ) અને દક્ષિણ-પડિવત્તિ (દક્ષિણ-પ્રતિપત્તિ) એવા પ્રયોગ
છે. આ બે મતાંતરે માટે વપરાયા છે. દબ્બપગાણાણુગમના સાતમા
સૂત્રમાં 'પૃથક્ત' એ અર્થમાં 'પુષ્પત' શબ્દ વપરાયો છે. ધવલા (ભા. ૩,
પૃ. ૮૬)માં એના અર્થે ત્રણથી અધિક અને નવથી નીચે એમ
કરાયો છે.

ચોથા ભાગમાં ઇવટ્ટાણુને લગતી અન્ય ત્રણ પ્રકૃપણા નામે
ખેતાણુગમ (ક્ષેત્રાણુગમ), ફેસણાણુગમ (સ્પર્શાણુગમ) અને કાલાણુગમ
(કાલાણુગમ) રજૂ કરાયેલ છે. આ ત્રણમાં અંતુક્રમે ૬૨, ૧૮૫
અને ૩૪૨ સૂત્ર છે. ખેતાણુગમમાં જોના નિવોરક અને વિહારાદિ
સંબંધી ક્ષેત્રનું માપ દર્શાવાયું છે. ફેસણાણુગમમાં ભિન્ન ભિન્ન
શુભસ્થાનમાં રહેલા જોના તથા ગતિ વર્ગરે ભિન્ને ભિન્ન માર્ગણુ-
સ્થાનવેળા જોનાં પ્રજો કાળમાં ફેટલા ક્ષેત્રને સંબંધે છે એ હુકીકત
અપાઈ છે. કાલાણુગમમાં પંચુ ઉક્ત પ્રકૃપણાની જોના આગ્ર અને
આદેશથી કાળનો નિર્ણય કરાયો છે. એવં કયા શુભસ્થાનમાં અને
કયા માર્ગણુસ્થાનમાં જવન્યથી તેમજ ઉત્કૃષ્ટથી ફેટસો કાળ
રહે એ જાણત વિચારાઈ છે. આ ત્રણ પ્રકૃપણા ધવલામાં ત્રિસ્તારથી
સમજવાઈ છે. વિશેષમાં પ્રસ્તાવનારૂપે પ્રારંભમાં "ધવલાનું ગણિત"
એ નામનો ડો. સિંહનો અંગ્રેજીમાં મનનીય લેખ છે. હિંદી પ્રસ્તા-
વનામાં સૂત્રો જોને કહેવાય એ જાણત ચર્ચા છબ્બાંગમે કે કુસાયે-
પાણુકે પંચુ ભજવેઈઆરાહણા પ્રમાણે 'સુત' (સૂત્ર) નથી એમાં
પ્રતિપાદન કરાયું છે. વિશેષમાં આ બે કૃતિઓ કે એની ધવલા

૧. આ પ્રયોગો વિષે યોગ્ય ચર્ચા આ ત્રીજા સાગની પ્રસ્તાવના (પ. ૧૫-
૧૬)માં કરાઈ છે.

વગેરે ટીકાનું પઠન-પાઠન ગમે તે મનુષ્યને પણ કરવાનો અધિકાર છે એમ સુચવાયું છે. આવકોથી આ ન લાણીય કે લાણીયાય એ વાત ગલત છે એમ કહેવા માટે એ વાત દર્શાવાઈ છે :-

(૧) “અધિકાર નથી” એમ કહેનાર ગ્રંથકારો ઈ સની પારમી સદીની પછીના છે.

(૨) એમનું કથન સૂત્ર શેને કહેવાય એ ગાયત નિર્ણયાત્મક નથી.

અપભ્રંશ કવિ પુષ્પદન્તે ધવલ અને જયધવલાને ‘સિદ્ધાંત’ કહેલ છે પણ તે એક સામાન્ય કથન છે, તહિ કે સિદ્ધાંતિક.^૧

પાંચમા ભાગમાં અંતરાણુગમ, ભાવાનુગમ અને અપાણુ-ગાણુગમ એમ બાકીની ત્રણ પ્રકૃતિઓને સ્થાન અપાયું છે. એમાં અનુક્રમે ૩૯૭, ૯૩ અને ૩૮૨ સૂત્રો છે. ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓમાં જોવા અને આદેશની અપેક્ષાએ વિચાર કરાયો છે. ‘ભાવ’થી આદ્યમિક આદિ પાંચ ભાવ લેવામાં છે. પ્રસ્તાવનામાં “ધવલાનું ગણિત” નામના અંગ્રેજી લેખનો હિદી અનુવાદ અપાયો છે. વિશેષમાં ચૌદ ગુણુસ્થાનોને લક્ષીને જીવેના અંતર, ભાવ અને અદ્યપણુત્વને લગતું કોષ્ઠક અપાયું છે. માર્ગણુ-સ્થાનોને અંગે પણ આ ત્રણ ગાયતો કોષ્ઠકપૂર્વક રજૂ કરાઈ છે.

છઠ્ઠા ભાગનું ‘ચૂલિયા’ (ચૂલિકા) જોવું નામ ધવલાકારે સૂચવ્યું છે. આ જીવદાણુનો અંતિમ ભાગ છે. આની પૂર્વેના ભાગોમાં અનુયોગોનું જે કથન છે તેમાંના વિષમ સ્થળોનું સ્પષ્ટીકરણ આ ભાગમાં છે. આ રીતે આ ‘ચૂલિયા’ છે. આના નવ અવાંતર વિભાગો અને એ પ્રત્યેકની સૂત્રસંખ્યા હું નીચે મુજબ દર્શાવું છું :-

નામ

સૂત્રસંખ્યા

૧ પયડિસંમુક્તિતંત્ર (પ્રકૃતિ-સમુત્પત્તિ)	૪૬
૨ ઠાણસમુક્તિતંત્ર (સ્થાન-સમુત્પત્તિ)	૧૧૭
૩ પદ્મગમહાદંડક (પ્રથમ-ગહાદંડક)	૨
૪ ગિદિયગહાદંડક (દ્વિતીય-ગહાદંડક)	૨
૫ તદિયગહાદંડક (તૃતીય-ગહાદંડક)	૨
૬ ઉક્તસંપ્રદિયંધ (ઉત્કૃષ્ટ-રિચનિ-યંધ)	૪૪
૭ જલજલુદિદિ (જલન્ય-રિચનિ)	૪૩
૮ સમ્યક્તુષ્પતિ (સમ્યક્ત્વોત્પત્તિ)	૧૬
૯ ગદિયાગદિય (ગતિકાગતિક)	૨૪૩

પહેલા ત્રિભાગમાં કર્મની આઠ મૂળ પ્રકૃતિ અને એની ૧૪૮ પ્રકૃતિઓનો અધિકાર છે. પ્રત્યેક મૂળ કર્મ-પ્રકૃતિની કેટલી ઉત્તર પ્રકૃતિઓ એકસાથે જંધાય છે અને એનો જંધ : કયા કયા ગુણ-સ્થાનોમાં સંગ્રહે છે એ હકીકત ખીજા ત્રિભાગમાં છે. પહેલી વાર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરનાર નિર્ધન અને મનુષ્યને ઉદ્દેશીને કઈ પ્રકૃતિ એ જંધને યોગ્ય છે એ પ્રથમ ગહાદંડકમાં, દેવો અને પહેલી ૭ નરકના જીવોને ઉદ્દેશીને દ્વિતીય ગહાદંડકમાં અને સાતમી નરકના જીવોને ઉદ્દેશીને ત્રીજામાં વિચાર કરાયો છે. આમ અનુક્રમે ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા ત્રિભાગમાં પ્રરૂપણ છે. કર્મોની અધિકમાં અધિક સ્થિતિ અને આખાધા-કાલ વિષે જૂઠા ત્રિભાગમાં નિરૂપણ છે જ્યારે સાતમામાં જલન્યથી સ્થિતિ અને આખાધા-કાલનું નિરૂપણ છે. આઠમા ભાગમાં સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિનો અધિકાર છે. આના ઉપર ધનલામાં વિસ્તૃત, ગંભીર અને સૂક્ષ્મ વિવેચન છે. પ્રંરતાવનાકારના ગત મુજબ અન્યત્ર એવું વિવેચન નથી; લઘ્વિસારનું વિવેચન પણ આની અપેક્ષાએ જલુ સ્થૂળ છે. નવમા ભાગમાં સંસારી આત્માની ગતિ અને આગતિનો વિચાર કરાયો છે. આ ભાગનાં પહેલાં ૪૩ સૂત્રમાં

જિનપ્રતિમાનું દર્શન, ધર્મનું શ્રવણ, જાતિસ્મરણ અને વન્દના એ ચાર કારણોમાંથી કયા કયા કારણ દ્વારા અને કયારે નારક, તિર્થંકર, મનુષ્ય અને દેવને સમ્પદા ઉદભવે છે એ સ્પષ્ટીકૃત અર્થોઈ છે. આ સમગ્ર વિષય પ્રસ્તાવનામાં કોઈક દ્વારા રજૂ કરાયો છે.

ધ્રુવલા (ભા. ૬, પૃ. ૫)માં 'અવયવિણ્ણિ' એવો પ્રયોગ છે તે પાઈયની દૃષ્ટિએ અસાધારણ ગણાય. ધ્રુવલા (ભા. ૬, પૃ. ૪૧૪)માં કેવલજ્ઞાનીના યોગના નિરોધનો જે ક્રમ દર્શાવાયો છે તે અન્યત્ર જણાતો નથી એટલી એની વિલક્ષણતા છે.^૨

સાતમા ભાગમાં બીજા અંકનો પ્રારંભ તેમજ એની પૂર્ણાહુતિ પણ છે, એમાં શરૂઆતમાં બંધક-સત્ત્વ-પ્રરૂપણા છે અને ત્યાર બાદ પૃ. ૧૩૨ના મથાળે મેં નોંધેલી અગિયાર પ્રરૂપણા છે. આમ આ ચાર પ્રરૂપણામાં સત્ત્વની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :—

૪૩, ૯૧, ૨૧૬, ૧૫૧, ૨૩, ૧૭૧, ૫૨૪, ૨૭૯, ૫૫, ૬૮, ૮૮ અને ૨૨૦૬.

અંતમાં મહાદેવકના ૭૯ સૂત્ર છે. આમ એક દર ૧૫૯૪ સૂત્ર છે.

વિષય — આ બાબત મેં પૃ. ૧૩૧-૧૩૨માં વિચારી છે.

આઠમા ભાગનું નામ 'બંધસ્ત્રાગિત્વત્રિયય' છે. સન્ત-પ્રરૂપણા (પૃ. ૧૨૭) પ્રમાણે પ્રકૃતિ-બંધના મૂળ અને ઉત્તર એ બે ભેદો પૈકી ઉત્તર-પ્રકૃતિ-બંધના 'એકેકાન્તર-પ્રકૃતિ-બંધ' અને 'અવે-

૧ જુઓ નવમી સ્પષ્ટીકૃતું સૂત્ર ૩૭.

૨ જુઓ ધ્રુવલા (ભા. ૬)નું પરિશિષ્ટ (પૃ. ૪૯).

૩ ભા. ૭ના પૃ. ૫૭૪માં ૨૦૫નો અંક છે જ્યારે પરિશિષ્ટ પૃ. ૪૭માં ૨૦૬નો અંક છે.

૪ સાતમા ભાગની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪)માં ૧૫૮૯નો અંક છે.

ગાઠ-ઉત્તર-પ્રકૃતિજન્ય' એવા જે પેટાલેદ પડે છે.^૧ તેમાં પ્રથમ પેટાલેદના સમુદ્ધીર્તન વગેરે જે ૨૪ અનુયોગદ્વાર છે તેમાંનો આરમ્ભો અનુયોગદ્વાર તે 'જન્ય-સ્વામિત્વ-વિચય' છે. આ ત્રીજા ખંડની ઉત્પત્તિનું મૂળ છે. ધવલામાં આ ખંડનાં સૂત્રોને 'દેશામર્શક' માની એના કર્તાએ જન્યનો ધ્યુરજેદ ઇલાદિ ત્રેવીસ પ્રશ્નો ઉઠાવી એનું સમાધાન કર્યું છે. આનો ખ્યાલ "વિષય-પરિચય"માં અંપાયો છે.^૨ વિશેષમાં 'જન્યોદય-તાલિકા' નામથી એક મોટું કાષ્ઠક ૨૭૪ કરાયું છે.

નવમા ભાગમાં 'વેયલુ' નામના એવા ખંડનો પ્રારંભ કરાયો છે. આ ભાગમાં ૭૬ સૂત્રો છે. 'કમ્મપપડિ' પાહુડનાં ૨૪ અણ્-જોગદારમાંથી પહેલાં જે નામે કદિ (કૃતિ) અને વેયલુ (વેદના) એ જે જ દ્વારની પ્રદીપલુ એવા ખંડમાં છે. અહીં તે ક્રૂર પહેલું જ અનુયોગદ્વાર ધવલા સહિત છપાયાયું છે. પ્રારંભમાં ૪૪ સૂત્રો મંગળરૂપે અપાયાં છે. ધવલાકારના મતે એના પ્રણેતા ગૌતમસ્વામી છે. આ જ સૂત્રો ધરસેનકૃત જોણિપાહુડમાં પણ નજરે પડે છે.

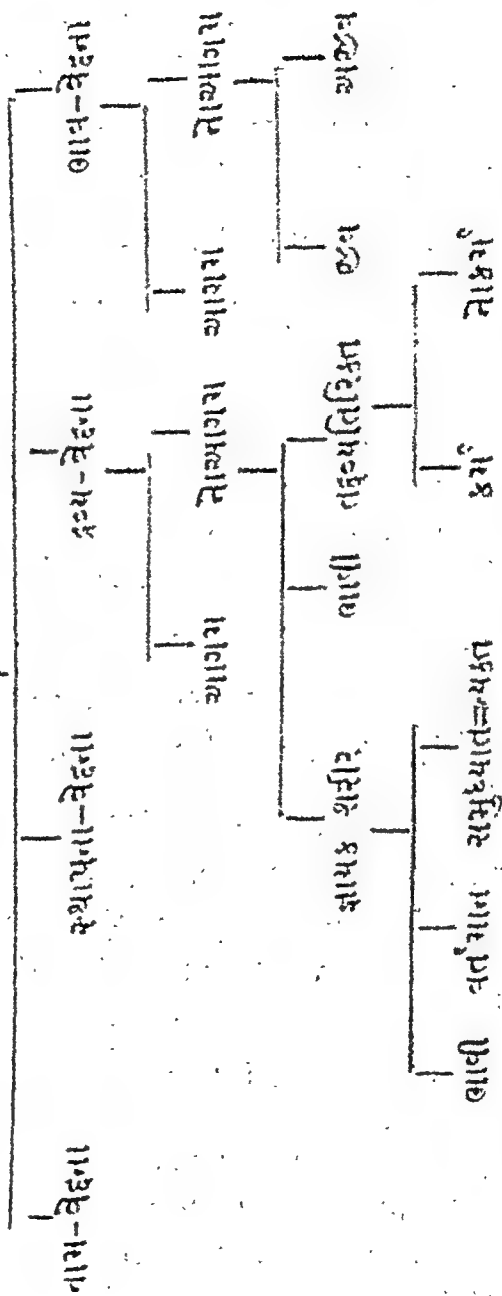
૪૬માં સૂત્રમાં કૃતિના નામ ઇલાદિ સાત લેદોનું વર્ણન છે. આ ભાગમાંની ધવલામાં મહાવીરસ્વામીને અંગે દુટલીક હુકીકત છે. જેમકે એમને ગર્ભાવતરણ-ઠાળ ઇલાદિ. મહાવીરસ્વામીને કેવલ-જ્ઞાન થયું હ્યાર પછી ઇસેઠ દિવસ સુધી તીર્થ ન સ્થપાયું અને દિવ્ય ધ્વનિની પ્રકૃતિ ન થઈ કેમકે એટલા દિવસ સુધી ગણુધરનેા અભાવ હતો એ વાત અહીં કરાઈ છે.

૧ અહીં ૩૪ સાન્તર-જન્યી, ૫૪ નિરંતર-જન્યી, ૩૨ સાન્તર-નિરંતર-જન્યી તેમ જ ૨૭ દુષ્કળ-પ્રકૃતિજો અણવાઈ છે. વિશેષમાં ગતિસંયુક્ત, ગતિ-સ્વામિત્વ, અંધાન, સાદિ જન્ય, અનાદિ જન્ય, દુષ્કળ જન્ય, અદુષ્કળ જન્ય ઇલાદિ બાબતો વિચારાઈ છે.

૨. આ હુકીકત આ ખંડની ધવલા (ભા. ૮, પૃ ૨)માં પણ દર્શાવાઈ છે.

દ્વંસમા ભાગમાં (૧) વેદના-નિષેષ, (૨) વેદના-નમત્રિભા-ધ્યુતા, (૩) વેદનાન્તામવિધાન અને (૪) વેદનાન્દ્રવ્યવિધાન એવા 'વેદના' મહાધિકારનાં ૧૩૦૭ અનુચોગદ્વારે પૈકી પહેલાં ૨૫૨નો અર્થો વિચાર કરાયો છે. એમાં અનુક્રમે ૪, ૪, ૪ અને ૨૧૩ સૂત્રો છે. વેદના-નિષેષના ભેદો, ઉપભેદો ઇલાદિ નીચે સૂચ્ય છે :—

વેદના-નિષેષ

૧. આનાં નામ માટ જુઓ પૃ. ૧૩૩.

૨. આનાં પ્રણીનાં બેનું લા. ૧૧માં એતે બાકીનાં દસનું લા. ૧૨માં નિરૂપણ છે.

આ પૈકી કર્મ-વેદનાના જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકારો અને નોકર્મ-વેદનાના સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારો પડ્યા છે. સિદ્ધ જીવદ્રવ્યને સચિત્ત દ્રવ્ય-વેદના, પુદ્ગલાદિ પાંચ અચિત્ત દ્રવ્યોને અચિત્ત દ્રવ્ય-વેદના અને સંસારી જીવને મિશ્ર દ્રવ્ય-વેદના ક્ષેત્ર છે એમ અહીં કહ્યું છે. જીવ-જાવ-વેદનાના ઔદયિકાદિ પાંચ પ્રકારોનો અને અજીવ-જાવ-વેદનાના ઔદયિક અને પાણિજીવિકાદિ એમ બે પ્રકારોનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. નૈગમાદિ સાત નયોમાંથી કયો નય કયા પ્રકારને ગાન્ય રાખે છે એ બીજા અનુયોગદ્વારમાં દર્શાવાયું છે. વેદના-નિષ્કેપતા વિવિધ પ્રકારોમાંથી કયો નય કાને વેદના કહે છે એ જાણ્યત ત્રીજા અનુયોગદ્વારમાં વિચારાઈ છે.

‘વેદના-દ્રવ્ય-વિધાન’ જીટલે વેદનારૂપ દ્રવ્યને ઉદ્દેશીને ઉત્કૃષ્ટ અનુત્કૃષ્ટ, જઘન્ય ઈલાદિ પદોની પ્રરૂપણા. આમાં પદમીમાંસા, સ્વામિત્વ અને અસ્વપણહુત્વનું નિરૂપણ છે. પદમીમાંસામાં જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો પૈકી દરેકને અંગે ૧૩+૧૨×૧૨=૧૬૯ પ્રશ્નો વિચારાયા છે. આગળ જતાં આ જાગતા અંતમાં દ્રવ્ય-વિધાનની ચૂલિકા રજૂ કરાઈ છે. એમાં યોગસ્થાનોની દસ અનુયોગદ્વારો દ્વારા પ્રરૂપણા કરાઈ છે,

અગિયારમા જાગમાં વેદના-ક્ષેત્ર-વિધાન અને વેદના-કૃતિ-વિધાન એ બે અનુયોગદ્વારોનું નિરૂપણ છે. એમાં અનુક્રમે ૯૯ અને ૨૭૬ સૂત્ર છે. આ બંને અનુયોગદ્વારોને અંગે પણ વેદના-દ્રવ્ય-વિધાનની જેમ પદમીમાંસા, સ્વામિત્વ અને અસ્વપણહુત્વ એમ ત્રણ ત્રણ રીતે વિચાર કરાયો છે ૨ ત્યાર બાદ બે ચૂલિકા છે. પ્રથમ ચૂલિકામાં સ્થિતિજન્મસ્થાન, નિષેક, આગ્રાધાકાલ અને

૧ આમાં વર્તણૂક-પ્રરૂપણા અને સ્પર્ધક-પ્રરૂપણા નોંધપાત્ર છે.

૨ વેદના-કાલ-વિધાનમાં કાળને અંગે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, સમાચાર, અહ્યા, પ્રમાણ અને સાવ એમ સાત રીતે જીટલે કે નામ-કાલ ઇત્યાદિ રૂપે વિચાર કરાયો છે.

અદ્યપ્યહુત્વ એ સારની પ્રરૂપણા છે. દ્વિતીય ચૂલિકામાં સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયોના વિચાર કરતી વેળા જીવ-સમુદાહાર, પ્રકૃતિ-સમુદાહાર અને સ્થિતિ-સમુદાહારનો પણ નિર્દેશ છે. યુ. ૭૧માં અવગાહતાળિને અંગે સ્થાપનાયત્ર અપાયું છે. યુ. ૧૧૫ગત ધ્રુવલામાં 'છેદસૂત્ર'નો અને અન્યત્ર સુન્તકમ્પપાહુકનો ઉલ્લેખ છે.

પાંચમા ભાગમાં નિમ્નલિખિત દસ અનુયોગદ્વારેનું નિરૂપણ છે :

(૧) વેદના-ભાવ-વિધાન	(૬) વેદના-અન્તર-વિધાન
(૨) ,, -પ્રત્યય-વિધાન	(૭) ,, -સન્નિકર્ષ-વિધાન
(૩) ,, -સ્વામિત્વ-વિધાન	(૮) ,, -પરિમાણ-વિધાન
(૪) ,, -વેદના-વિધાન	(૯) ,, -ભાગાભાગ-વિધાન
(૫) ,, -ગતિ-વિધાન	(૧૦) ,, -અદ્યપ્યહુત્વ-વિધાન

આ દસ અનુયોગદ્વારોની સુવસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :—

૩૧૪, ૧૬, ૧૫, ૫૮, ૧૨, ૧૧, ૩૨૦, ૫૩, ૨૧ અને ૨૭.

ભાવના નામ-ભાવ ધ્યાદિ વિવિધ નિલેપો પૈકી કર્મતદ્વ્ય-તિ રિક્તા-નોઆગમ-દ્રવ્યભાવનું પદ્મીમાંસા, સ્વામિત્વ અને અદ્યપ્યહુત્વ એમ ત્રણ પ્રકારે નિરૂપણ છે. સાર પાદ ત્રણ ચૂલિકા છે. એ પૈકી પ્રથમ ચૂલિકામાં ગુણુશ્રેણિનિર્જરનો ૧૧ સ્થાન અને એને અંગેના કાળનું નિરૂપણ છે. દ્વિતીય ચૂલિકામાં પાર જાતની પ્રરૂપણા છે. ત્રીજીનો આઠ રીતે વિચાર કરાયો છે.

તેરમા ભાગથી 'વગ્ગણા' નામનો પાંચમો ખંડ શરૂ કરાયો છે. આ ભાગમાં ત્રણ અનુયોગદ્વારનું નિરૂપણ છે :—(૧) સ્પર્શ, (૬) કર્મ અને (૩) પ્રકૃતિ.

ચૌદમા ભાગમાં 'બંધન' અનુયોગદ્વારમાંના બંધ અને બંધનીય એ બે અધિકારોનું વિસ્તૃત નિરૂપણ છે, એમાં અનુક્રમે

૧. કર્મબંધની કારણો નૈર્ગમાદિ તથ અણસાર દર્શાવાયાં છે.

૨. બાકીના બે અધિકારો પૈકી બંધકનો મુદ્દાબંધમાં અને બંધનનો મહાબંધમાં સવિસ્તર વિચાર કરાયો છે એટલે અહીં તે ફક્ત સૂચન છે.

૬૭ અને ૭૨૬ સુત્ર છે. વિશેષમાં જન્યનીયને આશ્રીને વચ્ચે આનું સંવિસ્તર વર્ણન કરાયું છે. આમાં અંકરીને આ અંકનું 'વગ્ગણ' નામ અપાયાયું કરાયું છે. આમાં અનુક્રમે ૩૩, ૩૧ અને ૧૪૨ સૂત્રો છે. આ પૈકી પ્રથમ અનુયોગદ્વારમાંનાં જે સૂત્રો અને અંતિમમાંનાં સુતર પદાત્મક છે. આ ૧૬ (૨+૧૭)ને 'ગાહાશુત' કહ્યાં છે. પ્રથમ અનુયોગદ્વારમાં સ્પર્શનો સોળા રીતે વિચાર કરાયો છે. દ્વિતીયમાં કર્મના નામકર્મ ઇત્યાદિ દસ લેદ દર્શાવાયા છે અને સાથે સાથે એનો સાત નયપૂર્વક વિચાર કરાયો છે. અંતિમ અનુયોગદ્વારમાં જ્ઞાનના પાંચે પ્રકારો અને એના ઉપપ્રકારનું વિસ્તૃત નિરૂપણ છે.

પદ્મમાતેગ જ સોળમા ભાગમાં કોઈ સુત્ર નથી પરંતુ 'વગ્ગણ' અંકનો અંતિમ સુત્રને દેશામશક માની આચાર્ય વીરસેને છખંડાગમમાં જે રચોવીસ અનુયોગદ્વારો પૈકી છનું જ નિરૂપણ છે એટલે 'ગાહાશુત' નિબંધનાદિ અંદારનું એમણે કયું છે. આ પદ્મમા ભાગમાં નિબંધન, પ્રકમ, ઉપક્રમ અને ઉદ્ય આચાર્ય અનુયોગદ્વારને કથાન અપાયું છે. આમાં 'ગાહાશુત' મોક્ષાદિ ઉચ્ચેનું નિરૂપણ સોળમા ભાગમાં છે.

આ સોળમા ભાગમાં ધ્રુવલામાં ૫, ૫૭૭ અને ૫૭૮માં આચાર્ય નન્દિનો અને ૫, ૫૧૮ અને ૫૭૮માં આચાર્ય મંજુનો 'મહાવાચક' તરીકે ઉલ્લેખ છે. ૫, ૪૨૭ અને ૫૧૮માં નામહસ્તિને 'ખગાસમણ' અને ૫, ૫૨૨માં એમને 'ભાડારણ' કહ્યા છે. અંતમાં ૫, ૧૧-૫૪માં સોળે ભાગમાં છખંડાગમ અને ધ્રુવલામાંના પારિભાષિક શબ્દોની સૂચી અપાઈ છે.

મહાજન્ય ઘણા મોટા હાવાથી વીરસેને એના ઉપર કોઈ ટીકા રચી નથી. ખરપદેવગુરુજી જે ટીકા રચ્યાનું કહેવાય છે તે ખરું હોય તો 'પણ'જી અપ્રાપ્ય છે.

વિભાગીકરણ—છખંડાગમના પહેલા પાંચ ખંડો ધવલા સાથે ઔદ ભાગમાં છપાવાયા છે. તેમાં ભા. ૧-૬માં પહેલો ખંડ, ભા. ૭માં ખીન્ને, ભા. ૮માં ત્રીજો, ભા. ૯-૧૨માં ચોથો અને ભા. ૧૩-૧૪માં પાંચમો એમ પાંચ ખંડો રજૂ કરાયા છે. છેલ્લા બે ભાગમાં કેવળ ધવલા છે.

નિષ્કર્ષ — ઉપર્યુક્ત વિવરણો સમગ્રપણે વિચારતાં નીચે મુજબની યાજતો ફલિત થાય છે :—

(૧) છખંડાગમના છ ખંડો પૈકી આઠ ત્રણ જ ખંડો ઉપર ધવલનંદિની ટીકા છે.

(૨) પહેલા પાંચ ખંડો ઉપર શામકુડે, તુલુલુરે, સમન્તભદ્રે અને વીરસેને એકેક ટીકા રચી છે.

(૩) છ બે ખંડ ઉપર અપ્પદેવગુરુએ ટીકા રચ્યાનું મતાય છે.

(૪) ટીકાઓનો ભાષાદીક વિચાર કરતાં જણાય છે કે ધવલનંદિની તથા અપ્પદેવગુરુની ટીકા પાંચમીમાં, સમન્તભદ્રની સંસ્કૃતમાં, વીરસેનની પાંચમ અને સંસ્કૃતમાં અને તુલુલુરની કન્નડમાં છે.

હિન્દી અનુવાદો — છખંડાગમના પહેલા પાંચ ખંડો અને એને અંગેની ધવલા નામની ટીકાનો હિન્દીમાં અનુવાદ ડૉ. હીરાલાલ જૈને કર્યો છે જ્યારે છઠ્ઠા ખંડ નામે 'મહાપન્થ' જે સાત ભાગમાં છપાવાયો છે તેના પ્રથમ ભાગનો હિન્દી અનુવાદ પં. સુમેરુચન્દ્રે અને બાકીના છનો ફૂલચન્દ્રે કર્યો છે. આ અનુવાદો છપાવાયા છે. જુઓ પૃ. ૧૨૯.

વિજયધવલ—કારંભના પ્રાચીન શાસ્ત્રલંકારમાં 'પ્રતિક્રમણ' નામની એક પોથી છે. એમાં ધવલ, મહાધવલ અને જયધવલની સાથે સાથે વિજયધવલનો ઉલ્લેખ છે તો એ શું છે ?

પ્રકરણ ૧૩ : અવશિષ્ટ કૃતિઓ

પંચસંગ્રહ — આ નાગની નીચે મુજબની ત્રણ કૃતિઓ છે:—

- (૧) 'મહત્તર' ચન્દ્રિણી રચેલી શ્લોક કૃતિ.
- (૨) અજ્ઞાતકર્તૃક દિવ કૃતિ.
- (૩) 'સૈદ્ધાન્તિક' નેમિચન્દ્રકૃત પંચસંગ્રહ માને ગોમ્મટસાર.

'પંચસંગ્રહ' માટેનો સંસ્કૃત શબ્દ 'પંચસંગ્રહ' છે. આ નાગની જે દિવ સંસ્કૃત કૃતિઓ છે: (૧) અમિતગતિની રચેલી અને (૨) હરે રચેલી.

જિ. ર. કા. (વિ. ૧. પૃ. ૨૨૯)માં હરિભક્તસૂત્રકૃત પંચસંગ્રહનો ઉલ્લેખ છે તે વાસ્તવિક હોય તો આ સંબંધમાં ત્રણ પ્રશ્ન રજૂ છે:—

- (૧) શું આ શ્લોક કૃતિ છે કે કૃમિ ?
- (૨) શું આ ચન્દ્રિણીકૃત પંચસંગ્રહ તો નથી ?
- (૩) શું આ કૃતિ પાંચમાં છે કે સંસ્કૃતમાં ?

(૧) અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગ્રહ

૧ આ સંગ્રહામક કૃતિની વિ. સં. ૧૫૨૭માં લખાયેલી એક હાથગોળીની નોંધ "અનેકાન્ત" (વ. ૩. પૃ. ૧૫૬)માં છે.

૨ આ કૃતિ જ્ઞાસ, પાંચ વિધિ (રૂતિ), સુમતિપ્રતિષ્ઠા દીક્ષા, હરદૂત પંચસંગ્રહ તેમજ મૂળ અને લાસના દિન્દી અનુવાદ, વિષયસૂચી તથા પાંચ પરિશિષ્ટો સહિત "ભારતીય જ્ઞાનોદ્ધિ, કાર્યા" ત્રણમી હ. સ. ૧૯૧૦માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. આના સંપાદક, અનુવાદક અને પ્રસ્તાવનાકાર પં. હીરાલાલ શર્મા છે.

આ પાંચ ગ્રંથોના—પ્રકરણોના સંગ્રહરૂપ છે. એનાં ૧ સંસ્કૃત નામો નીચે મુજબ છે જ્યારે પાઠ્ય પૃ. ૧૫૫માં મેં આપ્યાં છે :-

(૧) જીવસંગ્રહ, (૨) પ્રકૃતિસમુદ્ધીર્તન, (૩) બન્ધોદય-સત્વયુક્તપદ, યાને કર્મસ્તત્ત્વ, (૪) શીતક અને (૫) સપ્તતિકા.

આ પૈકી પહેલાં ત્રણ નામો વિષયદ્યોતક છે તો અંતિમ એ પરિમાણદ્યોતક છે.

ગાથાઓની સંખ્યા — આ પાંચ પ્રકરણોમાં અનુક્રમે ૨૦૬, ૧૨, ૭૭, ૧૦૫ અને ૭૨ ગાથાઓ છે. આમ એક દર ૪૭૨ ગાથા છે. આ પુસ્તકના “પ્રધાન સંપાદકોંકા વક્તવ્ય” (પૃ. ૬)માં મૂળની ગાથાઓની સંખ્યા ૪૪૫ અને ભાસની ૮૬૪ એમ કુલ ૧૩૦૯નો ઉલ્લેખ છે જ્યારે સંપાદકે પોતાની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૭)માં કુલ ૧૩૨૪ હોવાનું કહ્યું છે. ગદ્યાત્મક લખાણ પાંચ સો શ્લોક જેવડું છે. ૭ પાઠ્ય વિત્તિ પ્રમાણે મૂળમાં ૪૧૮ ગાથા છે. પાંચે પ્રકરણોમાં મંગલાચરણ તરીકે એકેક ગાથા છે. બીજા પ્રકરણની આવી આઠ ગાથાને યાદ કરતાં આ સંપૂર્ણ પ્રકરણ ગદ્યમાં છે. ૪

પ્રણેતા—પ્રસ્તુત પંચસંગહનાં પાંચે પ્રકરણોનાં કે એ પૈકી કોઈ એકના કે એથી વધારેના પ્રણેતા એક જ હોય તો પણ એ પૈકી કોઈનું પણ નામ જાણવામાં નથી. આ પાંચ પ્રકરણોનું ‘પંચસંગહ’ એવું નામ પાડનારના — સંગ્રહકારના નામની પણ ખબર નથી.

૧. પ્રધાન સંપાદકો તે અર હીરાલાલ નૈન અને ડો. આ. ને. ઉપાધ્યે છે.

૨. આ વક્તવ્ય (પૃ. ૬)માં કહ્યું છે કે ચૌદ પૂર્વો પૈકી બીજા આચાર્યશ્રી-યના આધારે કસાયપાહુડ રચાયો છે. આ ક્યન કસાયપાહુડની પ્રથમ ગાથા સાથે સુસંગત નથી તેનું શું ?

૩. જુઓ ‘પંચસંગહ’ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૪).

૪. જુઓ ‘પંચસંગહ’ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૩).

સન્તુલન — આ દિ. પંચસંગહનાં પાંચ પ્રકરણોનાં નામ ચન્દ્રધિકૃત પંચસંગહના પાંચ પ્રકરણોનાં નામ સાથે નીચે મુજબ સરખાવી શકામ :—

દિ. પંચસંગહ	૧૨વે. પંચસંગહ	૨૩વે. પંચસંગહનાં દ્વાર
૧. જીવસમાસ	સયમ	યોગોપયોગ- માર્ગણી
૨. પમડિસમુક્ષિતણુ	સત્તરિયા	જન્ધક
૩. કમ્ભતથમ	કસાયમાહુક	જન્ધવ્ય
૪. સયમ	સન્તકમ્ભ	જન્ધહેતુ
૫. સત્તરિયા	કમ્ભપમડિ	જન્ધપ્રકાર
		૧૭જન્ધલક્ષણુ

દિ. જીવસમાસરૂપ પ્રથમ પ્રકરણુ 'જી' શ્વે. 'જન્ધક' દ્વાર છે. જીવી રીતે આ પંચસંગહનું ખીજું પ્રકરણુ તે 'જન્ધવ્ય' દ્વાર અને ત્રીજું 'જન્ધલક્ષણુ' છે. છેલ્લાં બે પ્રકરણોનાં 'સયમ' અને 'સત્તરિયા' જી જે નામ જાને ફિરકાનાં ગ્રંથોમાં સમાન છે.

- આ અજ્ઞાતકર્તા દ્વિં પંચસંગહમાંની ૮ સત્તરિયામાંની ૭૨ ગાથાઓમાંની ૪૦ કરતાં વધારે ગાથા શ્વે. સત્તરિયા સાથે મળતી આવે છે ચૌદ્રેક ગાથામાં પાકભેદ છે. ૯ માન્યતાના અને વર્ણુનાંના ભેદને લઈને બાકીની ગાથા ભિન્ન છે. ૧૦

૧. આમાં આવતાં પ્રકરણો ઉપરથી તેમજ એમાં નિદેશાયેલા વિષયો ઉપરથી અર્થાત્ જોતાં દ્વાર ઉપરથી એમ બે રીતે આનાં પાંચ પ્રકરણોનાં નામ રજૂ કરાય છે.

૨-૭. આ નામો દિ. પંચસંગહની પ્રસ્તાવના (પં. ૨૩)માં આપાયાં છે. ૮ આ સત્તરિયા "સપ્તતિકાપ્રકરણ (૫૭કમ્ભ-અન્ય)"ના અંતમાં પં. કૂલચન્દ્રની પ્રસ્તાવના સહિત છપાયેલી છે. એમાં ૭૨ ગાથા છે, તદ્દિ કે ૭૨.

૯ માન્યતાભેદનાં ચાર ઉદાહરણ આપાયાં છે. જુઓ પં. કૂલચન્દ્રની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૧-૨૨).

- ૧૦ જોગન, પૃ. ૨૧.

ઉપયોગ — આ અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગ્રહનો પુષ્કળ ઉપયોગ ગોમ્મટસારના જીવકાંડ અને કર્મકાંડમાં કરાયો છે. કર્મકાંડમાંના બે મત આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે કેમકે એવો ઉલ્લેખ આ દિ. સત્તરિયા સિવાય કોઈ અન્ય દિ. કૃતિમાં જોવાતો નથી.^૧

સમય—ધવલા (ભા. ૪, પૃ. ૩૧૫)માં એના કર્તા વીરસેને “જીવસમાસૃ વિ સતં” એમ કહી “છળં ચ જવવિદ્વાજં”વાળી ગાથા ઉદ્ધૃત કરી છે. આ અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગ્રહમાંના ‘જીવસમાસ’ પ્રકરણની ૧૫૬મી ગાથા તરીકે જોવાય છે. આથી ધવલાની રચના થઈ તે પૂર્વે આ પંચસંગ્રહનું વર્તમાન સ્વરૂપ નક્કી થઈ ગયું હતું.^૨ વળી શ્વે. (ખન્ધ)સયગની ચુણિષની રચના પહેલાં આ દિગંજર ગ્રંથ રચાયો છે કેમકે આ ખન્ધસયગ (ગા. ૯૦)ની ચુણિષમાં જે બે વાર પાઠાંતરનો ઉલ્લેખ છે તે પાઠાંતર આ અજ્ઞાતકર્તૃક દિ. પંચસંગ્રહમાં નિબદ્ધ દિગંજર પરંપરાના સયગમાંથી લઈને ઉદ્ધૃત કરાયેલ છે એમ જણાય છે.^૪

આ અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગ્રહ ચંદ્રપિ મહત્તરના પંચસંગ્રહ-પગરણ કરતાં પહેલાંનો છે.

પ્રાચીનતા—“પ્રેમી અલિતં દત્ત ગ્રંથ” (પૃ. ૪૧૭-૪૨૩)માં શ્રી. હીરાલાલ જૈન સિદ્ધાન્તશાસ્ત્રીનો “પ્રાકૃત ઔર સંસ્કૃત પંચસંગ્રહ તથા સ્વકા અધાર” નામનો લેખ છપાયો છે. આમાં પ્રારંભમાં એક અજ્ઞાતકર્તૃક પ્રાકૃત અને અને બીજો અમિતગતિકૃત સંસ્કૃત એમ બે દિ. પંચસંગ્રહમાંનાં પાંચે પ્રકરણોમાંથી કેટલાંક અવતરણો આપી પ્રાકૃત પંચસંગ્રહ સંસ્કૃત પંચસંગ્રહથી પ્રાચીન

૧ એજન, પૃ. ૨૩.

૨-૩ એજન, પૃ. ૨૪.

૪ એજન, પૃ. ૨૫.

૫ ચોથા અને પાંચમા પ્રકરણમાં ૩૭૫ અને ૫૧૮ ગાથા છે એમ કહ્યું છે.

છે એમ દર્શાવાયું છે અને એથી વિપરીત માન્યતા માટે અવકાશ નથી એમ સિદ્ધ કરવા માટે ધવલા (ભા. ૪, પૃ. ૩૧૫)ગત અવતરણ અપાયું છે અને જીવસમાસાદ ને બદલે જીવસમાસદ બેઠાએ એમ સુચવાયું છે.

આધાર—દિ. પ્રાકૃત પંચસંગ્રહના 'શતક' (સયગ) અને 'સપ્તતિકા' (સત્તરિયા) એ બે પ્રકરણોની રચના એ નામની શ્વે. કૃતિ ઉપરથી થયાનો ઉપયુક્ત લેખમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરાયો છે એટલું જ નહિ પણ જે મૂળ કૃતિઓના સંકલનરૂપ આ દિ. કૃતિ છે. તેનાં નામો કૃતજ્ઞતા દર્શાવવા માટે એ જ રૂખાયાં છે એમ ઉમેરાયું છે સાર બાદ બાકીનાં પ્રકરણો પૈકી પ્રકૃતિસમુદ્ધીર્તનની રચનાનો આધાર છાંંડાગમની આ નામની ચૂલિકા કે જે એના છઠ્ઠા ભાગમાં છપાઈ છે તે છે એમ કહી જીવસમાસ અને કર્મપ્રકૃતિસ્તવ એ બે પ્રકરણો છાંંડાગમના 'અન્ધસ્વામિત્વ' અને 'અન્ધવિધાન' નામના બે ખંડને આધારે યોજવાનો સંભવ દર્શાવાયો છે

આ લેખના અંતમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે દિ. પ્રાકૃત પંચસંગ્રહના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી પરંતુ એમનો સમય શકસંવત્ ૭૩૮માં પૂર્ણ કરાયેલી ધવલાની પહેલાનો અને વિક્રમની પાંચમી સદીમાં થઈ ગયેલા મનાતા શિવશર્માસૂરિકૃત સયગની રચના પછીનો છે એમ કહ્યું છે

આ પ્રમાણેના આ લેખમાં પ્રસ્તુત શ્વે. સત્તરિયાને આધારે દિ. પ્રાકૃત પંચસંગ્રહગત 'સત્તરિ' નામનું પ્રકરણ રચાયેલાનું જે સ્પષ્ટ વિધાન છે—જે નિષ્કર્ષ કઢાયો છે તેને આજે પં. કૂલચન્દ્રે ઉપયુક્ત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૬)માં કહ્યું છે. કે જ્યાં મુધી આ નિષ્કર્ષની પુષ્ટિ માટે કોઈ નિશ્ચિત પ્રમાણ નહિ મળે ત્યાં મુધી આવો નિષ્કર્ષ કાઢવો કઠણ છે, અત્યારે તો કેવળ

૧. આ નામની જે શ્વે. કૃતિ છે તે તો આના આધારરૂપ નહિ હોય ?

ઐટલું જ કહી શકાય તેમ છે કે કોઈ એક સ્તરિને જોઈને બીજી રચાઈ છે.

પં. કૂલચન્દ્રનું આ વિધાન સાથે હું સંગત થતો નથી ઐટલું જ અત્યારે તો કહું છું.^૧ સાથે સાથે હું એ ઉમેરું છું કે ગાગરમાં સાગરને સમાવવાની અદ્ભુત કળાના ઉત્તમ નમૂનારૂપ શ્રવે. સ્તરિયાની રચના શ્રવે. સ્વયગ (અંધસ્વયગ) અને કુમ્ભાપયડિ પૂર્વે થઈ હશે એવો વિચાર મારા મનમાં ઉદ્ભવે છે.

અંતમાં હું ઐટલું સૂચવું છું કે આ વિવિધ સ્તરિયા એકસાથે છપાવાય અને એવી રીતે સ્વયગ માટે પણ વ્યવસ્થા થાય તો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરનારને વિશેષતઃ અનુકૂળતા રહેશે.

વિવરણાત્મક સાહિત્ય

ભાસ—આ પાઈયમાં પદ્યમાં રચાયું છે. પહેલાં બે પ્રકરણ ઉપર ભાસ નથી બાકીનાં ત્રણ પ્રકરણો ઉપર અનુક્રમે ૨૫, ૪૧૭ અને ૪૩૫ ગાથાઓ છે. આમ એકંદરે ૭૮૭૭ ગાથા છે.

પાઈય વિત્તિ — આ પદ્મનન્દિએ પાઈયમાં પ્રાચીન ચૂર્ણિ-આની શૈલીમાં લગભગ ૪૦૦૦ શ્લોક જેવડી રચેલી વૃત્તિ છે. એમાં પહેલાં ત્રણ પ્રકરણોનાં ૧૬૪માં તેમ જ એની ગાથાની સંખ્યામાં ફેર છે. અકલંકકૃત લઘીયસ્ત્રયમાંની કારિકા આ વૃત્તિમાં નજરે પડે છે

૧ અહીં હું પં. કૂલચન્દ્રને બે પ્રશ્ન પૂછું છું:—

(અ) અજ્ઞાતકર્તૃક દિ. પૂ. ચંસંગદુના 'ચતક' પ્રકરણની રચના શાને આભારી છે?

(આ) દિગ્બરીય સાહિત્યમાં સ્તરિયા અને સ્વયગ નામની સ્વતંત્ર કૃતિઓ કેમ બહોળી નથી?

૨. અજ્ઞાતકર્તૃક દિ. પૂ. ચંસંગદુમાંના આ નામના પ્રકરણનું ભાસ (લખ્ય) પણ છપાવવું ઇચ્છે.

૩. આ સંખ્યામાં બુઓ પૃ. ૧૫૪.

૪ આ ક્રમ બંધ્ય, બન્ધસ્વામી, બન્ધક, બન્ધકારણ અને બન્ધલેદ એ પાંચ દ્વારેને સૂત્રરૂપે લક્ષીને રખાયેલો છે.

કોઈને આ પદ્ધતિનું અકલંક પછી ચલાવું અનુમતાય છે. પ્રેરતાવના-કારના ગતે આ વૃત્તિનિષ્ક્રમની દસમી સદી પહેલાં રચાયેલા સંભવ છે.

આ પાંચ વૃત્તિઓના કૃત્રિસમાસની અંતેક ગાથાઓ શ્વે. જીવસમાસમાં શ્વે. ૪, ૨૫૩ પદો નજરે પડે છે. આથી આ પાંચ વૃત્તિ શ્વે. જીવસમાસના સ્પષ્ટીકરણની ગરજ સારે છે.

વૃત્તિ—આ સંસ્કૃત વૃત્તિ સુરિ (૧ ભદ્રારક) સુગંતિકૃતિની અ. વિ. સં. ૧૬૨૦માં ઇલાખ્યાં રચી છે. જોના એક જ હાથપોથી અને તે પછી અંકિત ગણી છે. આ વૃત્તિ મૂળ સંગ્રહમાં સંખ્યાની રૂપરેખા સ્પષ્ટીકરણરૂપ છે. ત્રીજા પ્રકરણની મૂળની ૨૮મી ગાથાથી આ વૃત્તિ અત્ર આપાઈ છે. આ વૃત્તિનું સંશોધન, વૃત્તિકારના ચુરુ જ્ઞાનુભવને કારણે છે. આ વૃત્તિ હંસ નામના વર્ણની પ્રેરણાથી થયેલ છે. આ સુગંતિકૃતિ એ પ્રવૃત્તિ પંચસંગ્રહને લઘુગોમ્ભટસાર કહ્યો છે તે એમની ભૂત છે. આ વૃત્તિમાં અગિયમતિકૃત પંચસંગ્રહ તથા ગોમ્ભટસારમાંથી અવતરણો અપાયા છે.

(૨) પંચસંગ્રહ (પંચસંગ્રહ) પાને લેગોમ્ભટસાર

૧ આ શ્વે. અથ ઇજાગમના પ્રથમ આંક પ્રેરણાની નિર્માણના તેમ જ અંકાતકર્તા પંચસંગ્રહના પ્રથમ પ્રકરણના પંચ આધારરૂપ છે એમ અપેક્ષા રાખેલી પ્રેરતાવના (પૃ. ૩૬)માં કહ્યું છે.

૨ જુએ અજ્ઞાતકર્તા દ્વા. પંચસંગ્રહની પ્રેરતાવના (પૃ. ૩૭).

૩ આ નામથી આ કૃતિ પ્રથમ કંડ (કાંડ) ઉપરની અમરચન્દ્રકૃત દીઘ અને દ્વિતીય કંડ ઉપરની દેશવર્ણનાની ટીકા સંલિપ "દેશિભાઈ દેશવર્ણ મેઘમાંલો"માં અંક ૪ તરીકે કલ્પતાથી છે. સ. ૧૬૨૦માં છપાઈ છે. આ ગોમ્ભટસાર સંસ્કૃત હયા અને હિન્દી અનુવાદ સંલિપ "સચચન્દ્ર જૈન સામ્રાજ્યા"માં છે. ભાગમાં અંક ૬ છે. સ. ૧૬૨૭ અને ઈ. સ. ૧૬૨૮માં પ્રકાશિત કરાયે છે. પ્રથમ ભાગના જીવકંડના અનુવાદ પ. ખૂબજન્દ જૈન છે એવારે દ્વિતીય ભાગના પ. મનોહર-લાલ રાસ્ટ્રી છે. જોને ભાગમાં વિષયસૂચિ છે. પ્રથમ ભાગમાં તે એ ભાગના ગાથાઓની સૂચિ છે પરંતુ બીજામાં તેમ નથી. મૂળ કૃતિ લંકામંદીરના જૈનના અંગેજી અનુવાદ સંલિપ "Sacred Books of the Jains" માં અંક ૫ અને ૬ તરીકે લખાઈથી છે. સ. ૧૯૨૭માં પ્રેસિદ્ધ કરાઈ છે.

નામો — પ્રસ્તુત કૃતિના ત્રણ નામ છે : (૧) પંચસંગહ (પંચસગ્રહ) (૨) ગોસ્મટસાર અને (૩) ગુણટાલુગ (ગુણસ્થાનક). આ ત્રણ નામોમાં ગોસ્મટસાર નામ વિશેષ પ્રચલિત છે.

ભાષા—પ્રસ્તુત કૃતિ જ. સૌ.માં રચાયેલી છે.

વિભાગો—આ કૃતિ બે કંડ (કાણ્ડ)માં વિભક્ત કરાયેલી છે. પ્રથમ કંડને ‘જીવ-કંડ’ (જીવ-કાણ્ડ) અને દ્વિતીયને ‘કર્મ-કંડ’ (કર્મ-કાણ્ડ) કહે છે. એમાં અનુક્રમે ૭૩૩ અને ૯૭૨ પદો છે. આમ એકંદરે ૧૭૦૫ પદો છે.

વિષય—આ કૃતિમાં અન્ધક, અન્ધવ્ય વગેરે પાંચ આજ્ઞાતું નિરૂપણ છે. ‘કર્મ’ કંડમાં માર્ગશુઓને ઉદ્દેશીને કેવળ અંધસ્વામિત્વનું નિરૂપણ ન કરતાં ઉદય-સ્વામિત્વ, ઉદીગણુ-સ્વામિત્વ અને સત્તા-સ્વામિત્વનું પણ નિરૂપણ છે જ્યારે દેવેન્દ્રસૂરિકૃત અંધસામિત્તમાં કેવળ અંધસ્વામિત્વનું નિરૂપણ છે.

ન્યૂનતા—કર્મકંડમાંની ન્યૂનતા અને નેમિચન્દ્રકૃત કર્મપ્રકૃતિ સાથેના એના સંબંધ “અનેકાંત” (વ. ૩, પૃ. ૫૩૭, ૬૩૫, ૭૫૭ અને ૭૬૨-૭૬૩)માં વિચારાયેલ છે.

પ્રણેતા—પ્રસ્તુત કર્તાનું નામ ‘સૈદ્ધાન્તિક’ નેમિચન્દ્ર છે. કર્મકંડમાં એમણે પેતાના ગુરુ તરીકે અલમતન્દિ, ધન્દનન્દિ, કનકનન્દિ અને વીરનન્દિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વિવરણ — (૧) ચામુંડરાયે દેશી વૃત્તિ રચી છે. એની કોઈ હાથપોથી મળે છે ખરી ?

૧ આ નામની ચર્ચા ડૉ. એ. એન. ઉપાધ્યાયે કરી છે. જુઓ “ભારતીય વિદ્યા” (Vol. II, p. 48ff).

૨ જુઓ જિ. ૨૦ કો. ૧૦ (વિ. ૧, પૃ. ૧૦૫ અને ૧૧૦).

(૨) અભયચન્દ્રે આ વૃત્તિના આધારે સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે.

(૩) આશાધરે એક ટીકા રચી છે.

(૪) જીવતત્ત્વપ્રદીપિકા—અભયસુરિના શિષ્ય કેશવ વર્ણુચિ કન્નડમાં શકસંવત ૧૨૮૧માં આ ટીકા રચી છે. આ જ ટીકા તે ધર્મભૂષણે રચેલી ટીકા હોય એમ જિ. ૨૦ કા. ૦ (વિ. ૧, પૃ. ૧૧૦)માં ઉલ્લેખ છે.

(૫) જીવતત્ત્વ-પ્રદીપિકા — આ ટીકા ‘મૂલ’ સંધના જ્ઞાન-ભૂષણ, મુનિચન્દ્ર અને પ્રભાચન્દ્રના શિષ્ય નેમિચન્દ્રે કેશવ વર્ણુકૃત કન્નડ ટીકાના આધારે રચી છે. એમાં એમને વિશાલ-કીર્તિએ સહાય કરી છે.

(૬) જ્ઞાનભૂષણના શિષ્ય સુમતિકીર્તિએ વિ. સં. ૧૬૨૦માં ટીકા રચી છે. એ મું કમ્મકંડ પૂરતી જ છે.

(૭) અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા — આ ટીકાની “મુનિસિદ્ધં પ્રણમ્યાહં” થી શરૂઆત કરાઈ છે.

(૮) પંડિત રાવે સવા લાખ શ્લોક જેવડી એક ટીકા સંસ્કૃતમાં રચી છે. એની પામણુ નામના કવચ દ્વિએ વિ. સં. ૧૬૫૬માં નોંધ લીધી છે.^૧

છાયા—સમગ્ર ગોમ્મટસારની સંસ્કૃત છાયા છપાવેલી છે. જુઓ પૃ. ૧૫૯.

પંચસંગ્રહદીપક — આ ઇન્દ્રવામદેવે ગોમ્મટસારનું કરેલું સંસ્કૃત રૂપાંતર છે. એ પાંચ વિભાગોમાં વિભક્ત છે. એમાં ‘અનુ-

૧ આ સંબંધમાં જુઓ “Indian Culture” (Vol. VII, p. 29).

૨ એમન, પૃ. ૩૦ ઈ.

૩ જુઓ “અનેકાન્ત” (વર્ષ ૧, પૃ. ૩૩૬).

ક્રમે ૮૨૫, ૧૪૧, ૧૨૫, ૧૮૭ અને ૨૨૦ શ્લોક છે. આમ કુલ ૧૪૯૮ શ્લોક છે. આ પ્રમાણેની હકીકત જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૨૯)માં અપાઈ છે પણ આ કૃતિ અત્યારે તો અપ્રકાશિત છે.

સંસ્કૃત રૂપાન્તર — અમિતગતિયો વિ. સં. ૧૦૭૩માં સંસ્કૃતમાં રચેલ પંચસંગ્રહ એ ગોમ્મટસારનું લગભગ રૂપાન્તર છે એમ જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૨૯)માં કહ્યું છે.

અંગ્રેજી અનુવાદ — જગમંદરલાલ જૈનીએ ગોમ્મટસારનો અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણો સહિત અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો છે અને એ છપાવાયો છે. જુઓ પૃ. ૧૫૯.

કર્મમકંડનો હિન્દી અનુવાદ — આ "રા. જૈ. શા."માં એ ભાગમાં પ્રકાશિત કરાયો છે. પ્રથમ ભાગના અનુવાદક ખૂણચંદ શાસ્ત્રી છે અને દ્વિતીયના મનોહરલાલ શાસ્ત્રી છે. જુઓ પૃ. ૧૫૯.

(૩) અજ્ઞાતકર્તૃક કર્મગ્રંથ

આ સંસ્કૃત કૃતિ અમિતગતિની સામે હશે. જુઓ પૃ. ૧૬૪.

(૪) અમિતગતિકૃત પંચસંગ્રહ

પરિમાણ — અમિતગતિકૃત આ પંચસંગ્રહના પરિમાણ અંગે અજ્ઞાતકર્તૃક દિ૦ પંચસંગ્રહની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૪)માં કહ્યું છે કે આ કૃતિના પાંચે પ્રકરણોની શ્લોકસંખ્યા ૧૪૫૬ છે અને ગદ્યાત્મક ભાગ લગભગ ૧૦૦૦ શ્લોક જેવડો છે.

વિષય — આ પાંચ પ્રકરણોમાં વિભક્ત છે. એનાં નામ

૧. આ કૃતિ "મા. દિ. ગ્ર."માં ઈ. સ. ૧૯૨૭માં છપાઈ છે. ત્યાર બાદ વંશીધર શાસ્ત્રીના અનુવાદ સહિત એ સોલાપુરથી પ્રકાશિત કરાઈ છે.

અનુક્રમે (૧) બન્ધક, (૨) અધ્યમાસ, (૩) બન્ધસ્વામિત્વ, (૪) બન્ધ-
કારણ અને (૫) બન્ધભેદ છે.^૧

પ્રથમ પ્રકરણમાં જીવોની વિવિધ દશાઓનું નિમ્નલિખિત વીસ
પ્રશ્નપણાઓ દ્વારા નિરૂપણ છે :—

(૧) ગુણસ્થાન, (૨) જીવસમાસ, (૩) પંચોમિ, (૪) પ્રાણ,
(૫) સંજ્ઞા, (૬-૧૯) ચૌદ માર્ગણાં અને (૨૦) ઉપયોગ.

દ્વિતીય પ્રકરણમાં કર્મોની મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓની
સમજણ અપાઈ છે.

તૃતીય પ્રકરણમાં કર્મોની ચૌદ ગુણસ્થાનોમાં બન્ધ અને
સત્તાને યોગ્ય, અયોગ્ય અને બ્યુચ્છિત્ર પ્રકૃતિઓનો વિચાર કરાયો છે.^૨

ચતુર્થ પ્રકરણમાં ચૌદ માર્ગણાઓને લક્ષીને જીવસમાસ,
ગુણસ્થાન, ઉપયોગ અને યોગનું વિવેચન છે. સાર બાદ બંધના
હેતુઓ તરીકે મિથ્યાત્વાદિનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.

પંચમ પ્રકરણમાં મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનાં બન્ધ-સ્થાનો
અને સત્ત્વ-સ્થાનોનું સ્વતંત્ર રૂપે તેમજ જીવસમાસ અને ગુણ-

૧. આ નામોની જીવસમાસ, પ્રકૃતિસમુત્પત્તિ, બન્ધસ્તવ, રાતક અને સંપત્તિકા
એ પાંચનાં નામ સાથે સંગતિ આજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગદની પ્રસ્તાવના (પૂ. ૧૬)માં
દર્શાવાઈ છે. જેમકે જીવસમાસમાં કર્મબન્ધ કરનારની દૃકીકૃત છે. પ્રકૃતિસમુત્પત્તિમાં
કર્મની મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનું વર્ણન છે. બન્ધસ્વામિત્વ અને બન્ધસ્તવ એ
ઓકાર્થક છે. રાતકમાં બન્ધનાં કારણ વગેરે દર્શાવામાં છે. સંપત્તિકામાં યોગ,
ઉપયોગ ઇત્યાદિને લક્ષીને ભેદો અને ભંગોનું નિરૂપણ છે.

૨. 'ગુણસ્થાન' એટલે મોહ અને યોગ એ બે નિમિત્તને લઈને સંસારી
જીવોના અધ્યવસાયોનાં તરતમતારૂપ કૃમિકુર્યાન.

૩. 'જીવસમાસ' એટલે વિવિધ જીવોનો અને એ જીવોની જાતજાતની જાતિઓ-
નો ખાધ કરાવનાર કર્મો.

૪. ચૂલિકામાં નવ પ્રશ્નો છે.

સ્થાનોને લક્ષીને પણ વિવેચન છે. આ ઉપરાંત ભંગો, ઉપશમના અને ક્ષપણાને અંગે પણ નિરૂપણ છે.

પ્રભુતા — અમિતગતિ એ ‘માયુર’ સંઘના માધવસેનના શિષ્ય થાય છે. એમણે વિ. સં. ૧૦૭૩માં ‘મસૂતિકા’ પુરમાં આ પંચસંગ્રહ સંસ્કૃતમાં રચ્યો છે.

આધાર — આ પંચસંગ્રહ અજ્ઞાતકર્તૃક દિ૦ પંચસંગ્રહને આધારે યોજાયો છે. એમ કેટલાક કહે છે^૧ તો કેટલાક ગોમ્મટ-સારનો એ માટે ઉલ્લેખ કરે છે.^૨ અજ્ઞાતકર્તૃક દિ૦ પંચસંગ્રહના ક્રમે અમિતગતિએ પોતાની આ કૃતિ મોટે ભાગે રચી છે. કેવળ નામકર્મના ઉદયસ્થાનોનું નિરૂપણ કરતી વેળા પંચસંગ્રહનો ક્રમ જતો કરાયો છે.^૩

અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગ્રહથી અમિતગતિની પ્રસ્તુત કૃતિની છ પ્રકારની વિશિષ્ટતા પંચસંગ્રહની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૭-૨૨)માં દર્શાવાઈ છે. સાથે સાથે અમિતગતિની સામે સંસ્કૃતમાં રચાયેલો કોઈ કર્મગ્રંથ હોવાનું કહ્યું છે.

હિન્દી અનુવાદ — આ વંશીધરશાસ્ત્રીએ કર્યો છે અને એ છપાવાયો છે. જુઓ પૃ. ૧૬૨.

(૫) હર્દકૃત પંચસંગ્રહ

વિભાગો—આ સંસ્કૃત કૃતિ નિમ્નલિખિત પાંચ સંગ્રહના સમુદાયરૂપ છે :—

૧. જુઓ છઠ્ઠા હિન્દી કર્મગ્રંથની હિન્દી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૨-૨૩); તેમ જ અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગ્રહની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૪).

૨. જુઓ પૃ. ૧૬૧.

૩. જુઓ છઠ્ઠા હિન્દી કર્મગ્રંથની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૩).

૪. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ. ૧૫૩.

(૧) જીવસંગ્રહ, (૨) પ્રકૃતિસમુદ્ધીર્તન (૩) ઇકર્મસ્તવ,
(૪) શતક અને (૫) સંપ્રતિકા.

આ પાંચનાં પદોની સંખ્યા અનુક્રમે ૨૫૭, ૪૪, ૬૦, ૩૩૯
અને ૫૧૨ (૪૨૮ + ૪૮૪) છે. આમ એકંદરે ૧૨૪૨ પદો છે. વચ્ચે
વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર ગદ્યાત્મક લખાણ છે અને એનું પરિમાણ
લગભગ ૭૦૦ શ્લોક, જેવડું છે.

નિપય—પ્રથમ સંગ્રહમાં ત્રીજા પદમાં ગુણુસ્થાનો જીવસ્થાનો,
પર્યાપ્તિ, પ્રાણ, સંજ્ઞા, ગાર્મણ્યાઓ અને ઉપયોગને ઉદ્દેશીને પ્વીસ
પ્રરૂપણાદિવાનું કહ્યું છે. ત્રીજા સંગ્રહમાં આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓ અને
એના અત્રાંતર ભેદોનું નિરૂપણ છે. ત્રીજા સંગ્રહના આઠ પદમાં
ગંધ, ઉદય અને સત્તાના ઉચ્છેદના વર્ણુકરૂપ સ્તવ કહેવાની
પ્રતિજ્ઞા કરી તેનું પાલન કરાયું છે. ચોથા સંગ્રહનાં પદ ૨-૪માં
મુચવાયા મુજબ જીવસ્થાનો અને ગુણુ સ્થાનોને ઉદ્દેશીને ઉપયોગો
અને યોગો અને તેના કારણરૂપ ગન્ધનું નિરૂપણ છે. પાંચમા
સંગ્રહના દ્વિતીય પદમાં કહ્યા પ્રમાણે આમાં કેટલી પ્રકૃતિ બાંધે,
કેટલી ભોગવે, સત્ત્વમાં કેટલા સ્થાનો છે તેમજ મૂળ અને ઉત્તર
ભાગ કેટલા છે એ બાજતો રજૂ કરાઈ છે.

કર્તા—પ્રસ્તુત કૃતિમાં ત્રણ સ્થળે કર્તાએ પોતાનો સંક્ષિપ્ત
પરિચય આપ્યો છે. એ ઉપરથી કર્તાનું નામ હકું છે, એના પિતાનું

૧. પ્રથમ સંગ્રહના દ્વિતીય પદમાં 'જીવપ્રરૂપણા' કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે.

૨. દ્વિતીય સંગ્રહના આઠ પદમાં 'પ્રકૃતિપ્રીર્તન' કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ
છે અને એની પુષ્ટિકામાં 'પ્રકૃતિપ્રીર્તન'નો ઉલ્લેખ છે.

૩. આની પુષ્ટિકામાં 'કર્મગન્ધસ્તવ'નો ઉલ્લેખ છે.

૪. આ સંપ્રતિકા-ચૂલિકાનાં પદોની સંખ્યા છે.

૫. જુઓ પૃ. ૧૬૩.

નામ શ્રીપાલ છે અને એઓ 'પ્રાગ્વાટ' વલ્લિક છે એ ત્રેણુ બાજતો જાણી શકાય છે.

૨૨૨ રચના-સમય—હૃદયેલી સંપત્તિકા (સ્થા. ૨૪૬) પછી "અત્ર વૃત્તિશ્લોકાઃ પદ્મ" એવા ક્ષેત્રેષ્વર્વક પાંચ પ્રધો અપાયાં છે. અહીં વૃત્તિથી અજ્ઞાતકર્તૃક દિ. પંચસંગહની સુમતિકીર્તિકૃત વૃત્તિ જ અભિપ્રેત હાય તો આ વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં રચાવાનું અનુમાનાય છે.^૧

હાથપોથી—આ હૃદયકૃત પંચસંગહની એક હાથપોથી ઇકરમાં છે. એ એકલીનો જ પ્રકાશનાથે ઉપયોગ કરાયો છે. એના હાંસિયોમાં ટિપ્પણો છે. તે સંપાદકના મતે સ્વોપજ છે.^૨

(૬) કર્મપ્રાભુત

આ કુમારસેનદેવે રચ્યું છે.^૩ એઓ દિગંબર છે.

*

*

*

૧. જુઓ અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગહની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૫).

૨. જુઓ અજ્ઞાતકર્તૃક પંચસંગહનું "સંપાદકીય વક્તવ્ય" (પૃ. ૬).

૩. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૭૨).

પ્રકરણ ૧૪ : કર્મસિદ્ધાન્તના અંશ સંબંધી કૃતિઓ.

(૧) 'લલ્લિસાર (લલ્લિધસાર) — આ 'સિદ્ધાન્તચક્રવર્તી' નેમિ-ચન્દ્રે ૬૫૦ ગાથામાં રચેલી કૃતિ છે. એ ગોમ્મટસારના પરિશિષ્ટની ગરજ સારે છે.

આ લલ્લિસારના મુખ્ય બે વિભાગો છે : (૧) દર્શન-લલ્લિધ અને (૨) ચારિત્ર-લલ્લિધ. પ્રથમ વિભાગમાં ૧૬૫ ગાથા છે જ્યારે દ્વિતીયમાં ગા. ૧૬૬ થી ૬૪૭ છે. ત્યાર બાદ પ્રશસ્તિરૂપે ત્રણ પદ્યો છે.

વિષય — કર્મોમાં 'મોહનીય' કર્મ સૌથી બળવાન છે. એના દર્શન-મોહનીય અને ચારિત્ર-મોહનીય એવા બે પ્રકારો પડાય છે. તેમાં દર્શન-મોહનીયને 'મિથ્યાત્વકર્મ' પણ કહે છે. એ ચારિત્ર-મોહનીય કરતાં પણ બળમાં અડિયાતું છે.

સાર — લલ્લિસાર એ કુસામપાહુડને અંગેની જયધવલામાં નિર્દેશાયેલા પંદર અધિકારો પૈકી 'પશ્ચિમચક્ર' નામના છેલ્લા અધિકારના ત્રણ અધિકારના સારરૂપ છે.

ચારિત્ર-લલ્લિધમાં ઉપશમ-ચારિત્ર અને ક્ષાયિક ચારિત્ર એમ બે અધિકાર છે. આમ સમગ્ર કૃતિમાં ત્રણ અધિકાર છે. તેમાં અનુક્રમે ૧૬૫, ૨૨૩ અને ૨૫૯ ગાથાઓ છે.

મિથ્યાત્વકર્મથી મુક્તિ મેળવવા માટે પાંચ લલ્લિધઓનું નિરૂપણ કરાયું છે : (૧) ક્ષયોપશમ, (૨) વિશુદ્ધિ, (૩) દેશના,

૧ આ 'કૃતિ' મનોહરલાલ શાસ્ત્રીકૃત છાયા, તથા એમણે રચેલી હિન્દી ભાષા-ટીકા સહિત "શાં નૌં શાં"માં ઇ. સ. ૧૯૧૬માં છપાવાઈ છે. એનું નામ "લલ્લિધસાર ક્ષપણાસારગર્ભિત" રખાયું છે. વિરોધમાં લલ્લિસાર નામની આ જ કૃતિ ક્ષપણાસાર સહિત "હરિસાઈ દેવકરણુ જૈન ગ્રંથમોલા"માં ગ્રંથાંક ૫ તરીકે કલકત્તાથી પ્રકાશિત કરાઈ છે.

(૪) પ્રાયોગ્ય અને (૫) કરણ. પહેલી ચાર લખિંચો તો અભવ્યને પણ હોય છે જ્યારે પાંચમી ભવ્યને જ હોય છે એ પાંચમી કરણલખિંચનું અહીં વિસ્તૃત વર્ણન કરાયું છે.

ઔપશમિક અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ તેમ જ દર્શન-મોહનીયતા ક્ષયના અદ્યપ્પહુત્વનાં ૩૩ સ્થાનો વિષે માહિતી આપી દર્શનલખિંચ નામનો અધિકાર પૂર્ણ કરાયો છે.

ચારિત્ર-લખિંચમાં ઉપશમ-ચારિત્ર અને ઉપશમ-શ્રેણિનું નિરૂપણ કર્યા બાદ ચારિત્ર-મોહનીયતા નાશની—ક્ષયની ગાયત હાથ ધરાઈ છે. એમાં ક્ષયનું સ્વરૂપ, કૃષ્ટિ, આરમા અને તેરમા ગુણુસ્થાનને અંગે વિચારણા, કેવલીની આહાર-માર્ગણા, કેવલીનું આવર્જિતકરણ, સમુદ્ધાત અને અંતમાં ચૌદમા ગુણુસ્થાનનું સ્વરૂપ એમ વિવિધ વિષયો રજૂ કરાયા છે. આમ અહીં ચારિત્ર-મોહનીયતા ઉપશમ અને ક્ષયનો ક્રમ દર્શાવાયો છે. અંતમાં અવશિષ્ટ કર્મોનો ક્ષય પણ વિચારાયો છે. મોક્ષના સ્થાનનું સ્વરૂપ પણ રજૂ કરાયું છે.

પ્રણેતા — પ્રશસ્તિમાં નેમિચન્દ્રે પોતાને વીરનન્દિ અને ઇન્દ્રનન્દિના વત્સ અને અભયનન્દિના શિષ્ય તરીકે જાળખાવ્યા છે. જ્ઞાનદાનની અપેક્ષાએ વત્સનો અને દીક્ષાની અપેક્ષાએ શિષ્યનો ઉલ્લેખ છે એમ મનોહરલાલ શાસ્ત્રીએ કહ્યું છે.

વિવરણ — લલિસાર ઉપર માધવચન્દ્રે સંસ્કૃતમાં એક વૃત્તિ રચી છે. કેશવ વર્ણુએ જે ટીકા રચી છે તે ઉપશમ-ચારિત્રના અધિકાર સુધીની જ ઉપલબ્ધ છે. આ ઉપરાંત કોઈકે “જયત્યન્વય”થી સર થતી વૃત્તિ સંસ્કૃતમાં રચી છે.

સમ્યક્ત્વચન્દ્રિકા — જયપુરમાં જન્મેલા ટોડરમલ્લે વિ. સં. ૧૮૧૮માં આ લાખાટીકા રચી છે.

ભાષાટીકા—આ ઉપર્યુક્ત સમ્યક્ત્વચન્દિકાના આધારે મનો-હરલાલ શાસ્ત્રીએ રચી છે અને એ છપાવાઈ છે. જુઓ. પૃ. ૧૬૭.

(૨) ખવણાસારે ૧(ક્ષપણાસાર)૨ આ પણ ઉપર્યુક્ત નેમિ-ચન્દની કૃતિ છે. એમાં ૨૭૦ ગાથા છે એમાં કર્મના ક્ષયનું નિરૂપણ હોયે એમ નામ વિચારતાં લાગે છે.

વૃત્તિ—નેમિચન્દના શિષ્ય માધવચન્દ ગૈવિદ્યે શકસંવત ૧૧૨૫માં આ વૃત્તિ રચી છે. આ કૃતિ મેં જોઈ નથી.

(૩) ક્ષપણાસાર—આ સંસ્કૃત કૃતિ માધવચન્દ ગૈવિદ્યે ગદ્યમાં રચી છે.

કસાયપાહુડસુતની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬૦)માં કહ્યું છે કે કસાયપાહુડના ક્ષપણાધિકારનાં ગાથાસૂત્રોને તેમ જ એને અંગેના યતિવૃષભકૃત ચૂલ્લિસૂત્રગત સૂત્રોને આધારે આ રચના કરાઈ છે. આ સંસ્કૃત ગદ્યાત્મક કૃતિ પ્રાયઃ ચૂલ્લિસૂત્રોની છાયાત્મક યથાસંભવ અને આવશ્યકતા અનુસાર પદલવિત તથા પરિવર્ધિત કરાયેલી રચના છે. આની એક હાથપોથી જમપુરના ભંડારમાં છે.

(૪) ઈતિભંગીસાર (ત્રિભંગીસાર)—આ નિમ્નલિખિત છ કૃતિઓના સંગ્રહરૂપ ગણાય છે :—

(૧) આત્મવ-ત્રિભંગી, (૨) બંધ-ત્રિભંગી, (૩) ઉદયોદીરણા-

૧. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ. પૃ. ૧૬૭.

૨. આ નામની એક સંસ્કૃત કૃતિ માધવચન્દ્રે રચી છે. જુઓ આ જ પૃષ્ઠ.

૩. આ નામની એક કૃતિ હરિભદ્રસૂરિએ રચ્યાનું કહેવું કહ્યું છે. જુઓ મારું પુસ્તક નામે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ (પૃ. ૬૧). એમાં મેં દિગ્બરીય ત્રિભંગીસાર વિષે નોંધ લીધી છે.

ત્રિભંગી, (૪) સત્તા-ત્રિભંગી, (૫) સત્ત્વસ્થાન-ત્રિભંગી અને (૬) ભાવ-ત્રિભંગી.^૧

આ પૈકી આસ્રવ-ત્રિભંગીમાં ૬૩ ગાથા છે અને એ શ્રુત-મુનિની રચના ગણાય છે.

બંધ-ત્રિભંગીમાં ૪૪ ગાથા છે અને એના કર્તા તરીકે નેમિચન્દ્રના શિષ્ય માધવચન્દ્રનો ઉલ્લેખ કરાય છે.

ઉદયોદીરણા-ત્રિભંગીને 'ઉદય-ત્રિભંગી' પણ કહે છે. એમાં ૭૩ ગાથા છે. અને એ નેમિચન્દ્રની કૃતિ હોવાનું મનાય છે.

સત્તા-ત્રિભંગીમાં ૩૫ ગાથા છે અને એના પ્રણેતા તરીકે નેમિચન્દ્રનું નામ ગણાવાય છે.

સત્ત્વસ્થાન-ત્રિભંગીમાં ૩૭ ગાથા છે અને એના કર્તા કનકનંદિ છે. એના ઉપર નેમિચન્દ્રની ટીકા છે.

ભાવ-ત્રિભંગીમાં ૧૧૬ ગાથા છે અને એ શ્રુતમુનિની રચના ગણાય છે.

*

*

*

૧. આ છ ત્રિભંગીઓ પૈકી પ્રથમ અને અંતિમ "માં હિં અં"માં અંયાં ૨૦ તરીકે વિ. સં.-૧૯૭૮માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

પ્રકરણ ૧૫ : ઉપસંહાર

‘કર્મસિદ્ધાન્ત’ એટલે ‘કર્મ’ને અંગેના ખાસ કરીને નિખાલિખિત પ્રશ્નોની તેમજ એમાંથી હિંદુભવતા તથા અન્ય રીતે પણ કર્મ સાથે સંકળાયેલા ‘કે રજૂ’ કરાયેલા કે ‘રજૂ’ થનારા પ્રશ્નોની યથાયોગ્ય વિચારણા :—

૧. ‘જગત્’ એટલે શું ?
૨. જીવનું શુદ્ધ, સાચું અને સનાતન સ્વરૂપ શું છે ?
૩. પુનર્જન્મ એ શું હકીકત (fact) છે અને જો હામ તો એ શાને આભારી છે ?
૪. ‘કર્મ’ એ પદાર્થ છે કે કેમ અને એ પદાર્થ હામ તો એ સચેતન છે કે અચેતન ?
૫. કર્મનો સર્વ જીવો સાથે—મોક્ષે ગયેલા જીવો યાને સિદ્ધ પરમાત્માઓ સાથે પણ સંબંધ છે ?
૬. કર્મનો સંસારી જીવો સાથે કેવો સંબંધ છે ? આ સંબંધ શું સર્પ અને કંચુક જેવો છે કે તપાવેલા લોઢાના ગોળા અને અગ્નિના જેવો છે કે કેમ ?
૭. આ જીવો અને કર્મ વચ્ચે સંબંધ યાને કર્મબંધ થવામાં કયાં કયાં કારણો છે ?
૮. કર્મબંધની શિથિલતા કહો કે ગાઢતા કહો તેમાં કોઈ તરતમતા છે અને હામ તો તે કેટલા અને કયા કયા પ્રકારની છે ?
૯. બધાં જ કર્મોનું સ્વરૂપ એકસરખું છે કે કર્મના જાતજાતના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારો છે ?

૧૦. કર્મનો કયો કયો પ્રકાર એ બાંધનારની કઈ કઈ શક્તિનો—
એના કયા કયા મૌલિક ગુણનો વાતક કે હાનિકર્તા કે
અવરોધક છે ?
૧૧. કોઈ પણ પ્રકારનું કર્મ કે એના તમામ પ્રકારોનો સમૂહ
સંસારી જીવ ઉપર સર્વાંશે સત્તા જમાવી શકે ખરો ?—એ
જીવના એક એક મૌલિક ગુણને પૂરેપૂરો હણી નાંખે ખરો ?
૧૨. કર્મબંધ થયો એટલે એ કર્મનું ફળ ભોગવવું જ પડે કે કેમ ?
૧૩. કર્મનું ફળ સલાનપણે જ ભોગવાય કે કેમ ?
૧૪. કર્મનું ફળ સ્વતઃ મળે કે ઈશ્વરાદિ એ ફળના દાતા છે ?
૧૫. કર્મનો કર્તા તે જ કર્મનો ભોક્તા છે કે અન્ય કે કેમ ?
૧૬. કર્મનું ફળ એના નિયત સમય પહોંચ્યાં ભોગવી શકાય ખરું
અને એમ હોય તો તેમ કરવા માટે એ બાંધનારે શું
કરવું જોઈએ ?
૧૭. કર્મ બાંધ્યા પછી તેની શક્તિમાં ફેરફાર થઈ શકે ?
૧૮. એક જાતનું કર્મ બાંધ્યા પછી તેને અન્ય પ્રકારમાં કે ઉપ-
પ્રકારમાં ફેરવી શકાય ? અને જો આવો ફેરફાર કરી શકાય
તેમ હોય તો તે ગમે તે જાતના કર્મ માટે શક્ય છે કે અશક્ય
જ જાતના ?
૧૯. જૈન દર્શન પ્રમાણે કર્મ એ સંસારી જીવે પોતાના પ્રદેશોમાં
રહેલી અને સ્થિતિપરિણુત (નહિ કે ગતિપરિણુત) એવી કાર્મણુ
વર્ગણાનું કરેલા ગ્રહણનું પરિણમન છે તો કર્મ ભોગવાઈ રહે-
એ જીવથી છૂટું પડે પછી શું એ પાછું કાર્મણુ વર્ગણારૂપ જ
બની જાય છે કે કેમ ?
૨૦. જો સમયે સંસારી જીવ કર્મ બાંધે તે જ સમયે એ જીવને
અન્ય કર્મનો ભોગવટો—ઉદય વગેરે હોય ?

૨૧. સંસારી જીવ કર્મ જાંધે જોટલે શું તરતે જ—જોક સમયના પલ્લુ વિલગ વિના જોનો લોગવટો—ઉદય શરૂ થાય છે કે અમુક વખત વીસા ગાદ ?
૨૨. જો કાલાંતરે ઉદય થતો હોય તો વચગાળાના સમયોગાં શું જો કર્મને અંગે જો જાંધનાર નિશ્ચેષ્ટ રહે છે કે જોક યા જીજી જાતની પ્રવૃત્તિ કરે છે ?
૨૩. જો પ્રવૃત્તિ કંઈ કંઈ છે ?
૨૪. કોઈ પલ્લુ કર્મ અનાદિકાલીન છે ખરું ?
૨૫. કોઈ પલ્લુ કર્મ શાશ્વત છે અર્થાત્ જોનો જો જાંધનાર સાથેનો સંબંધ હમેશનો છે ?
૨૬. કર્મની પરંપરા ત્રિવિધ છે કે અત્રિવિધ ?
૨૭. કયા સંસારી જીવોને આશ્રી આ પરંપરા ત્રિવિધ છે અર્થાત્ કર્મ પ્રવાહરૂપે ચાલુ ન રહે તેમ છે ?
૨૮. કયા સંસારી જીવોના સંબંધમાં જો પરંપરા અત્રિવિધ છે ?
૨૯. નવું કર્મ જાંધાય ત્યારે જોનાં દલિદોની વહેંચણી જો પૂર્વે જાંધાયેલાં અને વિલગાન કર્મોમાં કેવી રીતે થાય છે ? કોને કેટલો ફાળો મળે છે ?
૩૦. સંસારી જીવનાં શરીરનાં અંગોપાંગ અને મનની રચનામાં શું કર્મનો હાથ છે અને હોય તો કયા કયા કર્મનો ?
૩૧. કયું કર્મ સંસારી જીવને જો જાવ પૂરતું જકડી રાખે છે ?
૩૨. મુમુક્ષુ અને કર્મ વચ્ચેના સંગ્રામમાં અંતે કોનો વિજય થાય છે ?
૩૩. કર્મની પરંપરાથી સર્જાતી ગુલામીમાંથી કોણ કેવી રીતે છૂટી શકે છે ?

૩૪. આ છુટકારો કમશઃ છે કે એકસાથે અર્થાત્ સંસારી જીવના ઉત્કર્ષ માટે વિવિધ સાધનો છે કે કેમ ?
૩૫. કર્મનો નાશ થાય છે કે સંસારી જીવ સાથેના જોના સંબંધનો ?
૩૬. જન્મ-મરણની ઘટમાળ કર્મને લીધે છે એટલે કર્મને સદાને માટે રામ રામ કરી મુક્ત બનેલો—સર્વાંશે સમિચદાનદમય બનેલો મુક્ત થયેલો જીવ કોઈ પણ કારણસર ફરીથી જન્મ લઈ શકે ખરો અને લઈ શકે તો શાથી ?
૩૭. કર્મના અસ્તિત્વની સિદ્ધિ માટે જૈન સાહિત્યમાં કઈ કઈ દલીલો રજૂ કરાઈ છે ? એમાં કોઈ મહત્ત્વની દલીલ રહી જતી હોય તો તે કઈ ?
૩૮. કર્મ જેવો કોઈ પદાર્થ છે એમ માનવાથી શો લાભ થાય તેમ છે ?
૩૯. જે અજૈન દર્શનો સંસારી જીવની મુક્તિ માને છે—જીવમાંથી શિવ થવાય છે એમ કહે છે તે દર્શનો પ્રમાણે આ જીવની દુર્દશા કરનાર કોણ છે ? અને એમાંથી મુક્ત કરનાર તરીકે શેનો ઉદ્દેશ્ય છે ?
૪૦. જૈનોના કર્મસિદ્ધાન્ત સાથે સર્વથા કે અંશતઃ સરખાવી શકાય એવાં અજૈન મંતવ્યો છે ખરાં અને હોય તો તે કયાં અને કેટલાં પ્રમાણમાં ?
૪૧. સંસારી જીવોની સારી કે નરસી વિવિધ અવસ્થાઓ—જોનાં જાતજાતનાં વિલક્ષણ વર્તનોનો ખુલાસો જૈન દર્શનગત કર્મસિદ્ધાન્તથી જ થઈ શકે તેમ છે કે અજૈનોના કોઈ સિદ્ધાન્ત-મંતવ્યથી અને હોય તો તે કયો ?

આ તેમ જ આવા બીજા અનેક પ્રશ્નોનો વિશદ, વિસ્તૃત અને યુક્તિયુક્ત તેમ જ દૃષ્ટાંતાદિ સહિતના ઉત્તરો પૂરા પાડનારા કર્મ-સિદ્ધાન્ત સંબંધીના સાહિત્યની આછી રૂપરેખા હવે પૂરી થાય છે એટલે એ ઉપરથી જે નીચે મુજબની જાણતો તારવી શકાય તેમ છે તેનો નિર્દેશ કરી હું વિરમીશ:-

(૧) આ સાહિત્યના સર્જન અને સંવર્ધનમાં જૈનોના—ખાસ કરીને જોના જાને ફિરકાઓનો—સ્વેતાંબરોનો તથા દિગંબરોનો સખળ અને વ્યાપક ફાળો છે.

(૨) પાર્શ્વ અને સંસ્કૃત ભાષામાં રચનાઓ જાને ફિરકાઓના જાણ્યુત વિદ્વાનોને હાથે થયેલી છે જ્યારે પ્રાદેશિક ભાષાઓ પૈકી ગુજરાતીમાં રચનાઓ મુખ્યત્વે કરીને સ્વેતાંબરોની છે તેા હિન્દી રચનાઓ દિગંબરોની છે.^૧

(૩) અંગ્રેજીમાં કર્મસિદ્ધાન્તને અંગે એક પણ આકર ગ્રંથ નથી તેા તે માટે યોગ્ય થવું શ્રેય.

(૪) કર્મસિદ્ધાન્તની જાણતો ક્યારથી અને કેટલા પ્રમાણમાં રજૂ થતી આવી છે તે મેં કર્મસિદ્ધાન્ત સંબંધી કૃતિઓમાંના વિષયોનું જે દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે તે ઉપરથી જાણી શકાય તેમ છે.

*

*

*

૧. સ્વેતાંબરોની, સ્વતંત્ર રચનાઓમાં પાર્શ્વ, સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી રચનાઓની સંખ્યા અનુક્રમે ૩૧, ૨૮, ૧૬ અને ૧ છે જ્યારે દિગંબરોની સ્વતંત્ર રચનાઓ પૈકી પાર્શ્વ અને સંસ્કૃત રચનાઓની સંખ્યા અનુક્રમે ૮ અને ૫ છે. અંગ્રેજી વિદ્વાનોની સ્વતંત્ર રચનાઓમાં એક જર્મનની જર્મનમાં એક રચના છે. અહીં એ ઉમેરીશ કે સ્વતંત્ર રચનાઓ સિવાયની રચનાઓ તે વિવરણો, અનુવાદો અને આનુષંગિક કૃતિઓ છે.

પુ ર વ ણી

પૃ ૩૩, પં. ૧૯ ન્યાયાચાર્યે કુમ્ભપયડિસંગહણી ઉપર એક લઘુ ટીકા પણ રચી છે. એની સાત ગાથાની ટીકા જેટલો લાગ મળ્યો છે અને એ ૧ગુરુતત્ત્વિણિચ્છયના અંતમાં છપાવાયો છે.

પૃ. ૬૦, પં. ૪. વિલક્ષણતા — પ્રસ્તુત પંચસંગહપગરણમાં ૧તીર્થકર-નામ-કર્મની, ૨આહારકલ્પિકની તથા ૪નિદ્રાદિકપંચકની જઘન્ય સ્થિતિનું. ૫દ્વીન્દ્રિયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું તેમ જ ચતુરિન્દ્રિયાદિ છવોના બન્ધહેતુનું પ્રતિપાદન કરતી વેળા ત્રણ વેદનો ઉલ્લેખ કુમ્ભપયડિસંગહણી વગેરેથી ભિન્ન રીતે દર્શાવાયેલાં છે મલમગિરિ-સૂરિએ આ વિલક્ષણતાઓ નોંધી છે અને પહેલી ચાર બાબતોનો મતાંતરે તરીકે નિર્દેશ કરી ૬પાંચમી માટે તત્ત્વ અતિશયજ્ઞાનીઓ બાણે છે એમ કહ્યું છે.

પૃ. ૬૦, પં. ૧૬. પ્રણેતા — પ્રસ્તુત પંચસંગહપગરણના પ્રણેતાનું નામ ચન્દ્રર્ષિ (ચન્દ્ર+ઋષિ) છે. આ પગરણની સ્વોપજ્ઞ મનાતી વૃત્તિના અંતમાં સુચવાયા મુજબ એઓ પાર્શ્વર્ષિના શિષ્ય(?) થાય છે. આ ચન્દ્રર્ષિ તથા પાર્શ્વર્ષિ વિષે વિશેષ બાણવા માટે કોઈ સાધન અઘાપિ મળી આવ્યું નથી.

પૃ. ૭૯, પં. ૧૦. ૭ષડશીતિ પ્રકાશ—આ શ્રીવિજયોદયસૂરિજીના

૧. આ અન્ય કૃતઓ સહિત "લૈ. આ. સ." તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૫માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૨ જુઓ ૫, ૪૬. ૩ જુઓ ૫, ૪૭. ૪ જુઓ ૫, ૪૮. ૫ જુઓ ૪, ૫૫. ૬ જુઓ ૪ ૧૮ની સ્વોપજ્ઞ મનાતી વૃત્તિ.

૭. આ વૃત્તિ મૂળ સહિત મનમુખભાઈ સમુભાઈએ ઈ. સ. ૧૯૨૧માં છપાવી છે.

શિષ્ય શ્રીનન્દનનિગમજીએ છાસીઈ ઉપર સંસ્કૃતમાં વિ સં.
૧૬૭૬માં એથી વૃત્તિ છે અને એ પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ. ૧૭૬.

પૃ. ૬૦, પં. ૩. (૭અ) ૧૬૪મિત્યાર — આ ગુજરાતી
પુરતકતા લેખક ધીરશીમનલાલ દલમુખભાઈ શાહ છે. એમણે
જ દ્રવ્યના નિરૂપણથી શરૂઆત કરી છે અને નિર્જરાના બે પ્રકારના
નિરૂપણથી પૂર્યાદ્વિત કરી છે. પ્રસંગવશાત્ એમણે સંસારી જીવનો
ઉત્ક્રાન્તિક્રમ દર્શાવ્યો છે. કર્મગન્ધના એક દેગુરૂપ અવિરતિના સ્પષ્ટી-
કમ્બુરૂપે આવકાનાં બાર વ્રતોનું એમણે નિરૂપણ કર્યું છે.

પૃ. ૧૦૦, પં. ૧૨. બે ક્ષતિઓ અને તેનું નિરસન—આ
સંક્રમકમ્બુમાં નિમ્નક્ષિપ્તિન બે ક્ષતિ છે એમ શ્રીવિજયત્રેમસુરિજીને
ક્રમગપમડિમ મદળીની ચુરિજીની મુનિચન્દ્રન અવચૂરિ (૧ ટિપ્પણ)
લેખનાં જમ્બાનાં એમણે ‘કર્મપ્રવૃત્તિચૂલ્કિ’ નામનો રસેખ
લખી આ વાન જાહેર કરી છે અને સાથે સથે એ બે ક્ષતિઓનું
નિરસન કર્યું છે :—

(૧) પહેલા ગુણસ્થાને ‘સમ્મદ્વિગિત-મોહનીય’ પ્રકૃતિ
જાંખાની નથી. એથી કરીને ત્યાં જોનો ‘યથાપ્રવૃત્ત’ સંક્રમ ન સંજાવે.

(૨) આઠમા ગુણસ્થાને ૩૦ ગુણ પ્રવૃત્તિઓના જન્મનો ઉચ્છેદ
દેનાથી એ પ્રકૃતિનો ‘વિધ્યાન’ સંક્રમ છે

આ પૈકી પહેલી ક્ષતિને અંગે ‘યથાપ્રવૃત્ત’ સંક્રમ હોય છે
એમ સુધારે સુચનાયો છે ત્યારે બીજીને ઉદ્દેશીને ‘વિધ્યાન’
સંક્રમને જાણે ‘યથાપ્રવૃત્ત’ સંક્રમ લોઈએ એમ કહેનાયું છે.

પૃ. ૧૧૦, પં. ૧૦. (૭અ) ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર —
આ પાત્ર ‘કલિદ’ દ્વિગચન્દ્રમુરિની રચના છે. આ એાછામાં એાછા

૧ આ પુસ્તક પં. ૫૧, ‘દ્યોમલિલિખ્યજ મજિત્ત મયમળા’માં લેના કાવંવાદો
મહાવીરવંદ સંપદે વિ. સં. ૧૦૧૩માં પ્રાપ્તિ કર્યું છે.

૨ આ લેખ ‘મુલ્ક સમાચાર’ના તા. ૨૪-૧૧-૬૪ના અંકમાં પ્રગટ્યો છે.

૩૨૦૦૦ શ્લોક જેવડા મહાકાવ્ય મહાકાવ્યમાં 'કર્મ' સંબંધી જનજનની છૂટીછવાઈ વિગતો અપાઈ છે. એ એકત્રિત કરવામાં ડૉ. દેવન એમ. જોન્સને આ ત્રિષષ્ટિનો 'અંગ્રેજી અનુવાદ જે ટિપ્પણી સહિત તૈયાર કર્યો છે તેમાં નામો અને વિષયોની અંગ્રેજીમાં અપાયેલી સૂચી ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે.

પૃ. ૧૧૪, પં. ૭. (૧૩અ) ઉવૈરાગ્યરસમંગરી અને એતું સ્પષ્ટીકરણ — શ્રીવિજયલક્ષ્મિસુરિએ આ ઉવૈરાગ્યરસમંગરી રચી છે. એના પાંચમા-અંતિમ ગુચ્છકમાં એમણે સમ્યક્ત્વના ૬૭ જોશ દર્શાવ્યા છે. આ પુસ્તકના સ્પષ્ટીકરણમાં મેં કર્મવિષયક નિમ્ન-લિખિત આગતો સ્વૂ કરી છે:—

કષાયવિચાર (પૃ. ૨૩-૨૬), મિથ્યાત્વની વ્યાખ્યા અને એના પાંચ તથા દસ પ્રકારો (૮૬-૮૮), નિકાચિત ચન્દ્ર (૨૦૧), કર્મના આઠ પ્રકારો અને એના ઉપપ્રકારો (૨૫૬-૨૫૭), સમુદ્ધવાન (૨૫૯) તેમજ કષાયના ચાર પ્રકારો અને એની વિચિત્રિ (૩૨૪-૩૨૬).

પૃ. ૧૧૭, પં. ૧૪. (૧૮ અ) 'જૈન-દર્શન—આ ન્યા ન્યા. મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજીએ ગુજરાતીમાં 'જૈનદર્શન'ના નામથી જે

૧. આ અનુવાદ 'ગા પી. ગ્ર.'માં છ વિભાગમાં ઈ. સ. ૧૯૩૧થી ઈ. સ. ૧૯૬૨ના ગાળામાં છપાવ્યા છે.

૨. આ સૂચી પ્રત્યેક વિભાગમાં અપાઈ છે.

૩. આ દૃતિ મારા ગુજરાતી અનુવાદ અને સ્પષ્ટીકરણપૂર્વક 'શેઠ નગીનભાઈ મહુભાઈ જૈન સાહિત્યોદ્ધાર ફંડ' તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૦માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૪. આ પુસ્તક 'શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્ય જૈન સમાજ'એ પાટણથી ઈ. સ. ૧૯૫૬માં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

૫. આની ઘણી વર્ષો ઉપર છપાયેલી આવૃત્તિનું મેં પ્રણેતાની સૂચન મુજબ અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કેટલાંક વર્ષો ઉપર કર્યું હતું પરંતુ એ અઘાપિ અપ્રકાશિત છે.

પુસ્તક રચ્યું છે તેનો શ્રી શાન્તિલાલ મણિલાલે હિન્દીમાં કરેલો અનુવાદ છે. આમાંના નીચે મુજબના વિષયો અત્ર પ્રસ્તુત છે :—

આઠ કર્મ	પૃ. ૩૧-૩૫	ગુણુશ્રેણી અથવા ગુણુસ્થાન	
ચતુર્વિધ ગન્ધ	પૃ. ૩૫-૩૭		પૃ. ૧૦૨-૧૨૪
ગન્ધ કે હેતુ	પૃ. ૩૭-૪૦	કર્મની વિશેષતા	પૃ. ૧૫૮-૧૬૭
નિર્ગેર	પૃ. ૪૦-૪૩	લેશ્યા	પૃ. ૩૨૮
સમ્યક્ત્વ	પૃ. ૬૩-૬૮	કર્મનિચાર	પૃ. ૪૧૧-૪૬૨.

પૃ. ૧૧૮, પં. ૩. (૧૬ અ) વિનયસૌરભ — વૈયાકરણ વિનય-નિમ્નપદ્ધિએ ગુજરાતીમાં પાંચ સમવાયનું સ્તવન ૭ ઢાલમાં ૫૮ કડીમાં રચ્યું છે એમાં પહેલી ઢાલમાં કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદ્ધમ એ પાંચ સમવાય-કારણો પોતપોતાનો પક્ષ રજૂ કરે છે.^૨ આમ હોઈ ચોથી ઢાલ અત્ર પ્રસ્તુત છે. અહીં એ ઉમેરીશ કે આ નિયમ આ પૂર્વે પશ્ચ કુટસ્થાક ગ્રંથોમાં આવેખાયો છે એટલે એ ગ્રંથો પશ્ચ અભિગ્રેત છે. મેં આ વિષય The Jaina Religion and Literature” નામના મારા અંગ્રેજી પુસ્તક (પૃ. ૧૬૭-૧૭૦)માં આલેખ્યો છે.

પૃ. ૧૭૯, પં. ૧૫, હિન્દી અનુવાદ—મૂળ તથા ભાસનો આ અનુવાદ છે અને એ છપાવાયો છે. જુઓ પૃ. ૧૫૩.

*

*

*

૧. આ મારું પુસ્તક “વિનયમન્દિરમારક સમિતિ” તરફથી રાંદેરથી ઈ. સ. ૧૯૬૨માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૨. જુઓ વિનયસૌરભ (પૃ. ૪૦-૪૧).

પરિશિષ્ટ ૧ : ગ્રંથકારોનાં નામોની સૂચી

અકલંક (દિ.) ૧૨૭, ૧૩૦,
૧૫૮

અભયચન્દ્ર, સૈદ્ધાન્તિક (દિ.) ૩૬,
૧૫૯, ૧૬૧

અભયદેવ (સતરિયાના ભાસકાર) ૩૭

અભયદેવસૂરિ (નવાંગીવૃત્તિકાર)
૮, ૩૮

અભયદેવસૂરિ ૪૪

અમિતગતિ (દિ.) ૫૩, ૬૩,
૧૫૩, ૧૫૬, ૧૫૯, ૧૬૨,
૧૬૪

અમૃતલાલ મોહનલાલ (પં.) ૩૯,
૪૧, ૫૦

આગમોદ્ધારક ૩૪, ૮૪, ૧૦૩

આનન્દસૂરિ ૯૭

આશાધર (દિ.) ૧૬૧

હન્દનન્દિ (દિ.) ૧૨૪, ૧૨૯-
૧૩૧, ૧૪૦, ૧૪૧

હન્દવામદેવ (દિ.) ૧૬૧

ઉત્તમવિજય ૯૯

ઉદયપ્રભ (રવિપ્રભના શિષ્ય) ૨૬

ઉદયપ્રભસૂરિ ૭૦, ૭૧

ઉદ્ધોતનસૂરિ ૧૦૭. જુઓ
દક્ષિણચિહ્નસૂરિ

ઉપાધ્યે, આ. ને. (દિ.) ૧૫૪.
જુઓ ઉપાધ્યે એ. એન.

ઉપાધ્યે એ. એન. (દિ.) ૮૫.
૧૬૦. જુઓ ઉપાધ્યે આ. ને.

ઉમાસ્વાતિ ૧૦૫

ઋષભનન્દિ (દિ.) ૩૬

કનકનન્દિ (દિ.) ૩૬, ૧૭૦

કમલસંયમ ૭૧, ૭૮

કલ્યાણવિજય ૪૮

કાન્તિવિજયજી ૧૯

કારભારી ભગુભાઈ ૧૦૦

કુંવરજી મુલચંદ ૮૦

કુન્દકુન્દ આચાર્ય (દિ.) ૧૨૬, ૧૪૧

કુમારસેનદેવ (દિ.) ૧૬૬

કુશલભુવનગણિ ૪૮

કેશવ વર્ણી (દિ.) ૧૫૯, ૧૬૧,
૧૬૮

કેલાશચન્દ્ર (દિ.) ૮૧.

ફોલેટ ૧૬૯

ખૂનચંદ શાસ્ત્રી (દિ.) ૧૬૨. જુઓ
જૈન ખૂનચન્દ્ર

ખૂનચંદ કેશવલાલ ૨૯, ૯૦

ગર્ગ ઋષિ ૬૨, ૬૬-૬૮

ગાંધી વીરચંદ રાધવજી ૧૦૦

ગિરોઈ જી. એરિ ૮૫

ગુણધર (દિ.) ૩, ૩૧, ૫૫,
૧૨૨, ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૩૮

ગુણધર (સ્વે.) ૨૫, ૪૯
 ગુણુરત્નસૂરિ ૨૬, ૪૮, ૭૮
 ગોમતીગાર્ધ ૯૨
 ગોવિન્દગણિ ૬૬, ૭૦, ૭૧
 ગોપાલમાલિન ૩, ૧૬
 ગોતમસ્વામી ૧૪૭
 ગદાસેનાય હેમુથ ૪૦, ૮૫
 ગદેશ્વરસૂરિ ૨૦, ૨૫, ૮૮
 ગન્ધ મહત્તર ૩૮. જુઓ ગન્ધ મહત્તર
 ગન્ધુલાલ નાનગન્ધ (સીંગારવાદા)
 ૨૯, ૩૫, ૮૦, ૧૦૦, ૧૦૬,
 ૧૦૭
 ગન્ધગણિ ૪૪
 ગન્ધ મહત્તર ૩૯
 ગન્ધર્પિ (મહત્તર) ૩, ૧૬. ૪૧.
 ૪૨, ૪૪, ૪૬, ૫૦, ૫૨-
 ૫૫, ૫૭, ૬૧, ૧૫૩, ૧૫૫.
 ૧૫૬, ૧૭૬
 ગન્ધર્પિ (મહત્તર) (ગંધસ્રવણી
 લઘુચૂર્ણના કર્તા) ૨૬
 ગર્પટિન ૯૨
 ગામુંડરાય ૧૬૦
 ગયતિલકસૂરિ ૮૯
 ગયત્રેશ્વરવિજયજી ૧૩૯
 ગયત્રેશ્વરસૂરિ ૯૨
 ગયત્રેશ ૪૯, ૭૬
 જિનચન્દ્રસૂરિ ૯૫, ૯૬

જિનદત્તસૂરિ ૬૪
 જિનલક્ષ્મણિ (ક્ષમાત્રમણ) ૩,
 ૧૪, ૨૮, ૪૨, ૪૩
 જિનલક્ષ્મસૂરિ ૯૨
 જિનરાજસૂરિ ૯૪
 જિનવક્ત્રલ ૭૦
 જિનવક્ત્રલગણિ(સૂરિ) ૪૪, ૪૮,
 ૬૨, ૬૭, ૭૨, ૭૩, ૮૭
 જિનસેન (દિ૦) ૧૨૭
 જીવવિજય ૪૯, ૭૫, ૭૬
 જૈન ખૂચચન્દ્ર (દિ૦) ૧૫૬. જુઓ
 ખૂચ ચન્દ્ર શાસ્ત્રી
 જૈન મહેન્દ્રકુમાર (દિ૦) ૩૭
 જૈન વર્ણિંગ સદાજી ૧૦૧
 જૈન હીરાલાલ (દિ૦) ૨૫, ૩૪,
 ૩૫, ૪૨, ૪૮, ૫૨, ૧૨૦,
 ૧૨૯, ૧૫૨-૧૫૪, ૧૫૬
 જૈની જગમંદરલાલ (દિ૦) ૧૫૬,
 ૧૬૨
 જોન્સન હંલન એમ. ૧૭૮
 જ્ઞાનવિજય ૪૯
 જ્ઞાનખૂણુ (દિ૦) ૧૫૬
 જિમર્મેન ૮૫
 ટોડરમજી (? લ) (દિ૦) ૧૬૮
 ડુંઢ (દિ૦) ૫૩, ૬૩. ૧૫૩,
 ૧૬૪. જુઓ ધુંઢ
 તિલકવિજયજી, પંચમી ૨૯

રામદેવ ૪૪, ૪૬, ૪૮, ૬૪, ૭૩,
૮૮ (ગણિ) જુઓ વામદેવ
રામવિજય ૨૦. જુઓ વિજય-
રામચન્દ્રસૂરિ
રાવ (દિ.) ૧૬૧
ચંશીધર શાસ્ત્રી (દિ.) ૧૬૨, ૧૬૪
વટ્ટકેર (દિ.) ૭૭
વાનરર્ષિગણિ ૯૭. જુઓ વિજય-
વિમલ (પ્રશસ્તિ ૩)
વામદેવ ૬૪. જુઓ રામદેવ
વિજયનેમિસૂરિ ૧૧૪
વિજયપ્રેમસૂરિ ૧૦૧, ૧૭૭.
જુઓ પ્રેમવિજયગણિ
વિજયમેધસૂરિ ૧૦૧
વિજયરાજેન્દ્રસૂરિ ૧૧૨
વિજયરામચન્દ્રસૂરિ ૨૦. જુઓ
રામવિજય
વિજયલગ્નિધસૂરિ ૧૭૮
વિનયવિજયગણિ ૯૪, ૧૧૦, ૧૭૯
વિમલવિજયગણિ ૯૭, ૯૮
વિમલસૂરિ ૯૨
વિશાલક્રાંતિ (દિ.) ૧૬૧
વિશાલવિજય ૧૦૨
વીરસેન (દિ.) ૧૨૭, ૧૪૧, ૧૫૧,
૧૫૨, ૧૫૬
શાન્તિલાલ મણિલાલ ૧૭૯

શામકુંડ (દિ.) ૧૨૬, ૧૪૦,
૧૪૧, ૧૫૨
શાહ ચીમનલાલ દલસુખભાઈ ૧૭૭
શાહ હીરાલાલ દેવચંદ ૫૭, ૬૫
શિવનિધાન ૯૪
શિવશર્મા (કર્મપયડિના કર્તા) ૫૧.
જુઓ શિવશર્માન અને
સિવસમ્ભારિય
શિવશર્મા (સત્તરિયાના કર્તા) ૫૧
શિવશર્માન ૨૪. જુઓ શિવશર્મા
(કર્મપયડિના કર્તા)
શિવશર્માસૂરિ ૧૯-૨૪, ૨૯, ૩૦,
૩૨, ૩૬, ૫૦, ૫૧, ૬૦,
૬૨, ૬૭, ૬૮, ૧૫૭
શીલાંકસૂરિ ૧૭, ૩૩, ૬૪, ૧૦૬
શુભશીલગણિ ૯૯
શ્રીમદ્વિક ૮૯
શ્રીસાર ૯૧
શ્રુતમુનિ (દિ.) ૧૭૦
સંઘવી સુખલાલ ૮૧, ૮૩, ૧૧૮
સમન્તભદ્ર (દિ.) ૧૪૧, ૧૫૨
સાધુક્રાંતિ ૯૩
સિંહ, ૧૪૩
સિદ્ધર્ષિ ૬૮, ૧૦૭
સિદ્ધસેનગણિ ૩૨, ૧૦૫
સિદ્ધસેનસૂરિ ૬૩, ૧૦૮, ૧૦૯

સિવસમ્ભારિય ૨૪. જુઓ
 શિવચર્મ (કર્મપયડિના કર્તા)
 મુમતિપ્રીતિ (દિ૦) (અનાતપંચ-
 સંગહના ટીકાકાર) ૧૫૩,
 ૧૫૯, ૧૬૬
 મુમતિપ્રીતિ (દિ૦) (કર્મપ્રકૃતિના
 કર્તા) ૩૬
 મુમતિપ્રીતિ (દિ૦) (જ્ઞાનભૂષણના
 શિષ્ય, ગોમ્મટસારના
 ટીકાકાર) ૧૬૧
 મુમતિવાચક ૮૮
 મુમેરુચન્દ્ર પં. (દિ.) ૧૨૯, ૧૫૨
 મુશીલ છોટાલાલ હરજીવન ૧૧૮
 મોમમુન્દરસૂરિ ૪૮, ૭૯
 હરિભદ્ર (જિનદેવના શિષ્ય) ૬૬,
 ૧૯-૭૩, ૮૮ (સૂરિ)

હરિભદ્રસૂરિ (પંચસંગ્રહના કર્તા)
 ૧૫૩
 હરિભદ્રસૂરિ (યાદિનીના ધર્મપુત્ર)
 ૩૦-૩૨, ૧૬૯
 હર્પકુલગણિ ૯૭
 હર્પવર્ધન ૯૧
 હીરાલાલ હંસરાજ ૧૦૮
 હેતથી (સાધ્વી) ૮૬
 હેમસાગરસૂરિજી ૧૦૭
 હેમચન્દ્ર, બ્રહ્મ (દિ૦) ૧૩૧
 હેમચન્દ્રસૂરિ (કલિ૦) ૧૧૦, ૧૭૭
 હેમચન્દ્રસૂરિ (મલધારી) ૨૦-૨૬,
 ૧૦૬

પરિશિષ્ટ ૨ : ^૧અન્યો, ^૨અન્યાંશો અને લેખોની સૂચી

આ

અગ્ન્યાયણીય (દ્વિતીય પુન્ય)
૩, ૩૧, ૧૩૬
અગ્નેષિય ૨૬, ૪૨
અગ્ન્યાયણીય ૩, ૨૬
આશુઓગદાર ૧૩. જુઓ અનુ-
ઓગદાર
અધુવ (વત્યુ, અન્યાંશ) ૨૬
અનુઓગદાર ૧૩. જુઓ આશુ-
ઓગદાર
અભિધાનરાજેન્દ્ર ૧૧૨
અર્થદીપિકા ૧૧૦
અવરન્ત (વત્યુ, અન્યાંશ) ૨૬
અષ્ટકર્મવિપાક ૬૮. જુઓ
કર્મવિપાક (શુભ)

આ

આગમ (દ્વિ) ૧૩૧. જુઓ
ખંડસિદ્ધન્ત, ખંડસિદ્ધાન્ત,
છખંડસિદ્ધાન્ત, છખંડાગમ,
તત્ત્વાર્થમહાશાસ્ત્ર, પરમાગમ,
પટ્ખંડસિદ્ધાન્ત, પટ્ખંડાગમ,

સત્કર્મપ્રાભૂત, સત્કર્મપાહુડ
અને સન્તકર્મપાહુડ

આગમિકવત્યુવિચાર ૬૭. જુઓ
જાસીદ અને પડશીતિ
આગમિકવસ્તુવિચાર ૬૭
આગમિકવસ્તુવિચારસારપ્રકરણ ૭૩
આગમોદ્ધારકની શ્રુતઉપાસના
૮૪, ૧૦૩
આચાર. જુઓ આચાર
—નિર્ચુકિત ૧૭
આધ્યાત્મિક પ્રગ્ન્યાવલી ૧૧૮
આધ્યાત્મિકમતખંડન ૧૧૧. જુઓ
આધ્યાત્મિકમતપરીક્ષા
—ટીકા (સ્વોપસ) ૧૧૧
આધ્યાત્મિકમતપરીક્ષા ૧૧૧.
જુઓ આધ્યાત્મિકમતખંડન
આચાર ૬[૧૧], ૧૭. જુઓ આચાર
—ટીકા (શીલાંક) ૧૭, ૧૮,
૩૩, ૬૪

૧-૨ અન્યનું નામ તે જ અન્યાંશનું નામ હોય એવે પ્રસંગે મેં અન્યને
ઉલ્લેખ કર્યા બાદ અન્યાંશની નોંધ લીધી છે.

૩ આ પૃષ્ઠાંક ઉત્થાનિકાનો છે.

—નિબંધુતિ ૧૭
 આદર્શત જીવન ન્યોતિ ૧૧૭
 આદર્શત દર્શન દીપિકા ૧૧૪
 આવશ્યક. જુઓ આવશ્યક
 —ટિપ્પણ ૨૨
 —નિર્ણય ૧૪
 આવશ્યક. જુઓ આવશ્યક
 —નિબંધુતિ ૧૪, ૭૭
 —ભાસ ૧૪. જુઓ વિવેચના-
 વરસયભાસ
 આશ્રવનિભંગી (દિ०) (અન્યાંશ)
 ૧૬૯, ૧૭૦
 ઉ
 { ઉત્તરગદ્યપદ [૧૧], ૬
 { ઉત્તરાધ્યયન ૯
 { ઉદ્યનિભંગી (દિ०) (અન્યાંશ) ૧૭૦
 { ઉદ્યોદીરણાનિભંગી (દિ०)
 (અન્યાંશ) ૧૭૦
 ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા ૬૨, ૬૮,
 ૧૦૭
 “ઉપશમ” શ્રેણિ અને “દાપક”-
 શ્રેણિ સંબંધી સાહિત્ય ૧૦૩
 ‘ઉપશમ’ શ્રેણિની સન્નિધિ ૯૫
 ઉપશમશ્રેણિસ્વરૂપ ૯૫
 ઉવવાય (પ્રથમ પુન્ય) ૨૬
 ઉસભપંચાસિયા
 —સ્પષ્ટીકરણ ૧૧૬

નક
 નકલપંચાસિકા (ઉસભપંચાસિયા)
 અને વીરસ્તુતિયુગલરૂપ કૃતિ-
 કથાપ ૧૧૬
 ઓ
 ઓવવાધ્ય ૧૧. જુઓ ઔપપાતિક
 ઓ
 ઔપપાતિક ૧૧. જુઓ ઓવવાધ્ય
 ક
 કનકશાસ્ત્રાનુશાસન (દિ०) ૧૨૭
 કપ્પ. જુઓ બૃહત્કપ્પ
 —ભાસ ૧૮
 કર્મકંડ (દિ०) (અન્યાંશ) ૩૭ ૭૮,
 ૧૩૧, ૧૬૦. જુઓ કર્મકાંડ
 કર્મતથ્ય (અજ્ઞાત) ૭૨
 કર્મતથ્ય (અજ્ઞાત) ૬૨, ૬૭, ૭૦.
 જુઓ કર્મસ્તવ, અન્યુદયસન્ત-
 જુત્તય અને અન્યોદયસદ્યુક્ત-
 સ્તવ, બૃહત્કર્મસ્તવ અને
 બૃહત્કર્મસ્તવસૂત્ર
 —અવચૂર્ણિ ૭૧
 —ચૂર્ણિ (? અવચૂર્ણિ) ૭૧
 —ટિપ્પણ (ઉદ્યમ) ૭૧
 —ટીકા (ગોવિન્દ) ૬૬, ૭૦, ૭૧
 —ટીકા (હરિન) ૭૧
 —ભાસ (અજ્ઞાત) ૬૬

—ભાસ (અનાત) ૬૬, ૭૧

—ભાસ (અનાત) ૭૧

—ભાસ (મહેન્દ્ર) ૭૧

—વિવરણ (કમલ) ૭૯

કર્મસ્થય (દેવેન્દ્ર) ૭૬

—ટીકા (નન્દન) ૭૯. જુઓ
કર્મસ્તવપ્રકાશ

—ટીકા (સ્વોપન્ન) ૨૧, ૪૫.
જુઓ વૃત્તિ

—આલાવબોધ (યશ:સોમ) ૭૯

—ભાસ ૭૧, ૭૯

—વિવરણ (કમલ) ૭૯

—વૃત્તિ (સ્વોપન્ન) ૬૭. જુઓ ટીકા

કર્મપગડિ (પાહુડ, અંથાંશ) ૨૬,

૨૭, ૪૨. જુઓ કર્મપયડિ
(પાહુડ), વેદનાકૃત્યેન તેમ જ
વેયણાકસિણ

કર્મપગડીસંગહણી ૩૨. જુઓ

કર્મપયડિ(સંગહણી), કર્મપયડિ-

સંગહણી, કર્મપ્રકૃતિ (શિવ),

કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહણિકા અને

કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહણી

કર્મપગડીસંગહણીપગરણ ૩૦

કર્મપયડિ (શિવ) ૨૯, ૩૦,

૩૧, ૩૫, ૫૧, ૭૫, ૮૩.

—ચુલ્લિણ ૨૯, ૩૩, ૩૪

—જાયા ૩૫

—ટિપ્પણ ૩૩

—ટીકા (અનાત) ૩૪

—ટીકા (અનાત) ૩૪

—ટીકા (મલય) ૩૦. જુઓ વૃત્તિ
(મલય)

—ટીકા (યશો) ૨૯, ૩૩

—ભાષાંતર (અંદુ) ૨૯, ૩૫

—વૃત્તિ (મલય) ૨૯-૩૧, ૩૩.

જુઓ ટીકા (મલય)

કર્મપયડિ (અનન્યણ, અંથાંશ) ૯

કર્મપયડિ (પય, અંથાંશ)

—વૃત્તિ (હરિ) ૩૧

કર્મપયડિ (પાહુડ) ૩, ૨૬, ૩૧,

૧૩૫, ૧૩૬. જુઓ કર્મપગડિ
(પાહુડ)

* કર્મપયડિ અને (અન્ધ)સયગ

(અનાગમિકે સાહિત્યનાં એ

અમૂલ્ય રત્નો) ૧૯

કર્મપયડિ(સંગહણી) ૨૦. જુઓ

કર્મપગડીસંગહણી

કર્મપયડિસંગહણી ૩, ૧૯, ૨૦,

૨૭, ૩૬, ૪૦, ૪૨, ૫૨,

૫૪, ૬૦, ૬૧, ૬૪,

૧૦૨, ૧૨૩, ૧૨૫, ૧૭૬

- યુષ્ણિ ૨૧, ૨૮, ૩૦, ૩૩,
૩૪, ૪૭, ૫૪, ૧૨૩, ૧૨૫
—યુષ્ણિની અવયૂરિ (દિપ્પલ) ૧૭૭
—ટીકા (મલય) ૪૦. જુઓ શ્રુતિ
—ટીકા (યશો) ૫૪, ૧૦૨
—પ્રસ્તાવના ૧૦૨
—સધુટીકા ૧૭૬
—શ્રુતિ (મલય) ૨૦, ૩૪, ૩૫,
૫૪. જુઓ ટીકા (મલય)
:: ક્રમપદસંગ્રહણી અને તેનાં
વિવરણાનું સમીક્ષામક
સંસ્કરણ ૩૫
ક્રમપ્રવાય (આદ્ય પુત્ર) ૨, ૨૭.
જુઓ કર્મપ્રવાદ
ક્રમવિવાગ (ગર્ગી) ૬૨, ૧૬૬—
૬૮, ૭૬. જુઓ કર્મવિપાક
(ગર્ગી) તથા શ્રુતકર્મવિપાક
—દિપ્પલ (ઉદય) ૭૧
—દિપ્પલક (ઉદય) ૭૦
—ટીકા (અગ્રાત) ૬૯
—ટીકા (અગ્રાત) ૬૯
—ટીકા (મલય) ૬૯
—ભાસ ૬૯
—શ્રુતિ (પરમા) ૬૬, ૬૯
—શ્રુતિકા (હરિ) ૬૯, ૭૦

- આખ્યા ૬૬, ૬૯
ક્રમવિવાગ (દેવે) ૭૬, ૭૭.
જુઓ ક્રમવિવાગ, નવ્ય
—અવયૂરિ (ગુણ) ૭૮
—અવયૂરિ (મુનિ) ૭૮
—ટીકા (સ્વોપન) ૧૧૦
ક્રમવિવાગકુલય ૯૬. જુઓ
કર્મવિપાકકુલય
ક્રમવિવાગ, નવ્ય. જુઓ
ક્રમવિવાગ (દેવે)
—શ્રુતિ (સ્વોપન) ૬૭
ક્રમાધિવિચારસાર ૯૬. જુઓ
કર્માધિવિચારસાર
ક્રમાધિવિચારસારલવ ૮૭. જુઓ
કર્માધિવિચારસારલવ, સદૃશયગ,
સાધર્શતક, મુદ્ધમત્યવિચારલવ
અને સદ્ધમાર્થવિચારલવ
*કરણાનું દિગ્દર્શન ૧૦૩
કર્મ (અન્યાંશ) ૨
કર્મકાણ્ડ (અન્યાંશ) (દિ) ૧૫૬,
૧૬૦. જુઓ ક્રમકંડ
કર્મઅન્ય ૬૬
કર્મઅન્ય ૨૯
કર્મઅન્ય, અગ્રાત સંસ્કૃત (? દિ) ૧૬૨, ૧૬૪
કર્મઅન્ય—કર્મશ્રુતિ — પંચસંગ્રહ
મુજમાત્ર ૨૯

કર્મગ્રન્થ, પાંચે (નવ્ય) ૭૫.

જુઓ પૃ. ૨૦૧

કર્મગ્રન્થપ્રદીપ ૭૯

કર્મગ્રન્થ, પ્રાચીન ૬૭

કર્મગ્રન્થ, બૃહત્ ૬૭

કર્મગ્રન્થ મૂળ ૩૭

કર્મગ્રન્થ (શ્રીમદ્વિજક) ૮૯

— વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ) ૮૯

કર્મગ્રન્થ સાર્થ (ભા. ૧-૨)

૩૭, ૪૮, ૭૫

કર્મગ્રન્થસૂત્રાણિ ૮૪

કર્મગ્રન્થો, ચાર પ્રાચીન [૧૨].

જુઓ પૃ. ૧૯૫

કર્મગ્રન્થો, ચાર સંસ્કૃત ૮૮. જુઓ પૃ.

૧૯૫

કર્મગ્રન્થો, ૭ ૬૭. જુઓ પૃ. ૧૯૫

કર્મગ્રન્થો, ૭ પ્રાચીન ૬૮. જુઓ

પૃ. ૧૯૫

{ કર્મગ્રન્થો, નવીન ૮૩

{ કર્મગ્રન્થો, નવ્ય ૬૬, ૬૭, ૭૫, ૮૩

— વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ) ૬૯

કર્મગ્રન્થો, નવ્ય પાંચ ૩૭

કર્મગ્રન્થો, પહેલા ચાર નવ્ય ૭૫

— અર્થ ૭૫

— દિપ્પણો ૭૫

— બાલાવખોવો (જીવન) ૭૫

કર્મગ્રન્થો, પાંચ ૭૫. જુઓ પૃ. ૨૦૧

કર્મગ્રન્થો, પાંચ નવ્ય [૧૨], ૩૭,

૭૫-૭૮. જુઓ પૃ. ૨૦૧.

— ટીકા (સ્વોપજ્ઞ) ૭૮

કર્મગ્રન્થો, પ્રાચીન ૬૭, ૬૮

કર્મગ્રન્થો, પ્રાચીન (સ્વેન) ૭૫, ૭૬

કર્મગ્રન્થો, બે પ્રાચીન ૭૬

કર્મગ્રન્થો (સ્વેન) ૭૫

કર્મગ્રન્થોની વહેંચણી ૧૦૩

કર્મગ્રન્થવિંશતિકા ૯૬

કર્મગ્રન્થ ૯૬

કર્મગ્રન્થ ૯૬

કર્મગ્રન્થ (૧) ૨૪

કર્મગ્રન્થ (૧ અજ્ઞાત) ૬૦

કર્મગ્રન્થ (૧ અજ્ઞાત) ૫૮

કર્મગ્રન્થ (દિન) (અભયન) ૩૬

કર્મગ્રન્થ (દિન) (અભયન) ૩૬

કર્મગ્રન્થ (દિન) (કનકન) ૩૬

કર્મગ્રન્થ (દિન) (નિમિત્ત) ૩૬, ૧૬૦

— ટીકા ૩૬. જુઓ કર્મગ્રન્થ

(સુમતિન)

કર્મગ્રન્થ (દિન) (સુમતિન) ૩૬.

જુઓ કર્મગ્રન્થ (નિમિત્ત)ની ટીકા

કર્મગ્રન્થ (ન્યાયાચાર્ય) ૩૬.

કર્મગ્રન્થ (શિવન) ૨૦, ૩૨, ૩૬,

૪૯-૫૧, ૬૧. જુઓ કર્મગ્રન્થ

સંગ્રહણી

— ટીકા (મલયન) ૨૯

— ભાષાંતર ૨૯

કર્મગ્રન્થગણિતમાલા ૮૬

+ કર્મગ્રન્થત્રયી ૧૭૭

કર્મગ્રન્થદ્વાવિંશતિકા ૯૬

કર્મગ્રન્થવિચાર ૯૬

{ કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહણિકા ૩૦, ૩૨.
 જુઓ ક્રમપગડીસંગ્રહણી
 { કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહણી ૨૯
 કર્મપ્રવાદ ૨, ૭૫. જુઓ ક્રમપ્રવાય
 કર્મપ્રાભૂત (દિ.) (કુમાર૦) ૧૬૬
 કર્મફલવિચાર ૧૦૩
 કર્મજન્યભેદ ૯૬
 કર્મજન્યસ્તવ (અન્યાંશ) (દિ૦) ૧૬૫
 કર્મબોધપ્રભાકર, શ્રી ૧૦૧
 કર્મભીમાંસા [૧૧], [૧૪]
 કર્મવિચાર (પારેખ) ૮૯
 કર્મવિચાર (શાહ) ૧૭૭
 કર્મવિચારગણિતપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર ૯૬
 કર્મવિપાક અર્થાત્ કર્મઅન્ય ૮૧
 કર્મવિપાક (ગર્ગી) ૬૭. જુઓ
 ક્રમવિવાગ (ગર્ગી)
 કર્મવિપાક (મલ્લિકાસ) ૯૬
 કર્મવિપાક (શુભ૦) ૯૯. જુઓ
 અષ્ટકર્મવિપાક
 કર્મવિપાકકુલક ૯૬. જુઓ ક્રમ-
 વિવાગકુલક
 *કર્મવિપયક કૃતિઓનું પૌર્વાપય
 ૧૦૩
 *કર્મવિપયક અન્યોનું સામ્ય ૬૩
 *કર્મવિપયક શંકાઓ અને સમાધાનો
 ૧૦૩

*કર્મ શબ્દની વ્યુત્પત્તિઓ ૧૦૩
 કર્મસંગ(વિ)ધભંગપ્રકરણ ૯૭
 કર્મસિદ્ધાન્ત અંગેનાં ઉદાહરણો
 ૧૦૪
 *કર્મસિદ્ધાન્તને અંગેના પારિભાષિક
 શબ્દોનો સાર્થ ક્રાશ ૧૧૭
 કર્મસિદ્ધાન્ત અંગેની કેટલીક વિગ-
 તોમાં સ્વેતાંજયે અને દિગં-
 જયેમાં મતભેદ ૧૦૪
 *કર્મસિદ્ધાન્ત સંબંધી પદ્માત્મક
 રચનાઓ ૧૦૪
 કર્મસિદ્ધિ ૧૦૨
 ન્યાયમુખ્ય ૧૦૨
 કર્મસ્તવ (અજાત) ૪૬
 કર્મસ્તવ (અજાત) ૪૧, ૬૭, ૭૧.
 જુઓ ક્રમસ્તવ (અજાત)
 કર્મસ્તવ (અજાત) ૭૨
 કર્મસ્તવ (દિ૦) (કર્તૃકૃત પંચ-
 સંગ્રહનો અંશ) ૧૬૫
 કર્મસ્તવપ્રકાશ ૭૯
 કર્માદિવિચારસાર ૯૬. જુઓ
 ક્રમભાષ્યવિચારસાર
 કર્માદિવિચારસારલવ ૮૭. જુઓ
 ક્રમભાષ્યવિચારસારલવ
 કલ્પ ૧૮. જુઓ કલ્પ
 કપાયપ્રાભૂત ૫૫, ૫૮. જુઓ
 કસાયપાદક

કપાયપ્રાભૂત (દિ૦) ૪૯, ૫૨, ૧૨૦.

જુઓ કસાયપાહુડ (દિ૦).

કસાયપાહુડસુત, પેન્નદોસ-

પાહુડ અને પ્રેયોદ્વેપપ્રાભૂત

કસાયપાહુડ ૧૯, ૫૨, ૫૫, ૬૦,

૬૩. જુઓ કપાયપ્રાભૂત,

કસાયપાહુડ (દિ૦) [૧૨], ૩, ૩૧,

૫૫, ૧૨૦-૧૨૫, ૧૨૮,

૧૩૭-૧૩૯, ૧૪૩. ૧૫૪,

૧૬૭, ૧૬૯. જુઓ કપાય-

પ્રાભૂત (દિ૦)

- અનુવાદ ૧૨૦, ૧૨૮

- ઉચ્ચારણાવૃત્તિ ૧૨૬

- ચુલિણ ૪૭, ૪૮

- ચૂલિમૂત્ર(ત્રો) ૨૮, ૩૧,

૧૨૦, ૧૨૪-૧૨૬, ૧૬૯

- ટીકા (તુંબુ) ૧૨૬

- ટીકા (બખ્ખ) ૧૨૭, ૧૪૦

- ટીકા (વીર) ૧૨૭. જુઓ

જયધવલા

- ટીકા (શામ) ૧૨૬. જુઓ પદ્ધતિ

- ટીકાઓ ૧૨૪

કસાયપાહુડ (પાહુડ) ૧૨૨. જુઓ

પેન્ન(દોસ)પાહુડ

કસાયપાહુડસુત (દિ૦) ૨૮, ૧૨૦-

૧૨૨, ૧૩૮. જુઓ કપાય-

પ્રાભૂત (દિ૦)

- અનુવાદ (હિન્દી) ૧૨૦, ૧૨૪

- પ્રસ્તાવના ૨૮, ૩૧, ૩૫,

૧૨૨-૧૨૭, ૧૩૮, ૧૬૯

કુવલયમાલા ૧૦૭

- ભાવાનુવાદ ૧૦૭

ક્ષણુલબ્ધિ (વત્યુ, ગ્રન્થાંશ) ૨૬

ક્ષપકશિક્ષા હપ. જુઓ ખવગસિક્ષા

ક્ષપકચેલિસ્વરૂપ હપ

ક્ષપણાસાર (દિ૦) (નિમિ) ૧૬૭,

૧૬૯

- વૃત્તિ ૧૬૯

ક્ષપણાસાર (દિ૦) (માધવ) ૧૬૯

ક્ષુદ્રકન્ય (દિ૦) (ગ્રન્થાંશ) ૧૩૦,

૧૩૨. જુઓ ખુદાન્ય

ખ

ખવગસિક્ષા હપ. જુઓ ક્ષપકશિક્ષા

ખણુલદ્ધિ (વત્યુ, ગ્રન્થાંશ) ૨૬

{ ખંડસિદ્ધાન્ત (દિ૦) ૧૨૯. જુઓ

આગમ

{ ખંડસિદ્ધાન્ત ૧૨૯

ખવણાસાર (દિ૦) ૧૬૯. જુઓ

ક્ષપણાસાર (નિમિ)

ખુદાન્ય (દિ૦) (ગ્રન્થાંશ) ૧૩૦,

૧૩૭, ૧૫૦. જુઓ ક્ષુદ્રકન્ય

ગ

ગણુધરવાદ (માલ) ૧૬

- પ્રસ્તાવના ૧૭, ૨૨, ૧૨૫

ગણુધરવાય (વિસેસાંનો અંશ)

૧૭

ગુણહરસદસયમ ૬૪

— ટીકા (સુમતિ૩) ૮૮

ગુણદ્વાલુકમારોહ ૯૨. જુઓ ગુણ-
સ્થાનકમારોહ (જિન૦)

— વૃત્તિ (સ્વોપન) ૯૨. જુઓ
લોકનાથ

ગુણદ્વાલુગ (દિ૦) ૧૬૦. જુઓ
ગુણસ્થાનક (દિ૦), ગોમ્મટસાર,
પંચસંગહ (નેમિ૦) અને
પંચસંગ્રહ (નેમિ૦)

ગુણદ્વાલુમગ્ગાલુદ્વાલુ ૯૩. જુઓ
ગુણસ્થાનમાર્ગાસ્થાન

ગુણદ્વાલુસય ૯૩. જુઓ ગુણસ્થાનશત
ગુણદ્વાલુવિચાર ૯૪, ૯૫. જુઓ
ગુણસ્થાનકસત્રાય અને ચૌદ
ગુણસ્થાનકની સત્રાય

ગુણસ્થાનક ૯૧. જુઓ ગુણસ્થાન-
કમારોહ (રત્ન૦) અને ગુણ-
સ્થાનરત્નરાશિ

ગુણસ્થાનક (દિ૦) ૯૧, ૧૬૦. જુઓ
ગુણદ્વાલુગ

ગુણસ્થાનકગર્ભિત આદિજિનની
શ્રેય ૯૩

ગુણસ્થાનકગર્ભિત વીરસ્તવન ૯૪
ગુણસ્થાનકનિરૂપણ ૯૧. જુઓ

ગુણસ્થાનસ્વરૂપ

ગુણસ્થાનકસત્રાય ૯૪. જુઓ

ગુણદ્વાલુવિચાર

ગુણસ્થાનકમારોહ (જય૦) ૯૨

ગુણસ્થાનકમારોહ (જિન૦) ૯૨.

જુઓ ગુણદ્વાલુકમારોહ

ગુણસ્થાનકમારોહ (રત્ન૦) ૯૧.

જુઓ ગુણસ્થાનક

— અનુવાદ ૯૧

— અનુવાદ (હિન્દી) ૯૨.

— અવચૂરિ ૯૧

— બાલાવબોધ (શ્રીસાર) ૯૧

— ભાવાનુવાદ ૯૧, ૯૨

— વૃત્તિ (સ્વોપન) ૯૧, ૯૨

— શ્લોકાર્થ અને વ્યાખ્યા ૯૨

ગુણસ્થાનકમારોહ (વિમલ૦) ૯૨

ગુણસ્થાનગર્ભિત જિનસ્તવન ૯૪

— બાલાવબોધ ૯૪. જુઓ

ગુણસ્થાનસ્તવનબાલાવબોધ

ગુણસ્થાનદ્વાર ૯૨

ગુણસ્વ.નદ્વાર્ગાળ ૯૪. જુઓ

ગુણસ્થાનદ્વાર (?)

ગુણસ્થાનમાર્ગાસ્થાન ૯૩.

જુઓ ગુણદ્વાલુમગ્ગાલુદ્વાલુ

ગુણસ્થાનરત્નરાશિ ૯૧. જુઓ

ગુણસ્થાનક

ગુણસ્થાનવિચારચોપાધ ૯૩

ગુણસ્થાનશત ૯૩. જુઓ ગુણ-

ટાણસય

ગુણસ્થાનસ્તવન

— આલાવબોધ ૯૪. જુઓ
ગુણસ્થાનગણિત જિનસ્ત-
વનનો આલાવબોધ

ગુણસ્થાનસ્વરૂપ ૯૧. જુઓ

ગુણસ્થાનકનિરૂપણ

ગુરુત્તરવિશિષ્ટ ૧૭૬

ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ ૯૪

ગોમ્મટસાર (દિં) ૩૭, ૭૮, ૮૨,

૮૩, ૧૩૧, ૧૪૧, ૧૫૩,

૧૫૬, ૧૫૯, ૧૬૦, ૧૬૪,

૧૬૭. જુઓ ગુણટાણ

— અનુવાદ (અંગ્રેજી) ૧૫૯,

૧૬૨

— અનુવાદ (હિન્દી) ૧૫૯

— છાયા ૧૫૯, ૧૬૧

— ટિપ્પણ (અંગ્રેજી) ૧૬૨

— ટીકા (અજ્ઞાત) ૧૬૧

— ટીકા (અભય) ૧૫૯, ૧૬૧

— ટીકા (આશા) ૧૬૧

— ટીકા (કેશવ) ૧૫૯, ૧૬૧.

જુઓ જીવતત્ત્વપ્રદીપિકા

(કેશવ)

— ટીકા (ધર્મ) ૧૬૧

— ટીકા (નેમિ) ૧૬૧. જુઓ

જીવતત્ત્વપ્રદીપિકા (નેમિ)

— ટીકા (રાવ) ૧૬૧

— ટીકા (સુમતિ) ૧૬૧

— દેશી વ્રતિ (આમુશ્મ) ૧૬૦,
૧૬૧

— પ્રસ્તાવના (અંગ્રેજી) ૧૬૨

— રૂપાંતર (અમિત) ૧૬૨.

જુઓ પંચસંગ્રહ

— રૂપાંતર (હિન્દ) ૧૬૧.

જુઓ પંચસંગ્રહટીપક

ચ

ચતુર્થ કર્મગ્રન્થ (નવ્ય) ૮૪

ચતુર્દશજીવસ્યાનેષુ જઘન્યોત્કૃષ્ટ-

પદે યુગપદ્ ચન્ધદેતુપ્રકરણમ્

૯૫, ૯૭, ૯૮

— ટીકા ૯૫, ૯૮

ચત્ત્વારઃ કર્મગ્રન્થાઃ ૪૪, ૪૬, ૬૮,

૭૧, ૯૬, ૯૮, ૯૯, ૧૨૩,

૧૩૭

ચત્ત્વારઃ પ્રાચીનાઃ કર્મગ્રન્થાઃ ૭૭

ચયણુલક્ષિ (અધિકાર = વત્યુ,

ગ્રન્થાંશ) ૧૩૬

ચાર કર્મગ્રન્થ ૮૯. જુઓ ચાર

સંસ્કૃત કર્મગ્રન્થો

ચાર કર્મગ્રન્થો, પહેલા ૭૫

— ટીકા (સ્વોપન્ન) ૭૫

— પ્રસ્તાવના ૭૫, ૮૧

— ભાવાર્થ ૭૫

- શબ્દાર્થ ૭૫
- આર નવ્ય કર્મગ્રન્થો, પહેલા ૭૫
- અનુવાદ (હિન્દી) ૮૧
- અર્થ ૭૫
- ટિપ્પણો ૭૫
- પ્રસ્તાવના ૮૧
- બાલાવબોધો (૭૫૦) ૭૫
- આર પ્રાચીન કર્મગ્રન્થો જુઓ પૃ. ૧૯૦.
- આર સંસ્કૃત કર્મગ્રન્થો ૮૮. જુઓ પૃ. ૧૯૦.
- ચૂડામણિ ૧૨૭
- ચૂડામણિ ૧૨૭, ૧૩૦, ૧૩૯. જુઓ તત્ત્વાર્થમહાશાસ્ત્રઆખ્યાન ચૂર્ણ ૪૬
- | ચૂલિકા (ગ્રન્થાંશ) ૧૪૪
- | ચૂલિયા ૧૪૪
- ચૌદ ગુણસ્થાનકની સમગ્રાપ ૯૪.
- જુઓ ગુણકાણવિચાર ૭
- ૭ કર્મગ્રન્થો ૬૭, ૮૬. જુઓ પૃ. ૧૯૦.
- છખંડસિદ્ધન્ત (દિ.) ૧૨૯.
- જુઓ આગમ
- છખંડાગમ (દિ.) ૩, ૨૭, ૩૫, ૪૨, ૧૨૩, ૧૨૫, ૧૨૮-૧૩૧, ૧૩૫-૧૩૯, ૧૪૨, ૧૪૩, ૧૫૧, ૧૫૨, ૧૫૯

- અનુવાદ ૧૨૯, ૧૪૧, ૧૫૨
- ચૂલિકા ૧૫૭
- ટીકા (તુંબુ) ૧૨૭, ૧૪૦, ૧૫૨. જુઓ ચૂડામણિ
- ટીકા (પદ્ય) ૧૩૯, ૧૫૨. જુઓ પરિક્રમ અને વિવરણ
- ટીકા (અધ્ય) ૧૨૭, ૧૪૦, ૧૫૨. જુઓ વિચારપદ્યભૂતિ
- ટીકા (વીર) ૧૩૯, ૧૪૧, ૧૫૨. જુઓ ધવલા
- ટીકા (શામ) ૧૨૬, ૧૪૦, ૧૫૨. જુઓ પદ્ધતિ
- „ (સમન્ત) ૧૪૦, ૧૫૨
- „ ટીકા પાંચ ૧૪૧
- ટીકાઓ ૧૨૪
- પ્રસ્તાવના ૧૨૪, ૧૨૬, ૧૨૯, ૧૩૦, ૧૩૪, ૧૩૬ ૧૩૭
- વિવરણ ૧૩૯. જુઓ ટીકા (પદ્ય)
- વિવરણો, સાત ૧૩૯
- વૃત્તિ (તુંબુ) ૧૪૦. જુઓ પંચિકા
- છટ્ટો હિન્દી કર્મગ્રન્થ
- પ્રસ્તાવના ૧૬૪
- ૭ પ્રાચીન કર્મગ્રન્થો. ૬૮. જુઓ પૃ. ૧૯૦.
- જાતીઈ (ગિન) ૬૬, ૬૭, ૭૨,

૭૭, જુઓ આગમિકવલ્યુ-
વિચાર

- અવચૂરિ ૭૪
- (ઉદ્ધાર) ૭૪
- ટીકા (અજ્ઞાત) ૭૪
- ટીકા (જિનન) ૭૩
- ટીકા પાઠ્ય, (રામન) ૭૩
- ટીકા (યશોન) ૮૮
- ભાસ (અજ્ઞાત) ૬૬, ૭૩
- ભાસ (અજ્ઞાત) ૭૩
- વિવરણ (મેરુન) ૭૪
- વિવૃત્તિ (હરિન) ૬૬
- વૃત્તિ (નન્દનન) ૭૭. જુઓ
પરશીતિપ્રકાશ

- વૃત્તિ (મલયન) ૬૬, ૭૩
- વૃત્તિ (યશોન) ૭૪
- વૃત્તિ (હરિન) ૭૩

ઠાસીઠ (દેવેન) ૨૩, ૭૬

- અવચૂરિ ૭૬
- દિપ્પણ (ગુજન)
- વૃત્તિ (સ્વોપન) ૨૫, ૩૦

જ

‘જગચિન્તામણિ’ ચૈલ્યવન્દન ૩૮

જઘન્યોત્ક્રષ્ટપદે એકકાલં ગુણસ્થાનકેષુ

વન્ધહેતુપ્રકરણમ્ ૯૫, ૯૭

- અવચૂરિ ૯૫

જ્યથવલા ૨૮, ૧૨૦, ૧૨૧,

૧૨૪, ૧૨૭, ૧૩૯-૧૪૧,
૧૬૭

જિનરત્નકોશ ૧૯, ૨૨-૨૫, ૩૩,
૩૪, ૩૬, ૪૪, ૪૮, ૬૧,
૬૭, ૬૯-૭૧, ૭૩, ૭૮,
૯૩, ૯૫-૯૭, ૧૦૬, ૧૨૬,
૧૩૦, ૧૫૩, ૧૬૦, ૧૬૨,
૧૬૬

જવકણ્ડ (દિન) (અન્યાંશ) ૭૮,
૧૩૧, ૧૬૦. જુઓ જવકણ્ડ
- અનુવાદ ૧૫૯

જવકણ્ડ (દિન) (અન્યાંશ)
૧૫૬, ૧૬૦. જુઓ જવકણ્ડ
જવંદ્યાણ (દિન) (અન્યાંશ) ૧૩૦,
૧૩૭, ૧૩૮, ૧૪૨, ૧૪૪.

જુઓ જવસ્થાન
જવતત્ત્વપ્રદીપિકા (દિન) (કેશવન)
૧૬૧

જવતત્ત્વપ્રદીપિકા (દિન) (નેમિન)
૧૬૧

જવસમાસ ૬૪, ૧૦૧, ૧૦૬, ૧૫૯
- ટીકા (અજ્ઞાત) ૧૦૬

- ટીકા (અજ્ઞાત) ૧૦૬
- ટીકા (શીલાંક) ૧૦૬

- ભાવાનુવાદ (ભાવાર્થ) ૧૦૬,
૧૦૭

- વૃત્તિ ૧૦૬, ૧૦૭
- સ્પષ્ટીકરણ ૧૫૯

હવસમાસ (દિ०) (અગ્રાત પંચ-
 સંગહનો અંશ) ૧૫૫, ૧૫૭
 હવસમાસ (દિ०) (અગ્રાત
 પંચસંગહના એક અંશનું
 સંસ્કૃત નામ) ૧૫૪, ૧૫૬,
 ૧૫૭, ૧૫૯
 હવસમાસ (દિ०) (કટ્ટકૃત પંચસં-
 ગ્રહનો અંશ) ૧૬૫
 હવસ્થાન (દિ०) (અન્યાર્થ) ૧૩૦.
 જુઓ હવફાલુ
 હવાહવાલિગમ ૧૧
 જૈન કર્મસિદ્ધાન્તનું પુલનાત્મક
 અવલોકન ૧૦૪
 જૈન ગૂર્જર કવિઓ ૯૪
 જૈન ગ્રન્થાવલી ૩૩, ૮૮, ૯૯
 જૈનતત્ત્વપ્રદીપ ૧૧૪
 — વિવેચન (સ્પષ્ટીકરણ) ૧૧૪.
 જુઓ આર્દ્રત દર્શન દીપિકા
 જૈન દર્શન ૧૭૮
 { — અનુવાદ (હિન્દી) ૧૭૬
 { જૈન-દર્શન ૧૭૮
 જૈન દર્શનનો કર્મવાદ ૯૦
 — પ્રસ્તાવના ૯૦
 * જૈન દર્શનનો કર્મસિદ્ધાન્ત ૧૦૪
 * જૈન દૃષ્ટિએ ઉત્ક્રાન્તિ (evolu-
 tion) અને અપક્રાન્તિ
 (involution) [આત્મો-
 ન્નતિનાં મોખાન] ૧૦૪

* જૈન ધર્મ અને આત્મવિકાસનો
 ક્રમ ૧૦૪
 * જૈન ધર્મ અને કર્મનો
 સિદ્ધાન્ત ૧૦૪
 જૈન ધર્મનો પ્રાણ ૧૧૮
 જૈન ધર્મનો સરળ પરિચય
 (ભા. ૧-૨) ૧૧૮
 જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ
 ૪૮, ૯૩
 જોલિપાહુ (દિ०.) (ધરસેનકૃત) ૧૪૭
 જાતાધર્મકથા ૬. જુઓ નાયાધર્મકથા
 જ્ઞાનપ્રવાહ ૩. જુઓ નાણુપ્પવાય
 ૬
 ઠાણુ ૩, ૪, ૬, ૮. જુઓ સ્થાન
 ત
 તત્ત્વપ્રભા ૧૧૩
 તત્ત્વાર્થમહાશાસ્ત્ર (દિ०) ૧૩૦.
 જુઓ આગમ
 — વ્યાખ્યાન ૧૨૭, ૧૩૦.
 જુઓ ચૂડામણિ
 તત્ત્વાર્થસૂત્ર ૪૯. જુઓ તત્ત્વાર્થ-
 ધિગમસૂત્ર
 — ગ્રીકા (સિદ્ધંત) ૩૨, ૧૦૬
 તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર ૧૦૫. જુઓ
 તત્ત્વાર્થસૂત્ર
 { તન્દુલવેચાલિય ૧૩
 { તન્દુલવૈચારિક ૧૩
 તિજ્યપાદુત ૩૮

તિલંગીસાર (દિં) [૧૨], ૧૬૯.

જુઓ તિલંગીસાર

તિલંગીસાર (હરિં) ૧૬૯

તિલોચસાર (દિં) ૭૮

તીસરા કર્મગ્રન્થ ૮૧

તૃતીય અને ચતુર્થ કર્મગ્રન્થ ૮૦

— ગાથાર્થ ૮૦

— ટિપ્પણ ૮૦

— શબ્દાર્થ ૮૦

— સ્તબકાર્થ (૭૫૦) ૮૦

તૃતીય કર્મગ્રન્થ ૮૨, ૮૩

તિલંગિકાસૂત્ર ૯૭. જુઓ ગ્રન્થ-

હેઉદ્યતિલંગી

તિલંગીસાર ૧૬૯. જુઓ

તિલંગીસાર (દિં)

ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર ૧૭૭

— અનુવાદ (અંગ્રેજી) ૧૭૮

થ

થેરાવલી, નન્દીની ૩૨, ૧૨૪

દ

દર્શન અને ચિન્તન ૧૧૮

દર્શન ઔર ચિન્તન ૮૧, ૧૧૮

દબ્બસંગહ (દિં) ૭૮

દશવૈકાલિક ૧૦. જુઓ દસવૈયાલિય

દશાશ્રુતસ્કન્ધ ૧૧. જુઓ દસા-

સુચક્રખંધ

દસવૈયાલિય ૧૦. જુઓ દશવૈકાલિક

દસાસુચક્રખંધ ૧૧. જુઓ દશા-

શ્રુતસ્કન્ધ

+ દિગમ્બર સમાજની 'સંગદ'

પદની ચર્ચા ૧૩૭

દિટ્ટિવાય ૨, ૨૬, ૩૧, ૪૧-૪૩,

૫૪, ૬૦, ૧૩૬, ૧૩૭.

જુઓ દટ્ટિવાદ

દીપક ૬૪, ૬૫

દ્વસરા કર્મગ્રન્થ ૮૧

— પ્રસ્તાવના ૭૬

દટ્ટિવાદ ૨, ૮૪. જુઓ દિટ્ટિવાય

દેવિન્દ્રથય ૧૩

દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩

દ્વાપદિમાર્ગશાસન, શ્રી ૧૦૨

દ્વિતીય કર્મગ્રન્થ ૮૨, ૮૩

ધ

ધર્મસારપ્રકરણ ૫૬

ધવલા ૩, ૨૭, ૩૬, ૬૩, ૧૨૬,

૧૨૮, ૧૨૯, ૧૩૬-૧૪૩,

૧૪૭, ૧૫૦-૧૫૨, ૧૫૬,

૧૫૭

— અનુવાદ ૧૪૧, ૧૫૨

— પંજિકા ૧૨૮

— પરિચય ૧૩૫

— પ્રસ્તાવના ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૩૦,

૧૩૧, ૧૩૯-૧૪૧, ૧૪૩-

૧૪૫

ધવલાનું ગણિત (અંગ્રેજી) ૧૪૩

- દિન્દી અનુવાદ ૧૪૪
ધુવ (વંચુ, અન્યાંશ) ૨૬
ધ્યાનદ્વંદ્વકચુતિ ૯૨

ન

નન્દી
- સુચિત્ ૩૨
- શ્રીકા (દરિં) ૩૨
નરીન અનુચ્છેદ કર્મઅન્ય ૮૨
નાભુખવાય (પંચમ પુત્ર) ૧૨૨.
જુઓ જ્ઞાનપ્રવાહ
નાભુખવાય (પાદુક) ૩
નાયાધમ્મકલા ૬. જુઓ જ્ઞાના-
ધર્મકથા
ન્યાયાસોક ૧૧૩, ૧૧૪

- વિગ્રહ ૧૧૪. જુઓ તત્ત્વપ્રજ્ઞા

પ

પંચમ અને ૧૫૬ કર્મઅન્ય સદીક
૭૮

પંચમ કર્મઅન્ય, નવ્ય ૮૩, ૮૪
- અનુવાદ (અંકુ) ૮૦

પંચસંગદ [૧૨] ૨૬, ૨૬,
૪૦, ૫૭, ૫૮, ૬૧-૬૪, ૭૫,
૧૫૨, ૧૫૫, ૧૫૬, જુઓ
પંચસંગદપગરણ, પંચસંગદ.
પંચસંગદપ્રકરણ અને પંચ-
સંગદશાસ્ત્ર

- શ્રીકા (મત્તપ) ૫૭, ૬૫.
જુઓ શ્રિતિ.

- શ્રીકા (? સ્વોપન) ૫૬, ૬૫.
જુઓ શ્રિતિ (? સ્વોપન)

- શ્રીત (મત્તપ) ૫૪

- શ્રિતિ (રામ) ૬૪, ૫૬. જુઓ
દીપક

- શ્રિતિ (? સ્વોપન) ૪૦, ૫૭,
૫૮. જુઓ શ્રીકા (? સ્વોપન)

પંચસંગદ (દિં) (અજ્ઞાત) ૨૨,
૫૧-૫૩, ૧૫૩-૧૫૬, ૧૫૬,
૧૬૪. જુઓ લઘુગોમ્મટસાર

- અનુવાદ ૧૫૩

- શ્રીકા (સુમતિ) ૧૫૩, ૧૬૫.
જુઓ શ્રિતિ

- પ્રસ્તાવના ૧૫૪, ૧૫૫, ૧૫૬,
૧૬૨-૧૬૪, ૧૬૬

- ભાષ્ય ૧૫૮

- ભાસ ૧૫૩, ૧૫૪, ૧૫૮

- વક્તવ્ય ૧૫૩, ૧૫૪, ૧૬૬

- વિત્તિ, પાઠ્ય ૧૫૩, ૧૫૪,
૧૫૮, ૧૫૯

- શ્રિતિ ૧૫૬. જુઓ શ્રીકા
(સુમતિ)

પંચસંગદ (દિં) (નિમિ) ૬૩,
૧૫૩, ૧૫૬, ૧૬૦. જુઓ
ગોમ્મટસાર

પંચસંગદપગરણ ૧૮ ૪૧ ૪૦

૫૨, ૫૩, ૫૭, ૫૯-૬૧,
૬૪, ૧૭૬. જુઓ પંચસંગહ

- અનુવાદ ૬૫

- છાયા ૬૫

- ટીકા (પ્રેમનં) ૧૦૧

- ટીકા (મલયન) ૩, ૫૫, ૫૬,
૬૦, ૬૩, ૧૭૬

- (? સ્વોપન) ૫૬

- વૃત્તિ (? સ્વોપન) ૩૮, ૪૧,
૫૬, ૬૦, ૬૧, ૬૩, ૧૭૬

* પંચસંગહપગરણનું પચાગિચન
૧૯

પંચસંગહ ૩૩, ૫૭, ૬૩,
૬૪, ૮૨, ૮૪. જુઓ

પંચસંગહ

- અનુવાદ ૫૭, ૬૧, ૬૫

- આમુખ ૫૭, ૬૨

- છાયા ૫૭, ૬૫

- મૂલટીકા ૪૬

- વૃત્તિઓ ૫૭

પંચસંગહ (? અજ્ઞાત) ૬૩

પંચસંગહ (દિન) (અજ્ઞાત, પ્રાકૃત)
૧૫૬, ૧૫૭

પંચસંગહ (દિન) (અમિતન) ૫૩,
૬૩, ૧૫૩, ૧૫૬, ૧૫૯,
૧૬૨, ૧૬૪

- અનુવાદ (વંશીન) ૧૬૨, ૧૬૪

પંચસંગહ (દિન) (કુટું) ૫૩, ૬૩,
૧૫૩, ૧૬૪, ૧૬૬

- દિપણ (? સ્વોપન) ૧૬૬

પંચસંગહ (દિન) (નિમિન) ૧૫૯,
૧૬૦

પંચસંગહ (હરિન) ૧૫૩

પંચસંગહટીપક ૧૬૧

{ પંચસંગહપ્રકરણ ૫૬. જુઓ
પંચસંગહ
પંચસંગહશાસ્ત્ર ૫૭
પંચસુત ૧૯

પંચાશક-ધર્મસંગ્રહણી-ઉપદેશપદ-

ઉપદેશમાલા - જીવસમાસ -

કર્મપ્રકૃતિ - પંચસંગ્રહ -

જ્યોતિષ્કરણકાનિ, શ્રી ૨૯

પંચાશક-પંચવસ્તુ-ધર્મસંગ્રહણી-

કર્મપ્રકૃતિ - જીવસમાસ -

જ્યોતિષ્કરણક-ઉપદેશપદ -

ઉપદેશમાલા-પ્રવચનસારોદ્ધાર
૩૫

પંચિકા ૧૩૯

પંચિકા ૧૪૦

પણુવણ ૧૧. જુઓ પ્રજાપતિ

— { પ્રદેશવ્યાખ્યા ૩૦

— { વૃત્તિ (હરિન) ૩૧

પદ્ધતિ ૧૨૬

પચડિસમુક્ષિતણ (દિન) (અજ્ઞાત
પંચસંગહનો અંશ) ૧૫૫.

જુઓ પ્રકૃતિસમુદ્ધર્તન (દિ૦)	૧૨૨, ૧૨૩. જુઓ કસાય-
(અગાત૦)	પાહુડ (પાહુડ)
પરમાગમ (દિ૦) ૧૩૦. જુઓ	પેન્નલોસપાહુડ (દિ૦) ૧૨૦.
આગમ	જુઓ કપાયપ્રાભુત (દિ૦)
પરિક્રમ ૧૨૧	પેન્નપાહુડ (દિ૦) ૩
પરિક્રમ ૧૩૯	પ્રકરણમાત્રા ૩૮
પરિક્રમસુત ૧૩૯	પ્રકૃતિપ્રમન્ય ૯૭
પવયણસારુદ્ધાર ૧૦૧, ૧૦૮	*પ્રકૃતિગન્યના પ્રકારોનું વર્ગી-
- સાપાંતર ૧૦૮	કરણ ૧૦૪
- ગ્રતિ ૧૩, ૧૪, ૧૦૮, ૧૦૯	પ્રકૃતિવિચાર ૯૭
પાદ્ય (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને	પ્રકૃતિવિચ્છેદ (જય૦) ૮૯
સાદિત્ય ૩૫	પ્રકૃતિસમુદ્ધર્તન (દિ૦) (અગાત
પાંચ કર્મઅન્યો (દેવે૦) ૧૧.	પંચસંગદનો અંશ) ૧૫૪.
જુઓ પૃ. ૧૯૦.	૧૫૭. જુઓ પયદિસમુક્ષિતાશુ
- આશાવળોધ (જય૦) ૭૬	(પૃ. ૨૦૦)
- " (જય૦) ૭૬	પ્રકૃતિસમુદ્ધર્તન (કુદ્ધૃત પંચસં-
- " (મતિ૦) ૭૬	ગદનો અંશ) ૧૬૫
પાંચ નવ્ય કર્મઅન્યો ૮૫. ૮૬.	પ્રકૃતિસ્વરૂપ (જય૦) ૮૯
જુઓ પૃ. ૧૯૦.	પ્રત્યાપના ૧૧, ૧૪. જુઓ
પાંચમો કર્મઅન્ય, નવ્ય ૮૧	પણણવણા
- અનુવાદ (દિન્દી) ૮૧	પ્રણિધિકરૂપ (પત્યુ, અન્યાંશ) ૨૬
- પ્રસ્તાવના ૮૧	પ્રથમ અને દ્વિતીય કર્મઅન્ય
પાંચ સમવાયનું સ્તવન ૧૭૯	- ગાથાર્થ ૭૬
પાંચે કર્મઅન્ય (નવ્ય) ૭૫. જુઓ	- શબ્દાર્થ ૭૬
પૃ. ૧૯૦.	- સ્તબકાય (જય૦) ૭૯
પિણ્ડયા ૧૪૨, ૧૪૩	પ્રથમ કર્મઅન્ય, નવ્ય ૭૮, ૮૨,
*પુણ્ય અને પાપ ૧૦૪	૮૩
પુવ્વંત (પત્યુ, અન્યાંશ) ૨૬	
પેન્નલોસપાહુડ (દિ૦) (પાહુડ)	

प्रथम हिन्दी कर्मग्रन्थ
 - प्रस्तावना ७६
 प्रश्नव्याकरण ३२
 प्राकृत और संस्कृत पंचसंश्रुति
 तथा दिनका आधार ५२, १५६
 प्राकृत पद्मावली १२३
 प्राचीन अतुर्थ कर्मग्रन्थ ८२
 प्राचीन संस्कृत कर्मशास्त्र १०५
 प्रेमी अलिनन्दनग्रंथ ४२, ५२,
 १५६
 प्रयोद्वेपप्राकृत (दि०) ११८. जुगो
 दुपायप्राकृत (दि०)

अ

अन्ध (ग्रन्थांश) २
 अन्धत्रिलिङ्गी (दि०) १६६-१७०,
 १७०
 { अन्धदशा २
 { अन्धदशा २
 अन्धविधान (दि.) (छायां डा-
 गमनो अंश) १५७
 { अन्धशतक २०. जुगो अन्ध-
 सतग, (अन्ध)सयग, अन्ध-
 सयग, गृहद्वयशतक, शतक
 (शिव०) अने सयग (शिव०)
 { अन्धशतकप्रकरण २०
 - टिप्पनक २०
 - प्रस्तावना २३
 { अन्धसतग २१. जुगो अन्धशतक
 { (अन्ध)सयग

- युगिल १५६
 अन्धसयग ३, १६-२४, २७-३०,
 ३६, ४२, ५०, ६०, ६२,
 ६७, ७७, १२५. जुगो
 अन्धशतक
 - अवयूरि (गुण०) २६
 - गुरुभास २०, २५. जुगो
 गृहद्वयभास तथा गुरुभास
 - युगिल २०-२२, २४-३०.
 ३४, ४८, ५२, १२५
 - युगिल (अज्ञात) २५
 - युगिलगो २५
 - छाया २६
 - टिप्पण (उदय०) २६
 - टिप्पणक (मुनि०) २६
 - प्रस्तावना २६
 - गृहद्वयभास २०. जुगो गुरु-
 भास
 - लापान्तर २६
 - लाप्य (२५ गाथानुं) २५
 - भास, आर २४
 - ,, (२४ गाथानुं) २५
 - ,, (१४ गाथानुं) २५
 - ,, (२५ गाथानुं, नमिऊण०)
 २०, २५
 - भास, अ २३
 - ,, (लघु) २३

— લઘુચૂર્ણ ૨૬

{ — લઘુભાષ્ય ૨૦

{ — લઘુભાસ ૨૦, ૨૧

— ગુરૂભાસ ૨૫. જુઓ ગુરુભાસ

— વૃત્તિ (દિમં) ૨૦-૨૬. જુઓ

વિનેયહિતા

*અન્ધસયગ અને એનાં વિવરણાનું

સરવૈયું ૨૪

*અન્ધસયગ કિંવા બૃહચ્છતકની

બૃહચૂર્ણ ૨૫

અન્ધસામિત (અગ્રાત) ૬૨, ૬૬,

૬૭, ૭૨, ૭૬, ૧૦૧.

જુઓ અન્ધસ્વામિત્વ અને

બૃહહઅન્ધસ્વામિત્વ

— દિષ્પણક ૬૭, ૭૨

— દીકા (અગ્રાત) ૭૨

— વૃત્તિકા (હરિં) ૬૬, ૭૨

અન્ધસામિત (દિવેં) ૭૬, ૧૬૦

— અવચૂરિ ૭૬

— અવચૂરિ ૬૮, ૭૮, ૭૯

— દીકા (સ્વોપસ) ૭૮

— આલાવબોધ (સોમં) ૭૯

અન્ધસામિતવિચય (દિં) (અન્યાંશ)

૧૩૦, ૧૩૨, ૧૩૭, ૧૪૫.

જુઓ અન્ધસ્વામિત્વવિચય

અન્ધસ્વામિત્વ ૬૭, ૭૨. જુઓ

અન્ધસામિત (અગ્રાત)

અન્ધસ્વામિત્વ (જયં) ૮૯

અન્ધસ્વામિત્વ (દિં) (જખંડાગમનો

અંશ) ૧૫૭

અન્ધસ્વામિત્વવિચય ૧૩૦. જુઓ

અન્ધસામિતવિચય

અન્ધહેઉદયતિભંગી ૯૭. જુઓ

ત્રિભંગિકાસૂત્ર અને અન્ધહેતુ-

દયત્રિભંગી

— અવચૂરિ ૯૭

— દીકા (આનન્દં) ૯૭

— વૃત્તિ (વાનર) ૯૭

અન્ધહેતુદયત્રિભંગી ૯૫, ૯૭,

૯૮. જુઓ ત્રિભંગિકાસૂત્ર

— વૃત્તિ ૯૫, ૯૮

અન્ધુદયસત્તાપયરણ ૯૭. જુઓ

અન્ધુદયસત્તાપ્રકરણ

— અવચૂરિ (? સ્વોપસ) ૯૭, ૯૮

અન્ધુદયસંતંજુતથય ૬૭. જુઓ

કમ્ભથય (અગ્રાત)

અન્ધુદયસત્તાપ્રકરણ ૯૭. જુઓ

અન્ધુદયસત્તાપયરણ

અન્ધોદયસત્ત્વયુક્તાપદ (દિં) (અગ્રાત

પંચસંગહનો અંશ) ૧૫૪

અન્ધોદયસદ્યુક્તારતવ ૬૭

બૃહચ્છતક ૨૩, ૬૮. જુઓ

અન્ધશતક (શિવં)

બૃહદિષ્પનિકા ૪૬

બૃહત્કર્મત્રય. જુઓ પૃ. ૧૬૦
* બૃહત્કર્મપ્રકૃતિ અને એની ચૂર્ણિ
૧૦૪

બૃહત્કર્મવિપાક ૬૭. જુઓ કસ્મ-
વિવાગ (ગર્ગી)

બૃહત્કર્મસ્તવ ૬૭. જુઓ કસ્મ-
ત્યય (અનાત)

— ભાગ્ય ૬૭

બૃહત્કર્મસ્તવસૂત્ર ૬૭

બૃહત્કર્ય ૧૮. જુઓ કર્ય

બૃહદ્ગુન્યસ્વામિત્વ ૬૮. જુઓ
ગુન્યસામિત્ત (અનાત)

ભ

ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપ્રતિરૂપ કાવ્ય-
સંગ્રહ (પ્રથમ વિભાગ) ૧૧૬

— અનુવાદ ૧૧૬

— સ્પષ્ટીકરણ ૧૧૬

ભગવદ્ગીર્વાણા (યાપનીય) ૧૪૩

ભગવતીસાર, શ્રી ૮, ૧૦૦

ભાવત્રિલંગી દિ૦) (અન્યાંશ) ૧૭૦

ભાવપયરણ ૯૮. જુઓ ભાવપ્રકરણ

— અવચૂર્ણિ (સ્વોપન્ન) ૯૮

ભાવપ્રકરણ ૯૮. જુઓ ભાવપયરણ

[ભૂગારાધવિચાર ૯૯

[ભૂચકારાધિવિચાર ૯૯

મ

મણુચિરીકરણ ૯૯. જુઓ મન:-

સ્થિતિકરણ

— { વિવરણ (સ્વોપન્ન) ૯૯
— { વૃત્તિ (સ્વોપન્ન) ૯૯

મનઃસ્થિરીકરણ ૯૯. જુઓ મણુ-
ચિરીકરણ

મહાકસ્મ (પાહુડ) ૧૩૪

મહાકસ્મપયડિ (પાહુડ) ૩૫,

૧૨૨, ૧૨૩, ૧૨૮

મહાધવલ (દિ૦) (અન્યાંશ)

૧૩૦, ૧૩૪, ૧૪૦, ૧૫૨

મહાગુન્ય (દિ૦) (અન્યાંશ)

૧૨૯-૧૩૨, ૧૩૪-૧૩૭,

૧૫૦-૧૫૨

— અનુવાદ ૧૨૯

— અનુવાદ (ફૂલ૦) ૧૫૨

— અનુવાદ (સુમેરુ૦) ૧૫૨

— ટીકા (અપ્ય૦) ૧૫૧

— ટીકા (વીર૦) ૧૫૧

— પ્રસ્તાવના ૧૩૦, ૧૩૧, ૧૩૫,

૧૪૦

માર્ગણાદારવિવરણ ૧૦૧

મુલાયાર (દિ૦) ૭૭

મોક્ષ (અન્યાંશ) ૨

ય

યંત્રપૂર્વક કર્મવિચાર ૮૬

યશોદોહન ૯૪, ૯૯, ૧૧૧

યશોવિજયગણિ સ્મૃતિઅન્ય, ન્યાય-

વિચારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપા-

ધ્યાય, શ્રી ૧૦૦

યોગશાસ્ત્ર ૧૧૦

- વિવરણ (સ્વોપન) ૧૧૦

લ

લઘીયત્વ (દિ૦) ૧૫૮

લઘુગોમ્મટસાર (દિ૦) ૧૫૯. જુઓ

પંચસંગદ (અગ્રાત)

લક્ષિસાર (દિ૦) ૧૪૫, ૧૬૭,

૧૬૮. જુઓ લગ્નિધસાર

- ટીકા (કેશવ૦) ૧૬૮. જુઓ

વૃત્તિ (કેશવ૦)

- ભાષાટીકા (ટાડર૦) ૧૬૮. જુઓ

અમ્યક્તવ્યન્દ્રિકા

- ભાષાટીકા (મનો૦) ૧૬૯

- વૃત્તિ (અગ્રાત) ૧૬૮

- વૃત્તિ (કેશવ૦) ૧૬૮. જુઓ

ટીકા (કેશવ૦)

લગ્નિધસાર લપણાસારગર્ભિત (દિ૦)

૧૬૭

- જાયા ૧૬૭

- ભાષાટીકા ૧૬૭

લગ્નિધસાર-લપણાસાર (દિ૦) ૧૨૫

લગ્નિધસાર (દિ૦) ૧૬૭. જુઓ

લક્ષિસાર

લોકનાલ ૯૨

લોકપ્રકાશ ૧૧૦

લોગમિન્દુસાર (ચૌદમું પુવ્વ) ૨૬

વ

વગ્ગણા (દિ૦) (અન્યાંશ) ૧૩૦,

૧૩૭, ૧૫૦, ૧૫૧. જુઓ

વર્ગણા

વન્દિતુમુત

- વૃત્તિ ૧૧૦. જુઓ અર્થદીપિકા

વર્ગણા (દિ૦) (અન્યાંશ) ૧૩૦.

જુઓ વગ્ગણા

વિક્રમચરિત્રકુમારરાસ ૯૩

વિચારરત્નસંગ્રહ ૮૮

વિજયધવલ (દિ૦) ૧૫૨

વિનયસૌરભ ૬૪, ૧૭૬

વિનેયહિતા ૨૨

{ વિવાહજુઓ આખ્યાપ્રતીતિ

{ વિવાહપણ્યુત્તિ ૬-૮

- વૃત્તિ ૮

વિવાહપણ્યુત્તિ (દિ૦) ૧૩૯-૧૪૧

વિશેષાવશ્યકભાષ્ય ૧૪. જુઓ

વિસેસાવસ્સયભાસ

વિસેસણુવર્ધ ૪૨

વિસેસાવસ્સયભાસ ૩, ૧૪-૧૬,

૭૭, ૧૨૫. જુઓ વિશેષા-

વશ્યકભાષ્ય

વીરભક્તામર

- સ્પષ્ટીકરણ ૧૧૬

વૃત્તિમૂત

— टीका १२६

वेद १५

वेदना (दि०) (अन्धांश) १३०.

जुओ वेयणा

वेदनाकृतन (पाहुड) १३६. जुओ

कम्मपगडि (पाहुड)

वेयणा (दि०) (अन्धांश) १३०,

१३७, १४७. जुओ वेदना

वेयणाकसिण (पाहुड) १३६. जुओ

कम्मपगडि (पाहुड)

वैराग्यरसमंजरी १७८

— स्पष्टीकरण १७८

व्याख्याप्रति ६. जुओ विद्याल०

श

शतक (अन्य) ५७, ५८

शतक (दि०) (अज्ञात पंचसंगोदना

अंश) १५४, १५७, १५८

शतक (दि०) (उद्धृत पंचसंगोदना

अंश) १६५

शतकनामक पंचम कर्मग्रंथ ८१

शतकप्रकरण ३५

शतक (शिव०) २०, २१, ४८, ५१,

५३, ६७. जुओ अंधशतक

— युष्टि ५५

— युष्टि ४६, ५६

— युष्टि २३, २४

— विवरण २२. जुओ अन्ध-
शतकविवरण = विनियहिता

शब्दप्रामृत ३२

*शिवशर्मसूरि, आचार्य गुणधर

अने मुनि यतिप्रपन्न तेम

ज ओ त्रणेना अन्ध १०४

शिवशर्मसूरिकृत कर्मप्रवृत्ति सापां-
तर २८

श्रीमच्छ्री(च्छ)वशर्मसूरीश्वरसन्दृश्य
सच्चर्णिकम् श्रीशतकप्रकरणम् २०

श्रीसिद्धर्षि १०७

श्रुतावतार (दि०) १२४, १२८,

१३१, १४०, १४१

ष

{ पट्पंडसिद्धान्त १२८. जुओ
आगम

{ पट्पंडागम (दि०) ४८, १२८,
१३०

† पट्पंडागम, कम्मपयडी, सतक
और सितरी प्रकरण ४२

पडशीति अपरनामक औथा
कर्मग्रंथ ८१

पडशीति (निन०) ६७, ७३.

जुओ आगमिकव्युत्पत्तिविचार
अने आसीध (निन०)

स

संज्ञासूत्रिका २३, २४

- અંયમથ્રેણિવિચાર ૬૯
 - ૮૫૭ (સ્વોપસ) ૬૯
 અંયમથ્રેણિવિચારસ્તવન ૬૯
 સંક્રમકરણ ૧૦૦, ૧૭૭
 - કિંચિદ્ વક્તાન્ય ૧૦૦
 - વાક્યમુખ ૧૦૦
 સદીકાથસ્ત્વાર: પ્રાચીના: કર્મમન્યા: ૬૬
 સદૃસયગ (ચક્રે) ૮૮
 - વૃત્તિ (? સ્વોપસ) ૮૮
 સદૃસયગ (ગિત) ૮૭, જુઓ
 ક્રમ્માધિવિચારસારલવ
 - સુખણુ (મુનિ) ૮૮
 - દીક્ષા (અજ્ઞાત) ૮૮
 - દીક્ષા (મહે) ૮૮
 - દીક્ષા (રામ) ૮૮
 - પાદ્યવિત્તિ (અજ્ઞાત) ૮૮
 - પસ્તાવના ૮૭, ૮૮
 - ભાસ ૮૮
 - ભાસ (૧) ૮૮
 - શ્રુતિ (ચક્રે) ૮૮
 - શ્રુતિ (ધને) ૮૭, ૮૮
 - શ્રુતિ (હરિ) ૮૮
 - શ્રુતિટિપ્પણ ૮૮
 સતગ ૨૧, જુઓ અન્ધશતક
 સત્કર્મન ૩, ૫૪, ૬૦, જુઓ
 સંતક્રમ
 સત્કર્મન (દિ) ૧૩૪, જુઓ
 સન્તક્રમ (દિ)
 સત્કર્મન (પાદ્ય) ૩

- સત્કર્મપાદ્ય (દિ) ૧૩૦, જુઓ
 આગમ
 સત્કર્મપ્રકૃતિપ્રાભૂત (દિ) ૧૨૮
 સત્કર્મપ્રાભૂત (દિ) ૧૨૮, જુઓ
 સન્તક્રમપાદ્ય (દિ)
 સત્કર્મપ્રાભૂત (દિ) ૧૩૦, જુઓ
 આગમ
 સત્તરિ ૩૮
 સત્તરિયા (અજ્ઞાત) ૩, ૧૯,
 ૩૭, ૩૮, ૪૦-૪૩, ૪૫,
 ૪૭, ૪૯-૫૧, ૫૩, ૬૦, ૬૧,
 ૬૭, ૭૫, ૮૧, ૧૨૫, જુઓ
 સમતિ, સમતિક્ષા (અજ્ઞાત
 સ્વે) અને સિત્તરિ (સ્વે)
 - અન્તર્ભાસ ૫૨
 - અન્તરભાષ્ય ૪૩
 - અન્તરભાસ ૩૮, ૪૩, ૪૯, ૫૪
 - અન્તર્ભાષ્ય ૩૯, ૪૩, ૫૦, ૫૨
 - અર્થ ૭૫
 - અવચૂરિ (ગુણ) ૪૮
 - અવચૂરિ (ગુણ) ૪૮
 - ચુરિણ ૩૪, ૩૭, ૩૯, ૪૧,
 ૪૪, ૪૬-૪૮, ૫૦, ૫૨,
 ૫૪, ૫૫, ૬૧, ૧૨૫
 - ચુરિણઓ ૪૬
 - ચૂરિ ૪૪
 - ચૂરિ (સામ) ૪૮
 - ચૂરિઓ ૪૩

- ટળ્લો (જયં) ૪૯
- ટળ્લો (જયં) ૪૯
- ટળ્લો (? ધનં) ૩૮. જુઓ
સ્તબ્ધ
- ટિપ્પણ (પ્રાકૃત) ૪૪, ૪૬,
૪૮
- ટિપ્પણ ૭૫
- ટીકા (અજ્ઞાત) ૩૯
- ટીકા (અજ્ઞાત) ૪૮
- ટીકા (દિવેં) ૪૮
- ટીકા પાઠ્ય (અન્દ) ૪૬
- ટીકા (મલયં) ૩૭, ૩૮, ૫૪
- ટીકા (મેરું) ૩૭, ૪૬, ૪૮.
- જુઓ ભાષ્યટીકા
- બાલાવબોધ (કુશલં) ૪૮
- બાલાવબોધ (જયં) ૭૯
- બાલાવબોધ (જયં) ૭૫, ૭૯
- બાલાવબોધ (મતિં) ૭૯
- બાલાવબોધ (રાજં) ૪૮
- ભાષ્યટીકા (મેરું) ૪૮.
- જુઓ ટીકા (મેરું)
- ભાસ (અભયં) ૪૪-૪૭, ૫૪
- વિવરણ (અમુદિત અને પ્રાચીન)
૫૪
- વિવૃત્તિ ૪૩-૪૫, ૪૭, ૪૮,
૯૮
- વૃત્તિ (મતિં) ૪૮

- વ્યાખ્યા ૪૬
- સ્તબ્ધ (ધનં) ૪૮. જુઓ
ટળ્લો
- સત્તરિયા અને એનું વિવરણાત્મક
સાહિત્ય ૧૯
- સત્તરિયા (અન્દરપિકૃત પંચસંગદત્તો
અંશ) ૪૧, ૪૨, ૫૨
- સત્તરિયા (દિં) (અન્યાંશ) ૩૯
- સત્તરિયા, વિવિધ ૧૫૮
- સત્તરિયાઓ ૫૩
- સત્તાત્રિભંગી (દિં) (અન્યાંશ) ૧૫૦
- સત્તરિયાત્રિભંગી (દિં) (અન્યાંશ)
૧૭૦
- વૃત્તિ ૧૭૦
- સન્તકમ્મ ૩, ૫૨, ૫૪
- સન્તકમ્મ (દિં) ૧૩૪. જુઓ
સત્કર્મન (દિં)
- સન્તકમ્મપચડિપાહુડ (દિં) ૧૨૮
- સન્તકમ્મ (પાહુડ) ૩
- સન્તકમ્મપાહુડ ૧૯, ૫૪. જુઓ
સત્કર્મન
- સન્તકમ્મપાહુડ (દિં) ૧૨૮.
- જુઓ સત્કર્મપ્રાભૂત
- સન્તકમ્મપાહુડ (દિં) ૧૩૦.
- જુઓ આગમ
- સન્તકમ્મપાહુડ (?વેં) ૧૫૦
- સન્તતિ ૩૮. જુઓ સત્તરિયા
(અજ્ઞાત)
- ચૂર્ણ ૪૬

સપ્તતિકા (અગ્રાત અને અમુદિત)

૬૦

સપ્તતિકા (અગ્રાત, સ્વે.) ૩૮,
૪૧, ૪૬-૫૧, ૫૮, ૬૧.

જુઓ સત્તરિયા (અગ્રાત:

- ચૂર્ણિ ૪૫, ૪૬
- રીકા (? મલપ૦) ૪૮
- ભાષ્ય ૪૭

સપ્તતિકા (અન્નર્થિકૃત પંચ-
સંગ્રહનો અંશ) ૪૨, ૫૮

સપ્તતિકા (દિ૦) (રૂઢૃકૃત પંચ-
સંગ્રહનો અંશ) ૧૬૫

સપ્તતિકા (ગ્રન્થાંશો) (૫૩)

સપ્તતિકાપ્રકરણ (૫૫૬ કર્મગ્રન્થ)
૩૭

સમવાય ૪-૬. ૮

* સમાનનામક કર્મગ્રન્થો અને
ગ્રન્થાંશો ૧૦૪

સમ્યક્ત્વચન્દ્રિકા ૧૬૮

સપ્તગ (અમુદિત) ૬૦

સપ્તગ (ગ્રન્થાંશ) ૫૭

સપ્તગ (દિવે૦) ૨૦, ૨૩, ૩૭,
૭૫-૭૭, ૮૦, ૯૬

- અનુવાદ (અંદ૦)

- અવચૂરિ ૭૬

- દિપ્પણ (ઉદય૦) ૭૧

- રીકા (સ્વોપન) ૪૮

- ર્જિત (સ્વોપન) ૩૭, ૪૫,
૬૮, ૭૮

સપ્તગ શિવ૦) ૨૦, ૨૧, ૨૩, ૨૬,
૫૦, ૫૨, ૫૩ ૬૮, ૧૨૫,
૧૫૭. જુઓ અર્ધશતક

- ચુષિણ ૫૧

- ગ્રહચૂર્ણિ ૪૬

- લઘુચૂર્ણિ ૪૬

સર્વાર ૫૦

,, (સ્વે૦) ૩૬

સર્વાર્થસિદ્ધિ ૧૨૬

સર્વાર્થસિદ્ધિ (દિ૦) (પૂર્વ્ય૦)
૧૩૮, ૧૩૯

સાર્ધશતક ૮૭, જુઓ કૃમાર્ધ.
વિચારસારસવ

સિત્તરિ (દિ૦) (અગ્રાત પંચસ-
ગહનો અંશ) ૪૯, ૫૧, ૫૩

સિત્તરિ (સ્વે.) ૩૭-૩૯, ૪૧.
જુઓ સત્તરિયા (અગ્રાત)

- અંતરભાસ ૪૧

- ચુષિણ ૩૦, ૩૭. ૪૬

- ચુષિણ ૪૧

- રીકા (મલપ૦) ૩૯

સિદ્ધહેમચન્દ્ર ૩૭
 { સુહૃંમત્યવિચારણવ ૮૭
 { સૂક્ષ્માર્થવિચારણવ ૮૭
 સૂક્ષ્માર્થવિચારસાર ૮૭
 સૂક્ષ્માર્થવિચારસારોદ્ધાર: (સાર્વ-
 રાતકમ્) ૮૭
 સૂક્ષ્માર્થસંગ્રહક (૪૫૦) ૮૯
 સૂત્રગણ ૧૦૨
 * સૈદ્ધાન્તિકો અને કાર્મગ્રન્થિકો
 વચ્ચે મતભેદ ૧૦૪
 સ્તવન સ્વાધ્યાયાદિ શ્રુતરત્નસંગ્રહ
 ૯૯
 સ્તુતિતરંગિણી ૯૩
 સ્થાન ૩. જુઓ કાણુ
 સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગ ૬
 સ્વાધ્યાયગ્રન્થસન્દોહ, શ્રી ૯૧
 ૯
 હરિભદ્રસૂરિ, શ્રી ૧૬૯
 Descriptive Catalogue
 of the Government

Collections of Ma-
 nuscripts
 — અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના (Preface)
 ૧૧૭
 Die Lehre von Karman
 in der Philosophie
 der Jainas nach
 den Karmagranthas
 dargestellt ૮૫
 { — અંગ્રેજી અનુવાદ ૮૫
 { Doctrine of Karman
 in Jain Philosophy,
 The ૮૫
 — અગ્રવચન ૮૫
 Jaina Religion and
 Literature, The ૧૧૭
 ૧૭૯
 Karma Philosophy,
 The ૧૦૦

परिशिष्ट ३ : प्रकाशिक नामोनी सूची

अक्षरं (दि०) १५६
 अग्निभूति १४
 अय्यसभाता १५, १६
 अणुसिद्धपुरपादय ७३
 अनेकान्त १६०, १६१
 अलय ४६
 अलयदेव ४६
 अलयदेव ६६
 अलयदेवसुरि ४७
 अलयदेवसुरि (नवांगीशमिहारे) ४६
 अलयनन्दि (दि०) १६०, १६८
 अलयसुरि (दि०) १६१
 अभद्रावाह ८१, ८२, ८५, ८६
 अभरावती १२८
 अभिलगति (दि०) १६४
 अभोधवर्ष १४२
 अर्द्धअलि (दि०) १२६
 अगम गच्छ ८६
 आगमोदय समिति १०६, ११६
 आगमोद्धारक २६, ३१, ३६
 आशा ८१
 आत्मतिलक ग्रन्थ मोसायरी श्री ८२
 आत्मानन्द जैन पुरतक प्रचारक
 भंडल ८१

आनन्दविमलसुरि ८७
 अक्षर १६६
 अन्दनन्दि (दि०) १६०, १६८
 उद्घोतनसुरि ६४
 उमेदयंद राययंद ७५
 नृपभदेव ८४
 ओलायार्थ (दि०) १४१
 कनकनन्दि (दि०) १६०
 कन्नड १२६, १२७, १५२, १६१.
 जुओ कानडी
 कन्नडता १२०, १६७
 कर्षकालसर्वज ११०, १७७
 कानडी १२६, जुओ कन्नड
 कान्ठ १५२
 कितानवास १०१
 कुन्दकुन्दपुर १३६
 कुन्दकुन्दयार्थ (दि०) १३६
 कुमारपाल ३४
 केशर रसिकलाल अल्लाभार्थ ११८
 अरुतर गच्छ ८६
 अय्ययंद केशवलाल ८०
 गज्जसि ६६
 गर्गपि ६८
 गायकवाड पौर्वात्य ग्रन्थभाषा १७८

{ ગિરનાર ૧૩૬
 { ગિરિનગર ૧૩૬
 ગુણચન્દ્ર ૭૯
 ગુણધર (દિં) ૧૨૨, ૧૨૩
 ગુણધર સંઘ ૧૨૩
 ગોપાલાકૃષ્ણ ૧૧૨, ૧૧૫
 ચન્દ્રપિં ૬૧, ૧૭૬
 ચાર્વાક દર્શન ૧
 ચુનીલાલ ગોહલદાસ ૭૫
 જગચ્ચન્દ્રસૂરિ ૭૫
 જયપુર ૧૬૮, ૧૬૯
 જર્મની ૮૫
 જિનચન્દ્ર ૬૪
 જિનદેવ ૬૯, ૭૧, ૭૨
 જિનભદ્ર ૬૪
 જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ૧૨૫
 જિનવલ્લભગણિ ૭૩, ૮૮
 જિનસિંહસૂરિ ૯૬
 જિનેશ્વરસૂરિ ૬૪
 જિનેશ્વરસૂરિ (જિનચન્દ્રસૂરિના
 ગુરુ) ૯૫
 જુનાગઢ ૧૧૦
 જેસલમેર ૭૧, ૯૪, ૯૬
 જૈન આત્માત્મનંદ સભા ૩૯, ૪૭,
 ૫૬, ૫૯, ૬૬, ૭૫, ૭૮,
 ૯૭, ૯૮, ૧૭૬
 જૈન ગ્રન્થ પ્રચારક સભા ૯૯,
 ૧૧૩

જૈન ધર્મ પ્રકાશ ૧૯, ૨૪,
 ૨૫, ૬૩, ૧૧૭
 જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા ૨૯,
 ૩૭, ૩૯, ૭૫, ૮૬, ૮૮,
 ૯૧, ૧૦૨, ૧૦૭
 જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ ગ્રામ્ય
 શિબિર સમિતિ ૧૧૮
 જૈન શ્રવસ્કર મંડળ ૩૭, ૪૮,
 ૭૫, ૮૦
 જૈન શ્વેતામ્બર સંઘ ૧૧૨
 જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ ૮
 જૈન સાહિત્યોદ્ધાર ફંડ કાર્યાલય ૧૨૯
 જૈનાનંદ પુસ્તકાલય ૯૧, ૯૨,
 ૯૪
 જ્ઞાનભૂપણ (દિં) (નેમિચન્દ્રના
 ગુરુ) ૧૬૧
 જ્ઞાનભૂપણ (દિં) (સુમતિપ્રાર્તિના
 ગુરુ) ૧૬૧
 ટ્યુબિંગન ૮૫
 ઉભોઈ ૫૬
 ઉદેલાનો ભંડાર ૯૫
 તુંબુલૂર (દિં) ૧૨૭, ૧૪૦
 તુંબુલૂર (નગર) ૧૨૭
 દિવ્ય દર્શન સાહિત્ય સમિતિ
 ૧૧૮
 દેલ્હી ૬૨
 દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકાલય

ક્રંડ-૨૯, ૯૧, ૧૦૦, ૧૧૬
 દેવચન્દ્ર આર્વજનિક પુસ્તકાલય,
 પૂણ્ય ૧૧૮
 દેવનાગ ૭૦, ૭૧
 દેવરાજ ૯૬
 દેવર્ષિ ૩૨. જુઓ દેવચાચક
 (પૃ. ૧૮૨)
 દેવસુરિ ૬૪
 દ્રવિડ સંધ ૧૨૬
 દ્વેશ્વર ૭૪
 દ્વરસેન (દિ.) ૧૨૩, ૧૩૬, ૧૩૭
 ધર્મસુરિ ૭૪
 ધર્માનન્દવિજય ૧૧૬
 નન્દિ, આર્થ ૧૫૧
 નગીનભાઈ મંદુભાઈ જૈન સાહિ-
 ત્યોદ્ધાર ક્રંડ, શેક ૧૭૮
 નવલખા ૮૬
 નાગહસ્તિ, આર્થ ૧૨૪, ૧૨૬,
 ૧૫૧
 નેમિચન્દ ૬૪
 નેમિચન્દ (દિ.) ૧૬૯
 નેમિચન્દ (દિ.) ૧૭૦
 પદ્મનન્દિ (દિ.) ૧૪૦, ૧૫૬
 પદ્મસાગર ૯૬
 પદ્મા ૧૦૧
 પરમાનન્દસુરિ ૬૯
 પાટણ ૧૭૮

પારેખ લલિતકુમાર ૮૯
 પારેખ હિંમતલાલ ૮૯
 પાર્શ્વર્થિ ૧૭૬
 પુષ્પન્ત (દિ.) ૧૨૩, ૧૩૭
 પૂર્ણભાઈ જૈન ગ્રંથમાલા, શ્રી ૬
 પૂર્ણપાદ (દિ.) ૧૨૬
 પ્રભાચન્દ (દિ.) ૧૬૧
 પ્રાચ્યાટ વણિક ૧૬૬
 ખાલાભાઈ કકલભાઈ ૩૭
 શુદ્ધિસાગરસુરિ ૬૪
 ખોન ૮૫
 ગોંદ ૮૨
 ભાંડારકર પ્રાર્થાવદ્યા સંશોધન-
 મન્દિર ૭૨
 ભારતીય નાનપીઠ, દાશી ૧૨૯,
 ૧૫૩
 ભારતીય દિગંબર જૈન સંધ ૧૨૦
 ભાવનગર ૬૬
 ભીમશી માણેક ૧૦૮
 ભીમશી માણેક ૪૯
 ભુજ ૯૪
 ભૂતગણિ (દિ.) ૧૨૩, ૧૩૭
 મંદુ, આર્થ ૧૨૪, ૧૨૬, ૧૫૧
 મંદુ, આર્થ ૧૨૪
 મણિવિજય ૭ ગણિવર ગ્રંથમાળા,
 શ્રી ૧૭૭
 મંડિત ૧૫

મનસુખલાઈ લગુલાઈ ૭૯, ૧૭૬
મસ્તુતિકા ૧૬૪
મહાવીરસ્વામી ૧૪, ૧૪૭. જુઓ
વડુંમાણ, વર્ધમાન(સ્વામી) અને
વીર

મહિમાનગરી ૧૩૬
માધનન્દિ (દિ૦) ૧૩૭
માણિક્યચન્દ્ર દિગંબર ગ્રન્થમાલા
૧૨૪, ૧૬૨, ૧૭૦

માણિકલાલ મનસુખલાઈ ૭૯
માથુર સંઘ ૧૦૪
માધવસેન (દિ૦) ૧૬૪
મુક્તાબાઈ જ્ઞાનમન્દિર ૩૭, ૫૪, ૫૬
મુક્તિકમલ જૈન મોહનમાલા ૭૫,
૮૦

મુનિચન્દ્ર (દિ૦) ૧૬૧
મુંબઈ સમાચાર ૧૭૭
મૂઝબિદી ૧૩૫, ૧૩૭, ૧૪૨
મૂલ સંઘ ૧૬૧
મેઘાણ ૧૦૧

મોતીલાલ બનારસીદાસ ૧૧૭
મોહનલાલ ગોવિન્દજી ૧૦૮
મોહનલાલજી જૈન જ્ઞાનલંકર ૯૩
યંગ મેન્સ જૈન સોસાયટી
૧૦૦-૧૦૨

યતિવૃષલ (? દિ૦) ૧૨૫, ૧૨૬,
૧૩૯

યજ્ઞોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા ૧૧૪
યાકોખી, હર્માણ ૮૫
યાપનીય ૧૦૬
ચણછોડદાસ શેષકરણ ૧૦૦
રવિનન્દિ (દિ૦) ૧૨૭
રાજહંસ ૯૭

રાંદેર ૧૭૯
રાયચન્દ્ર જૈન શાસ્ત્રમાલા ૧૫૯,
૧૬૨, ૧૬૭

લક્ષ્મીસાગરસૂરિ ૯૭

લાઈપ્સિગ ૮૫

લાલન વિઠ્ઠલજી ૮૬

લાહોર ૧૬૭

લીંબડી ૭૧, ૧૧૮

વર્ણિંગજી ૧૦૧

વજ્રનન્દિ (દિ૦) ૧૨૬

વજ્રસેનસૂરિ ૯૧

વડ તપ ગચ્છ ૯૩

વડુંમાણ ૯૯. જુઓ મહાવીરસ્વામી

વરાડ ૧૨૯

વર્ધમાનસૂરિ ૬૪

વર્ધમાન(સ્વામી) ૭૨. જુઓ

મહાવીરસ્વામી

વલ્લભી વાચના ૧૦૬

વિજયપ્રેમસૂરિજી ૧૧૮, ૧૧૯

વિજયરાજેન્દ્રસૂરિ ૧૦૧, ૧૦૨

વિજયવિમલ ૯૭

વિગ્નયા ગચ્છ ૯૬
 વિગ્નયોદયસૂરિ ૧૭૬
 વિનયચન્દ ૧૦૧
 વિનયમંદિર સ્મારક સમિતિ ૧૭૬
 વિરહાચાર્ય ૩૪. જુઓ હરિભદ્રસૂરિ
 વીજ્યાઈ જીવનકાવ્ય પનાલાલ
 ચેરિટી ફંડ, આઈ ૮૫
 વીર ૬૮, ૯૬. જુઓ મહાવીર-
 સ્વામી
 વીરનન્દિ (દિ.) ૧૬૦, ૧૬૮
 વીરશાસન સંધ ૧૨૦
 વીરસમાજ ૨૦, ૨૫
 શાન્તિદાસ ૯૩. જુઓ સન્તિદાસ
 શાન્તિદાસ ખેતસી ૧૦૧
 શાન્તિસૂરિ ૬૯
 શામકુપ્ડ (દિ.) ૧૨૬. ૧૨૭
 શિવશર્મસૂરિ ૧૨૩
 શીતલદ ૮૮
 શીલાકસૂરિ ૬૪
 શુભનન્દિ (દિ.) ૧૨૭
 શ્રીપાત્ર (દિ.) ૧૬૬
 સન્તિદાસ ૯૩. જુઓ શાન્તિદાસ
 સમન્તભદ્ર (દિ.) ૧૪૦
 સારાભાઈ જેસિંગભાઈ ૯૧

સિંધી જૈન ગ્રંથમાલા ૧૦૭
 સિતારે દિન્દ ૯૨
 સિદ્ધમેનગણિ ૧૦૬
 સુખલાલજી સન્માનસમિતિ, પં.
 ૮૧, ૧૧૮
 સુંદરમસ્વામી ૧૫
 સ્મારક, ૧૩૬
 સોલાપુર ૧૬૨
 સ્વાધ્યાયગ્રંથસન્દોહ ૯૧
 હંસ (વર્ણી) (પ્રેરક) ૧૫૬
 હાલિચન્દ દીપચન્દ ૧૦૨
 હરિભદ્રસૂરિ (યાદાનીના ધર્મસૂત્ર)
 ૩૪. જુઓ વિરહાચાર્ય
 હરિભાઈ દેવકરજી ગ્રંથમાલા
 ૧૫૬
 હરિભાઈ દેવકરજી જૈન ગ્રંથમાલા
 ૧૬૭
 દીરાલાલ હંસરાજ ૫૬
 હેમચન્દ્રાચાર્ય ગ્રંથમાલા ૨૯
 હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન સભા, શ્રી ૧૭૮
 દ્વી (દિવી) ૧૦૭
 Indian Culture, The ૧૬૧
 Sacred Books of the
 Jains ૧૫૬

અ તુ લે ખ

પૃ. ૧૫, પં. ૧૮. રા. જૈ. શા. = રાયચન્દ્ર જૈન શાસ્ત્રમાલા

પૃ. ૩, પં. ૨૧. શ્વેતાંબર સત્તરિયાની ગા. ૯ અને ૨૫ની મુણિણઓમાં પણ સન્તકમ્મનો ઉલ્લેખ છે એટલું જ નહિ પણ ગા. ૯ની મુણિણમાં તો સન્તકમ્મમાંથી એક અવતરણ પણ આપાયું છે.

પૃ. ૨૫, પં. ૧૬. દેવેન્દ્રસૂરિએ કમ્મવિવાગ (ગા. ૧૬)ની તેમ જ છાસીઘ (ગા. ૧૩)ની સ્વોપન વ્રતિમાં એક જ અવતરણ બૃહચ્છતક-બૃહચ્યૂર્ણિના ઉલ્લેખપૂર્વક આપ્યું છે. છાસીઘ (ગા. ૫૬)ની સ્વોપન વ્રતિમાં દેવેન્દ્રસૂરિએ કહ્યું છે કે પોતે બૃહચ્છતકબૃહચ્યૂર્ણિના મતને અનુસર્યા છે. એમણે સયગ (ગા. ૯૮)ની સ્વોપન વ્રતિમાં બૃહચ્છતક-બૃહચ્યૂર્ણિના ઉલ્લેખપૂર્વક એમાંથી અવતરણ આપ્યું છે. આ અવતરણ શ્વે. સત્તરિયા (ગા. ૨૧)ની મલયગિરિસૂરિકૃત વિવ્રતિગત અવતરણ (?) સાથે સામ્ય ધરાવે છે.

પૃ. ૧૨૧, પં. ૧૯, અજ્ઞાતકર્તૃક દિ. પંચસંગહના “પ્રધાન સંપાદકોકા વક્તવ્ય” (પૃ. ૬)માં કહ્યું છે કે ચૌદ પૂર્વો પૈકી ખીજા ‘આગ્રયણીય’ના આધાર દિ. કસાયપાહુડ રચાયું છે તેનું શું ? શું એ ઉલ્લેખ બ્રાન્ત નથી ?

પૃ. ૧૨૮, પં. ૫. ધવલા (પુ. ૧૫, પંખિકા, પૃ. ૧૮)માં સન્ત-કમ્મપાહુડનું વર્ણન છે.

પૃ. ૧૨૮, પં. ૧૧. જયધવલા (મૈતુન પૃ. ૬૫૮)માં સન્તકમ્મ-પાહુડનો ઉલ્લેખ છે.

પૃ. ૧૬૬, પં. ૧૨. હરિવંસપુરાણમાં ચમિતસેનના ગુરુ જયસેનને કર્મપ્રકૃતિના ધારક કહ્યા છે. એથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે:—

(૧) શું આ કર્મપ્રકૃતિથી શિવશર્મસૂરિકૃત કમ્મપયડિસંગહણી અભિપ્રેત છે ?

(૨) શું આ જયસેને કર્મવિષયક દ્રાઈ કૃતિ રચી છે ?

પૃ. ૧૭૫, પં. ૩, સાહિત્ય ઉપર ટિપ્પણ તરીકે. આનો પ્રભાવ કેટલીક રૂપકાત્મક-કૃતિઓ ઉપર પડ્યો છે. દા. ત. ઉપમિતિ-ભવપ્રપંચાકથા, મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિકૃત ભવભાવણા, યશઃપાલકૃત મોહપરાજય અને ન્યાયાચાર્યકૃત વૈરાગ્યકલ્પલતા.

પૃ. ૧૯૬, સ્તંભ ૧, પં. ૨૬. જયધવલ ૧૫૨

પૃ. ૧૯૬, સ્તંભ ૨, પં. ૧માં ૧૨૬ અને પં. ૨માં ૧૪૪

પૃ. ૧૯૮, સ્તંભ ૧, પં. ૧૩. અને બન્ધહેતુદ્વયત્રિભંગી

પૃ. ૧૯૮, સ્તંભ ૨, પં. ૧૭. ધવલ ૧૫૨

*

*

*

અશુદ્ધિઓનું શોધન

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩	૫	છે	છે અને ત્રણ સૂચીઓ મહામહેનતે પૂરી કરાઈ છે.
,,	૧૦	આ સૂચીઓ	ચોથી સૂચી
૨૨	૧૪	સન્તકમ્પપાહુડ	સન્તકમ્પપાહુડ
૨	૧૬	દ્વિષ્ટવાદ	દ્વિષ્ટવાદ
૩	૧૨	(પ્રાભત)	(પ્રાભૃત)
,,	૧૮	મહતરે	મહતરે પંચસંગહપગરણમાં
૪	૬	પાડાયા	પડાયા
૭	૧૨	દશન વરણાદિ	દર્શનાવરણાદિ
,,	૨૧	અસં જી	અસંજી
૧૧	૧૩	નિમિત્તો	નિમિત્તો
૧૩	૧૩	ચૂલકા	ચૂલિકા
,,	૨૩	નિર્વર્તેલ	નિર્વર્તેલ
૧૪	૭	(આવસ્થય)ની	(આવસ્થક)ના
૧૫	૧૩	અમૂર્તતા	અમૂર્તતા
૨૦	૧૯	અન્ધશત—	અન્ધશતક—
૨૧	૨૦	અભિધેયનું	અભિધેયનું
૨૨	૭	ચુણિણ્યાં	ચુણિણમાં
૨૫	૧	વુચ્છામિ	વુચ્છામિ
,,	૯	ચૂણિણ	ચુણિણ

૧. હપાતી વેળા કનો, માત્રા, અનુસ્વાર, રેફ ઈત્યાદિ ભરી જતાં ઉપદ્રિયત થયેલી અશુદ્ધિઓ મોટે ભાગે જતી કરાઈ છે.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૯	૫	નથી	નથી એટલે આ કાર્ય મેં કર્યું છે.
૩૩	૧૩	સુષિણુ	સુષિણુ
"	૧૮	ન્યાયાયાયાર્ય	ન્યાયાયાર્ય
૩૫	૨૪	શ્કરણ્ડકા	શ્કરણ્ડક
"		અન્ય "આ. પ્ર."માં છે.	"આ. પ્ર." (પૃ. ૬૧, અં. ૧૦-૧૧)માં હપાયો છે.
૩૯	૬	વિદ્વદ્વલ	વિદ્વદ્વલ
૪૦	૨૫	સ્વોપજ	સ્વોપજ
૪૩	૧	મનવા	માનવા
૪૪	૧૯	પ્રથોના	પ્રથોના
"	૨૩	હાયજોથી	હાયપોથી
૪૬	૭	હાયથોથી	હાયપોથી
૪૭	૧૮	નિમ્નભિમિત	નિમ્નલિખિત
૬૦	૧૨	ગન્થમાં	ગ્રન્થમાં
૬૨	ઉપાન્ત્ય	ગર્ગર્પિના	ગર્ગર્પિના
૬૪	૬	હૃડઅમાં)	હૃડઅ)માં
૬૬	૫	અત્વાર:	અત્વાર:
૮૫	૨૩	જર્મ	જર્મન
"	૨૫	ઇ. સ.	ઇ. સ. ૧૯૪૨માં
૮૭	અન્ત્ય	પિંડપ્રકૃતિ	પિંડપ્રકૃતિ
૯૧	૧૮	સહિત	સહિત
૯૩	૪	ગુણઠાય	ગુણઠાપે
૯૬	૩	૨૮	૨૯
૧૦૧	ઉપાન્ત્ય	મેધાશ	જેધાશ
૧૦૬	અન્ત્ય	શ્વસમાનો	શ્વસમાસનો
૧૦૭	૫	કૃવસયયાલા	કૃવસયમાલા
"	૧૮	કરવી	કરવી

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૦૮	૧૭	કાર્યસ્થિતિ	કાર્યસ્થિતિ
૧૦૯	૧૮	નિમ્નલિખિ	નિમ્નાલખિત
૧૧૫	૫	અર્થાપથિક	ઐર્થાપથિક
૧૧૯	૩	ત્રિકૃત	વિકૃત
૧૨૫	૬	અજ્ઞાતકર્તાકે	અજ્ઞાતકર્તાકે
"	૧૩	વિષય	વિષય કે. પા. મુ.ની
૧૨૬	૧૫	છખંડાગમતા	છખંડાગમના
૧૨૭	૪	અકલકે	અકલકે
૧૨૮	૮	પ્રકૃતિઓના	પ્રકૃતિઓનો
"	૨૨	પ્રાભૂત	પ્રાભૂત
૧૩૧	૫	હેમચન્દ્રે	હેમચન્દ્રે
૧૪૨	૧૨	પ્રપ્તણ	પ્રપ્તણા
૧૪૬	૨	તિર્પચ	તિર્પચ
૧૪૯	૨૦	સ્વામિત્વા	સ્વામિત્વ
૧૫૬	૨૦	અને અને	અને
૧૫૮	૨૭	જૈનના	જૈનીના
૧૬૩	૨૦	દર્શાવામાં	દર્શાવાયાં
૧૭૧	૮	પુનર્જન્મ	પુનર્જન્મ—પૂર્વજન્મોની પરંપરા
૧૭૮	૯	સ્પષ્ટીકરણ	સ્પષ્ટીકરણ
"	અન્ય	અપ્રકાશિ	અપ્રકાશિત
૧૮૭	૭	આવસ્સય	આવસ્સય
૧૯૮	૧૦	સ્તબ્ધકાર્ય	સ્તબ્ધકાર્ય
૨૦૦	૨૦	સારોદ્ધાર	સારોદ્ધાર
૨૦૯	૧૩	(૫૩)	૫૩
૨૧૦	૨	મુહુમં	મુહુમં

